

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя П. М. Машэрава”

**БЕЛАРУСКАЯ МОВА
І ЛІТАРАТУРА Ў СЛАВЯНСКІМ
ЭТНАКУЛЬТУРНЫМ КАНТЭКСЦЕ**

*Матэрыялы IV Міжнароднай
навукова-практычнай канферэнцыі*

Віцебск,
23–24 кастрычніка 2024 г.

*Віцебск
ВДУ імя П. М. Машэрава
2024*

УДК 811.161.3:821.161.3:008:39(062)
ББК 81.411.3я431+83.3(4Бєи)я431+71.083я431
Б43

Друкуецца па рашэнні навукова-метадычнага савета ўстановы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава”.
Праатакол № 6 ад 25.06.2024.

Рэдакцыйная калегія:
Г. К. Семянькова (адк. рэд.),
Ю. М. Бабіч, А. С. Дзядова, В. Ю. Радзюль, Т. П. Слесарава

Р э ц е н з е н т ы :
прафесар кафедры дашкольнай і пачатковай адукацыі Віцебскага
дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава,
доктар педагагічных навук, дацэнт *Л. С. Васюковіч*;
загадчык кафедры замежных моў Віцебскага дзяржаўнага тэхналагічнага
ўніверсітэта, кандыдат філалагічных навук, дацэнт *С. С. Костырава*

Б43 **Беларуская мова і літаратура ў славянскім этнакультурным кантэксце** : матэрыялы IV Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, Віцебск, 23–24 кастрычніка 2024 г. / Віцеб. дзярж. ун-т ; рэдкал.: Г. К. Семянькова (адк. рэд.) [і інш.]. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2024. – 289 с.
ISBN 978-985-30-0171-6.

Выданне змяшчае навуковыя даклады моваведаў і літаратуразнаўцаў, прачытаныя на IV Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Беларуская мова і літаратура ў славянскім этнакультурным кантэксце”.

Разгледжаны праблемы лексікалогіі, анамастыкі, сацыялінгвістыкі, культуры мовы, літаратуразнаўства, метадыкі выкладання мовы і літаратуры і інш.

Для навуковых супрацоўнікаў, аспірантаў, студэнтаў.

УДК 811.161.3:821.161.3:008:39(062)
ББК 81.411.3я431+83.3(4Бєи)я431+71.083я431

ISBN 978-985-30-0171-6

© ВДУ імя П. М. Машэрава, 2024

**САЦЫЯЛЬНА-ПЕДАГАГІЧНЫ
І НАВУКОВА-ПАЗНАВАЛЬНЫ ПАТЭНЦЫЯЛ
АПОВЕСЦІ У. ДУБОЎКІ “ЖОЎТАЯ АКАЦЫЯ”**

Ключавыя словы: сацыяльная педагогіка, навукова-пазнавальны змест, літаратурна-мастацкая фактура, сацыялізацыя.

У артыкуле разглядаецца аповесць У. Дубоўкі “Жоўтая акацыя” (1967). Аналізуецца кампазіцыя твора, даследуюцца ідэйна-мастацкія і жанрава-стыльовыя асаблівасці. Выяўляецца сацыяльна-педагагічны і навукова-пазнавальны патэнцыял мастацкага тэкста.

L. V. Aleinik
Belarusian State University

**SOCIAL-PEDAGOGICAL AND SCIENTIFIC-COGNITIVE
POTENTIAL OF U. DUBOVKA’S STORY “YELLOW ACACIA”**

Key words: social pedagogy, scientific and cognitive content, literary and artistic texture, socialization.

The article examines U. Dubovka’s story “Yellow Acacia” (1967). The composition of the work is analyzed, ideological-artistic and genre-stylistic features are studied. The socio-pedagogical and scientific-cognitive potential of the artistic text is revealed.

Сацыяльная педагогіка – адзін з самых складаных напрамкаў педагогічнай дзейнасці ў сучасных агульнаадукацыйных установах. Нягледзячы на тое, што вытокі фарміравання гэтай навуковай галіны бяруць пачатак ад старажытнасці, падрыхтоўка прафесійных сацыяльных педагогаў у Беларусі пачалася ў 1990 г., а непасрэдная пасада сацыяльнага педагога ва ўстановах адукацыі заканадаўча замацавалася толькі ў 1996 г. [2]. Перадумовы запатрабаванасці ў такіх спецыялістах былі звязаны з кардынальнымі сацыяльнымі зменамі ў жыцці грамадства – набыццём краінай статуса суверэннай дзяржавы, падзеннем жалезнай заслоны, павелічэннем міграцыйных патокаў, пашырэннем мультыкультурнай прасторы сацыялізацыі. Апошняе дзесяцігоддзе ХХ стагоддзя можна лічыць пачаткам эпохі сацыяльнай транзітывнасці, якая характарызуецца зменай стэрэатыпаў і каштоўнасцей, няпэўнасцю норм і маральных эталонаў, пашырэннем інфармацыйнай прасторы, аслабленнем міжпакаленных сувязей. Сацыяльныя трансфармацыі асабліва моцна

ўплываюць на моладзь і падлеткаў, якім вельмі складана адаптавацца ва ўмовах грамадскай нестабільнасці і зменлівых выклікаў часу. Прафесія сацыяльнага педагога якраз заклікана садзейнічаць прадуктыўнай сацыялізацыі школьнікаў, стварэнню дабратворнага псіхалагічнага клімату у вучнёўскіх калектывах, наладжванню супрацоўніцтва сям’і і школы, арганізацыі ўзаемасувязей адукацыйнага і выхаваўчага працэсаў.

Паколькі прафесія сацыяльнага педагога даволі маладая, пошук эфектыўных метадык працы для спецыялістаў гэтай галіны па-ранейшаму з’яўляецца фундаментальнай навуковай задачай – даследаваннямі выхаваўчых тэхналогій, распрацоўкамі педагагічных метадаў і прыёмаў сённа займаюцца філосафы, этнографы, сацыёлагі, псіхолагі, прадстаўнікі шэрагу іншых навук [10]. Аднак мастацкая літаратура, сюжэты літаратурных твораў, прысвечаных адукацыйнаму працэсу, педагагічным праблемам, разнастайным канфліктным сітуацыям у школьных калектывах, амаль не бяруцца пад увагу сучаснымі навукоўцамі. Між тым, мастацкая літаратура заўжды знаходзілася ў рэчышчы глабальных сацыякультурных працэсаў і адлюстроўвала ўніверсальны чалавечы вопыт у розных галінах жыццядзейнасці. “Дваістая (ідэйна-вобразная) прырода літаратуры дазваляла ёй у розныя гістарычныя перыяды і ў рамках розных нацыянальна-культурных традыцый па-свойму выяўляць эмоцыі, пачуцці, перажыванні і настроі; перадаваць філасофскія абагульненні і адцягненыя ідэі; выяўляць прадметнае асяроддзе і чалавека, узнаўляць псіхалогію людзей і аналізаваць прычынна-выніковыя сувязі іх абставінаў, характараў і дзеянняў. <...> А праз перажыванні персанажаў або апавядальніка аўтар літаратурнага твора перадае адпаведныя настроі і пачуцці чытачам, як бы эмацыянальна іх зараджаючы” [9, с. 8].

Некаторыя мастацкія творы, якія, несумненна, заслугоўваюць пільнага вывучэння на ўроках літаратуры, не толькі не ўваходзяць у рэпертуар сучаснага школьнага чытання, але нават не заўсёды бяруцца пад увагу непасрэдна літаратуразнаўцамі. Прыкладам з’яўляецца апавесць У. Дубоўкі “Жоўтая акацыя” (1967) [6] – па-свойму ўнікальны ўзор айчыннай мастацкай прозы для дзяцей і падлеткаў, пра які, на жаль, не згадваецца нават у найноўшым выданні “Гісторыі беларускай літаратуры ХХ стагоддзя” – ні ў манаграфічным раздзеле, прысвечаным творчасці У. Дубоўкі [3], ні ў аглядавым раздзеле, прысвечаным прозе 1966–1985 гадоў [1]. У апошнія гады літаратуразнаўцы ўвогуле спрабуюць “расчытваць” апавесць як “зашыфраваную” гісторыю літаратурна-мастацкага згуртавання “Узвышша” [7; 8], хаця пераканаўчых доказаў для такіх сенсацыйных адкрыццяў у даследаваннях відавочна бракуе. Апавесць У. Дубоўкі перадусім каштоўная сацыяльна-педагагічнай, навукова-пазнавальнай і літаратурна-мастацкай фактурай, гэты твор магчыма разглядаць як сапраўдны метадычны дапаможнік для настаўнікаў і як адмысловы “мастацкі падручнік” для школьнікаў. Літаратуразнаўца

Д. Я. Бугаёў падкрэсліваў: “Звесткам навуковага характару Дубоўка ў сваіх творах найчасцей надаваў сапраўдную займальнасць. Таму яны, гэтыя звесткі, з вялікай цікавасцю ўспрымаюцца і дзецьмі, і тымі дарослымі чытачамі, якія не з’яўляюцца спецыялістамі ў закранутых аўтарам навуковых праблемах. Паэт умее расказаць пра складаньня рэчы ясна і зразумела. Ён увогуле вядзе апавяданне з тымі свабодай і нязмушанасцю, якія звычайна даюцца дасканалым веданнем асэнсаванага ў творы жыццёвага матэрыялу. Апавядальная інтанацыя ў прозе Дубоўкі гнуткая і рухомая, нават па-свойму раскаваная, але разам з тым заўсёды натуральная і жывая. Аўтар лёгка і проста пераходзіць ад размовы пра герояў да навуковага выкладання, а ад яго – да гумарыстычных сцэн і даволі разнастайных з’едліва-іранічных закідаў, якія істотна ўзбагачаюць апавядальную манеру пісьменніка, робяць яе ёмістай і цікавай” [4, с. 220–221].

Аповесць “Жоўтая акацыя” займае асаблівае месца ў творчасці У. Дубоўкі – гэта першы праявіны твор аўтара, які яшчэ ў маладыя гады сцвердзіўся ў паэзіі. У гэтым творы пісьменнік рэалізаваў сваю даўнюю мару – расказаць чытачам пра надзвычайна багатую флору роднага краю, пра карысныя якасці шматлікіх раслін, якія сустракаюцца ў Беларусі літаральна на кожным кроку, зацікавіць сучаснікаў вывучэннем навакольнай прыроды.

Аповесць мае кальцавую кампазіцыю: уступны раздзел пад назвай “Не, я не супраць падарожжаў” – з’яўляецца своеасаблівым зваротам аўтара-апавядальніка да чытачоў, дзе пісьменнік расказвае пра вытокі свайго “вялікага замілавання да прыроды” і тлумачыць, што менавіта гэтае захапленне змусіла яго ў даволі сталым узросце адправіцца ў падарожжа па Беларусі; заключны раздзел, які мае назву “Гэта не канец, а пачатак”, – таксама прамы зварот У. Дубоўкі да “юных энтузіястаў”, дзе аўтар заклікае чытачоў да вывучэння прыроды, да навукова-даследчых эксперыментаў і завяршае прамову радкамі ўласнага верша:

Вітаю ўсіх я шчырым сэрцам,
стаяць на месцы хто не хоча,
хто ў далі новыя імкнецца,
хто сцежкі новыя ўсё топча!
За імі пройдуць паслядоўцы,
сцяжынка буйным шляхам стане!
Спрадвеку так ідзе пад сонцам –
дзе ўзлёт, размах –
там красаванне! [6, с. 286].

Асноўныя падзеі аповесці – гэта гісторыя з жыцця вучняў вясковай школы, якія пад кіраўніцтвам настаўнікаў займаюцца адмысловымі батанічнымі эксперыментамі. З юнымі даследчыкамі аўтар-апавядальнік пазнаёміўся якраз у час свайго падарожжа і па-сапраўднаму пасябраваў. “Увайшоў у курс справы іхняга гуртка натуралістаў, пазнаў іхнія летуценні,

памылкі, цяжкасці, дасягненні, перашкоды” [6, с. 7]. Дзейнасць вучняў і настаўнікаў Бацяноўскай школы, як прызнаецца пісьменнік, настолькі захапіла яго, што ён вырашыў падзяліцца гэтай гісторыяй з чытачамі.

Сюжэт твора пачынае разгортвацца з канфліктнай сітуацыі – вучань-васьмікласнік Адам Скрыпка атрымаў “адзінку” за сачыненне на тэму “Якім бы мне хацелася бачыць прышкольны сад і агарод”, хаця ў тэксце не было ніводнай памылкі. Калі школьнік запатрабаваў у настаўніцы тлумачэнняў, яна раззлавалася і выгнала яго з класа. Разам з хлопцам урок пакінулі ўсе яго аднакласнікі, і ў гэтай справе пачаў разбірацца дырэктар школы.

Варта падкрэсліць, што, расказваючы пра сутнасць канфлікту, пісьменнік даводзіць асабістае разуменне сітуацыі і адзначае памылкі ў паводзінах маладой настаўніцы: педагог абавязаны аргументаваць адзнаку, але не павінен у час урока ўступаць у прыватную спрэчку з вучнем, тым больш – дазваляць сабе грубасць. “Ёй трэба было б, мабыць, сказаць проста: “Гэта здарэнне мы абмяркуем з табою пасля ўрока”, або што-небудзь да таго падобнае. Яе, уласна кажучы, вывеў з раўнавагі спакойны, цвёрды тон вучня...” [6, с. 10].

Ацэнкамі паводзінаў вучняў і настаўнікаў, слухнымі заўвагамі і парадкамі, датычнымі педагагічнай працы, пісьменнік нязмушана і ненавязліва дзеліцца на працягу ўсяго твора. Пры гэтым у аповесці выразна падкрэсліваецца, што прафесія настаўніка абавязвае не толькі да высокай культуры паводзінаў, але да пастаяннага павышэння навуковага досведу. “Сапраўды, гэтым настаўнікам і настаўніцам трэба быць нейкімі энцыклапедыстамі! Паспрабуй скажы адзін раз на якое запытанне: “Я не ведаю”, другі, трэці. Ніхто больш звяртацца не будзе ні з якімі падобнымі запытаннямі, а за вочы скажучь: “Ат! Гэта што! Яна сама нічога не ведае, чаму ж яна навучыць можа?” [6, с. 109]. Меркаванні аўтара, якія арганічна ўваходзяць у апавядальную плынь, падмацаваныя мастацкімі перыпетыямі і пазбаўленыя дыдактычнага пафасу, маюць несумненны псіхалагічны ўплыў на чытача, асэнсоўваюцца незаўважна, але асабліва глыбока.

У сюжэце аповесці адлюстравана, як адбываюцца нарады выкладчыкаў, як працуе педагагічны савет, якімі праблемамі жыве дырэктар вясковай школы, як кантралюе адукацыйны працэс інспектар раённага аддзела адукацыі. Несумненна, падзеі, пра якія аўтар напісаў амаль шэсць дзесяцігоддзяў таму, сёння выглядаюць крыху архаічнымі – сучасныя адукацыйныя ўстановы моцна змяніліся, настаўнікі і вучні ўжо не ўяўляюць сваёй працы без лічбавых тэхналогій і найноўшых сродкаў камунікацыі; крытычна можна паставіцца і да вобразаў герояў, якія часам выглядаюць празмерна ідэалізаванымі або, наадварот, паводзяць сябе некарэктна. На думку Д. Бугаёва, пры той “службовай ролі, якую выконваюць чалавечыя вобразы ў аповесцях Дубоўкі, ім, гэтым вобразам, індывідуальная непаўторнасць і глыбіня, жывая, цякучая складанасць псіхалагічнага свету, па сутнасці, не патрэбна. <...> Але факт застаецца

фактам, што аповесці пісьменніка, у асаблівасці яго “Жоўтая акацыя”, не валодаюць такой якасцю, як самаразвіццё глыбока даследаваных, эстэтычна змястоўных чалавечых характараў” [4, с. 228–229]. Самае галоўнае, што ў творы адлюстраваны прафесійны стыль паводзінаў педагогаў, уменне калегіяльна супрацоўнічаць і канструктыўна вырашаць праблемы навучальна-выхаваўчага працэсу, улічваць індывідуальныя зацікаўленасці вучняў і спалучаць іх з адукацыйнымі задачамі.

Так, напрыклад, у канфлікце з “адзінкай за сачыненне” ўважліва і спакойна разбіраецца спачатку непасрэдна дырэктар школы, а пасля ўвесь педагогічны калектыў. Выкладчыца біялогіі Ніна Іванаўна ўспрыняла сачыненне васьмікласніка як асабістую абразу, бо вучань наўпрост заявіў, што праца ў школьным садзе і агародзе, якой апякуецца настаўніца, – нікому не цікавая, “нікчэмная”. Ён хацеў бы займацца батанічнымі эксперыментамі, выводзіць незвычайныя гатункі карняплодаў, вырошчваць экзатычныя расліны, а не моркву ды капусту. “Чаму не ўзяць усім вядомую жоўтую акацыю, шматгадовы бабовы куст, і не вывесці-выгадаваць з яго гатунак шматгадовага гароху, напрыклад? Чаму нам не ўзяць <...> шматгадовую ліпу “векавую”, у насенні якой знаходзіцца да 60% спажывага, харчовага алею, і не вывесці такія гатунак, каб арэхі на ёй былі, як яблыкі ў дзеда Янкі Казачка?” [6, с. 17].

Педагогі ўважліва выслухалі тэкст сачынення і пачалі выказваць свае меркаванні. Але гаворка пайшла не столькі пра стыль і пафас творчай працы школьніка, колькі пра яе змест – пра тыя ідэі і прапановы, якімі падзяліўся васьмікласнік. Гісторык Ціт Апанасавіч згадаў, што ў Беларусі амаль звялася такая каштоўная расліна, як вадзяная бульба або вадзяныя арэхі; іншыя выкладчыкі абмеркавалі разнастайныя навуковыя публікацыі, дзе гаворка ішла якраз пра тыя эксперыменты, пра якія напісаў Адам Скрыпка – пра вырошчванне чарнаягнага паслёну, пра прышчэпліванне кедра на сасну. А дырэктар школы Сымон Васільевіч раскажаў асабістую гісторыю, калі падтрымка выкладчыка настаўніцкай семінарыі зрабілася для яго лёсавызначальнай. “Настаўнік, які даваў ацэнку, не быў гогалеўскім чыноўнікам. Ён мысліў. Меў сумленне і сэрца” [6, с. 20]. Педагогічны савет завяршыўся канкрэтнай пастановай: арганізаваць на прысядзібнай школьнай гаспадарцы эксперыментальную працу.

Безумоўна, школьнікі надзвычай зацікаўлена і аптымістычна ўспрынялі прапанову настаўнікаў, але яны, натуральна, не маглі абысціся без дапамогі дарослых. У творы паслядоўна адлюстравана, як падтрымлівае школу раённае кіраўніцтва, як да працы вучняў далучаюцца старшыня калгаса, аграном, шараговыя вясковыя жыхары, і галоўнае – як бацькі пачынаюць супрацоўнічаць з дзецьмі і апекавацца іх справай. Вядома, што менавіта агульныя задачы аб’ядноўваюць, садзейнічаюць узаемаразуменню, умацаванню міжпакаленных сувязей. Сумесная дзейнасць дзяцей, бацькоў і настаўнікаў, якая ўтрымлівае

эксперыментальныя пошукі і прыгодніцкія выпрабаванні, “валодае велізарным сацыяльна-педагагічным патэнцыялам і дапамагае падлеткам раскрыць свае непазнаныя магчымасці, засвоіць сацыяльна-ўхвальныя паводзіны” [5, с. 59].

Несумненнай каштоўнасцю мастацкага твора У. Дубоўкі з’яўляецца яго выключна багатая навуковая фактура. У сюжэт аповесці ўваходзяць згадкі тэарэтычных прац вядомых рускіх і савецкіх вучоных – хіміка і геолога Васілія Севергіна, біёлагаў і селекцыянераў Івана Мічурына і Івана Сікоры, генетыка і географа Мікалая Вавілава, дэндролога Аляксандра Яблакава, фларыста і батаніка-географа Уладзіміра Камарова; шмат цікавых звестак прыводзіцца з прац амерыканскага селекцыянера і садавода Лютэра Бёрбанка; неаднаразова цытуюцца навуковыя і публіцыстычныя артыкулы з часопісаў “Прырода”, “Беларусь”, “Советская ботаника” і іншых. Апроч таго, пра лекавыя і спажывныя якасці раслін у сюжэце аповесці расказваюць непасрэдна героі – школьнікі дзеляцца цікавымі фактамі, пра якія даведаліся з кніг або ад бацькоў і знаёмых, настаўнікі пераконваюць вучняў у карысці некаторых шараговых дрэў, шырока распаўсюджаных у Беларусі. Так, напрыклад, пачуўшы, што вучань збіраецца ссекчы “гаркату-непатрэбіцу” рабіну, настаўніца біялогіі даводзіць хлопцу: “Ты толькі паслухай, што апрача хараства дае рабіна. У першую чаргу, гэта вітамін С, вітамін Р, каратын – правітамін А. Наша медыцына рэкамендуе рабінавыя ягады як зелле ад многіх хваробаў: захворвання нырак, ад падагры, раматысу. Народная медыцына яшчэ больш шырока карыстаецца рабінавымі ягадамі: як патагонным сродкам пры застудах, ад цынгі, каб спыніць кроў пры крываўках. І гэта не ўсё. Там, дзе яе многа расце, людзі нарыхтоўваюць яе на зіму і не толькі самі патрошку ядуць ягады, але кормяць свойскую птушку – курэй, качак, гусей. А цяцёркі, глушцы, рабчыкі, дразды – што ж яны будуць есці? <...> Думаеш гэта ўсё? Не! Яшчэ з яе робяць смачны квас, гатуюць варэнне, робяць настойкі, вагонамі прывозяць на кандытарскія фабрыкі, а там робяць пасцілу, мармелад, кладуць у цукеркі” [6, с. 107]. Варта заўважыць, што інфармацыя пра актуальныя біялагічныя доследы, селекцыю пладова-ягадных культур, агранамічныя эксперыменты і карысныя якасці раслін не толькі не абцяжарвае мастацкі тэкст, але дапаўняе і разнастаіць падзеі, надае ім рэалістычнасці і пераканаўчасці.

Аднак аповесць “Жоўтая акацыя” багатая не толькі на прыродазнаўчую ды навукова-пазнавальную фактуру, але і на літаратурна-мастацкую – у разнастайныя перыпетыі і калізій сюжэта У. Дубоўка вельмі ўдала ўводзіць радкі твораў беларускіх паэтаў і пісьменнікаў, факты з іх біяграфій, згадвае пэўныя мастацкія вобразы. З некаторых твораў аўтар цытуе асобныя ўрыўкі, а вось вершы Максіма Лужаніна “Я жыў у старане чужой” [6, с. 65], Васіля Віткі “Трыпутнік” [6, с. 111], Аляксея Пысіна “Вузел” [6, с. 113], Кастуся Кірэенкі “Прырода” [6, с. 153–154] нават прыводзіць поўнасцю. Аўтар

неаднаразова апелюе да твораў Максіма Багдановіча, Янкі Купалы, Максіма Танка, Пімена Панчанкі, Петруся Броўкі і іншых таленавітых мастакоў слова. Паэтычныя радкі дазваляюць асабліва тонка перадаць атмасферу, якая пануе ў асяроддзі школьнікаў у час працы або ў час іх разнастайных падарожжаў, садзейнічае эмацыянальнай успрыемнасці падзей. Нават захапленне спевамі салаўя перадаецца ў аповесці пры дапамозе паэтычных асацыяцый: “Як яны спявалі! Трэба паслухаць самому, бо расказаць – не раскажаш. У кожным разе яны спявалі так, як сказаў пра іх калісьці наш зямляк, выдатны паэт Уладзіслаў Сыракомля. Салаўі, як сведчыў ён, спяваюць так, што іхняя песня

“сум цяжкі разганяе
і заместа адчаю
ў сэрцы радасць калыша
ў вечаровым зацішшы...
Слухаць песні цікава
і ляшчыне, і травам.
Нават месяц двурогі
збочыў з вечнай дарогі.
Стаў і ціха ўздыхае
каля нашага гаю...” [6, с. 113–114].

Адметным эпізодам аповесці з’яўляецца ўспамін пра сустрэчу з Міхасём Лыньковым на Мядзельшчыне, у час якой Міхась Ціханавіч паказаў гасцю незвычайны мост, абодва канцы якога хаваліся ў вадзе, не дастаючы да берага. “Я яго, – кажа ён, – усім нашым пісьменнікам паказваю, каб яны крыху задумаліся. Мост сімвалізуе наш пісьменніцкі шлях. Калі ён (шлях наш) увязаны з жыццём, <...> і ты пройдзеш, і людзі да цябе прыйдуць. Калі не – будзеш сядзець, як жаба на карчы, і крумкаць. Ні да цябе людзям не прайсці, ні табе самому да людзей не сысці” [6, с. 89].

Відавочна, што радкі літаратурна-мастацкіх тэкстаў, выкарыстаных аўтарам у аповесці “Жоўтая акацыя”, надаюць твору адчувальнага лірызму і філасафічнасці, а факты з біяграфій беларускіх пісьменнікаў, цікавыя эпізоды з рэальнага жыцця самога У. Дубоўкі пашыраюць гісторыка-культурны і сацыяльны досвед чытачоў.

Асобна неабходна падкрэсліць, што пісьменнік не абмежаваўся зваротам адно толькі да мастацкіх твораў сваіх сучаснікаў, – у апавядальную плынь аповесці ўведзена мноства ўзораў вуснай народнай творчасці. У дыялогах герояў, у аўтарскіх развагах-адступленнях і разнастайных падзеях сюжэта трапна выкарыстоўваюцца абрадавыя песні і прыпеўкі, жарты і загадкі, прыказкі і прымаўкі. Сэнс большасці народных афарызмаў зразумелы: “І баран бы касіў, каб хто касу насіў” [6, с. 71], “Высока падняў, а знізу не падпёр!” [6, с. 75], “Не руш бабіных ігруш! Баба натрасе, то сама прынясе” [6, с. 76], “Хто парася ўкраў, таму ўвушшу пішчыць” [6, с. 77], “Хто шукае – той знаходзіць, хто дбае – той і мае” [6, с. 80], “Хто арэхі не збірае, той ляшчыны не ламае” [6, с. 84], “Няхай

звоняць, пакуль ахвоту згоняць” [6, с. 95]. Але некаторыя аўтар падрабязна вытлумачвае, каб дакладна давесці чытачам сутнасць выслоўя: “Мне так і ўспамінаецца народная прыказка: “Бачыў бягучага ваўка хвост”. Гэта нешта ад легкаважкасці, ад павярхоўнасці. Нешта, значыцца, прабегла каля цябе, ты добра не разгледзеў, не паспеў уцяміць, што і да чаго. Сапраўды – ні галавы, ні тулава не бачыў. Адзін той хвост і пабачыў толькі. А што ў тым хвасце? Якая карысць? Мух ці аваднёў ім адганяць, усяго толькі і застаецца” [6, с. 41]. Самабытныя фальклорныя ўзоры, якія адлюстроўваюць асаблівасці нацыянальнага менталітэту і пэўныя сацыяльныя стэрэатыпы, з’яўляюцца, як вядома, вельмі эфектыўным сродкам педагагічнага ўздзеяння, садзейнічаюць засваенню грамадскіх норм і каштоўнасцей, сацыялізацыі школьнікаў.

У падсумаванне варта заўважыць, што аповесць У. Дубоўкі “Жоўтая акацыя”, у якой замацавана высокая матывацыя да настаўніцкай працы, адлюстраваны прадуктыўны педагагічны вопыт, увасоблены надзвычайна багаты навукова-пазнавальны матэрыял, здольна не толькі абудзіць энтузіязм выкладчыкаў і вучняў, але ініцыяваць новыя формы працы ў агульнаадукацыйных установах, істотна дапамагчы ў дзейнасці сацыяльных педагогаў.

Літаратура

1. Андраюк, С. А. Проза / С. А. Андраюк // Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя: у 4 т. / Нац. акад. навук Беларусі; Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – 2-е выд. – Мінск: Беларус. навука, 2002. – Т. 4. – С. 8–31.
2. Андрущенко, Н. Ю. Социальная педагогика в Беларуси: исторический экскурс/ Н. Ю. Андрущенко // Диверсификация педагогического образования в условиях развития информационного общества: материалы междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию Белорус. гос. ун-та, Минск, 19 нояб. 2021 г. / Белорус. гос. ун-т, редкол.: Д. Г. Медведев (гл. ред.) [и др.]. – Минск: БГУ, 2022. – С. 10–14.
3. Арочка, М. М. Уладзімір Дубоўка / М. М. Арочка // Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя: у 4 т. / Нац. акад. навук Беларусі; Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – 2-е выд. – Мінск: Беларус. навука, 2002. – Т. 2. – С. 475–503.
4. Бугаёў, Д. Я. Уладзімір Дубоўка: кніга пра паэта / Д.Я. Бугаёў. – Мінск: Бел. навука., 2005. – 324 с.
5. Гулевич, Т. М. Педагогика приключений: взгляд сквозь призму социализации подростков / Т. М. Гулевич // Проблемы современного педагогического образования. – 2020. – № 66–3. – С. 55–59.
6. Дубоўка, У. Жоўтая акацыя / У. Дубоўка. – Мінск: Беларусь, 1967. – 288 с.
7. Жыбуль, В. Пялёсткі жоўтай акацыі : “загадкавы” нататнік У. Дубоўкі / В. Жыбуль // Роднае слова. – 2020. – № 7. – С. 10–13.
8. Жыбуль, В. Пялёсткі жоўтай акацыі : “загадкавы” нататнік У. Дубоўкі / В. Жыбуль // Роднае слова. – 2020. – № 8. – С. 6–9. (Заканчэнне).
9. Кондаков, И. В. По ту сторону слова. Кризис литературоцентризма в России ХХ-ХХІ вв. / И. В. Кондаков // Вопросы литературы. 2008. № 5. – С. 5–44.
10. Мудрик, А. В. Социализация человека / А. В. Мудрик. – Москва: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2010. – 624 с.

Т. М. Аліферчык

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі
УДК 811.121.3'373.21+398.1

ОНИМНАЯ ПРАСТОРА БЕЛАРУСКАЙ КАЗКІ: АСНОЎНЫЯ ГРУПЫ¹

Ключавыя словы: аанастыка, фалькларыстыка, фальклорная аанастыка, онім, онімная прастора, беларускія казкі.

У артыкуле разглядаецца онімная прастора ў беларускіх казках. Вылучаны асноўныя групы онімаў, якія найбольш часта сустракаюцца ў беларускіх казках, такія, як антрапонімы, міфонімы, тапонімы, заонімы, вызначаны іх асноўныя функцыі ў фальклорных тэкстах.

T. M. Aliferchik

Center for Belarusian Culture, Language and
Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus

ONOMASTIC SPACE OF THE BELARUSIAN TALE: MAIN GROUPS

Key words: onomastics, folkloristics, folklore onomastics, onym, onymic space, Belarusian tales.

In the article the author examines the onomasticon of Belarusian fairy tales. The main groups of onyms most frequently encountered in Belarusian fairy tales are identified. Among them are anthroponyms, mythonyms, toponyms, and zoonyms. Their main functions in folklore texts are determined.

У апошнія дзесяцігоддзі ва ўсходнеславянскай аанастыцы актуалізуюцца даследаванні онімаў у межах фальклорных тэкстаў розных жанраў. У сувязі з гэтым можна гаварыць аб фарміраванні новай мовазнаўчай дысцыпліны – лінгвафалькларыстыкі.

Упершыню тэрмін *лінгвафалькларыстыка* быў выкарыстаны А. Т. Храленка ў 1974 г. у артыкуле “Что такое лингвофольклористика?” [18]. Аўтар даволі агульна акрэсліў мэты і задачы, а таксама перспектывы новай мовазнаўчай дысцыпліны: “Паказаць празрыстую глыбіню вуснапаэтычнай мовы, яе гармонію і эстэтычныя магчымасці – вось асноўная задача асобнага раздзела мовазнаўства – лінгвафалькларыстыкі” [18, с. 41]. Аднак прапанаваны падыход да даследаванняў моўнай арганізацыі фальклорнага тэксту падтрымалі многія ўкраінскія і расійскія даследчыкі-

---

¹ Артыкул падрыхтаваны ў межах праекта БРФФД Г23ИП-031 “Тапанімічная народная проза ў сістэме этнакультурнай спадчыны беларусаў: гістарычная памяць, жанравы склад, сюжэты і вобразы”.

фалькларысты і мовазнаўцы, напр., Т. П. Бецэнка, Н. Данілюк, С. Ярмоленка, Л. Мацько, І. А. Асавецкі, А. П. Яўгеньева, Е. Б. Арцеменка і інш. (падрабязна гл. [3; 11; 7]). Такімчынам, на сённяшні дзень можна прыняць, што *лінгвафалькларыстыка* – “міждысцыплінарная галіна гуманітарнай (філалагічнай) навукі, якая вывучае рознаўзроўневыя моўныя асаблівасці структурнай, жанрава-стылявой, слоўна-вобразнай арганізацыі тэкстаў вуснай народнай творчасці; заканамернасці фальклорнага стылеўтварэння” [3, с. 286].

Асобным раздзелам лінгвафалькларыстыкі можна лічыць *фальклорную анамастыку*, асноўная мэта ў межах якой – даследаванне анамастыкону фальклорных тэкстаў. Пры гэтым важна падкрэсліць міждысцыплінарнасць гэтай галіны, якая ў поўнай меры можа адносіцца як да лінгвафалькларыстыкі, так і да анамастыкі. У сувязі з гэтым актуальнай падаецца неабходнасць удакладнення базавай тэрміналогіі адзначанага кірунку:

фальклорная анамастыка – раздзел анамастыкі, які даследуе ўласныя імёны і ўласныя назвы ў межах фальклорнага тэксту;

фальклорны онім, ці *фалькларонім* – уласнае імя/уласная назва ў межах фальклорнага тэксту; фалькларонім можа быць і рэалонімам, і фіктонімам;

міфонім – уласнае імя / уласная назва ў межах міфалагічнага тэксту;

канатонім – уласнае імя/уласная назва, якое(ая) валодае рознага кшталту культурнымі канатацыямі.

Апошні тэрмін не адносіцца толькі да фальклорнай анамастыкі, але можа быць прыменены ў этналінгвістычных, лінгвакультуралагічных, кагнітыўных даследаваннях любых онімаў.

Лінгвафалькларыстыка і фальклорная анамастыка фактычна развіваюцца і ў беларускай гуманітарыстыцы, аднак без указання саміх гэтых дысцыплін і іхмежаў (гл., напр., працы С. Ф. Бут-Гусаім [4], Л. Хрышчановіч [16], В. Шур і Н. Тачыла [17], Г. В. Юдзянковай і С. Б. Кураш [20], Т. С. Сотнікавай [14; 15], Алфёравай А. Г. [1], Я. Грыневіч [6] і інш.). Фальклорная анамастыка развіваецца таксама ў межах літаратурнай анамастыкі (напр., [12; 13 і інш.]).

Варта адзначыць, што онімная прастора менавіта казак неаднаразова звяртала ўвагу даследчыкаў у цэлым ва ўсходнеславянскай фалькларыстыцы (гл. [5; 4; 9] і інш.). Онімная прастора беларускіх казак у прыватнасці з’яўлялася аб’ектам увагі даследчыкаў толькі фрагментарна, напрыклад, [4; 16].

Для аналізу былі выбраны онімныя адзінкі з беларускіх казак са зборнікаў “Чарадзеіныя казкі” (серыі БНТ) [19], “Беларускія народныя казкі” пад рэдакцыяй В.К. Бандарчыка [2], “Казкі і легенды роднага краю” пад рэдакцыяй К. П. Кабашнікава [8]. Адзначаныя зборы беларускіх казак можна лічыць дастаткова рэпрэзентатыўнымі для даставерных высноў у кантэксце даследаванняў онімнай прасторы беларускай казкі.

У адносінах да анамастыкону беларускіх казак варта адзначыць наступны важны факт. Ад іншых вусных апавяданняў, што расказваюцца з інфарматыўнымі мэтамі, казку адрознівае арыентацыя на выдумку – іх расказваюць для забавы і павучання. Фактычна асноўныя функцыі казкі – забаўляльная і павучальная. У сувязі з гэтым звычайна дзеючыя героі казак, як правіла, – гэта нейкі абагулены вобраз, які так і называецца – баба, дзед, поп, дзяк, пан і г.д. Геаграфічная прастора ў казках таксама разумеецца як нейкая ўмоўная дзяржава/горад/мясцовасць з казачнай, нерэальнай назвай. І нават у тым выпадку, калі назва рэальная, у казках такая назва функцыянуе, як правіла, як прэцэдэнтны тапонім і не суадносіцца з рэальным дэнататам. Важна падкрэсліць, што па гэтай прычыне ў казках любы тапонім даволі ўмоўны.

У такіх выпадках з’яўленне ў казках оніма неабавязковае. Пры гэтым ў некаторых выпадках іменем надзяляюцца станоўчыя героі, адмоўныя фактычна абазначаюцца апелятывам. Прычым варыятыўнасць імені галоўнага героя тлумачыцца яго абагуленасцю. Толькі ў побытавых казках, дзеянне ў якіх максімальна набліжана да рэальнага, могуць з’яўляцца імёны гістарычных постацей (напр., цара).

Онімная прастора казак розных відаў таксама мае адрозненні, у прыватнасці, у бытавых, сацыяльных і казках пра жывёл онімы сустракаюцца толькі спарадычна. Героі такіх казак маюць агульны характар і не патрабуюць ідэнтыфікацыі, што абумоўлена спецыфікай фальклорнага твора. Дзед, баба, унучка / унучок, салдат, цыган, пан, цар, поп, дзяк, ксёндз, купец, а таксама лісіца, мядзведзь, казёл, баран, кот, сабака, воўк, сокал, якія з’яўляюцца дзеючымі героямі, разумеюцца як абагулены вобраз і ўспрымаюцца без іменавання. Часцей уласныя імёны і назвы фіксуюцца ў чарадзейных казках. Такія назвы можна назваць канатонімамі, паколькі героі чарадзейных казак таксама ўспрымаюцца як абагулены вобраз, а іх імя становіцца канататыўным.

Онімная прастора беларускай казкі абмежавана (у параўнанні з рэальнай прасторай) і адрозніваецца выкарыстаннем уласных імёнаў людзей, назвамі ў географічнай прасторы, а таксама імёнамі птушак і жывёл. Такім чынам, онімы ў беларускіх казках дзеляцца на некалькі груп:

а) антрапонімы, б) тапонімы (сярод якіх традыцыйна харонімы, айконімы, гідронімы), в) заонімы. Часта сустракаюцца міфонімы і тэонімы, якія фармальна толькі ў кантэксце казкі можна аднесці да антрапонімаў (як найменні абагуленых дзеючых герояў).

Не выкарыстоўваюцца альбо выкарыстоўваюцца надзвычай рэдка іншыя віды онімаў тыпу хрэматынімы, эргонімы, урбанонімы і інш.

Антрапонімы ў беларускіх казках могуць быць:

– кананічнымі: напрыклад, Іван, Іван-рыбак, Іван-Дараган, Іван П’янішнін сын, Іван-царэвіч, Іван Васільевіч, Іван Пракрасны, Ігра Ігравіч, Васіль, Янка, Сцяпан-шавец, Курыла (магчыма, Кірыла)-Кажамяка, Рыгор,

Мікалай; Юр'я, Ягор/Ягорка, Няшчасны Егар, Іван (Златавус/Залатоуст?), Алёша Паповіч, Дабрыня Нікіціч, Ілля Мурамец, Ірына, Алена, Ганна, Маруся; Арына, Хомка, Сямен, Халімон і інш. Тут важна падкрэсліць, што менавіта адзначаныя кананічныя імёны і іх гіпакарыстыкі з'яўляюцца найбольш пашыранымі ў цэлым у антрапаніміконе, што таксама падкрэслівае абагуленасць адпаведнага казачнага вобразу;

– некананічнымі: Сокал; Мароз, Знайда, Абжора, Прожар (цар), Гром, Дамбіль, Пярун, Тром-сын², Васіль-Папялышка³, Гарын-багатыр, Камін-багатыр, Дубін-багатыр, Васіліска Дыяболска, Дзеўка-Пылынянку, Ярыжка, Саламон (кузнец), Юда-анціюда, Алятыў-багатыр, Таратурак-сабаччы/суччы сын, Чуда-Юда, Ірві-дуб, Вярні-гару, Вярнігор, Развалігара, Вырвідуб, Ламікамень, Ламізялеза, Камяннік, Кашчэй Бяссмертны, Мурза (/матушка), Сяўбіт, Абжора, Малы-Малышок (/Мал Малышок), Кацігарошак, Шкурупей, Чавалай, Салавей-разбойнік, Алькадзім, Гвідон Саміхлёнавіч і інш. Адзначаныя антрапонімы часцей за ўсё маюць даволі празрыстую і “пазнавальную” матывавальную аснову, што таксама можна лічыць адлюстраваннем зборнага вобразу.

Толькі ў адзінкавых выпадках сустракаецца не імя /імя з прыдаткам, а цэласная антрапанімічная формула: Ілюшка Іваноў, Іван Іванавіч, Васіль Васільевіч, Караб Карабанывіч, Сіміхліда Міхайлаўна, Слон Іванавіч, Вірыён Анціенывіч, Ігра Ігравіч.

У беларускіх казках у асобную групу можна вылучыць тэонімы: Бог, Мікола, Пятро і Павел (іконы), Мікола з Юр'ім, Бог з Пятром-Паўлам; міфонімы: Пярун, Гром, Змей-Гарымец, Змяя (Марання), дуб Дарахвей, Баба-Яга, баба-юга, касцяная нага, Алятыў-багатыр, Кашчэй Бяссмертны, Чуда-Юда і інш.

Антрапонімы казачных тэкстаў могуць адрознівацца стылістычнай маркіраванасцю, якая адлюстроўваецца ў самім імені або ідэнтыфікуючых кампанентах (напр., прыдатках).

Спецыфікай казачнага тэксту з'яўляецца больш высокая, чым, напрыклад, у літаратурнай анамастыцы, частотнасць заонімаў, пры гэтым захоўваецца дамінуючая роля антрапонімаў і тапонімаў.

Сярод тапонімаў адзначаны наступныя: Кіеў, Кіеўская губернія, Ворша / Аршава, Сянно, Лысая Горка, Кірсон-горад (верагодна, Херсон), царства цара Прожара, Расея і інш.

Зафіксаваны таксама гідронімы: Сож, Няпро (Днепр), Нёман і інш.

Важна падкрэсліць, што ў казачным тапаніміконе сустракаюцца і рэальныя найменні (не аб'екты, а найменні), і цалкам фіктыўныя. Аднак

---

²Тром-сын паходзіць, магчыма, ад спалучэння *трэці сын*.

³Васіль-Папялышка – багатыр, які змагаўся з (Паганым) Цмокам [Ошибка! Неизвестный аргумент ключа., ч. 1, с. 171–179]. Папялышка – таму што яго булава (балдава) зроблена з дроціка з попелу. Гарын-багатыр – ад гара, Камін-багатыр – ад камень, Дубін-багатыр – ад дуб.

рэальныя найменні ўсведамляюцца, у першую чаргу, як канататыўныя / метафарычныя, а не ў адносінах да рэальных геаграфічных аб'ектаў, і цалкам суадносяцца з фіктыўнымі казкавымі тапонімамі.

Анамастыкон розных відаў казак (побытавых, казак пра жывёл, чарадзейных казак) мае неістотныя адрозненні, якія заключаюцца толькі ў наборы відаў онімаў, у прыватнасці, лагічна, што ў казках пра жывёл больш частотныя заонімы, у побытавых – антрапонімы, зрэдку тапонімы, яшчэ радзей – заонімы. У чарадзейных казках – антрапонімы і міфونімы, таксама тапонімы.

Відавочна, значныя вынікі могуць даць наступныя даследаванні матывацыі казкавага антрапанімікону і яго семантыкі, што дазволіць больш дакладна рэканструяваць казачную прастору і дзеючых асоб у ёй.

Літаратура

1. Алфёрава, А. Г. Тапаніміка ў беларускіх абрадавых песнях як адлюстраванне нацыянальнай спецыфікі / А.Г. Алфёрава // *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі*. – Вып. 11. – Мінск: Права і эканоміка, 2011. – С. 311–316.
2. Беларускія народныя казкі (са зборнікаў Е. Р. Раманава) / уклад. В. К. Бандарчык. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1962. – 339 с.
3. Беценко, Т. П. Лингвофольклористика – современное интегративное направление филологической науки / Т. П. Беценко // [Электронны рэсурс] // Рэжым доступу: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/217728/1/284-290.pdf> – Дата доступу: 5.09.2024.
4. Бут-Гусаім, С. Ф. Анамастыкон зборніка А. К. Сержпутоўскага «Казкі і апавяданні беларусаў-палешукоў» // *Веснік Брэсцкага ўніверсітэта*. – Серыя 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2021. - № 1. – С. 22–32.
5. Горбачёва, О. Н. Ономастическое пространство русских народных и авторских сказок : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / О. Г. Горбачёва. – М., 2008. – 148 с.
6. Грыневіч, Я. Тапонімы Украіны ў беларускай пазаабрадавай народнай лірыцы / Я. Грыневіч // *Історія релігій в Україні : науковий щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич*. – Львів: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; вид-во «Логос», 2012. – Кн. 1, ч. 1 : Історія. – С. 68–74.
7. Исхакова, Г. Г. Лингвофольклористика и ее значение в изучении языка фольклорных текстов (на примере ситаксических особенностей башкирских заговоров) / Г. Г. Исхакова // *Вестник Башкирского университета*. – 2009. – Т. 14. – №1. – С. 166–168.
8. Казкі і легенды роднага краю / склад. К. П. Кабашнікаў. – Мінск : Выдавецтва Акадэміі навук БССР, 1960. – 262.
9. Колеснік, Н. Фольклорна ономастика: до проблеми статусу // *Acta Onomastica*. – LXI/2020. – № 2. – 332-342.
10. Петрова, И.А. Парадигматические отношения имен собственных и способы ономастической номинации героев в фольклорном тексте : автореф. ... канд. филол. н./ И.А. Петрова. – Волгоград, 2001. – 16 с.
11. Приёмко, О. Лингвофольклористика: современное состояние, перспективы развития / О. Приёмко // [Электронны рэсурс] // Рэжым доступу: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/199515/1>. – Дата доступу: 5.09.2024.
12. Рогалев, А. Ф. Ономастика художественных произведений : пособие / А.Ф. Рогалев. – Гомель : Изд-во ГГУ, 2003. – 194 с.

13. Рогалев, А. Ф. Имя и образ. Художественная функция имён собственных в литературных произведениях и сказках / А. Ф. Рогалев. – Гомель : Барк, 2007. – 224 с.
14. Сотнікава, Т. Імёны беларускага народнага календара з характарыстычнымі кампанентамі / Таццяна Сотнікава // Роднае слова. – 2010. – № 9. – С. 54–56.
15. Сотнікава, Т. С. Матываванаць антрапанімаў у парэміях (на матэрыяле беларускіх і рускіх парэміялагічных зборнікаў) // [Электронны рэсурс] // Рэжым доступу: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/25893/1>. – Дата доступу: 5.09.2024.
16. Хрышчановіч, Л. «Па імені і жыццё»: антрапанімічная прастора беларускай народнай казкі / Л. Хрышчановіч // Роднае слова. – 1999. – № 5–6. – С. 131–139.
17. Шур, В. Уласнае імя *Іван* ва ўсходнеславянскіх мовах і фальклоры / В. Шур, Н. Тачыла // [Электронны рэсурс] // Рэжым доступу: <http://knigasvet.edu.by/be/autaram/litaraturnyya-kursy/259-ulasnae-imy-ivan-va-skhodneslavyanskikh-movakh-i-falklory.html>. – Дата доступу: 5.09.2024.
18. Хроленко, А. Т. Что такое лингвофольклористика? / А. Т. Хроленко // Русская речь. – 1974. – № 1. – С. 36–41.
19. Чарадзейныя казкі. У 2 ч. / Рэд. В. К. Бандарчык. – Мінск: Навука і тэхніка, 1973–1978.
20. Юдзянкова, Г. В., Кураш, С. Б. Да пытання аб культурным фоне онімаў як кампанентаў парэмій Мазырскага Палесся / Г. В. Юдзянкова, С. Б. Кураш // Славянская фразеология и паремология: традиционные и новаторские решения проблем: К 80-летию со дня рождения профессора В. М. Мокиенко / редкол.: Е. В. Ничипорчик (отв. ред.) [и др.]; М-во образования РБ, Гом. гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2020. – С. 254-258.

В. І. Андрэйчык

Дзяржаўная ўстанова адукацыі “Акадэмія адукацыі”

УДК 316.752:008:94

ФАРМІРАВАННЕ КАШТОЎНАСНЫХ АРЫЕНТАЦЫЙ: ГІСТАРЫЧНА-КУЛЬТУРНЫ АСПЕКТ

Ключавыя словы: каштоўнасці, каштоўнасныя арыентацыі, іерархія каштоўнасцей, духоўнасць, сацыяльныя нормы, культурны код.

У артыкуле разглядаюцца гістарычна-культурныя аспекты фарміравання каштоўнасных арыентацый. Аналізуюцца розныя падыходы да разумення каштоўнасных арыентацый, прадстаўлены ў працах айчынных вучоных А.І. Ляўко, М.М. Звёздкіна, Л.Г. Цітарэнкі і іншых. Увага надаецца ўплыву сацыяльных фактараў на фарміраванне каштоўнасных арыентацый. Падкрэсліваецца значэнне каштоўнасных арыентацый для інтэграцыі грамадства, іх уплыў на фарміраванне асобы.

Formation of value orientations: historical and cultural aspect

Key words: values, value orientations, hierarchy of values, spirituality, social norms, cultural code.

The article examines the historical and cultural aspects of the formation of value orientations. Various approaches to understanding value orientations presented in the works of Russian scientists A. I. Levko, M. M. Zvezdkina, L. G. Titarenko and others. Attention is paid to the influence of social factors on the formation of value orientations. The importance of value orientations for the integration of society, their influence on the formation of personality is emphasized.

Разгледзім сацыялагічныя аспекты ў вырашэнні пытання пра каштоўнасныя арыентацыі. Праблема каштоўнасцей стала адной з цэнтральных у сацыялогіі. Як адзначае М.М. Звёздкін, адной з прыярытэтных задач развіцця соцыуму з'яўляецца ўзнаўленне яго ключавых каштоўнасцей як умова стабільнасці грамадства. У абагульненым выглядзе ў сацыялагічных даследаваннях *каштоўнасці* прадстаўлены як аб'екты і з'явы, якія маюць значнасць для жыццядзейнасці як асобнага чалавека, так і сацыяльных груп і грамадства. Каштоўнасці выконваюць ролю фундаментальнай нормы, якая дапамагае чалавеку ажыццяўляць выбар сваіх паводзін, адобраных грамадствам, а таксама забяспечваюць інтэграцыю і кансалідацыю грамадства [4, с. 28].

Нягледзячы на агульнапрызнанасць катэгорыі "*каштоўнасць*", адсутнічае адзінства ў трактоўцы яе сутнасці і ролі ў грамадскім жыцці. Сацыялагічная навуковая думка дэманструе рознааспектныя погляды на разуменне *каштоўнасных арыентацый*. Сярод айчынных вучоных каштоўнасці і каштоўнасныя арыентацыі сталі прадметам увагі такіх даследчыкаў, як У. Л. Абушэнка, Л. В. Ахмерава-Ільіна, К. А. Данілава, А. І. Ляўко, Л. Г. Цітарэнка.

Так, праф. А.І. Ляўко акцэнтуюе ўвагу на нацыянальных, рэгіянальных, асаблівасцях сацыялізацыі маладога пакалення, аспектах фарміравання творчай асобы, сацыяльна-культурных фактарах стабільнасці беларускага грамадства. Вучоны даследуе аспекты духоўнага жыцця індывіда, уздзеянне асяроддзя на станаўленне і развіццё асобы, ролю сям'і ў фарміраванні каштоўнасных арыентацый. Сярод асноўных каштоўнасных арыентацый вылучаюцца: *культура, адукацыя, духоўнасць, сям'я*.

Даследчык сцвярджае, што *каштоўнасныя арыентацыі* асобы (сацыяльнай групы) з'яўляюцца пачаткам сацыялізацыі. Яны ствараюць аснову свядомых паводзін асобы. Канкрэтная сістэма каштоўнасных

арыентацый і іх *іерархія* выступаюць рэгулятарам развіцця асобы. Рэалізацыя каштоўнасных арыентацый мае на ўвазе вырашэнне супярэчнасцей у матывацыйнай сферы асобы, паміж ідэалам і рэальнасцю. Каштоўнасныя арыентацыі маюць дынамічны характар і фарміруюцца разам з засваеннем асобай сацыяльнага вопыту [6, с. 111].

Каштоўнасці фіксуюць нормы, якія склаліся ў жыцці і выяўляюцца праз менталітэт народа як норма [5, с. 120]. Фарміраванне нацыянальных і маральных каштоўнасцей уяўляе сабой складаны і сістэмны працэс. Нацыянальныя і маральныя каштоўнасці вызначаюцца культурнай ідэнтычнасцю [6, с. 186].

На думку А. І. Ляўко, працэс фарміравання каштоўнасных арыентацый уяўляе сабой узаемадзеянне аб'ектыўных і суб'ектыўных фактараў. Па-першае, гэта выражэнне каштоўнасцей і ідэалаў грамадства, па-другое, пастаянная праца асобы з гэтымі культурнымі ўзорамі, у працэсе якой адбываецца фарміраванне асобы, яе індывідуальнасці [5, с. 138]. Як адзначае вучоны, “фарміраванне каштоўнасных арыентацый немагчыма з дапамогай аднаго толькі псіхолога-педагагічнага ўзаемадзеяння, вызначальная роля належыць унутранай узаемасувязі паміж каштоўнаснымі арыентацыямі настаўніка і вучня” [6, с. 5]. Адпаведна сістэма адукацыі не можа быць эфектыўнай, калі не адбываецца асэнсаванне яе каштоўнасных асноў.

К. А. Данілава трактуе *пытанне каштоўнасцей у кантэксце трох канцэптуальных падыходаў*: 1) каштоўнасці – суб'ектыўна значымыя аб'екты для чалавека, сацыяльнай групы і грамадства ў цэлым; 2) каштоўнасці існуюць незалежна і складаюць паняцце добра; 3) каштоўнасці з'яўляюцца агульнапрызнанымі эталонамі і асновай для фарміравання жыццёвых мэтаў [3, с. 29]. Даследчык вылучае *базавыя каштоўнасці* і разглядае іх у якасці “прыярытэтаў, якія выступаюць жыццёвымі мэтамі і асноўнымі сродкамі іх дасягнення, з'яўляюцца першаснымі матывамі і рэгулятарамі сацыяльных паводзін, абумоўліваюць характар узаемаадносін індывіда і навакольнага асяроддзя” [3, с. 51]. Базавыя каштоўнасці ўтвараюць *іерархічную сістэму*, якая складаецца з *трох асноўных элементаў (кагнітыўнага, эмацыянальнага, камунікатыўна-індывідуальнага)*. Узбазавую сістэму каштоўнасцей беларускай моладзі навукоўца ўключае сям'ю, працу, сяброў, вольны час, рэлігію, палітыку. Базавыя каштоўнасці ўзаемадзейнічаюць паміж сабой, функцыянуюць як цэлае, складаюць тэарытычную мадэль аксіялагічных прыярытэтаў моладзі. Дадзеная мадэль вызначае асноўныя рысы сацыяльна-культурнага асяроддзя грамадства, абумоўлівае выбар гістарычных і сучасных сацыяльных каштоўнасцей. Сярод тэндэнцый дынамікі сістэмы каштоўнасцей беларускай моладзі К. А. Данілава фіксуе рост індывідуальных каштоўнасцей і іх прыярытэт над сацыяльнымі. Маладыя людзі фарміруюць сваю сістэму і іерархію каштоўнасцей, з якіх

выбіраюць найбольш якасныя і эфектыўныя для дасягнення жыццёвага поспеху.

Л. В. Ахмерава-Ілына прытрымліваецца сацыяльна-культурнага падыходу ў разуменні каштоўнасных арыентацый. На думку вучонага, “каштоўнасныя арыентацыі з’яўляюцца акумулятарам сацыяльных каштоўнасцей, якія суб’ект інтэрпрэтуе пад уздзеяннем сацыяльнага асяроддзя” [2, с. 29]. Даследчык лічыць, што каштоўнасці, якія вучні засвойваюць у школе, становяцца перадумовай фарміравання валявых якасцей. *Каштоўнасныя арыентацыі ўяўляюць сабой адзінства каштоўнасна-нарматыўных, маральна-эстэтычных, рацыянальных і эмацыянальна-пачуццёвых пачаткаў, выступаюць у якасці асноўнага паказчыка развіцця духоўнасці чалавека і спосабу яго далучэння да грамадскага жыцця і культуры* [2, с. 12]. Каштоўнасныя арыентацыі як паказчык духоўнага развіцця асобы фарміруюцца ў працэсе сацыялізацыі праз уключэнне асобы ў грамадскія адносіны і культуру. Менавіта праз узаемадзеянне адбываецца засваенне зместу – каштоўнасцей – норм; уключэнне ў дзейнасць, з дапамогай якой перадаюцца нормы, якія ўтвараюць культуру. Засваенне вучнямі культуры, узораў паводзінаў, маральных якасцей адбываецца праз прызму каштоўнасных арыентацый.

У. Л. Абушэнка разглядае *каштоўнасныя арыентацыі* як універсальную форму фіксацыі, замацавання і захавання элементаў сацыяльна-культурнага вопыту. Сярод выдзеленых аўтарам перспектыву канцэптуалізацыі вядучых паняццяў увага канцэнтруецца на аксіялагічным і дзейнасным разуменні феномена *сучасная культура*. У аснове культурнага выбару асобы ляжаць *каштоўнасныя прыярытэты*, якія *ва ўзаемасувязі з дзейнасным кампанентам у шырокім кантэксце “культурны код” (або “менталітэт”)* прадвызначаюць светаўспрыманне і гістарычна абумоўленыя паводзіны нацыі. Як вядома, культура народа, яго характар, маральна-духоўныя імператывы фарміруюцца пад уздзеяннем аб’ектыўных умоў. У вузкім кантэксце культурны код разумеецца як іерархічная, упарадкаваная сістэма знакаў матэрыяльнага і духоўнага свету, як носбітаў сэнсаў. Знакамі захавання і перадачы сістэмы значэнняў культуры могуць выступаць самыя розныя аб’екты і з’явы. Адпаведна *культурныя коды* – гэта другасныя знакавыя сістэмы, у якіх выкарыстаныя розныя сродкі для кадзіравання праяў светапогляду пэўнага соцыуму. *Каштоўнасці і нормы, захаваныя ў культуры (сімвалічны ўзровень), выяўляюцца ў рэальных мадэлях паводзін (дзейнасны ўзровень)*. На сімвалічным узроўні мы маем справу з культурным кодам сучаснага грамадства. Культурны код, паводле пераканання вучонага, трансліруе цывілізацыйныя і нацыянальна-культурныя каштоўнасці [1, с. 274].

З мэтай класіфікацыі жыццёвых стратэгий У.Л. Абушэнка падзяляе *каштоўнасці на базавыя і інструментальныя (каштоўнасці-сродкі)*.

Базавыя каштоўнасці складаюць ядро асобы, з'яўляюцца асноўным матывам сацыяльнай актыўнасці, вызначаюць праграму і стратэгію жыццядзейнасці. Гэтыя каштоўнасці пабуджаюць да дзейнасці і сацыяльнай актыўнасці. *Інструментальныя каштоўнасці* вызначаюцца як рэсурсы, якія выкарыстоўваюцца індывідамі ў сацыяльных практыках, адносяцца да сродкаў дасягнення ўласных ідэй. Стратэгіі сацыяльна-культурных паводзін вызначаюцца базавымі жыццёвымі арыенцірамі

На думку праф. Л. Г. Цітарэнкі, *каштоўнасці* праяўляюцца ў *свядомых і несвядомых арыентацыях* на пэўныя віды дзейнасці, маральныя прынцыпы і культурныя нормы, паводзіны, ацэнкі ўласнага жыцця і вызначэнне яго сэнсу, на адносіны да грамадства і эпохі [7, с. 3].

Такім чынам, іерархія каштоўнасцей можа трансфармавацца, аднак самі базавыя каштоўнасці не знікаюць. Змяняецца сэнс і функцыянальная значнасць каштоўнасцей пэўнай эпохі. Каштоўнасці, якія прыняла асноўная частка грамадства, выконваюць ролю базавых норм і прынцыпаў, што вызначаюць свядомасць і паводзіны людзей. У класіфікацыі Л.Г. Цітарэнкі вылучаюцца найперш *агульначалавечыя тэрмінальныя каштоўнасці*: *сям'я* – праяўляецца на мікраўзроўні існавання чалавека, незалежна ад знешніх фактараў чалавек арыентаваны на сям'ю; *праца* – сэнсаўтваральная агульначалавечая каштоўнасць, якая праяўляецца на ўзроўні асобы, рэалізуе магчымасць быць патрэбным грамадству; *сябры, знаёмыя* – гэта сфера паўсядзённых міжасобасных зносін, у якой адбываецца сацыялізацыя і самарэалізацыя асобы; *вольны час* – самастойная каштоўнасць як сродак і необходимая ўмова рэалізацыі асобы; *рэлігійная вера* – традыцыйная каштоўнасць, уласцівая ўсім тыпам грамадства; *парадак* – каштоўнасць макраўзроўню, необходимая асобе і сацыяльным групам, яна з'яўляецца базавай умовай для існавання грамадства; *свабода* – каштоўнасць, якая атрымала свой статус толькі ва ўмовах сучаснага грамадства; *дэмакратыя* – як і папярэдняя каштоўнасць, атрымала свой статус ва ўмовах індустрыяльнага грамадства; *роўнасць* – сучасная палітычная каштоўнасць грамадства; *грамадская мараль* – базавая каштоўнасць грамадства, характарызуе прынятыя ў ім правілы і нормы чалавечага жыцця; *давер* – базавая каштоўнасць, якая вызначае ўнутраны свет беларусаў, мае агульначалавечае значэнне [7, с. 45–46]. Вызначаныя каштоўнасці праяўляюцца як на асобасным, міжасобасным узроўнях (як необходимая ўмова для камунікацыі), так і на ўзроўні сацыяльных інстытутаў грамадства

Л. Г. Цітарэнка разглядае каштоўнаснае асяроддзе сучаснага беларускага грамадства ў параўнанні з каштоўнасным светам савецкага часу. Зразумець перамены ў каштоўнаснай свядомасці людзей, значыць, акрэсліць, куды рухаецца сучаснае беларускае грамадства, якія змены ў ім адбыліся і могуць адбыцца. Трансфармацыі каштоўнасцей маюць свае прычыны. Па-першае, распад СССР дазволіў беларускаму грамадству

пазбавіцца ад каштоўнасцей сацыялізму, не ўласцівых беларусам: залішняя палітызацыя жыцця, адкрыты рацыяналізм, атэізм і г.д. Па-другое, пераадоленне постсавецкага крызісу дэманструе пастаянства традыцыйных каштоўнасцей у беларускім грамадстве – сям’я і праца. Гэтыя каштоўнасці ўласцівы беларусам на працягу стагоддзяў, сёння яны набываюць фундаментальнае значэнне асновы чалавечага быцця. Па-трэцяе, сёння побач з традыцыйнымі каштоўнасцямі ў грамадскай свядомасці выразна прасочваюцца і новыя: вольны час, міжасобасныя зносіны. Па-чацвёртае, узрастае значнасць каштоўнасці якасці жыцця. Сацыяльна значымымі сёння выступаюць гандарная роўнасць, сацыяльная згуртаванасць, арыентацыя на прыярытэтнае развіццё адукацыі ў краіне, падтрымка сацыяльнай палітыкі дзяржавы.

Вучоныя Цэнтра сацыялагічных і палітычных даследаванняў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта выявілі і абгрунтавалі наступныя палажэнні аксіялагічнай прасторы беларусаў: базавыя каштоўнасці беларусаў (сям’я, праца, сацыяльны ўклад, палітычныя каштоўнасці, рэлігія) практычна не адрозніваюцца ад каштоўнасцей жыхароў іншых еўрапейскіх дзяржаў. Каштоўнасцае ўсведамленне жыхароў нашай краіны фарміравалася на працягу многіх стагоддзяў пад уздзеяннем ключавых падзей еўрапейскай гісторыі. Каштоўнасці грамадства змяняюцца марудна, іх рэфармаванне можа адбывацца не менш, чым на працягу сарака гадоў.

Вынікі параўнальнага аналізу паказваюць, што каштоўнасцы ўстаноўкі насельніцтва Беларусі, Малдовы, Украіны, Азербайджана, Арменіі ў цэлым бліжэй да традыцыйных, гістарычна сфарміраваных, чым да тых, якія пазіцыянуюцца як “еўрапейскія” [8, с. 217].

Такім чынам, у сацыялагічных даследаваннях няма адзінай думкі пра прыроду і механізм фарміравання каштоўнасцей арыентацый. Адны вучоныя (А.І. Ляўко, Л.В. Ахмерава-Ільіна) каштоўнасцы арыентацыі суадносяць з духоўнай культурай грамадства, а механізм іх фарміравання – са светапоглядным засваеннем гэтых каштоўнасцей, з дапамогай ідэалагічных, педагагічных і іншых сродкаў. Другія вучоныя (М.М. Звёздкін, К.А. Данілава) станаўленне каштоўнасці і каштоўнасцяў арыентацыі аб’ядноўваюць з працэсам фарміравання патрэбнасцей чалавека, з асэнсаваннем сродкаў задавальнення гэтых патрэбнасцей. Трэція даследчыкі (У.Л. Абушэнка, Л.Г. Цітарэнка) праблему каштоўнасцей і каштоўнасцяў арыентацый трактуюць у кантэксце мэтамаркавання, выбару ідэалу, узору, маральных і эстэтычных поглядаў.

Аналіз прац даследчыкаў выяўляе: каштоўнасцы арыентацыі з’яўляюцца істотным элементам сацыялізацыі і фарміравання асобы, уплываюць на сацыяльную актыўнасць і паводзіны чалавека. Каштоўнасці грамадства трансфармуюцца, што сведчыць аб пастаянным развіцці і адаптацыі грамадства да новых умоў і выклікаў жыцця. Такім чынам, каштоўнасцы арыентацыі з’яўляюцца дынамічным і шматгранным

феноменам, які патрабуе далейшага вывучэння і аналізу. Разуменне іх ролі і механізмаў фарміравання дазволіць больш эфектыўна ўплываць на працэсы сацыялізацыі і развіцця асобы, а таксама спрыяць стабільнасці і гармоніі ў грамадстве.

Літаратура

1. Абушенко, В. Л. Основания культурсоциологии : избранные труды / В. Л. Абушенко ; сост. А. В. Комаровский. – Минск : Беларуская навука, 2016. – 497 с.
2. Ахмерова-Ильина, Л. В. Ценностные ориентации личности учащихся и их роль в организации образования в общеобразовательной школе : дис. ... канд. соц. наук / Л. В. Ахмерова-Ильина. – Минск, 1999. – 111 с.
3. Данилова, Е. А. Трансформация базовых ценностей молодежи Республики Беларусь: социологический анализ : дис. ... канд. соц. наук: 22.00.01 / Е. А. Данилова. – Минск, 2009. – 109 с.
4. Звёздкин, Н. М. Формирование патриотических ценностей в системе государственной молодежной политики Республики Беларусь: дис. ... канд. соц. наук : 22.00.08 / Н. М. Звёздкин. – Минск, 2021. – 156 с.
5. Левко, А. И. Образование на перекрестке культур и цивилизаций / А. И. Левко. – Минск: Бел. навука, 2023. – 468 с.
6. Левко, А. И. Проблема ценности в системе образования / А. И. Левко, Л. В. Ахмерова. – Минск: НИО, 2000. – 311 с.
7. Титаренко, Л. Г. Ценностный мир современного белорусского общества : гендерный аспект / Л. Г. Титаренко. – Минск. : БГУ, 2004. – 205 с.
8. Ценностный мир современного человека : страны Восточного партнерства, Европейский союз и Россия в международных проектах по изучению ценностей / Д. Г. Ротман [и др.] ; под ред. Д. М. Булышко, А. Н. Данилова, В. В. Правдивца, Д. Г. Ротмана – Минск : БГУ, 2016. – 219 с.

Д. С. Бабаедаў

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава
УДК 811.161.3'373.23:398.2(576.5)

ПРОЗВІШЧЫ І МЯНУШКІ Ў МОВЕ ЛЕГЕНД І ПАДАННЯЎ ВІЦЕБШЧЫНЫ

Ключавыя словы: легенда, мова, мянушка, паданне, прозвішча.

Артыкул прысвечаны даследаванню прозвішчаў і мянушак, якія ўжываюцца ў мове легенд і паданняў Віцебшчыны і ўтрымліваюць у сваім значэнні лінгвакраіназнаўчую інфармацыю. Спецыфіка выяўленага лінгвакраіназнаўчага кампанента значэння ў прозвішчах і мянушках сведчыць пра тое, наколькі глыбока ў фальклоры могуць атрымаць моўнае ўвасабленне нацыянальныя асаблівасці рэчаіснасці таго ці іншага этнасу як лінгвакультурнай супольнасці, асаблівасці яго менталітэту і светаўспрымання, культурна-этнаграфічныя традыцыі, сацыяльна-бытавыя і прыродна-ландшафтныя ўмовы пражывання.

SURNAMES AND NICKNAMES IN THE LANGUAGE OF LEGENDS AND TRADITIONS OF VITEBSK REGION

Key words: legend, language, nickname, surname.

The article is devoted to the study of surnames and nicknames that are used in the language of legends and legends of the Vitebsk region and contain linguistic and cultural information in their meaning. The specificity of the expressed linguistic and cultural component of the meaning in surnames and nicknames indicates how deeply the national peculiarities of the reality of a particular ethnic group as a linguistic and cultural community, the peculiarities of its mentality and worldview, cultural and ethnographic traditions, social and natural and landscape living conditions can be embodied in folklore.

Лексічны склад беларускіх прозвішчаў надзвычай багаты і разнастайны. Так, вядомы беларускі мовазнавец-анамаст акадэмік М.В. Бірыла сабраў унікальную калекцыю беларускіх прозвішчаў – больш за 20 тысяч адпаведных антрапонімаў. Багатая пісьмовая спадчына беларускага народа, а таксама матэрыялы дыялектных слоўнікаў, этнаграфічных прац, мемуары далі магчымасць даследчыкам прасачыць, як з былога, надзвычай багатага іменаслова старых і новых царкоўных імёнаў, мянушак, мянушак-характарыстык у іх разнастайных формах і варыянтах паступова складвалася сучасная сістэма беларускіх прозвішчаў, як выяўлялася яе спецыфіка, яе тыповыя адметныя асаблівасці.

Паходжанне многіх беларускіх прозвішчаў матываванае. Даследчыкі адзначаюць, што шматлікія прозвішчы прадстаўнікоў нашага народа ўтварыліся семантычным спосабам (шляхам пераасэнсавання былых назваў-характарыстык асобы па тых ці іншых адзнаках) ці ад гутарковых формаў імёнаў. Пазней унутраная форма, лексічнае значэнне сцерліся і найменне стала выконваць чыста назыўную функцыю – функцыю вылучэння чалавека сярод насельнікаў.

У прозвішчах адлюстроўваліся шматлікія з’явы гісторыі нашага народа, яго побыт, заняткі, звычкі. Прозвішча – гэта своеасаблівая энцыклапедыя культуры, сацыяльна-эканамічных умоў жыцця беларусаў. У прозвішчах да нашага часу захаваліся тысячы слоў, якія актыўна ўжываліся ў звычайнай намінацыйнай функцыі, а цяпер па розных прычынах страціліся.

У тэкстах легенд і паданняў Віцебшчыны можна выдзеліць некалькі разнавіднасцей прозвішчаў, створаных для ідэнтыфікацыі персанажаў: прозвішчы выдуманых, створаных фантазіяй аўтара; прозвішчы сапраўдныя, рэальныя, якія мелі прататыпы літаратурных персанажаў.

Варта звярнуць увагу на тое, што ў складзе антрапанімічных назваў даследаваных твораў вуснай народнай творчасці вызначаюцца:

1) прозвішчы, утвораныя ад назваў канкрэтных прадметаў: *Капля, Квач, Кваша, Капейка, Завеса*;

2) прозвішчы, утвораныя ад назваў частак цела чалавека: *Барада, Губа, Зуб, Жывот, Нага, Нос, Вус*;

3) прозвішчы, утвораныя ад назваў рыб, птушак, раслін, насякомых, жывёл: *Бык, Воўк, Заяц, Лось, Арал, Сом, Голуб, Варона, Дуб, Грэчка, Вярба*.

Паводле лексіка-семантычных характарыстык даследавання прозвішчы можна раскласіфікаваць па наступных групам:

1) прозвішчы, утвораныя ад назваў жывёльнага свету. Такія онімы нярэдка характарызуюць іх носьбітаў па якасці, што ўласцівы жывым істотам: *Бычыха, Ваўчыха, Турскі, Мядзведзеў*. Напрыклад, **Бычыха** (паходзіць ад назоўніка *бык*): *Бычыха вельмі любіла гатаваць аўсень* (Легенда пра вёску Пуські) [2, с. 16]; **Ваўчыха** (паходзіць ад назоўніка *воўк*): *Сала і мяса Ваўчыха склала ў кубелец і паставіла ў каморы* (Паданне пра вёску Скачыха) [1, с. 413]; **Турскі** (паходзіць ад назоўніка-назвы жывёлы *тур*): *Вада ў цэбры Турскага накрылася тоненькім ільдом* (Паданне пра вёску Чырвоны Кастрычнік) [1, с. 97]; **Мядзведзеў** (паходзіць ад назоўніка *мядзведзь*): *Мядзведзеў паставіў берасцень на вакно і пабег да бабулі* (Паданне пра вёску Бяседы) [1, с. 202];

2) прозвішчы, утвораныя ад назваў прадметаў і ежы: *Труба, Трапка, Шуба, Корж, Сноп*. Напрыклад, *Труба* (паходзіць ад назоўніка *труба* ‘доўгі, пусты ў сярэдзіне, прадмет круглага сячэння’): *Труба пераносіў біклагу на рэмені, што мацаваўся збоку* (Легенда пра назву вёскі Бранцава) [2, с. 18]; **Трапка** (паходзіць ад назоўніка *трапка* ‘ануча, якой бяруць гаршкі і чыгуны’): *Трапка знаходзіўся недалёка ад лазні* (Легенда сведка падзей) [2, с. 47]; **Шуба** (паходзіць ад назоўніка *шуба* ‘цёплае верхняе адзенне’): *Шуба азірнуўся і ўбачыў выразную постаць чалавека, якая рухалася прама да свірана* (Легенда пра вёску Восава) [1, с. 125]; **Корж** (паходзіць ад назоўніка *корж* ‘прэснае, сухое печыва з мукі’): *Корж пайшоў мыцца ў лазню* (Легенда пра вёску Крынкі) [1, с. 21]; **Сноп** (паходзіць ад назоўніка *сноп* ‘звязаны пук зжатых сцёблаў збажыны і некаторых іншых культур’): *Сноп падышоў да калесніі пачаў справу рабіць, забіваць утулку* (Паданне пра вёску Іканкі) [1, с. 430];

3) прозвішчы, утвораныя ад назваў асоб паводле знешняга выгляду, фізічных якасцей ці якасцей характару: *Салапека, Клышаногі, Дзеравянка, Зубаха, Бяззубік, Трыбух, Папліцка*. Напрыклад, **Салапека** (утворана ад спалучэння слоў *пячы сала*): *Салапека прынес з поля лён і пачаў абрываць яго драчком* (Легенда пра вёску Ахрэмаўцы) [1, с. 65]; **Клышаногі** (паходзіць ад назоўніка *касалапы* ‘той, хто, ідучы, ставіць ступні на скамі ўсярэдзіну або ў бакі’): *Зараз як вазьму лейцы, то шкуру спушчу – зазлаваў*

Клышаногі (Паданне пра Гарадок) [1, с. 101]; *Дзеравянка* (паходзіць ад прыметніка *дзеравянны* ‘драўляны’): *Дзеравянка сханіў абганялку і пабег на поле* (Легенда пра вёску Дзяцель) [2, с. 22]; *Зубаха* (паходзіць ад назойніка *зуб*): *У хаце Зубахі стаяла вялікая бёрда* (Легенда пра Лепель) [1, с. 196]; *Бяззубік* (паходзіць ад спалучэння слоў *без* *зубоў*): *Бяззубік узяў матыку і пайшоў на поле* (Легенда пра вёску Заазер’е) [2, с. 23]; *Трыбух* (паходзіць ад назойніка *страўнік*): *Уханіў Трыбух шапку, світку, кавалак хлеба і выскачыў на вуліцу* (Паданне пра вёску Копці) [1, с. 185];

4) прозвішчы, утвораныя ад назваў расліннага свету: *Струк*, *Груца*, *Ясень*, *Ракіта*. Напрыклад, *Струк* (паходзіць ад назойніка *струк* ‘доўгі і вузкі плод некаторых раслін’): *Струк надзеў аблавуху і пайшоў на вуліцу* (Легенда пра вёску Паддубцы) [1, с. 279]; *Груца* (паходзіць ад назойніка *груца* ‘ячменныя крупы, а таксама каша з гэтых круп’): *Груца надзела прыгожую падвічку і пайшла на вуліцу* (Паданне пра вёску Баравыя) [1, с. 362]; *Ясень* (паходзіць ад назойніка *ясень* ‘дрэва з перыстым лісцем’): *Ясень вельмі любіла танцаваць бес* (Легенда пра вёску Бакшты) [1, с. 347]; *Ракіта* (паходзіць ад назойніка *ракіта* ‘дрэва або вялікі куст сямейства вярбовых’): *Ракіта, стоячы на беразе, размазваючы слёзы, плакала* (Легенда пра вёску Прудок) [1, с. 113];

5) прозвішчы, утвораныя ад назваў асоб паводле прафесіі: *Каваль*, *Пячнік*. Напрыклад, *Каваль* (паходзіць ад назойніка *каваль* ‘майстар, які займаецца коўкай металу’): *Жыта ўжо асыпаецца, а Каваль усё чакае, калі да яго прыйдуць наймацца касцы за залатоўку ў дзень* (Легенда пра вёску Крынкі) [1, с. 21]; *Пячнік* (паходзіць ад назойніка *печ*): *Падыйшоў Пячнік бліжэй, хацеў узяць які цурбалак, ды не паспеў* (Легенда пра вёску Мардухі) [1, с. 192];

6) прозвішчы, утвораныя ад уласных імён: *Васількевіч*, *Міхалевіч*. Напрыклад, *Васількевіч* (паходзіць ад уласнага імя *Васіль*): *Васількевіч паклаў дзяругу на стол і пайшоў у камору* (Легенда пра вёску Свабода) [1, с. 94]; *Міхалевіч* (паходзіць ад асабовага мужчынскага імя *Міхал*): *Ведалі, што Міхалевіча не адолеюць на сіле, дык з ручніцы хацелі застраліць* (Паданне пра вёску Лабуноўшчына) [1, с. 408].

Ва ўсе часы, як сведчаць матэрыялы даследаванняў, у беларусаў шырока ўжываліся мянушкі. Мянюшка – гэта дадатковае імя, што даецца жартам або ў насмешку чалавеку ў адпаведнасці з яго вонкавым выглядам, характэрнымі рысамі паводзін, у выніку аналогій і параўнанняў. Сярод лінгвістаў усталявалася нават думка, што мянушкі набываюць папулярнасць пераважна ў тых народаў, у якіх існуючая сістэма ўласных асабовых імёнаў была запазычана ў другіх народаў, а простыя людзі не разумелі іх першаснае, зыходнае значэнне. У сувязі з гэтым варта ўвагі думка У. Івашкі, які лічыць, што мянушкі з’яўляюцца характэрным элементам язычніцкай сістэмы імёнаў з апелятыўна значымымі асновамі.

Частка сучасных прозвішчаў – гэта так званыя “вулічныя прозвішчы”, якія шырока ўжываліся на Беларусі з даўніх часоў. Ды і цяпер у вёсках, асабліва тых, дзе шмат аднастайных афіцыйных прозвішчаў, шырока карыстаюцца “вулічнымі прозвішчамі-мянушкамі”, каб прасцей растлумачыць, пра каго ідзе гаворка, дзе жыве той чалавек, якога вылучаюць з ліку яго суродзічаў, землякоў.

У вуснай народнай творчасці Віцебшчыны шырока ўжываюцца мянушкі, якія выкарыстоўваюцца як адзін з дзейных элементаў стварэння гумару, іроніі, сарказму. У мове легенд і паданняў, народных песень Віцебшчыны ўжываюцца такія мянушкі, як, напрыклад, **Смятаннік** (паходзіць ад назоўніка *смятана*) – чалавек, які некалі ў склеп да суседкі залез і з’еў смятану. Напрыклад:

Смятаннік уцякаў, аж макацёр разбіў (Паданне пра вёску Астраўляны) [1, с. 108];

Картапlesia (паходзіць ад назоўніка *картопля*) – чалавек, які вельмі любіць картоплю (бульбу) і вырабленыя з яе галушкі. Напрыклад: *Да Мішы прыліпла дражнілка Картапlesia* (Легенда пра вёску Дудалі) [1, с. 68];

Пячок (паходзіць ад назоўніка *печ*) – чалавек, які любіць спаць на пячы. Напрыклад: *Пячок ляжаў на печцы і пазяхаў, гледзячы на маці* (Легенда пра вёску Бірулі) [1, с. 164];

Хлябеста (паходзіць ад назоўніка *хлеб*) – чалавек, які заўсёды ва ўсіх просіць хлеба. Напрыклад: *Дадзім мы табе хлеба, але будзем зваць цябе Хлябестам* (Легенда пра вёску Гарэлікі) [1, с. 228] і інш.

Такім чынам, даследаванія ў мове легенд і паданняў Віцебшчыны прозвішчы і мянушкі могуць ўтварацца ад назваў канкрэтных прадметаў, ежы, частак цела чалавека, назваў рыб, птушак, жывёл, раслін, насякомых, асоб паводле прафесіі, уласных імён. Гэта адбываецца, відаць, з прычыны недастатковай колькасці ўласных імёнаў, якая не магла задавальняць патрэбы грамадства, бо гэта прыводзіла да іх частага паўтарэння або стварала пэўныя нязручнасці.

Літаратура

1. Віцебшчына: назвы населеных пунктаў паводле легендаў і паданняў / Ненадавец А. М. сост; склад., запіс., апрац. А. М. Ненадаўца. – Мінск : Беларусь, 2000. – 478 с.

2. Легенды і паданні Віцебшчыны: зб. матэрыялаў абласнога конкурсу “Легенды і паданні роднага краю” / Віцебскае абласное аб’яднанне па арганізацыі пазашкольнай працы з дзецьмі і падлеткамі, Адзел беларусазнаўства і краязнаўства. – Віцебск, 2002. – 143 с.

Т. Р. Багарадава

Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт імя Еўфрасінні Полацкай
УДК 821.16-31'1990'

ІДЭЙНА-ТЭМАТЫЧНЫ КАНТЭКСТ ВАЕННАЙ АПОВЕСЦІ МІКОЛЫ АЎРАМЧЫКА “ПАЛОН” (1991)

Ключавыя словы: фактаграфізм, экзістэнцыялізм, дэталізацыя, натуралізм, калабарацыянізм.

Ваенная аповесць М. Аўрамчыка адлюстроўвае драматызм рэчаіснасці, жыццё ў няволі, экзістэнцыйнасць сітуацыі. Письменник панаватарску раскрывае тэму калабарантаў, маральнага падзення чалавека, праблемы савецкага воіна пасля знаходжання ў нямецкім палоне. Аўтар з'яўляецца майстрам канкрэтнай дэталі.

T. R. Bogoradova

Polotsk State University named after Euphrosynya Polotskaya

THE IDEOLOGICAL AND THEMATIC CONTEXT OF M. AVRAMCHIK'S MILITARY NOVEL “CAPTIVITY” (1991)

Key words: factographism, existentialism, detailing, naturalism, collaboration.

M. Avramchik's military novel reflects the drama of reality, life in captivity, and the existentiality of the situation. The writer innovatively reveals the theme of collaborators, the moral decline of man, the problems of the soviet soldier after being in german captivity. The author is a master of a specific detail.

Беларускае літаратуразнаўства заўсёды цікавіла праблема ўзаемадачыннення ў літаратурным творы рэальнага фактаграфізму і мастацкага вымыслу, пераважна ў творах аўтараў, што асвятлялі ваенную тэматыку, зыходзячы з асабістага вопыту і ўдзелу ў падзеях 1941–1945 гадоў.

Вызначальным стаў уплыў ваеннага кантэксту ў творчай спадчыне Міколы Аўрамчыка (1920 – 2017). Будучы пісьменнік ваяваў на Паўночна-Заходнім і Волхаўскім франтах і ў 1942 г. трапіў у палон, з якога быў вызвалены англічанамі ў 1945 г. Своеасаблівым сінтэзам мадэлі светабудовы М. Аўрамчыка сталі як станоўчыя, так і экзістэнцыйныя моманты ваеннай рэчаіснасці. Па вызначэнні Л. Гарэлік, “боль перажытага ваеннага ліхалецця пастаянна прысутнічае ў творах пісьменніка “падтэкстава”. Праз усё жыццё не знікла асцярожнасць і насцярожанасць у падыходах да выявы шматлікіх грамадскіх стасункаў” [2, с. 188].

У перыяд 1990-х гадоў аповесць М. Аўрамчыка характарызувалася шэрагам абноўленых тэматычных ракурсаў: асэнсаванне ваеннай рэчаіснасці праз ўспрыманне ворага, калабарацыйнізм, роля асобы ў памежнай ваеннай сітуацыі, уплыў нямецкага палону на лёс савецкага чалавека.

Аповесць “Палон” (1991) па-наватарску рэалістычна адлюстроўвае ваенныя абставіны, у выніку якіх савецкія салдаты трапілі ў нямецкі палон: *“Прывялі небаракаў на голае поле і далучылі да іншых сагнаных сюды байцоў. Куды са зброяй у руках яны прабіваліся з акружэння, там, абяззброеныя, апынуліся ў палоне. Мабыць, таму, што тут не было каму ўзорваць і засяваць поле, яно пуставала пад папарам. Сюды сагнанлі людзей, нібы гурт жывёлы”* [1].

Тэма адлюстравання лагернага існавання для беларускай літаратуры не новая, таму твор М. Аўрамчыка арганічна працягвае прозу Л. Геніюш, Я. Бяганскай, С. Грахоўскага, а ў рускай літаратуры стасуецца з творчасцю А. Салжаніцына. Відавочным на светаадчуванні М. Аўрамчыка стаў уплыў аповесцей Антона Адамовіча (1909 – 1998) “Усяночная” і “Трывога”, напісаных пад асабістым уплывам знаходжання ў лагерах і надрукаваных у 1946 годзе пад псеўданімам С. Юстапчык у “Беларускай газеце”, а таксама палітычная падаплёка лагернага жыцця рэпрэсіраванага аўтара Масаея Сяднёва (1913–2001). Абодва аўтары пераследаваліся савецкай уладай і вымушаныя былі эміграваць.

Нягледзячы на дастаткова шырокае адлюстраванне тэмы палону ў айчыннай літаратуры, аповесць М. Аўрамчыка мае складаны лёс, бо ў творча-выяўленчым плане яна адметная і вызначаецца нетыповасцю мастацкага раскрыцця. Аўтар адным з першых закранаў тэму няўдалага прарыву варожага акружэння, шматлікіх бязмэтных салдацкіх ахвяр, здраду савецкіх воінаў, гранічна натуральна паказаў філасофскую апазіцыю “жыццё” і “смерць”: *“Доўгі баец з адарванай палавінаю стрыжанай галавы ляжаў ніцма. Ён шырока раскінуў рукі і ногі, як быццам напастае жадаючы абняць наболей роднай зямлі”* [1]. Экзістэнцыйнымі падаюцца моманты знаходжання салдат у лагерах, дзе іх рэгістравалі, вешаючы жэтоны і пазбаўляючы чалавечай ідэнтыфікацыі: *“Афіцэры штосьці запісвалі, напэўна, рэгістравалі гаротнікаў, бо адзін салдат вешаў на шыю небараку нейкі жэтон, а другі белаю фарбаю выводзіў на плячах гімнасцёркі або шыняля вялізныя літары “krg”;* *“Некалі ён бачыў, як незнаёмыя людзі з трафарэткамі смярдзючай чорнай фарбаю нумаравалі тэлеграфныя слупы каля чыгункі. А немцы бяліламі кляймоў людзей”*[1].

Аповесць “Палон” – твор аўтабіяграфічны, персанажы якога (беларускія студэнты Янка Лагун і Міхась Сіліч) маюць рэальных прататыпаў. Сапраўднымі з’яўляюцца і прозвішчы шэрагу персанажаў твора, многім з якіх, аднак, бракуе псіхалагічнай напоўненасці і цэльнасці паказу.

Мастацкія дэталі, уведзеныя пісьменнікам у тэкст аповесці, абмалёўваюць крызіснае становішча савецкай арміі на франтах і адсутнасць у войску належнай зброі: *“Спачатку мы перагналі са скарасным бамбардзіроўшчыкам і супакоіліся, задаволеныя поспехам. А тым часам яны за якія-небудзь тры гады здолелі абхітрыць нас са знішчальнікам”* [1]. Такая ж жорсткая і непрыфарбаваная дэталізацыя (расстрэл двух савецкіх салдат за адыход з калоны папіць вады, спалены хлеб з пахам гарэлага чалавечага мяса) папярэднічае паказу нямецкага палону і стварае кантэкстны фон аповеду, падкрэсліваючы трагізм і безнадзейнасць рэчаіснасці. З мэтай паказу непераможнасці нашых салдат і чалавечага духу пісьменнік уводзіць у аповесць паказ сну Міхася, у якім дамінуе паралель з бітвай Аляксандра Неўскага на Чудскім возеры.

Па словах Л. Гарэлік, *“вачам вязняў адкрываецца сапраўднае пекла А. Дантэ, усе кругі якога ахвяры павінны прайсці”* [2, с. 200]. Сюжэт твора нагадвае змену малюнкаў рэчаіснасці, якія па-мастацку дакладна перадаюць трансцэндэнтнае лагернае чалавечае быццё: *“З першых дзён няволі палонныя пераканаліся, што яны ўсе – смяротнікі ў лапах фашыстаў”* [1].

Вобразы ў творы палярызаваныя, яны абмалёўваюцца як праз партрэтныя, так і праз псіхалагічныя характарыстыкі, прычым пераважае адлюстраванне ворагаў, здраднікаў ці прадстаўнікоў іншых нацый: *“У той час, як высокі, дзюбаносы, з дзёрзкім паглядам і стары, надзьмуты як сыч, пачалі падштурхоўваць людзей, якія выйшлі з шарэнгаў і збіліся ў гурт, абодва нізкія, камлюкаватыя, разгублена стаялі, не ведаючы, што ім рабіць, а смуглы, з хітраватым цыганскім выразам нават спярша сам памкнуўся стаць у агульны строй, але потым збянтэжана выйшаў”*[1].

Нетыповым і нязвыклым для савецкай ваеннай літаратуры стаў вобраз літасцівага немца Карла Кольба. Па вызначэнні Т. Грамадчанка, у аповесці створаны *«вобраз “міласэрнага немца”»* [3, с. 45]. Карл Кольб з’явіўся апанентам гітлераўскай тэорыі рас, своеасаблівым прадстаўніком плюралістычных поглядаў сярод нямецкіх карнікаў часоў Першай і Другой сусветных войнаў: *“У ягоных вачах яго радзіма стала ўвасабленнем вялікай турмы народаў, у якой беззаконна караюць нявінных і ахоўваюць непаслухмяных. Цяпер немцы ўяўляліся яму карнікамі і вартавымі, якім зрабілі і яго самога”*[1]. Крыж – узнагарода перыяду Першай сусветнай вайны – з’яўляецца адметным сімвалам хрысціянскіх памкненняў і духоўнай сталасці мужага арыяца, які не баіцца ісці насуперак сістэме, з’яўляючыся абаронцам ваеннапалонных у фашысцкім лагеры.

Пісьменнік праводзіць гуманістычную думку пра тое, што ў экстрэмальных абставінах жыцця людзі паводзяць сябе па-рознаму, у залежнасці ад выхавання і ўнутранай напоўненасці: *“А наогул людзі бываюць розныя, усіх адною меркаю нельга мераць”*[1]. Па-мастацку абыгрываецца ў творы ніцшаўская ідэя звышчалавека, узятая за аснову

фашыстамі і пераўвасобленая ў гады Другой сусветнай вайны: “<...> *Хто даў яму права біць людзей? Сталы, а лупцуе дарослых. Лічыць сябе звышчалавекам. Для яго палонныя – не людзі, а быдла*” [1].

Твор прапагандуе гуманістычны погляд на братэрскія адносіны паміж людзьмі ва ўмовах жорсткай рэчаіснасці: “*Быццам ад каменя, што кінулі ў ваду, на паверхні разыходзяцца кругі, гэтак і ад Міхасёва сэрца мерна адкочваліся шчымлівыя хвалі, узнятыя людскім спачуваннем і спагадаю. Яны ўлагоджвалі скаланутую стрэсам душу*” [1].

У аповесці ўвасоблена тэма ўсеагульнай дапамогі людзей у экзістэнцыйных умовах ваеннай рэчаіснасці: вясковыя жанчыны нясуць харчы лагерным вязням, праяўляючы спагаду і міласэрнасць. Гуманізмам прасякнуты словы аднаго з лагерных паплечнікаў Міхася па няшчасці пра захаванне чалавечай годнасці і гонару як у складаных умовах жыцця, так і пры сыходзе з гэтага свету: “– *Людына павінна заставацца людынаю, а не апускацца да жывёлы, – навучальна рассудзіў Багдан Платонавіч*” [1]. Той жа Багдан Платонавіч застанецца верным маральным прынцыпам, выканае амаль біблейскую місію – скінецца з даху Наўгародскай Сафіі, адмовячыся зрываць з яе купала пазалочаную бляху. Рэлігійная тэматыка твора датычыць і неадназначнага паказу стасункаў здраднікаў з праваслаўя і мусульман – адсутнічае прыфарбаванне іх варожага ўзаемадачыннення: “*Хаця гэтыя славяне самі на службе ў гітлераўцаў, але нябось у душы злараднічаюць, што могуць уволю памуштраваць тых, хто нагадвае ім туркаў, якія некалі прыгняталі іх далёкіх продкаў <...>*” [1].

Шляхам увядзення ў канву твора гістарычных асаблівасцей, бытапісання (нямецкага, іспанскага, балгарскага, украінскага, казахскага, узбекскага, кіргізскага, рускага, яўрэйскага і інш.), а таксама чалавечай гаворкі пісьменнік перадае псіхалогію людзей, паказвае прадстаўнікоў розных нацыянальнасцей. Аўтар акцэнтуюе ўвагу на ўкраінскай гаворцы, уводзячы ў твор вядомую ўкраінскую песню. Адметным у дадзеным кантэксте выступае і вобраз невысокага хлопца-вязня з гучным голасам, якому бракуе патрыятызму. Ён становіцца нямецкім перакладчыкам, а каманды дадзенага персанажа перадаюцца праз рускую гаворку. Дзеянні нямецкага паслугача сустракаюць справядлівае асуджэнне ў акружэнні беларусаў: “– *Замухрышка! Бог абдзяліў чалавека ростам, дык затое даў яму грамавы голас, – паціху пакпіў Міхась. – Гэты кардупель яшчэ ў чэраве маці стаў паслухмяным халуём, – зазначыў Багдан Платонавіч, які стаяў побач*” [1]. У гаворцы персанажаў з мэтай найбольш сістэмнага раскрыцця вобразаў аўтар таксама ўжывае і моўныя каламбурсы: “– *Недарэкаў у народзе завуць недапечанымі. А Задзіра ў Сольцах атрымаўся перасолены, калі ад яго людзям солана да гаркоты, – паціху скаламбурыву Леанід. – Ён яшчэ шмат каму можа насаліць*” [1].

У аповесці М. Аўрамчыка “Палон” рэканструяваны паказ полацкіх мясцін і памежных рэгіёнаў: нездарма Мікола Сіліч параўноўвае бачаныя

ім навакольных краявіды з роднай Полаччынай: *“Хлопцаў самотны позірк безуважна блукаў па наваколлі. Справа, метраў за дзвесце ад гравійкі, цягнуліся дробныя хмызнякі, а злева – прасторныя палі, за якімі ўдалечыні ледзьве сінелі ўзлескі. Краявіды нечым нагадвалі яму мясціны роднай Полаччыны. І ад гэтага на душы рабілася яшчэ болей маркотна”* [1]. Патрыятызмам і любоўю да роднага краю насычана параўнанне Міхасём Сафійскага сабора ў Ноўгарадзе з беларускай Сафіяй у Полацку: *“Сапраўдны Ноўгарад. І трэба ж гэтак схібіць: крамлёўскую сцяну палічыць за астрожную, а купалы Сафійскага сабора прыняць за шаломы віцязяў! Сафійкаю ласкава называлі ў нашым райцэнтры Сафійскі сабор”* [1]. У аповесці прыгадваюцца адметнасці Полацка: помнік тысячагоддзя Расіі, двухпавярховы будынак былой Кульнеўскай настаўніцкай семінарыі, вал Івана Грознага, Чырвоны мост праз раку Палату.

Паэтычны вопыт М. Аўрамчыка істотна паўплываў на стылістыку твора, якая вызначаецца моцным лірычным пачаткам, што знайшло ўвасабленне ў кантрасце (і параўнанні) малюнкаў прыроды і ваенных рэалій: *“Пасля абедзеннага перапынку, ужо на схіле дня, на небакраі над гравійкаю бяшумна запалыхалі далёкія зарніцы. Спярга яны нясмела ўспыхвалі і палахліва згасалі, як водблескі прыхаванага цяпельца, якое намагаецца патаемна раздзьмуць нябачны падарожнік. Потым незадаволенна зараўлі і заварочаліся, нібы раскатурханыя ў бяглозе медзвядзі, матляючы галовамі і пагрозліва пабліскваючы разгневанымі вачамі. І нарэшце глуха заракаталі, як раскаты далёкай бітвы, час ад часу выбухамі асвятляючы пахмурны небакрай. Пошчак навальніцы многім нагадваў баявую кананаду, водгулле якой яшчэ канчаткова не сціхла ўвушы і не пагасла ў памяці”* [1]. Наогул, пісьменнік выкарыстоўвае параўнанне малюнкаў рэчаіснасці з сялянскімі рэаліямі, што падкрэслівае народную аснову і народнасць характараў твора: *“Белья хвалістыя хмурынкі на блакітным небасхіле якраз як недаедзеная сыракваша ў той вялізнай місцы. <...> Адны драбнютка воблачныя хвалі пабліскваюць глазурай, у той час як другія, напэўна, падсвечаныя аднекуль нябачным сонцам, ружавата-жаўтлявыя, нібыта скалкі нязнятай смятаны”* [1].

Такім чынам, у мастацкай спадчыне Міколы Аўрамчыка ўвасабленне ваеннай тэмы праходзіць эвалюцыю ў межах аўтарскай творчасці і ў кантэксце 1990-х гадоў. Наватарства пісьменніка праяўляецца ў нетыповай абмалёўцы вобраза ворага, гранічна рэалістычным паказе ваеннага палону, натуралістычна-жорсткай перадачы ваеннай рэчаіснасці, адлюстраванні маральных вытокаў калабарацыянізму. Ваенныя эпізоды драматычна рэканструююцца пісьменнікам, а аўтарская аповесць можа быць упісана ў шэраг твораў падобнага кшталту сусветнага літаратурнага поля.

Літаратура

1. Аўрамчык, М. Палон [Электронны рэсурс] / М. Аўрамчык // Электронная бібліятэка LibCat.ru. – Рэжым доступу: <https://libcat.ru/knigi/proza/sovremennaya-proza/83864-m-kola-a-gamchukpalon.html>. – Дата доступу: 22.07.2024.

2. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі, Аддзельнае гуманітарнае навук і мастацтваў, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; рэдкал.: У. В. Гніламедаў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 1999–2015. – Т. 4, кн. 1 : 1966–1985. – 2004. – 928 с.

3. Грамадчанка, Т. Перад праўдай высокай і вечнай: беларуская проза сёння / Т. Грамадчанка. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1991. – 144 с.

В. Ю. Бароўка

УДК 821.161.3-09

ДЫЯЛОГ З КЛАСІКАЙ У РАМАНЕ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА “ЧОРНЫ ЗАМАК АЛЬШАНСКІ”

Ключавыя словы: роман, класіка, паэтыка дэтэктыва, інтэрпрэтацыя, рэмінісцэнцыя, іронія, гумар.

У артыкуле аналізуецца зварот У. Караткевіча да літаратурнай класікі ў рамане “Чорны замак Альшанскі”. Сцвярджаецца, што структурныя асаблівасці класічнага дэтэктыва пісьменнік выкарыстаў у адпаведнасці са сваімі эстэтычнымі ўстаноўкамі, даказаў здольнасць дэтэктыва асэнсоўваць сур’ёзныя праблемы. Асвятляецца роля рэмінісцэнцый як прыёму мастацкага дыялога з творамі класікі.

V. Y. Barouka

DIALOGUE WITH CLASSICS IN ULADIMIR KOROTKEVICH’S NOVEL “THE BLACK CASTLE OF OLSHANSKY”

Key words: novel, classic, detective poetry, interpretation, reminiscence, irony, humor.

The article analyzes U. Karatkevich’s appeal to literary classics in the novel “The Black Castle of Alshansky”. It is claimed that the writer used the structural features of the classic detective in accordance with his aesthetic preferences, and proved the detective’s ability to comprehend serious problems. The role of reminiscences as a technique of artistic dialogue with works of classics is highlighted.

“Чорны замак Альшанскі” – адзін з самых вядомых твораў Уладзіміра Караткевіча, пісьменніка, які лічыў запарукай літаратурнага поспеху арыгінальнасць. Па-свойму заканамерна, што “Чорны замак Альшанскі” ніколі не быў “пакрыўджаны” ўвагай літаратуразнаўцаў. Больш за тое, змест яго ў многім міфалагізаваны даследчыкамі, аднак асэнсаванне У. Караткевічам сусветнай і айчыннай класікі ў гэтым рамане фактычна адсутнічае. Між тым яно дазволіла б паглыбіць уяўленні пра эстэтычныя імператывы пісьменніка, пра яго разуменне ролі творчай індывідуальнасці ў літаратурным працэсе.

“Чорны замак Альшанскі” – дэтэктыў. Сам У. Караткевіч, па словах А.І. Мальдзіса, называў твор “псіхалагічным дэтэктывам” [3, с. 154]. Псіхалагізм не ўласцівы паэтыцы дэтэктыва, але навукоўцы адносяць да псіхалагічных дэтэктываў тыя з іх, у якіх асновай сюжэта выступае злачынства, выкліканае гіпертрафіраванай рысай чалавечага характару. Магчыма, караткевічаўская дэфініцыя твора іранічная і дэтэрмінаваная тым, што адным з персанажаў з’яўляецца псіхіятр, знаўца чалавечай псіхікі, які свае веды выкарыстоўвае з карыслівымі мэтамі. У пэўнай ступені апраўдана і азначэнне твора як гістарычнага дэтэктыва, паколькі ў рамане раскрываюцца таямніцы мінулага. У часы У. Караткевіча жанр гістарычнага дэтэктыва быў не такі папулярны, як у наш час, пісьменнік стаў свайго роду першапраходцам у беларускай прозе.

М. М. Бахцін слушна заўважыў, што аўтар заўсёды асуджаны на дыялог з літаратурнымі папярэднікамі і сучаснікамі. У. Караткевіч пры напісанні рамана, бяспрэчна, абапіраўся на вопыт класічнага дэтэктыва, найперш, англійскага, сусветную вядомасць якому прынеслі творы Артура Конан-Дойла і Агаты Крысці. На старонках “Чорнага замка Альшанскага” неаднаразова згадваецца Шэрлак Холмс – цэнтральны герой твораў А. Конан-Дойла. У прыватнасці, кожнага суддзю Станкевіча Мар’ян Пташынскі атэстуе як чалавека “з рода беларускіх шэрлак-холмсаў” [2, с. 229], а пра сябе з сябрам іранічна заўважае: “Холмсы мне яшчэ, таксама... Пінкертаны... Картэры... Станкевічы... Мегрэ” [2, с. 245]. Кіяскара Герарда Пахольчыка Антон Косміч з гумарам называе “брыгадзірам Жырарам”, што ўказвае на дастаткова грунтоўнае знаёмства пісьменніка і яго героя з творчасцю Конан-Дойла, у прыватнасці, з прыгодніцкім раманам “Прыгоды капітана Жырара” пра знаходжанне напалеонаўскай арміі на тэрыторыі Расійскай імперыі, дзе месцам дзеяння быў і горад Мінск. Цяжка не заўважыць сюжэтную пераклічку ў рамане У. Караткевіча з аповесцю “Сабака Баскервіляў” А. Конан-Дойла: Стэпалтан здзяйсняе злачынства дзеля атрымання спадчыны, Лыганоўскі, ён жа апошні з Альшанскіх, – дзеля сямейных рэліквій, дакументаў (ён так характарызаваў сваю мэту: “Дрэва годнасці, якое столькі год было пад сумненнем і служыла нават прадметам кпінаў, трэба было аднавіць” [2, с. 538]), што пацвярджаюць яго высакароднае паходжанне, прыналежнасць

да старажытнага роду; Зоя Пярэвенка і місіс Бэрыл Стэпалтан закаханыя ў ахвяр злачынцаў; партрэт продка ў Конан-Дойла і статуя продка ў Караткевіча ўказваюць на нашчадка. У творах англійскага пісьменніка злачынцы нярэдка выкарыстоўваюць экзатычную атруту, прывезеную з калоній, у рамане беларускага аўтара Лыганоўскі таксама звяртаецца да прывезенай ім з Індыі атруты. Расследаванне ў класічным англійскім дэтэктыве вядзе аматар, надзелены назіральнасцю, уменнем супастаўляць факты (міс Марпл і Эркюль Пуаро ў А. Крысці), інтуіцыяй у спалучэнні з лагічным мысленнем (Шэрлак Холмс у А. Конан-Дойла), у рамане У. Караткевіча гэтым займаецца таксама аматар, навукоўца і ў адной асобе аўтар *“строга абгрунтаваных, дакументальных гістарычных дэтэктываў”* [2, с. 202]. Ён вядзе сваё расследаванне, *“праяўляючы незвычайныя веды, глыбокі інтэлект, інтуіцыю Шэрлака Холмса”* [3, с. 156]. А. Конан-Дойл проціпастаўляў Шэрлаку Холмсу дастойнага праціўніка кшталту Ірэн Адлер або прафесара Марыярыці. У *“Чорным замку Альшанскім”* Космічу проціпастаўлены знаўца савецкіх дэтэктываў псіхіятр Лыганоўскі, які ўрзіў Антона сваім знешнім выглядам: *“Выключна складзены, з пародзістым бронзавым абліччам, нібы сярэдневяковы кандацьер з медаля. Хвалістая грыва срэбных валасоў, рот з цвёрдым прыкусам, шэрыя вочы глядзяць пільна. Рэдка мне даводзілася бачыць прыгажэйшы твар. І разумнейшы таксама”* [2, с. 215]. Антон Косміч і Адам Хілінскі ацэньваюць Лыганоўскага як сур’ёзнага праціўніка: *“Не змоўж нейкі. З такімі цяжка і небяспечна, але прыемна мець справу”* [2, с. 560], бо ён *“разумны, дасціпны, адукаваны, бывалы, таленавіты, як чорт”* [2, с. 561]. Да таго ж, Альшанскі – *“злодзей са сваім кодэксам гонару”* [2, с. 13].

Важную ролю ў класічным дэтэктыве адыгрывае сышчык. Знакамітыя сышчыкі Шэрлак Холмс, Эркюль Пуаро, Ніра Вульф – старыя кавалеры, яны высока сябе ставяць, маюць свае захапленні: Холмс грае на скрыпцы і наведвае оперу, Пуаро клапатліва даглядае свае вусы, Вульф вырошчвае архідэі. Косміч не акцэнтуюе сваю інтэлектуальную перавагу над іншымі, любіць лавіць рыбу, характарызуе сябе іранічна-паблажліва: *“Светлы шатэн, вочы сінія, нос сярэдні, рот – шчылінаю ў паштовай скрынцы на галоўпаштамце, морда – сумесь варага з познім неандэртальцам, рукі граблямі, ногі доўгія, нібы ў палескага злодзея.*

Спартыўныя дадзеныя:

Сто дзевяноста адзін сантыметр росту, восемдзесят дзевяць кілаграмаў вагі. Плаванне – першы разрад, фехтаванне – другі” [2, с. 201]. Калектыўныя віды спорту яму не падабаюцца, ён працаголік і прывык разлічваць найперш толькі на сябе. Свае дакументальныя дэтэктывы ён пісаў, *“беручы замест таленту ўменнем разабрацца ў блытаніне актаў, фактамі і логікай”* [2, с. 202]. Менавіта Антон Косміч разблытвае складаныя гісторыі злачынстваў, высвятляе таямніцы, звязаныя з забойствамі, зробленымі ў мінулым і ў сучаснасці.

А.І. Мальдзіс слушна адзначыў, што хоць “Чорны замак Альшанскі” “напісаны па ўсіх канонах класічнага дэтэктыва” [3, с. 155], але разам з тым “Караткевіч выступіў тут сапраўдным наватарам як у дачыненні да формы, так і да зместу” [3, с. 156]. Письменнік сцвердзіў, што сапраўдны дэтэктыў не забаўляе, а прымушае думаць і разважаць. Зместам твора пісьменнік акцэнтаваў непазбежнасць перамогі добра над злом. У. Караткевіч знайшоў новыя павароты ў асвятленні традыцыйнай для беларускай літаратуры тэмы вяртання да сваіх “каранёў”: яго варта рабіць тады, калі гэтыя “карані” здаровыя, не заплямленыя ў гісторыі. Раман напоўнены роздумами пра адносіны да культурнай спадчыны, пра лёсы ўдзельнікаў Вялікай Айчыннай вайны і ўшанаванне іх памяці і подзвігу, пра сапраўдную літаратуру і крытыку, пра такую ганебную сацыяльную з’яву, як п’янства. У творы шмат апісанняў прыроды, якія нярэдка пераходзяць у роздум над чалавечым жыццём. Напрыклад: *“Ціхая, крыху заспаная, уся ў шэрым святле ўставала над Альшанкай раніца. Трава была ад расы – як сцюдзёным шротам нехта сыпануў. Я ішоў і, як у дзяцінстве, незнарок чоўгаў нагамі, каб за мною заставаўся непарыўны цёмна-зялёны след. Хаця б на хвіліну, пакуль не ўзыдзе сонца. А яно павінна было вось-вось узысці і сваім ласкавым, цёплым, яшчэ не пякучым, як у ліпені, подыхам на некалькі хвілін падабраць расу. Нібы сцярці мінулы мой след на абліччы зямным. А сапраўды, што ад мяне застанецца праз некалькі там год? Артыкулы, якія мала хто будзе чытаць? Пара кніг, якія пацухмоляць у руках крыху даўжэй? Кругаварот рэчыва ў прыродзе? Ну, хіба так. Але ніхто не пазнае мяне ні ў травіне на зладжаным капцы, ні ў чырвонай далоньцы кляновага ліста, што спадае на схіл гары”* [2, с. 471].

У. Караткевіч не эпігон, класічныя прыёмы дэтэктыва ў яго рамане – каркас, дапоўнены канцэптually важнымі дэталямі, але гэтым пісьменніцкі дыялог з класікай увогуле не абмяжоўваецца. Стыль аповеду ў “Чорным замку Альшанскім” гумарыстычна-іранічны. Жартоўны ракурс дамінуе ва ўжытых У. Караткевічам рэмінісцэнцыях з твораў Р. Л. Стывенсана, Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, С. Ясеніна і інш. Так, падчас наведвання Антонам сябра Мар’яна Пташынскага Мар’ян называе яго іконнікам, а ён Мар’яна – залатаром. Тут наглядаецца адсылка да твора Максіма Багдановіча “Апавяданне аб іконніку і залатару”, у якім добрыя знаёмцы сярэднявечнай пары іканапісец і ювелір доўгімі перадкаляднымі вечарамі любілі *“гадзіну-другую ў бяседзе за келіхам мёду хатняга сцярці”* [1, с. 432] і пагаманіць пра надзённыя для іх рэчы. Апавядальнік Антон Косміч заўважаў, што яны з Мар’янам *“любілі часам паразмаўляць у стылі барока”* [2, с. 203]. Прыклад такой размовы – жартоўная заява Мар’яна: *“Пры Жыгімонту лепей было, – сказаў ён, несучы на нізенькі столік пачатую бутэльку віньяку, лімон, «мікалашку», талерку бутэрбродаў, сыр і чамусьці мочаныя яблыкі, – аднак, і кароль Мар’ян немцаў не любіў, і ляхаў, і ўсіх іншых, а нас, беларусаў шкадаваў*

і любіцельна мілаваў” [2, с. 219]. Яна ўяўляе сабой гумарыстычную стылізацыю пад сатырычны помнік беларускай літаратуры XVII стагоддзя “Прамова Мялешкі”, у якім прамоўца абураўся новымі парадкамі, што пачалі ўсталёўвацца на прасторах былога Вялікага Княства Літоўскага ў выніку наступу паланізацыі і здрадлівай палітыкі мясцовай арыстакратыі.

У гумарыстычным плане характарызаваліся Космічам і Пташынскім беларускія пісьменнікі першай паловы XIX стагоддзя, якія стваралі творы на польскай мове, якую лічылі адзіна літаратурнай на той час. Антон і Мар’ян – гісторыкі, літаратура для іх – адмысловая крыніца інфармацыі пра мінулае. Імкнучыся пацвердзіць сваё негатыўнае ўспрыманне выгляду Альшанскага замка, Пташынскі паказаў сябру “*маленькую пузаценькую кніжачку*” без вокладкі нейкага “*з мясцовых правінцыяльных рамантыкаў*” XIX стагоддзя [2, с. 222], дзе аўтару замак бачыўся змрочным, з іранічным каментарыем: “*Р-рамантык! Знаеш усіх гэтых аўтараў «Пёсэнэк вейскіх з-над Нёмна і Шчары» ды «Чароўных Янаў з-над Нарачы». Напіша кнігу пад назваю «Душа ў чужым целе, або Незямныя радасці на берагах Свіслачы», ды і радуецца*” [2, с. 222]. Мар’ян з гумарам перафразіраваў назвы зборніка “Вясковыя песні з-над Нёмна і Дзвіны” Яна Чачота і аповесці “Душа не ў сваім целе” Яна Баршчэўскага. Антону многае імпанавала ў творах тагачасных пісьменнікаў: “*...наіў, дабрыня, лёгкае адценне дурнаватай і шчырай чуласці, сардэчнасць*” [2, с. 222]. На яго думку, менавіта мясцовыя пісьменнікі першай паловы XIX стагоддзя падрыхтавалі з’яўленне больш высокіх талентаў. Балада ж, у якой узнаўлялася легенда пра каханне высакароднага разбойніка з даведзенага да галечы роду і жонкі альшанскага князя, пра ўцёкі каханкаў з казной князя Альшанскага, пра расправу князя над уцекачамі, пра прывіды, што ходзяць пад аркадамі замка і палохаюць нашчадкаў, заінтрыгавала Косміча: “*Адзіная рэальная дэталі. Тое, што княскую казну пабралі. Неяк такі ўчынак з рамантычнай паэтыкай не вяжацца. А ўжо да іхняга маральнага кодэкса – ані Божа мой*” [2, с. 223]. Веданне літаратуры і яе законаў, у паказе пісьменніка, можа стаць ключом да разгадкі таямніц мінулага. Гісторыкі Пташынскі і Косміч, супрацоўнік органаў дзяржаўнай бяспекі Хілінскі – аматары літаратуры. Нярэдка яны для характарыстыкі пэўнай сітуацыі дарэчна і дасціпна выкарыстоўваюць радкі класікаў і тым латэнтна акцэнтуюць актуальнасць класікі, жыццёвасць назіранняў пісьменнікаў мінулага. Для прыкладу, Косміч свае памылковыя высновы ацэньвае словамі Пранціся Пустарэвіча з купалаўскай “Паўлінкі”: “*Глупства, пане дабрадзею*” [2, с. 276], а любыя элементарныя веды называў, падобна да “*неўміручага Якуба*” [2, с. 342], “*пачаткамі*”.

Раман “Чорны замак Альшанскі” – сведчанне творчага падыходу Уладзіміра Караткевіча да класікі. Пісьменнік рэканструяваў структурныя асаблівасці дэтэктыва ў адпаведнасці са сваімі эстэтычнымі ўстаноўкамі,

напоўніў яго значнай філасофскай, сацыяльнай, літаратурнай праблематыкай. Рэмінісцэнцыі сталі сродкам адмысловага мастацкага дыялогу з класікай, сцвярджэння жыццядзейнасці.

Літаратура

1. Багдановіч, М. Творы: вершы, аповяданні, нарысы / М. Багдановіч. – Мінск: Выд-ва Акадэміі навук БССР, 1957. – 592 с.

2. Караткевіч, У. С. Збор твораў: у 8 т. / У. С. Караткевіч. – Мінск: Маст. літ., 1987 – 1990. – Т. 7: Дзікае паляванне караля Стаха: аповесць; “Чорны замак Альшанскі: раман. – 1990. – 574 с.

3. Мальдзіс, А. І. Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча : партр. пісьменніка і чалавека / А. І. Мальдзіс. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 230 с.

Т. П. Борисюк

Центр исследований белорусской культуры,
языка и литературы НАН Беларуси

УДК 821.512.162.09+821.161.3.09

НАСИМИ И СОВРЕМЕННАЯ БЕЛОРУССКАЯ ПОЭЗИЯ: ГАЗЕЛИ И РУБАИ

Ключевые слова: Насими, современная белорусская поэзия, газель, рубаи.

Исследуются идейно-жанровые и тематические традиции газели и рубаи (на примере Насими) в современной белорусской поэзии. Статья посвящается 655-летию со дня рождения этого великого азербайджанского поэта.

T. P. Borisyuk

Center for Research of Belarusian Culture,
Language and Literature of the National Academy of Sciences of Belarus

NASIMI AND CONTEMPORARY BELARUSIAN POETRY: GAZELLES AND RUBAITS

Key words: contemporary Belarusian poetry, ghazal, rubai.

The article examines the ideological, genre and thematic traditions of ghazal and rubai (using Nasimi as an example) in contemporary Belarusian poetry. The article is dedicated to the 655th anniversary of the birth of this great Azerbaijani poet.

Что мы знаем о великом Имадеддине Насими (около 1369–1417)?
То, что это азербайджанский поэт и философ, который жил и творил

в 14–15 веках. Он был поэтом-гуманистом, основоположником азербайджанской классической поэзии, философом-пантеистом, сторонником суфизма и хуруфизма. Насими в рамках хуруфизма поддерживал идеи необходимости самосовершенствования человека: искал истину, любил и возвеличивал человека, жаждал видеть его свободным и счастливым, хотел сделать его разум и совесть мерилем всех ценностей [5, с. 17]. Он не побоялся ортодоксальной исламской инквизиции и отстаивал свои идеи до конца. Известно, что его покарала инквизиция, содрав с него, живого, кожу (выставив на 7 дней на всеобщее обозрение, обрубив ему руки и ноги и отправив трём человекам, которых он «сбил с пути» [5, с. 15]), чтобы устрашить всех последователей его учения.

Основные восточные формы, которые встречаются в книгах Насими в переводах на русский язык, – это газели и рубаи.

Газели у Насими – преимущественно философские и любовные.

Примером философской газели Насими может служить произведение «В меня вместятся оба мира...», где автор утверждает, что человек-творец, подобный Богу, имеет большие возможности для познания себя и мира:

*В меня вместятся оба мира, но в этот мир я не вмещусь:
Я суть, я не имею места – и в бытие я не вмещусь.*

*Все то, что было, есть и будет, – все воплощается во мне,
Не спрашивай! Иди за мною. Я в объясненья не вмещусь.*

*Вселенная – мой предвозвестник, мое начало – жизнь твоя. –
Узнай меня по этим знакам, но я и в знаки не вмещусь.*

*Предположеньем и сомненьем до истин не дошел никто:
Кто истину узнал, тот знает – в предположенья не вмещусь.*

*Поглубже загляни в мой образ и постарайся смысл понять, —
Являясь телом и душою, я в душу с телом не вмещусь.*

*Я жемчуг, в раковину скрытый. Я мост, ведущий в ад и в рай.
Так знайте, что с таким богатством я в лавки мира не вмещусь.*

*Я самый тайный клад всех кладов, я очевидность всех миров,
Я драгоценностей источник, – в моря и недра не вмещусь.*

*Хоть я велик и необъятен, но я Адам, я человек,
Я сотворение вселенной, – но в сотворенье не вмещусь.*

Все времена и все века – я. Душа и мир – все это я!

Но разве никому не странно, что в них я тоже не вмещусь?

*Я небосклон, я все планеты, и Ангел Откровенья я.
Держи язык свой за зубами, – и в твой язык я не вмещусь,*

*Я атом всех вещей, я солнце, я шесть сторон твоей земли.
Скорей смотри на ясный лик мой: я в эту ясность не вмещусь.*

*Я сразу сущность и характер, я сахар с розой пополам,
Я сам решенье с оправданьем, – в молчащий рот я не вмещусь.*

*Я дерево в огне, я камень, взобравшийся на небеса.
Ты пламенем моим любуйся, – я в это пламя не вмещусь.*

*Я сладкий сон, луна и солнце. Дыханье, душу я даю.
Но даже в душу и дыханье весь целиком я не вмещусь.*

*Старик – я в то же время молод, я лук с тугою тетивой.
Я власть, я вечное богатство, – но сам в века я не вмещусь.*

*Хотя сегодня Насими я, и хашимит и корейшит,
Я меньше, чем моя же слава, – но я и в славу не вмещусь.*

[3, с. 40–42]

В своих **любвных газелях** лирический герой Насими опекает красоту любимой женщины, сравнивая её лицо с луной и своё состояние рядом с ней – с раем:

*Сравню с луною я твой лик – и тут же гибну от стыда,
Сравню тебя с людьми – и вмиг пред богом стыдно мне тогда.
Такой, как ты, и небеса не сыщут в ангелах своих:
Тебе одной дана краса, столь совершенна и горда!
О, не досадуй ты на ложь о черноте твоих кудрей:
Что в черной зависти найдешь, помимо злобы и вреда!*

*Тайник свиданья отпрёт лишь оценивший суть твою:
Глубинный жемчуг сыщёт тот, кому глубь моря не чужда*
[10, с. 229].

В интимной газели “Иду да цябе” Эдуард Дубенецкий, как будто перенимая традицию великого азербайджанского поэта, высказывает идею длительного душевно-эмоционального притяжения лирического героя к его любимой как наивысшего смысла жизни стимула для вдохновения. К каждой рифмуемой строке добавлен короткий редиф “иду” для акцентирования длительности и настойчивости душевных устремлений

лирического героя кего избраннице. Впоследнем бейте газели можетприсутствоватьимя автора, ноздесьэтого нет.

*Я да цябе праз бураломы гора – іду!
Праз прымхаў незлічоных мора – іду!*

*Чакаеш дзесьці мяне, я спадзяюся.
Пакуль ты для мяне ў жыці апора – іду!*

*Ўсе думкі да цябе імкнуцца – заўжды.
Пакуль ноч небыцця не сора – іду! [4, с. 92]*

Лирический герой “Газели” современного белорусского поэта **Эдуарда Акулина** тоже признаётся в любви своей избраннице:

*Галінка бэзу, траўнем надламана,
мая Каханая.
Ты лёсам мне, напэўна, звыш наканавана,
мая Каханая.*

*Дзе б я ні быў, вяртаюся хутчэй
туды, дзе мне павек адданая,
мая Каханая.*

*У слоту лістападаўскіх начэй
са мной яна і восень не падманная,
мая Каханая [1, с. 139].*

Одой любимой женщине можно назвать и газель «І цар і раб» **Ивана Лагвиновича**. Строфическая и рифмическая её особенность в том, что она разбита на две строфы, внутри каждой строфы опорная рифма отличается:

*І людзі і справы
пайшлі на змярканні ад нас.
Жанчына, я цар твой!
І ў царстве маім ты адна.
Паўстала між намі
і вонкавым светам сцяна,
пакуль зрэнка сонца
не гляне з вачніцы акна.*

*Хвалюе твой голас,
чаруе, як спеў салаўя.
Два ўзгоркі пяшчоты,
спакуснае дно ручая...*

*Жанчына, я раб твой!
Упала карона мая,
калі на каленях
я перад табою стаяў [6].*

Лирический герой любовной газели **Сергея Павловского** грустит по поводу вынужденной разлуки с милой девушкой:

*Да аконнага шкла прыхінуцца галінай вераснёвай парой,
Дзе ў цяпле і самоце спачываць ты павінна вераснёвай парой.*

*Можга, мне не заўважыць знаёмыя рысы вераснёвай парой,
Цябе дома няма ці якая прычына вераснёвай парой.*

*Можга, дзе запазнілася ты ў дарозе вераснёвай парой,
З кімсьці ты затрымалася гэтай хвілінай вераснёвай парой [11, с. 20–21].*

“Газель да сонца” **Сержа Минкевича**, как нам показалось, была плодом вдохновения от прочтения им строк “Калісь глядзеў на сонца я, / Мне сонца асляпіла вочы” Максима Богдановича. В газели С.Минкевича есць редиф-обращение “О Сонца!”, который показывает восхищение автора этим светилом: “Ты палаеш над намі, як кінжальная ружа, о Сонца! / Як нявеста каханая вернаму мужу, о Сонца! / На далонях тваіх і ласка, і ўкрытая рэўнасць, – / Гэтым нішчыш няўвагу, цямрэчу і сцюжу, о Сонца! / І як лекі і зброю даеш нам сваё хараство – / Адпадае ўвесь бруд, калі вочы я мружу, о Сонца!” [9, с. 155–156]. Это произведение С.Минкевича соединением образов возлюбленной и солнца напоминает также следующее рубаи Насими:

*В кругу твоих волос затаено солнце,
И на лице твоём отражено солнце.
Любовию к тебе опьянено солнце.
Ты и светило – это суть одно: солнце [10, с. 318].*

В современной белорусской поэзии встречаются и гибридные формы газели с другими жанрами. Это, например, “Эпікурэйства”(2000) (“сонет-газель-туюг”) **Юрася Патюпы**: “Дом на юру, вятры цалуюць юр, / у ціхім доме піша вершы Юр. / Ён наталіцца славаю паспеў, / ён славіць краскі, хараство і юр. / Сцямнела. Песню жаваранак спеў, / над ружай салаўя прачнуўся спеў, / паўнюткі сад жамчужнае расы, / дзе ўчора яблык, нібы месяц, спеў. / Вось за акном скрабеца дождж касы, / ідзе праз двор, што пад лязом касы / прычэсаны, і ў доме давідна / ліецца дождж расплеценай касы. / А дзе краса, дзе келіхі віна – / ня спее ў сэрцы горкая віна” [12, с. 91].

Ещё один пример сложной синтетической формы – “Шал і сум і бур” **С. Минкевича** – “сквозной сонет с аппликацией, двойной газелью и четырьмя отражёнными туюгами” (авторское жанровое обозначение): “Пісаў паэт – адзін з вядомых Юр: / “Дом на юру, вятры цалуюць юр...”, / І гэта не якая-небудзь з мур, / Ён славіў краскі, хараство і юр, / І словы

варта вывесці на мур, / Дзе коткі лаішчацца на сонцы: “Мур”. / Трубіць праз гэта на ўсю пушчу тур, / Ідуць баі ладдзей, а можа тур, / І на Амудар’ю ці на Амур / З’язджаюць людзі ў экстрэмальны тур, / Каго падстрэліў стрэламі амур – / Каханне тут віной – міласць, амур. / І ў галаве, і ў сэрцы, і ў вачах – сумбур, / І адчуваеш сюр – шал і сум бур!” [9, с. 156]. Серж Минкевич сделал патюповский мотив эротического “юра” более возвышенным (вспомним минкевичевскую строку “Каханне тут віной – міласць, амур”).

Если обратиться к следующей твёрдой форме – **рубаи** – то они у Насими преимущественно философские и любовные.

Человек в художественном мире Насими способен преодолевать в себе зло, пороки и невежество. Именно человек – мерило справедливости, добра, разума и красоты. Человек, согласно Насими, должен познать себя, в том числе при помощи слова (как у хуруфитов), чтобы познать окружающий мир и Бога. Об этом – в следующем философском рубаи Насими:

*Лишь в нашем слове смысл и суть всего живого,
Я – слабый человек, но я источник слова.
От сотворения до Страшного суда
Есть только человек, и ничего иного
(перевод Н. Гребнева) [10, с. 294].*

Современный белорусский поэт Эдуард Скобелев как христианин, живущий по «Библии», тоже поклоняется высокодуховному Слову, способному изменить будущее человека. Читаем в его рубаи:

*Не чудо ли, что в состоянье Слово
угасшее гореть заставит снова?
И будущее прочертит в Душе,
и зрячим сделать жалкого слепого? [14, с. 9].*

Согласно теории хуруфизма, близкой Насими, человек подобен Богу:

*Что б ни было с тобой, чего бы ни случилось,
Всё: небо и земля – в твой дух и ум вместилось,
Ты, человек, един, ты – властелин земли,
Ты – истина, ты – свет, ты – Бог и божья милость
(перевод Н. Гребнева) [10, с. 294].*

Человек как венец творения природы и часть круговорота веществ в ней показан и в “Рубаі да зямлі” С. Минкевича: “*Жывём тут, цяпер... што было?.. а што будзе пасля? / Расліны ўставалі, а на іх запаўзала і тля, / Яе мурашы пасвяць, дояць, і што з той раслінай? / Стварэнне стварэнню – стварэнне, сцвярджае Зямля*” [9, с. 156].

Среди людей много порочных. Значит, надо совершенствоваться, считает Насими в своём нравственно-философском рубаи:

*Забыты в мире добрые законы.
Все люди – змеи или скорпионы.*

*Нет в мире верности, нет доброты.
Нет больше ни любимых, ни влюблённых.*
(перевод Н.Гребнева) [10, с. 301]

Нравственно-этические вопросы соотношения в человеческой душе добра и зла поднимает в своём рубаи и белорусский поэт **Евгений Миклашевский**:

*Калі на зло ты мне адкажаш злом –
Мы будзем звязаны з табой адным вузлом.
Ды божы дух, наведаўшы мой дом,
На зло маё мне адказаў дабром* [8, с. 206]

Как и у хуруфитов, макрокосм отражается в микрокосме, окружающий мир – в душе человека, в её светлых и тёмных порывах, – это можно увидеть в философском рубаи **Игоря Прокоповича**:

*Нашы душы – люстэркі празрыстых крыніц.
Увесь свет адбіваецца ў іх да драбніц.
Ўсё радзей там бывае блакітнае неба,
Ўсё часцей – чорны попел святых камяніц* [13, с. 75].

Рубаи “Не згубі” Э.Дубенецкого наполнено идеей необходимости выдержать все испытания бедами, обманом, чтобы достичь вершин самореализации и понимания жизни:

*О, не згубі сваёй душы
Ў віхуры зла, сярод маны!
А вытрываеш ўсе напасці,
І вось ён – пік жыцця гары...* [4, с. 99].

В продолжение суфийской традиции воспевания вина как опьянения от познания истины пишет и Насими своё следующее рубаи:

*Я был хмельным, я ухмылялся пьяно,
Но стал я книгой судеб, как ни странно.
Четыре я стихии, пять святых,
Шесть измерений я, семь сур Корана* [10, с. 261].

Не зная этого символического подтекста «винной» поэзии Востока, наивный человек может представить, что опеваётся само вино. Так, например, лирический герой Евгения Миклашевского воспринимает поэзию Омара Хайама, после которой он пьянеет от одних только строк (чудесная сила настоящего искусства!):

*Што я ў таварыстве цвярозых раблю?
Чытаю – Амара Хаяма люблю.
Адно рубаі прачытаю ў Хаяма –
Здаецца, сабе я гарэлкі налью* [8, с. 203].

В любовных рубаи лирический герой Насими восхищается избранницей сердца, её внешностью и способностью радовать мужчину:

*Твой светлый лик – тюльпан и роза рая.
Твой локон пахнет мускусом Китая.*

*Благоухают волосы твои,
Твоих речений правду подтверждая* [10, с. 307]

У современной белорусской поэтессы Марины Маркевич есть любовное рубаи как прекрасное воспоминание об избраннице сердца:

*На вуснах – усмешка блукае,
У марах – надзея лунае.
Усё пра цябе, мой мілы,
Адзіная думка займае... [7].*

Лирическую героиню в рубаи Веры Буланды беспокоит вопрос эмоционально-душевного отчуждения от возлюбленного:

*Квітнеў бы луг і вечны сад,
Калі б вясельны наш абрад
Злучыў пярсцёнкамі даўно.
О, каб не наш з табой разлад* [2, с. 9].

Таким образом, в современной белорусской поэзии продолжается освоение восточных поэтических форм (философские и любовные газель и рубаи), традиции которых восходят к творчеству Насими и других поэтов Азии, Ближнего и Среднего Востока, Азербайджана, Индии и Пакистана. При использовании современными белорусскими поэтами газели и рубаи замечена тенденция к созданию гибридных, комбинированных поэтических форм как проявление творческого новаторства авторов. Благодаря освоению этих восточных форм современная белорусская поэзия обогащается и формально, и содержательно, адаптируя восприятие экзотического колорита стихотворений Насими и других восточных поэтов к белорусской ментальности. Можно сказать, что традиции поэзии великого азербайджанского поэта Насими продолжают жить в современной белорусской поэзии и обогащать её своим гуманистическим и идейно-эстетическим содержанием.

Литература

1. Акулін, Э. Крыло анёла : вершы, акрапаэма / Э. Акулін. – Мінск : Маст. літ., 1995. – 174 с.
2. Буланда, В. Мне не жыць без цябе...: вершы / В. Буланда. – Барысаў: [б.в.], 1997. – 110 с.
3. Ветка чинары: азерб. лирич. поэзия в рус. пер. / Сост. Наби Хазри, Александр Лаврин. – Москва: Сов. Россия, 1988. – 304 с.
4. Дубянецкі, Э. Душы маёй няскончаны палёт: кніга паэзіі / Э. Дубянецкі. – Мінск: Кнігазбор, 2011. – 124 с.
5. Ибрагимов, Мирза. Насими и его время: вступ. статья / М.Ибрагимов // Насими. Лирика / пер. с азерб. и фарси Н.Гребнева и К.Симонова. – Москва: Худож. лит., 1973. – 359 с. – С. 7–20.
6. Лагвіновіч, І. Вершы / І.Лагвіновіч // Літ. і мастацтва. – 2007. – 25 мая (№ 21). – С. 8.
7. Маркевіч, М. Вершы / М.Маркевіч // Літ. і мастацтва. – 2011. – 8 красавіка. (№ 14). – С. 8.

8. Міклашэўскі, Я. Рубаі / Я.Міклашэўскі // Маладосць. – 2000. – № 2. – С. 203–206.
9. Мінскевіч, С. Адвечны рэчытатыў: вершы / С. Мінскевіч // Дзеяслоў. – 2013. – № 2 (63). – С. 152–157.
10. Насими, И. Лирика / И.Насими; вступ. статья И. Н. Казариновой. – М.: СПб.: Диля, 2001. – 354 с. – (Лит. наследие Востока).
11. Паўлоўскі, С. Вершы / С. Паўлоўскі // Першацвет. – 1996. – № 1. – С. 18–23.
12. Пацюпа, Ю. Юрлівыя санеты / Ю. Пацюпа // АРСНЕ-Скарына. – 2001. – № 1. – С. 89–103.
13. Пракаповіч, І. «Мой храм – Беларусь...»: вершы / І. Пракаповіч // Роднае слова. – 1992. – № 11. – С. 74–75.
14. Скобелев, Э. Славянские сутры: книга четверостиший / Э. Скобелев. – Минск: Польша, 1996. – 320 с.

С. Ф. Бут-Гусаім

Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

УДК 808.26 – 541.2

СЕМАНТЫКА І ПРАГМАТЫКА ПАЭТОНІМАЎ У ПРОЗЕ ЗІНАІДЫ ДУДЗЮК

Ключавыя словы: літаратурная анамастыка, антрапонім, паэтонім, уласнае асабовае імя, мянушка, прозвішча, “фонавыя” паэтонімы.

У артыкуле разглядаюцца ўжытыя ў прозе Зінаіды Дудзюк паэтонімы, якія ствараюць запамінальныя партрэты персанажаў, вызначаюць час імесадазьяння, адлюстроўваюць светапогляд герояў. Апісваецца прагматычная значнасць антрапаэтонімаў – рэпрэзентантаў канатацый эмацыйнасці, ацэначнасці, сацыяльнасці, нацыянальна-культурнай спецыфікі. Акрэслена культурна-гістарычныя функцыя “фонавых” онімаў як сродкаў фарміравання хранатопных межаў твораў.

S. F. But-Gusaim

Brest State University named after A.S. Pushkin

SEMANTICS AND PRAGMATICS OF POETONYMS IN THE PROSE OF ZINAIDA DUDYUK

Key words: literary onomastics, anthroponym, poetonym, proper personal name, nickname, surname, “background” poetonyms.

The article examines the poetonyms used in Zinaida Dudyuk’s prose, creating memorable portraits of characters, defining the time and place of action, reflecting the worldview of the characters. The article describes the pragmatic significance of anthropoetonyms-representatives of connotations

of emotionality, evaluativeness, sociality, national and cultural specificity. The cultural and historical function of “background” onyms as means of forming chronotopic boundaries of works is outlined.

Сучасная беларуская пісьменніца Вольга Іпатава ў адным з раманаў піша: “Не кожнаму даецца ў жыцці каханне, якое мацней за смерць, за адлегласць, за ўсе перашкоды. Але кожная жанчына марыць аб ім, кожная хоча быць адзінай – на ўсе гады, якія адпусціў Лёс, на ўсе выпрабаванні, на шчасце і няшчасце” [4, с. 258]. Пошукі жанчынай Кахання, любімага чалавека, свайго прызначэння на зямлі, якое найперш у сям’і, блізкіх людзях, – вечная тэма ў літаратуры. Таямніца найвышэйшага пачуцця, непадуладнага ні чалавечай волі, ні навуковаму пазнанню, складанасць людскіх узаемінаў сталі прадметам мастацкага аналізу ў апавяданні “Жалезная логіка”. Гісторыю беларускіх дзяўчат савецкай эпохі, якія пачынаюць пазнаваць жыццё, пачуцці і чалавечыя стасункі, расказвае Зінаіда Дудзюк у аповесці “Ніка”. Перадаць нюансы пачуццяў, раскрыць хітраспляценні асабістых адносінаў герояў дапамагае ўжыванне формаў уласных імёнаў персанажаў. Выкарыстанне імені здольнае перадаць і гарачае каханне, якое напаўняе жыццё глыбінёй і сэнсам, і вострую нянавісць да таго, хто разбурае размеранае, уладкаванае асабістае жыццё, і халодную абьякавасць людзей, якія сталі чужымі спадарожнікамі на жыццёвым шляху.

Надзённасць прадстаўленага даследавання абумоўленатым, што анамастыкон псіхалагічнай прозы сучаснай берасцейскай аўтаркі пакуль не з’яўляўся прадметам комплекснага онама паэтычнага і лінгвапрагматычнага апісання. Навуковую каштоўнасць мае сам фактычны матэрыял, упершыню ўведзены ў навуковы ўжытак літаратурнай анамастыкі і даследаваны ў лінгвістычным і экстралінгвістычным аспектах.

Айцец Павел Фларэнскі пісаў: “Імёны гнуткія і ёмістыя, здольныя змясціць самыя розныя прыватныя абставіны, у якіх жыве асоба” [7, с. 190]. Шматлікія формы онімаў перадаюць тонкія адценні чалавечых узаемаадносін. Галоўныя героі апавядання “Жалезная логіка” – жонка і муж, у жыццё якога ўрываецца каханне. Жонка – вопытная настаўніца, ужо пенсіянерка, называецца поўным іменем у спалучэнні з іменем па бацьку: *Марыя Іванаўна*. Такая форма наймення, прынятая ў педагогаў, традыцыйная ў сучасным грамадстве. Гэты варыянт імені ўжываецца і ў апісанні сямейнага жыцця і стасункаў мужа і жонкі: “*Ягоная жонка тупала па школьных калідорах, быццам забівала цвікі ў драўляную падлогу. Так, ён на той час быў ужо жанаты, меў двух сыноў, ціхамірна жыў са сваёй Марыяй Іванаўнай*” [2, с. 92]. Толькі аднойчы муж называе жонку больш цёпла – скарочаным іменем *Мама*. Што да жонкі, то яна звяртаецца да пастарэлага мужа паблажліва-цёпла – *Яўгенчык*: “*Стаміўся,*

Яўгенчык? – спытала яна спачувальна. – *пасні, нам яшчэ доўга ехаць*” [2, с. 96]. Такі зварот – паказчык таго, што жонка ўспрымае мужа як вялікае дзіця, сваю вечную ўласнасць, што трэба апякаць і аберагаць ад небяспечнага ўплыву жанчыны, якую мужчына пакахаў. Што да любімай жанчыны Яўгена Мікалаевіча, то яе мужчына згадвае толькі па імені: “*Каб не Ларыса, мусіць, ніколі і не даведаўся б, што такое сапраўднае каханне, як бярэ яно ў палон, запаўняе душу і думкі. І нічога табе на свеце не трэба, толькі б быць побач з каханай жанчынай. А калі гэта немагчыма, дык і жыццё без патрэбы. Ён, настаўнік матэматыкі, з жалезнай мужчынскаю логікаю да гэтага часу не мог зразумець, чаму так недасканала ўладкаваны свет, што чалавек, як сляпы, блукае па жыццёвых шляхах і да канца мо і не зразумее, у чым ягоная асноўная памылка, у чым ішчасце, а ў чым нядоля*” [2, с. 92]; “*Усю ноч ён рашаў задачу з мноствам невядомых: як яму жыць далей без Ларысы, бачыць настаўніцкую і той стол, за якім яна звычайна сядзела, хадзіць па калідорах, дзе хадзіла яна, працаваць у класах, дзе яна праводзіла заняткі? Адразу не знаходзіў, адчуваў адно, што ён не хоча больш ісці ў школу, што не ў стане займацца з вучнямі, што ён наогул не здатны жыць*” [2, с. 93]. Жонка, якая бачыла, што праз прыгажуню-калегу губляе мужа, выражае пагардлівыя адносіны да шчаслівай суперніцы праз фамільярную форму яе імені: “*Дык гэта ты з-за Ларыскі, галаву згубіў? Заўважала я, што ўсе нашы настаўнікі ажно аблізваліся, калі на яе глядзелі*” [2, с. 94]. П. Фларэнскі адзначаў: “*Імя ёсць выяўленне ў слове пачатку асобы, найпяшчотнейшая, а таму найбольш адэкватная плоць асобы*” [7, с. 7]. Той, хто пазбягае ўжываць імя чалавека, не прызнае асобаснай каштоўнасці індывіда. Паказчыкам адчужальнай аб’ектывацыі з’яўляецца выкарыстанне замест імені ўказальнага займенніка, які зводзіць асобу да ўзроўню аб’екта-рэчы. Паказальнымі з’яўляюцца ў гэтых адносінах назіранні за выкарыстаннем імёнаў персанажаў апавядання Зінаіды Дудзюк. Нават праз многія гады пакрыўджаная жонка называе суперніцу, ужываючы ўказальныя або асабова-ўказальныя займеннікі: “*Нідзе няма ад яе паратунку! Дваццаць гадоў з гакам мінула! Божа мой, як я ўсё тое перажыла! І з-за чаго? З-за гэтай...!*” [2, с. 92]. Адсутнасць уласнага імя ў кантэксте для ідэнтыфікацыі літаратурнага персанажа – гэта важны штрих да характарыстыкі ўзаемаадносін герояў. З цягам часу муж і жонка аддаляюцца адно ад аднаго: “*Сорак з гакам гадоў пражылі разам, а ў кожнага свае страты, боль і думкі... І так будзе да канца...*” [2, с. 96]. Муж для называння жонкі, чужога яму чалавека, ужывае часцей не імя, а адносна-ўказальны займеннік як сродак аб’ектывацыі: “*Ён нічога не адказаў, толькі адварнуўся ад жончыных пранізлівых вачэй. Разумеў, што для яе школа была важней за ўсё на свеце, ніколі яна не прагуляла ні гадзіны, пунктуальная, як швейцарскі гадзіннік, яна заўсёды была своєчасова на рабочым месцы*” [2, с. 93].

Падчас сустрэч з чытачамі Зінаіда Дудзюк адзначала, што выбар імён герояў яе твораў не з’яўляецца выпадковым. Імёны яе персанажаў заўсёды сэнсава нагружаныя. Большасць сучасных асабовых імён – словы, запазычаныя з грэчаскай, лацінскай, старажытнаўрэйскай і іншых моў. Гэтыя онімы прыйшлі на Беларусь з прыняццем хрысціянства. “Зацмененая” ўнутраная форма імён можа ўтрымліваць немалаважную інфармацыю пра літаратурнага героя. А. Ф. Рогалеў адзначаў: “Кантэкстуальная выразнасць імені літаратурнага героя сама па сабе можа быць гаваркой для таго ці іншага чытача (не будзем забываць, што «гавораць» імёны па-рознаму ў залежнасці ад таго, каму яны «гавораць»)» [5, с. 64]. Зразумела, не кожны чытач задумваецца над этымалогіяй імені персанажа. Між іншым, этымалагічная семантыка антрапоніма дазваляе адкрыць цікавыя грані вобраза героя.

Адна з галоўных гераінь апавядання “Жалезная логіка” мае імя **Марыя**, якое прыйшло са старажытнаўрэйскай мовы і азначае ‘*пані, гаспажа, выратавальная, цудоўная*’ [1, с. 100]. Жонка, як гаспадыня, захавальніца сям’і, “ратуе” закаханага ў суперніцу мужа: “лечыць” яго транквілізатарамі, якія даводзяць мужчыну да псіхіятрычнай бальніцы, даглядае, як дзіця, аберагаючы ад успамінаў пра каханне, што ледзь не разбурыла сям’ю.

Імя **Яўген** запазычана з грэчаскай мовы, дзе яно азначае ‘*высакародны*’ [1, с. 21]. Сапраўднае каханне робіць чалавека высакародным. Зразумеўшы, што ён, просты настаўнік, не можа разлічваць на ўзаемнае пачуццё “паспяховавай” жанчыны, што не можа пакінуць дзяцей і жонку, **Яўген** проста здалёк захапляўся прыгажуняй: “*яго цалкам задавальняла тое, што ён можа штодня сустракаць яе ў школе, вітацца, перакідацца словам, любавання ёю. Гэта было яго ціхае і таёмнае шчасце, якім ён цешыўся б усё астатняе жыццё*” [2, с. 93]. Як бачым, сутнасць героя адпавядае сэнсавай нагрузцы ягонага імені.

Імя прыгажуні, што карэнным чынам змяніла лёс настаўніцкай сям’і, – **Ларыса**. Імя запазычана з лацінскай мовы і азначае ‘*чайка*’ [1, с. 113]. Аўтарка некалькімі штрыхамі апісвае прывабную знешнасць маладой настаўніцы, якая падабалася многім калегам-мужчынам, акрэслівае сямейны статус жанчыны, што выйшла замуж за паспяховага мужчыну. У большай ступені прадстаўлены пачуцці і ўспрымання жанчыны мужчынам, які глыбока кахае яе, нават не спадзеючыся на ўзаемнасць: “*Жыццё прайшло, засталася з годнасцю дажыць рэшту. А каб не сустрэў Ларысу, так і пражыў бы век, не ведаючы, якое яно, сапраўднае каханне. А гэта, скажу я вам, спадарства, рэч смяротна небяспечная, сцеражыцеся*” [2, с. 96]. Этымалагічная семантыка імені каханай жанчыны **Ларыса** – **чайка** – ключ да разумення душы і лёсу **Яўгена**. Сімвалічнае значэнне **чайкі** ўзыходзіць да народна-паэтычных уяўленняў пра душу – белую і чорную, крылатую і бяскрылую, жывую і загінуўшую, якая жыве ў вольнай птушцы. Птушка –

гэта свабода чалавека, выражэнне пратэсту супраць прыгнётлівай рэчаіснасці, увасабленне сілы і слабасці, неабароненасці асобы. Сапраўднае каханне, нават няшчаснае, без узаемнасці, напоўніла жыццё Яўгена глыбокім сэнсам. Пасля цяжкіх пакут расстання мужчына “жалезнай логікай матэматыка” зразумеў: “З вышэйшай матэматыкі вядома, што кожная кропка імкнецца да бясконцасці, а бясконцасць прагне ператварыцца ў кропку. Нішто не знікае і не прападае. Каханне, калі яно зарадзілася, запаўняе ўвесь свет да бясконцасці і навечна” [2, с. 95]. Пасля спробы закончыць жыццё самагубствам, цяжкага лячэння ў псіхіятрычнай бальніцы, змірыўшыся са стратай каханай і спакойным, “нармальным”, “як ва ўсіх”, жыццём у сям’і, мужчына перакананы ў вечнасці сапраўднага пачуцця, ён жыве верай на сустрэчу з каханай у наступным жыцці: “Застаецца спадзяванца, што апошні дзень жыцця стане першым днём майго новага нараджэння. Мо аднойчы я пачну ўсё спачатку і ўжо не памылюся, знайду цябе, **Ларыса**, ці ў іншым жыцці, ці на тым, лепшым, свеце... Якія мы будзем шчаслівыя...” [2, с. 96]. Такім чынам, імёны герояў апавядання Зінаіды Дудзюк дапамагаюць выразіць сутнасць чалавечых характараў і перадаць тонкія нюансы людскіх узаемаадносін.

У маўленні персанажаў аповесці “Ніка” шырока ўжываюцца формы суб’ектыўнай ацэнкі ўласных асабовых імёнаў – выразнікі канатацый эмацыйнасці, экспрэсіўнасці, ацэначнасці і нацыянальна-культурнай спецыфікі, што адпавядае традыцыям нацыянальнага іменаслова: “*Маю новую сяброўку ён называў не інакш, як **Мілачка***” [3, с.81]; “*Моведаеце, дзе мая **Верка**?*” [3, с.86]; “***Мішка** Сурок – сімпатычны і вясёлы хлопец, **Жорка** Міхнюк – таксама нішто сабе ды ці мала хто*” [3, с.77]. Канатацыю размоўнасці выражаюць **гіпакарыстычныя** формы імені, якія ўжываюцца ў неафіцыйных стасунках паміж знаёмымі, блізкімі людзьмі: “*Здагадвалася, што **Шура** і **Ліна** трапілі ў цяжкую сітуацыю, засталіся з дзецьмі без мужоў*” [3, с. 83]; “*Дзверы мне адчыніў яе бацька і сказаў, што дачка зараз у суседкі **Лілі**. Я падалася туды і знайшла там вясёлую кампанію: гаспадыня, гадоў дваццаці васьмі, з шорсткімі рыжымі валасамі, **Ніка**, **Міла** і **Галя** разглядалі кнігу па акушэрстве*” [3, с. 88].

Канатацыю нацыянальна-культурнай спецыфікі ўтрымліваюць ужывальныя ў народным асяроддзі формы называння сталага чалавека праз спалучэнне імені з апелятывам **дзядзька**, **цётка**: “*Напрыклад, я вельмі любіла слухаць радыё ў мацінай сяброўкі, **цёткі Піляды***” [3, с. 76]; “*Мне было зусім не страшна, калі цётчын муж, **дзядзька Веня**, які вярнуўся з вайны без нагі, прымацоўваў да куксы драўляны пратэз*” [3, с. 36–37].

Запамінальныя партрэты персанажаў дапамагаюць стварыць **мянушкі**. Маладога чалавека, у якога закахалася Ніка, гераіня аднайменнай аповесці, яна называе **Рамонак**. У найменні, аснова якога

кветка – сімвал сям’і, кахання, вернасці, мілай прастаты і пяшчоты, – шчырае пачуццё дзяўчыны да маладога чалавека, якога кахала і за якога марыла выйсці замуж. Насмешлівае празванне *Даміцэля* дала маці – простая працаўніца – дачцэ, якая шчыра захапілася беларускай літаратурай: “У Якуба Коласа мне асабліва падабаліся апавяданні. Я нават спрабавала маме раскаваць пра Зыгмуса і Даміцэлю. Але яна пасмяялася з мяне і пачала называць *Даміцэляю*” [3, с. 78]. Замалёўкай знешнасці дзяўчыны з’яўляецца празванне *Максімка*, унутраная форма якога раскрываецца ў мікракантэксце: “Герман называў мяне не *Вераю*, а *Максімкам* за маю па-негрыцянску кучаравую галаву, параўноўваючы з чарнаскурым хлопчыкам з аповесці пра рускіх матросаў, якога яны ўзялі юнгам да сябе на карабель. Мне спадабалася гэтае імя” [3, с. 82].

Структура і семантыка прозвішчаў герояў адлюстроўваюць заканамернасці сучаснага беларускага антрапанімікону. У ліку паэтонімаў твораў Зінаіды Дудзюк – прозвішчы, утвораныя ад асабовых імён. Так, у аснове прозвішча *Барысаў* славянскае імя *Барыс* (скарочанае ад *Барыслаў* [1, с. 18]). Прозвішча *Міхнюк* утворана ад размоўнай формы старажытнаўрэйскага імені *Міхаіл* ‘той, хто як Бог’ [1, с. 35]. Частка прозвішчаў утворана ад мірскіх празванняў-мянушак адапелятыўнага паходжання: назваў жывых істот (*Сурок, Шчыглоў*), раслін (*Коласава*). Прозвішча *Хазарава* матывавана адапелятыўнай мянушкай, якая ўказвае на этнічную прыналежнасць продкаў: *хазары* ‘старажытны вандроўны народ, які ўтварыў у 7–10 стст. дзяржаву з тэрыторыяй ад ніжняй Волгі да Каўказа і паўночнага Прычарнамор’я’ [6, с. 717].

Сродкам намінацыі, характарыстык і ацэнкі створаных пісьменніцай вобразаў з’яўляюцца “гаваркія” прозвішчы. Характар былога зэка трапна акрэслівае прозвішча *Баламацюк*: “Толік падлеткам трохі адседзеў у калоніі. Турэмны дух настолькі атруціў яго і выбіў усе свае думкі, што цяпер ён выказваўся толькі лозунгамі, якія бачыў на сценах турмы ці ў аддзяленні міліцыі, куды вельмі часта хадзіў бавіць час. Мусіць, усе ягоныя продкі па мужчынскай лініі былі балбатуны ці баламуты, інакш не атрымалі б такое характэрнае прозвішча, якое цалкам адпавядала ўнутранаму зместу ягонага ўладальніка” [3, с. 84]. Малады зэк *Баламацюк*, значная частка жыцця якога прайшла ў турме, загінуў у бойцы на вясковых танцах.

Сродкам адлюстравання *хранатопу* (прасторавы-часавы адносін) мастацкіх твораў з’яўляюцца “фонавыя” онімы. Атмасферу савецкай пары ствараюць імёны-сучаснікі акцёраў *Вячаслава Ціханава, Ноны Мардзюковай, Алега Табакова, Міхаіла Казакова, Нэлі Мышковай, Уладзіміра Коранева*, спевака *Юрыя Гуляева*, якімі захапляліся юнакі і дзяўчаты 70-х гадоў ХХ стагоддзя. У рэпліках персанажаў твораў называюцца *онімы-рэтраспекцыі*. Так, былы зэк Толік Баламацюк часта згадвае *Фелікса Дзяржынскага* і цытуе яго выказванні, што бачыў

на сценах турмы: *“Сапраўднае няшчасце – эгаізм”*; *“Адсутнасць у вас судзімасці – гэта не ваша заслуга, а наша недапрацоўка”* [3, с.83]. Старшакласніца Вера, якая спрабуе пісаць вершы і з захапленнем чытае творы беларускіх аўтараў, нярэдка згадвае імёны **Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Максіма Гарэцкага, Максіма Танка, Максіма Лужаніна**: *“Такіх тэкстаў у мяне ўжо назбіралася амаль агульны шытак. Сама не ведала, скуль браліся гэтыя думкі і рыфмы. Проста наплывалі словы, быццам у душы гучала песня, трэба было толькі паспяваць запісваць яе. Але я сумнявалася, ці ж гэта вершы? Ці здолею я калі-небудзь навучыцца пісаць, як Якуб Колас і Янка Купала, якіх я чытала вельмі шмат?”* [3, с. 78].

У разважаннях герояў аповесці “Ніка” ўжываюцца **фільмонімы** – назвы фільмаў *“Апошні дзюйм”, “Фантамас”, “Журналіст”*, якія ўплывалі на светапогляд савецкай моладзі (*“Год я адпрацавала маляром у брыгадзе Коласавай. Паглядзела фільм «Журналіст», які і вызначыў маю будучую прафесію. Паступіла на журфак універсітэта”* [3, с. 97]) **гемеронім** – найменне газеты, якую выпісвалі амаль усе школьнікі – *“Піянерская праўда”*, **бібліёнім** *“Стары Хатабыч”* – кніга, якую любілі савецкія падлеткі, **геартонім** *8 Сакавіка*.

У апаведзе пра няпросты жыццёвы шлях персанажаў аповесці “Ніка” ўжываюцца **тапонімы** – геаграфічныя назвы (*Украіна, Масква, Смаленск*). Выкарыстаныя творы і **гістарыёнім** – назва краіны, што цяпер знікла з геаграфічнай карты: СССР ‘дзяржава, якая існавала з 1922 па 1991 гады на тэрыторыі Усходняй Еўропы, часткі Цэнтральнай і Усходняй Азіі’: *“З таго часу мінула шмат гадоў, лёс раскідаў нас на прасторах былога СССР”* [3, с. 97].

Творам Зінаіды Дудзюк характэрна стылістычна матываванае ўжыванне анамастычных адзінак, якія ствараюць запамінальныя партрэты персанажаў, вызначаюць час і месца дзеяння, адлюстроўваюць светапогляд герояў.

Літаратура

1. Барыс, С. Як у нас клічуць? : Беларускія імёны / С. Барыс. – Мінск : Медысонт, 2010. – 124 с.
2. Дудзюк, З. Жалезная логіка / З. Дудзюк // Самотная зорка Венера : аповесці, апавяданні / уклад А. Лесавік. – Мінск : Маст. літ., 2012. – С. 89–97.
3. Дудзюк, З. Ніка : аповесць / З. Дудзюк // Польшча. – 2015. – № 3. – С. 74–97.
4. Іпатава, В. Альгердава дзіда : раманы / В. Іпатава. – Мінск : “Беллітфонд”, 2002. – 608 с.
5. Рогалев, А. Ф. Ономастика художественных произведений : пособие / А. Ф. Рогалев. – Гомель : Изд-во ГГУ, 2003. – 194 с.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 тыс. слоў / І. М. Бунчук [і інш.] ; пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.
7. Флоренский, П. Имена / П. Флоренский. – М. : Купина, 1994. – 216 с.

Л. М. Вардамацкі

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава

УДК 821.161,3'373,22: 634

НАЗВЫ ПЛАДОВЫХ ДРЭЎ БЕЛАРУСКАГА САДУ НА АГУЛЬНАСЛАВЯНСКІМ ТЭМАТЫЧНЫМ ФОНЕ

Ключавыя словы: лексічны склад мовы, намінацыйная лексіка расліннага свету, назвы плодовых дрэў, походжанне і структура назваў, кагнітыўны патэнцыял назваў плодовых дрэў.

Намінацыі «жывой прыроды» – надзейны і аб'ектыўны сведка розных працэсаў, якія працякалі ў гісторыі фарміравання беларускага і іншых славянскіх народаў, бо ўзаемадзеянне з акаляючым светам, з жывой прыродай было ўмовай самага існавання чалавека. Вывучэнне такіх намінацый крые ў сабе значны кагнітыўны патэнцыял для вывучэння гісторыі беларускага народа. У артыкуле разглядаюцца асаблівасці намінацый асноўных плодовых дрэў Беларусі ў супастаўленні з назвамі ў іншых славянскіх мовах. Гэта дае магчымасць вызначыць агульныя і спецыфічныя рысы раслінных намінацый у розных славянскіх мовах, выявіць асаблівасці і заканамернасці такіх намінацый, а таксама гісторыю пранікнення адпаведных плодовых раслін у Беларусь, а іх назваў – у беларускую мову.

L. M. Vardamatsky

Vitebsk State University named after P. M. Masherova

NAMES OF FRUIT TREES OF THE BELARUSIAN GARDEN ON A GENERAL SLAVIC THEMATIC BACKGROUND

Key words: lexical composition of the language, nominative vocabulary of the plant world, names of fruit trees, origin and structure of names, cognitive potential of names of fruit trees.

Nominations of “living nature” are a reliable and objective witness of various processes that took place in the history of the formation of the Belarusian and other Slavic peoples, because interaction with the surrounding world, with living nature was a condition of human existence itself. The study of such nominations contains significant cognitive potential for studying the history of the Belarusian people. The article examines the peculiarities of the names of the main fruit trees of Belarus in comparison with the names in other Slavic languages. This makes it possible to determine the general and specific features of plant names in various Slavic languages, to reveal the peculiarities and regularities of such names, as well as the history of the penetration of the corresponding fruit plants into Belarus, and their names into the Belarusian language.

Лексічны склад мовы – найкаштоўнейшая і часта адзіная крыніца вывучэння гісторыі народа, яго ўзаемадзеяння з прыродай, акаляючым светам і з іншымі народамі ў розных галінах грамадскага жыцця. Зразумела, што не любая лексіка і не любыя тэматычныя групы слоў любой мовы ў аднолькавай ступені нясуць у сабе гістарычна кагнітыўную інфармацыю. Найбольш надзейным і аб'ектыўным, на думку шматлікіх даследчыкаў, сведкам розных працэсаў, якія працякалі ў гісторыі фарміравання беларускага, рускага, іншых славянскіх народаў і іх моў, з'яўляецца намінатыўная лексіка «жывой прыроды». Узаемадзеянне з акаляючым асяроддзем, з жывой прыродай, якая і карміла, і лячыла, і дала духоўныя сілы, было ўмовай самага існавання чалавека. Таму чалавек старанна вывучаў гэты навакольны свет, фіксуючы веды аб ім у адпаведных намінацыях. На гэта звяртала ўвагу яшчэ Э. Ажэшка, якая шмат старонак сваёй працы “Ludzie i kwiaty nad Niemnem” (“Людзі і кветкі над Нёманам”) прысвяціла беларускім народным назвам розных раслін. Апісваючы побыт беларускага сялянства ў сярэдзіне XIX стагоддзя, яна адзначае дзіўную, на яе погляд, рэч: большасць людзей, з якімі яна сустракалася ў сваіх экспедыцыях, не ўмелі ні пісаць, ні чытаць, але вельмі добра ведалі велізарную колькасць назваў розных раслін, якія растуць у іх краях (паўночны захад сучаснай Беларусі – Л.В.). Яны маглі падрабязна і з захапленнем раскажыць пра ўласцінасці гэтых раслін, калі і як іх можна ўжываць, у якіх мэтах. Апісваючы, ў прыватнасці, сустрэчу з адным з сялянскіх хлопцаў, падчас якой яна цікавілася мясцовымі назвамі раслін, яна запісала: «Гэта быў цяжка адкрываны, але сапраўдны мех ведаў аб мясцовай флоры» [1, с. 690].

Убачаныя, падгледжаныя, выяўленыя ў выніку шматвяковага досведу змястоўныя вонкавыя ці ўнутраныя асаблівасці расліны клаліся ў аснову яго намінацыі. У розных людзей або народаў на першы план маглі выступаць розныя вонкавыя якасці ці карысныя ўласцінасці шматлікіх раслін. З цягам часу веды аб магчымасцях іх выкарыстання ў жыцці людзей паглыбляліся, што прыводзіла да з'яўлення новых варыянтаў назваў. У гэтым прычына таго, што многія расліны прадстаўлены некалькімі варыянтамі назваў як у розных роднасных мовах, так і ўнутры кожнай са славянскіх моў.

Менавіта таму намінатыўная лексіка расліннага свету дае магчымасць атрымаць найбольш поўную інфармацыю аб асаблівасцях светапогляду і светаўспрымання носьбітаў мовы ў эпоху фарміравання такой лексікі. А гістарычныя змены ў складзе і структуры “раслінных намінацый”, як і іх тэрытарыяльных асаблівасцей, даюць адпаведна магчымасць гаварыць аб змяненнях адносін “чалавек – прырода”, аб паглыбленні і пашырэнні ведаў чалавека аб прыродзе і магчымасцей выкарыстання яе элементаў у гаспадарчай дзейнасці [2; с. 272] Аналіз асаблівасцяў такіх назваў (як міждыялектных, так і міжмоўных) дае

магчымасць гаварыць аб агульных гістарычных крыніцах нашых народаў і моў, пазнейшых міжмоўных кантактах, асаблівасцях і ўмовах іх жыцця, гістарычнай агульнасці і паступовых разыходжаннях.

Разгледзім гэта на прыкладзе групы беларускіх слоў-назваў пладовых раслін беларускага саду ў супастаўленні з назвамі ў іншых усходне-, паўднёва- і заходнеславянскіх мовах. А прыклады са старажытнарускіх тэкстаў, у якіх прадстаўлена аналізуемая лексіка, даюць нам магчымаць разглядаць гэтыя назвы і на шырокім гістарычным фоне.

Зразумела, што колькасць відаў пладовых раслін і адпаведных назваў у розных славянскіх мовах адрозніваецца ў адпаведнасці з кліматычнымі асаблівасцямі кожнай краіны. Таму мы вымушаны акрэсліць кола разглядаемай лексікі групай гістарычна агульных назваў, што ў пэўнай ступені можна вызначаць па наяўнасці / адсутнасці лексемы ў “Матэрыялах да слоўніка старажытнаруускай мовы” І. І. Сразнеўскага.

Спіс такіх намінацый акрэслены і не адрозніваецца разнастайнасцю.

Яблыня, лац. malum: руск. яблоня; укр. яблуня; блг. ябълка; срб. дрво јабуке; слвн. jablana; плск. jabłoń; чшск. Jabłoń; Сразн. аблань, яблань, яблонь: «Акы аблань посрѣдѣ дрѣвь» (тут і далей па тэксту прыклады старажытных тэкстаў па тэхнічных прычынах перадаюцца спрошчанай графікай).

Груша, лац. pīrum: руск. укр. блг. круша; срб. крушка; слвн. hruška; плск. gruszka; чшск. hruška; Сразн.: груша, круша, хруша: «Ему же пророчено имя Апиш, рекше круша», «Капоуста же солона безъ масла и хроушѣ», 1193 г.

Слива, лац. prunus: руск. слива; укр. слива; блг. слива; срб. шљива; слвн. sliva; плск. śliwa; чшск. Švestka; Сразн.: слива: «Аще сливы обряцються, сваряты и ты...»

Рябина (чырвоная, звычайная), лац. Sorbusaucuparia: руск. рябина (красная); укр. горобина (червона); блг. яребица, червена офика, роуэн; срб. црвени рован; слвн. rdeča rowan; плск. czerwona jarzębina; чшск. červený jeřáb (strom), (jeřabina, jeřabiny); Сразн.: рябинька (ребинька), уменьш. от сл.рябина: «По Щепетиньевской дорозе, да на ребинку, да на дубки...».

Рябина чарнаплодная (аронія), лац. Aroniamelanocarpa: руск. рябина черноплодная; укр. Горобина чорноплідна; блг. арония; срб. аронія; слвн. aronija; плск. aronia; чшск. aronie. У слоўніку Сразнеўскага слова не прадстаўлена.

Вишня, лац. cerasus: руск. вишня; укр. вишня; блг. череша; срб. Трешња; слвн. Češnja; плск. wiśnia; чшск. Třešeň; Сразн.: Вишенья, назоўнік у форме Н.скл. не зафіксаваны, але ў тэкстах сустракаем прыметнік вишеньявыи.

Чарэшня, лац. prunusavium; руск. черешня; укр. черешня; блг. череша; срб. трешње; слвн. češnje; плск. wiśnie; чшск. třešně. Сразн.: «черешья, черошня, чрѣшня: «И дрвеса много овощнаа стоятъ

бес числа... и яблони, и черешни» (варианты – чересіе, чернишіе). «Бяше же доубь великъ сьрослься сь чрешнею» (з «Жит. Конст. филос.).

Як бачым, з зусім невялікага пераліку фруктовых дрэў, на стала пасяліўшыхся сёння ў садах Беларусі, на самой справе, мяркуючы па гісторыі і геаграфіі распаўсюджання і структуры іх назваў, толькі тры можна аднесці да агульнаславянскіх. Гэта *яблыня*, *груша* і *сліва*. І, адпаведна, назвы іх пладоў – *яблык*, *груша*, *сліва* (з улікам гістарычных фанетычных працэсаў, якія адбіліся ў кожнай з трох падгруп славянскіх моў ужо пасля распаду агульнаславянскага моўнага адзінства). Такая асаблівасць можа быць патлумачана наступным чынам. Як вядома, найбольш абгрунтаваным на сённяшні дзень з’яўляецца сцверджанне, што прарадзіма славян – арэал ад паўночных рэгіёнаў Цэнтральнай Еўропы да верхняга Падняпроўя і да Палесся на поўдні. А гэта тэрыторыя больш суровага клімату і, як вынік, меншай разнастайнасці пладовых раслін, плады якіх з’яўляліся важкай часткай небагатага харчовага набору славян агульнаславянскага перыяду, аб чым можна меркаваць па зместу прыведзеных вышэй цытат са старажытных тэкстаў са слоўніка І. І. Сразнеўскага.

І наадварот, агульнасць для ўсіх славянскіх моў менавіта гэтай групы назваў (раслін паўночнага рэгіёна) – важкае сведчанне на карысць гіпотэзы Т. Лер-Сплавінскага ў адносінах да вызначэння агульнаславянскай прарадзімы і этнагенезу славян.

Агульнаславянскай трэба лічыць і назву **рабіна** (у адносінах да рабіны звычайнай, чырвонаплоднай). Але, верагодна, у сілу пачатковай абмежаванасці ўжывання яе пладоў (ягад) у штодзённым жыцці, агульнанародная ўвага не канцэнтравалася на адзінай форме яе назвы. Варыянтнасць назвы гэтай расліны ў розных мовах больш істотная, але амаль ва ўсіх мовах праследжваецца агульны гістарычны карань –*рѣб-/-роб-/-реб-/-rꙗb-/- rꙗb-*. Але для балгарскай мовы слоўнікі зафіксавалі, акрамя назвы з агульнаславянскім корнем – *яребіца*, яшчэ дзве – *червена офіка* і *роуэн*. У сербскай – *рован*, у славенскай – *rowan*.

Назвы *роуэн* (блг.), *рован* (срб.), *rowan* (слвн.) супадаюць з англ. *rowan*. Але сцвярджаць, што ў паўднёvasлавянскіх мовах гэта англійскае запазычанне, падстаў няма. Тут больш лагічным было б прапанаваць іншае тлумачэнне. Навуковая лацінская назва рабіны звычайнай – *sorbusaucuparia*, дзе *sorbus* – ‘рабіна’, *aucuparia* ад лац. *avis* – птушка *icapere* – ‘прыцягваць’, ‘лавіць’, што літаральна можна перакласці як ‘рабіна, якая прыцягвае птушак’. Менавіта такую з’яву мы і назіраем позняй восенню і зімой на дрэвах рабіны.

Аднак пры перакладах агульных тэкстаў з сучаснай мовы на лацінскую (і з познелацінскай на сучасную) «рабіна» ўжо перадаецца словам «*rowan*». А гэта дае падставу меркаваць, што акрамя прынятых у біялогіі лацінскіх навуковых тэрмінаў для абазначэння рода «рабіна»

(*sorbus*) і віда «рабіна звычайная» (*sorbus aucuparia*), у распаўсюджанай у Сярэднявеччы ў Еўропе народнай латыні была вядомая назва «gowan», якая ўжывалася ў тэкстах бытавога характару. Напрыклад, белар. «У садзе зацвіла рабіна», у лац. «*Floret in horto Rowan*» І менавіта гэта, нетэрміналагічная лацінская назва рабіны замацавалася як у паўднёvasлавянскіх мовах, так і ў англійскай.

Што датычыцца паходжання балгарскай назвы рабіны – *офіка*, то гэта пытанне яшчэ чакае свайго даследчыка.

Назва «рабіна чарнаплодная», шырока вядомая сёння на Беларусі, у тым ліку і дзякуючы прызнаным лекавым уласцівасцям яе пладоў, ужываецца яшчэ толькі ў рускай і ўкраінскай мовах. Іншым славянскім мовам такая назва невядомая. Адсутнічае назва «чарнаплодная рабіна» і ў даведніку «Определитель растений Белоруссии» 1967 года. Гэта сведчыць, што ў якасці акультуранай расліны рабіна чарнаплодная з’явілася ў садах Беларусі зусім нядаўна, толькі ў другой палове ХХ стагоддзя.

У іншых славянскіх мовах для падобнай расліны ўжываецца назва «аронія» («агонія»), лац. *Arónia melanocárpa*. І тут знаўцы жывой прыроды нас папярэджаюць: не варта блытаць аронію з «Чарнаплоднай рабінай», «Чарнаплодкай Мічурына» ці «Ароніяй Мічурына», якая на самой справе з’яўляецца вынікам скрыжавання «Ароніі чарнаплоднай» і «Рабіны звычайнай» і якая адносіцца да гібрыднага роду. Упершыню І.В. Мічурын пасадзіў яе ў сябе ў 1892 г. Так аронія чарнаплодная апынулася не ў батанічным, а ў пладовым садзе, толькі ўжо пад назвай «рабіна чарнаплодная».

Назвы *вішня* і *чарэшня*, як і расліны, да якіх адносяцца гэтыя назвы, прыйшлі ў беларускую (і рускую) мовы значна пазней, але яшчэ да ХІ стагоддзя – пачатку актыўнага развіцця пісьменства на ўсходнеславянскіх землях, бо, мяркуючы па прыкладах са слоўніка І.І. Сразнеўскага, ужываюцца ўжо ў ранніх тэкстах. Так, назва *чарэшня* ўпершыню сустракаецца ў «Жыцці Канстанціна Філософа» – творы, напісаным у ІХ стагоддзі на стараславянскай мове і распаўсяюджаным па ўсходнеславянскіх землях у больш позніх царкоўнаславянскіх спісах.

Непасредна назва *вішня* ў слоўніку І.І. Сразнеўскага адсутнічае, але неаднаразова ва ўрыўках з тэкстаў сустракаюцца вытворныя ад яго прыметнікі: «*Одеяния ови багряни бархаты, а друзи вишневы бархаты*». Па сведчанні іншых крыніц (гл.: Семёнов, А. В. *Этимологический словарь русского языка*), назва *вишня* ўпершыню сустракаецца ў рускай мове толькі ў XV ст.

Гісторыя гэтых назваў і іх прыход ва ўсходнеславянскія мовы звязаны з часам паступовага прасоўвання славян на поўдзень і знаёмствам з новымі раслінамі больш мяккага клімату, да якіх адносіліся, у прыватнасці, і *вішня*, і *чарэшня*. Але славянскія народы, утварыўшыя

паўднёвую падгрупу, сутыкнуўшыся з новай раслінай, прынялі назву *чарэшня* (з мясцовымі варыянтамі). Гістарычна такая ж – *třešně* – назва і ў чэхаў – заходніх славян, якія, аднак жа, займаюць больш паўднёвую тэрыторыю ў параўнанні з палякамі, у мове якіх гэтая ж культура называецца *wiśnie* і адпавядае беларускай і рускай назвам.

Можна выказаць меркаванне, што ў аснове паўднёvasлавянскай назвы *чарэшня* (і яе варыянтаў у розных мовах) ляжыць яе лацінская назва *ceresia*, альбо грэчаская *kerasos* (успомнім гістарычнае чаргаванне *к // ч*; параўн. для прыкладу і англ. *cherry*).

На этымалогію назвы *вішня* адзінай думкі сярод моваведаў сёння няма. На думку адных даследчыкаў, гэтая назва з’яўляецца спрадвечна славянскай і ўтворана ад агульнаславянскай асновы. На думку іншых, яна ўяўляе сабой запазычанне з нямецкай, куды, у сваю чаргу, трапіла з позне лацінскай, дзе мела выгляд *viscum* і значэнне ‘*птушыны клей*’.

У сучасным беларускім фруктовым садзе растуць і *вішні*, і *чарэшні*. І назвы гэтыя немагчыма зблытаць, бо для сучаснага беларуса яны называюць падобныя, але розныя па сваіх уласцівасцях плады.

Спіс умоўных скарачэнняў

лац. – лацінскае,
руск. – рускае,
укр. – украінскае,
блг. – балгарскае,
срб. – сербскае,
слвн. – славенскае,
плск. – польскае,
чшск. – чэшскае,
Сразн. – Срезневский И. И.

Літаратура

1. Orzeszkowa, E. LudzeIkwiatynadNiemnem / E. Orzeszkowa // Wisla, 1888. – Т. II. zeszyt 4. – S. 675-703.
2. Вардомацкий, Л. М. Названия некоторых цветочных и травянистых растений в белорусском языке на диалектном и общеславянском фоне / Л. М. Вардомацкий // Региональная ономастика: проблемы и перспективы исследования : сборник научных статей / сост.: А. М. Мезенко [и др.] ; под науч. ред. А.М. Мезенко. – Витебск : ВГУ имени П.М. Машерова, 2022. – 408 с. (с. 272 – 276).
3. Срезневский, И. И. Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам / И. И. Срезневский. – [Электронны рэсурс]: Рэжым доступу: <http://oldrusdict.ru/dict.html>. – Дата доступу: 24.09.2024.
4. Определитель растений Белоруссии / Под общ. ред. Б. К. Шишкина, М. П. Томина, М. Н. Гончарика. – Минск, 1967. – 872 с.

А. С. Васілеўская

Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка
УДК 81'37:81.161'42

АСАБЛІВАСЦІ СЕМАНТЫЧНАЙ ДЭРЫВАЦЫІ ЎЛАСНЫХ ІМЁНАЎ У СУЧАСНЫМ БЕЛАРУСКІМ ДЫСКУРСЕ

Ключавыя словы: уласныя імёны, семантычная дэрывацыя, метафара, метанімія, метафтанімія, расшырэнне значэння, дыскурс.

У артыкуле разглядаюцца мадэлі семантызацыі ўласных імёнаў у творах сучасных беларускіх пісьменнікаў. Аўтар адзначае найбольш частотныя групы онімаў, якія ўключаюцца ў працэс семантычнай дэрывацыі. Апісвае асацыяцыі, на аснове якіх узнікаюць метанімічныя, метафарычныя і метафтанімічныя пераносы.

A. S. Vasilevskaya

Maxim Tank Belarusian State Pedagogical University

FEATURES OF SEMANTIC DERIVATION OF PROPER NAMES IN MODERN BELARUSIAN DISCOURSE

Key words: proper names, semantic derivation, metaphor, metonymy, metophonymy, extension of meaning, discourse.

The article examines models of semanticization of proper names in the works of contemporary Belarusian writers. The author notes the most frequent groups of onyms that are included in the process of semantic derivation. Describes the associations on the basis of which metonymic, metaphorical, and metaphonymic transfers arise.

Семантызацыя онімаў, уласных імёнаў і найменняў, як адзначаюць вучоныя, з'яўляецца выразным сродкам іншасказання, паўторнай намінацыі і вобразнай прэдыкацыі [4, с. 6]. І. Э. Ратнікава разглядае семантызацыю онімаў як дваадзіны працэс развіцця ў гэтай адзінкі пераноснага значэння і інтэпрэтацыі гэтага значэння суб'ектам маўлення і адрасантам [4, с. 5]. Працэс набывае ўласным іменем пераноснага значэння з'яўляецца анамастычнай універсальіяй, аднак мае выразную культурную абумоўленасць, што выражаецца і ў тым коле ўласных імёнаў, якія семантызуюцца ў кантэксце, і ў тым “комплексе структурных сэнсаў”, якія ляжаць у аснове пераносу.

Узнікненне і функцыянаванне ўласных імёнаў у мове мае цэлы шэраг асаблівасцяў: онімы з'яўляюцца другаснымі ў адносінах да агульных імёнаў і іх роля “абмяжоўваецца адной функцыяй – абазначэння, што дазваляе ім толькі адрозніваць, апазнаваць абазначаны прадмет, асобу,

без указання на якасную, змястоўную характарыстыку дадзенага індывідуума або адзінкавага прадмета, факта” [6, с. 42].

Для таго, каб такое імя набыло пераноснае значэнне, яно, па-першае, павінна стаць прэцэдэнтным феноменам – значымым для той ці іншай асобы ў пазнаваўчых і эмацыянальных адносінах, які мае звышасабовы характар, інакш кажучы добра вядомым і шырокаму атачэнню дадзенай асобы, уключаючы яе папярэднікаў і сучаснікаў, такім, зварот да якіх аднаўляецца неаднаразова ў дыскурсе дадзенай моўнай асобы [2, с. 216]. Па-другое, гэта імя павінна перастаць абазначаць адзінкавы аб’ект, а ўтрымліваць пэўны набор дыферэнцыяльных прыкмет, уласцівых гэтаму імені. І. Э. Ратнікава называе гэты працэс з’яўленнем анамастычнага канцэпта, які змяшчае ў сабе дэфініцыйна значымыя семантычныя прыкметы, гісторыка-культурны фон, адлюстраваны ў біяграфіі рэферэнта або звязаны з геаграфічным аб’ектам, дадатковыя індывідуальныя якасці, ацэнкі аб’екта ў грамадскай свядомасці, этымалагічныя, словаўтваральныя і фонасімвалічныя характарыстыкі оніма [4, с. 61].

Семантызацыя ўласных імёнаў адбываецца ў выніку розных семантычных механізмаў. Так, А. Ф. Жураўлёў адносіць дэпрапрыяцыю онімаў да такога тыпу семантычнай дэрывацыі, як расшырэнне значэння, пры якім відавое паняцце пераносіцца на паняцце агульнае [1, с. 56]. В.Д.Старычонак апісвае апелятыўныя метанімічныя мадэлі, у выніку якіх уласныя імёны пераходзяць у агульныя [5, с. 100]. В. П. Масквін лічыць пранамінацыю ўласных імёнаў разнавіднасцю ўнутранай метафары [3, с. 133].

Мы прааналізавалі каля 30 уласных імёнаў, якія ўжываюцца з пераносным значэннем у творах беларускіх пісьменнікаў і публіцыстаў, напісаных у XXI стагоддзі. Варта адзначыць, што тэматычны абсяг гэтых імёнаў дастаткова шырокі. Часцей за ўсё ў сучаснай беларускай прозе і паэзіі пераноснае значэнне набываюць антрапонімы: найбольш персанажы грэчаскай (*Бахус, Апалон, Касандра* і інш.) і біблейскай міфалогіі (*Галіяф, Пілат, Саламон*), імёны літаратурных герояў (*Асоль, Гулівер*), імёны дзеячаў мастацтва (*Моцарт, Сальеры, Шэкспір*), імёны гістарычных асоб (*Распуцін, Сакрат, Маргарэт Тэтчар*). Значна раздзей у працэс семантычнай дэрывацыі ўключаюцца тапонімы, якія называюць як рэальныя (*Асвенцым, Бермуды*), так і нерэальныя аб’екты (*Манілаўка*). Адзінкавым прыкладам прадстаўлена семантызацыя ідэоніма (“*Асісяй*”).

Адзначаныя ўласныя імёны набылі пераноснае значэнне ў выніку розных семантычных працэсаў.

Метанімізацыя онімаў выступае пастаяннай крыніцай пашырэння лексічнага складу мовы. “Метанімічныя пераносы на аснове ўласных імёнаў праяўляюцца ў самых розных варыяцыях і ўяўляюць з сябе разнавіднасці больш абагульненай схемы “імя аўтара, вынаходніка, стваральніка” → “яго твор, вынаходства, адкрыццё, творчы метада, канцэпцыя” [5, с. 100]. Аднак, мы знайшлі адзінкавы выпадак рэалізацыі

гэтай мадэлі ў сучаснай беларускай мастацкай і публіцыстычнай літаратуры:

*Недачытаны Глобус,
Непрагледжаны «...глобус...»
Дачытаць бы яго нам,
Паглядзець бы яго нам... (М. Найдзёнаў).*

У сучасным беларускім дыскурсе мы сустрэлі дастаткова рэдкую мадэль метаніміі **імя літаратурнага героя** → **імя аўтара-стваральніка**: *Мне ён здаваўся старым і стомленым. Стаміўся Міколка-паравоз* (У. Гніламёдаў). У прыведзеным кантэксце **Міколкам-паравозам** аўтар называе стваральніка гэтага літаратурнага героя – Міхася Лынькова.

Дастаткова частотным у сучасным беларускім дыскурсе стала мадэль метаніміі, калі назва боства ці міфічнай асобы ўжываецца для абазначэння аб'екта ці стану, які ўвасабляе гэтая асоба. Так, імя **Бахуса** – бога расліннасці і віна ў рымскай міфалогіі – ужываецца ў значэнні 'віно': *Раман паклікаў у хаўруснікі хвацкага, легкадумнага Бахуса* (Ю. Зарэцкая). Онім **Марфей** – бог сну ў грэчаскай міфалогіі – набывае значэнне 'сон': *Завабіць Марфей у пасцель раніцой* (А. Кімбар). Імя егіпецкага бога сонца **Ра** ўжываецца са значэннем 'сонца': *Глядзі на свет, мой РА, глядзі* (А. Шушко). А **Харон**, які, паводле грэчаскай міфалогіі, перавозіў душы памерлых у падземнае царства, увасабляе сабой смерць: *Хоць свет дазвання перайнач... Ды, зрэшты, як сцвярджаеш ты – Харон бліжэй, чым той аснач, Што па Дзвіне сплаўляў плыты* (У. Марук).

Да метаніміі мы адносім ужыванне тапонімаў **Асвенцым** і **Хатынь** у значэнні 'месца смерці': *Наіўна думаць, што пасля Другой сусветнай вайны, пасля асвенцымаў ды хатыняў сітуацыя карэнна змянілася* (В. Гігевіч). Ужыванне гэтых айконімаў набывае ўзуальны характар, пра што сведчыць і напісанне іх з маленькай літары.

Да выпадкаў расшырэння значэння, якое заснавана на гіпанімічных адносінах, мы аднеслі ўжыванне онімаў **Петрарка**, **Шэкспір**, **Саламон**. Імя італьянскага паэта **Петраркі** ўжываецца ў агульным значэнні 'творца': *А вы, прафесар, не ведаеце, што я Петрарка і што ў вашым пад'ездзе на першым паверсе жыве мая Лаура? – спытаў студэнт, здзіўлены* (В. Карамзаў). Імя іўдзейскага цара **Саламона**, які славіўся сваёй мудрасцю і справядлівасцю, набывае значэнне 'мудрэц': *І не аспрэчвай Саламона* (М. Пазнякоў). А імя англійскага паэта і драматурга **Уільяма Шэкспіра** ўжываецца ў значэнні 'мастак': *...«сучасны» Шэкспір (г. зн. мастак яго маштабу) магчымы толькі на дакументальнай аснове* (У. Гніламёдаў).

Найбольш цікавым і з пункту гледжання семантыкі, і з пункту гледжання функцыянавання з'яўляюцца анамастычныя метафары. Менавіта ў іх найбольш выразна праяўляецца культурная спецыфіка оніма. Анамастычная метафара ўзнікае на аснове асацыяцый, звязаных

з носьбітам таго ці іншага імя. Гэтыя асацыяцыі маюць і ўніверсальную, і нацыянальную, і індывідуальную спецыфіку. А асацыяцыі, на аснове якіх узнікае метафара, могуць быць вельмі нечаканымі. Так, імя **Іван Сусанін**, якое традыцыйна выкарыстоўвацца з іранічнай афарбоўкай, а значэнне ўтрымлівае ў сабе сумненне ў тым, што падарожжа пад яго кіраўніцтвам можа закончыцца добра, можа набыць і станоўчыя канатацыі *І гэтую суполку калектыўных жабракоў браўся вывесці з багны дастоеўскі Сусанін* – Аляксей Сцяпанавіч Скакун (У. Ліпскі).

Адзначым, што імёны рэальных людзей не так часта набываюць метафарычнае значэнне ў сучасным беларускім дыскурсе:

Стамілася сонца вісець над зямлёй.

Напоўнена сонца нявіннай крывёй,

Слязьмі і віном, у якіх ёсць святло

І тое, што будзе, што ёсць, што было

На нашай зямлі, што ляціць сярод зор,

Спалохаўшы зоры і вечны прастор,

Дзе сонца вісіць, як на нітцы, на веры,

*Што **Моцартаў** болей між нас, чым **Сальеры**...* (В. Шніп).

У прыведзеным кантэксце імёны **Моцарт** і **Сальеры** набываюць адпаведна значэнне ‘стваральнік’ і ‘злачынца, знішчальнік’. Метафарызацыя імён адбываецца на аснове распаўсюджанага міфа пра тое, што геніяльны кампазітар быў атручаны сваім сучаснікам Антонія Сальеры, які зайздросціў таленту Моцарта.

Значна часцей у беларускай літаратуры метафарызуюцца найменні нерэальных асоб – герояў міфаў і мастацкай літаратуры: *Дарэмна, дарэмна, дарэмна, Бо ветразі выела соль. І яхта нібыта пад крэнам, І дзева даўно не Асоль* (М. Пазнякоў). У аснове семантызацыі імені гераіні аповесці А. Грына “Пунсовыя ветразі” ляжыць уяўленне пра Асоль як маладую дзяўчыну, здольную верыць у цуды.

А пераноснае значэнне імені дачкі крыцкага цара заснавана на міфы пра перамогу Тэсея над Мінатаўрам: *Арыяднай была клапатліваю. Мне здраджвалі мае мужы* (Т. Барысюк). Пасля перамогі над пачварай Арыядна разам з Тэсеем пакінула Крыт, але грэчаскі герой, па адной з версій, пакінуў Арыядну на бязлюдным востраве. У прыведзеным паэтычным кантэксце імя **Арыядна** ўвасабляе сабой пакінутую жонку.

Сустрэкаюцца ў творах сучасных беларускіх пісьменнікаў тапанімічныя метафары, у якіх пераноснае значэнне набываюць назвы геаграфічных аб’ектаў.

Так, у паэтычным кантэксце метафарызуюцца назва Бермуды – раён у Саргасавым моры, у якім, паводле розных версій, адбываюцца таемныя знікненні марскіх і паветраных караблей і іншыя анамальныя з’явы:

Хацеў з турботаў грудамі

Намацаць веку дно

І загрудкі з Бермудамі

Сханіцца заадно (В. Макарэвіч).

У прыведзеным кантэксце ўласная назва ўжываецца для ўвасаблення ўсяго страшнага і незразумелага, што адбываецца ў свеце.

Нечаканае ўжыванне атрымлівае айконім *Манілаўка*. Нягледзячы на тое, што на карце Усходняй Еўропы існуюць рэальныя вёскі з такой назвай, у культурнай прасторы ўсходніх славян гэтая назва непарыўна звязана з паэмай М. Гогаля “Мёртвыя душы”, дзе аднайменная вёска апісана як сапраўдны куточак Эдэма. Гэта і паслужыла, на наш погляд, стварэнню наступнай метафары: *Адкрыў Манілаўку, На новай станцыі Ратую стансамі Каго захочаш* (М. Найдзёнаў).

Нечаканай, на наш погляд, з’яўляецца наступная метафара: *А цвярозая галава, не затуманеная ніякімі там «асясяй» – куды важней* (Н. Рыбік). Слова “асясяй” іранічна ўжываецца ў кантэксце для абазначэння каханя, асабістых адносін, якія перашкаджаюць ясна ацэньваць сітуацыю.

Разуменне значэння гэтай метафары патрабуе каментарыю. У 1981 г. гледачы змаглі ўбачыць нумар Вячаслава Палуніна. Нумар меў афіцыйную назву “Тэлефон”, але народнай назвай стала менавіта слова “Асісяй”, бо з усяго, што гаварыў на сцэне клоўн, зразумелым было толькі гэта слова, якое, дарэчы, абазначае ‘адказвай’. Нумар уяўляў сабой драматычны дыялог мужчыны і жанчыны.

Нярэдка ўласныя імёны набываюць пераноснае значэнне ў выніку больш складаных семантычных працэсаў, сярод якіх адзначым метафтанімію – спалучэнне метафары і метаніміі.

Семантызацыя назоўніка *Вавілон* адбываецца ў два этапы. Спачатку назва горада ў Паўночнай Месапатаміі набывае значэнне ‘вежа’ на аснове метанімічнага пераносу: па біблейскай легендзе, менавіта там была пабудавана, а потым разбурана самая высокая вежа. А потым назоўнік *Вавілон* набывае значэнне ‘моцнае пачуццё, якое дазваляе закаханым разумець адзін аднаго’: *Было з ёй лёгка і цікава Каханя ўзводзіць Вавілон* (М. Шабовіч).

Імя англійскага прэм’ер-міністра *Маргарэт Тэтчэр* набывае новае значэнне дзякуючы адначасоваму дзеянню механізмаў метаніміі і метафары: *...настаўніца англійскай мовы Марыя Пятроўна, якую многія за яе цвёрды, як у жалезнай лэдзі характар, называлі Тэтчэр* (Т. Пяшко). Сваю мянушку настаўніца англійскай мовы атрымала не толькі таму, што размаўляе па-англійску (метанімія), але і за свой цвёрды і моцны характар, якія яднае яе з жалезнай лэдзі (метафара).

Такім чынам, праведзены аналіз дазваляе выявіць некалькі спецыфічных рысаў семантызацыі ўласных імёнаў у сучасных беларускіх мастацкіх і публіцыстычных творах. Па-першае, можна адзначыць частотны зварот аўтараў да імёнаў міфічных і літаратурных герояў, што

мога сведчыць пра інтэлектуальнасць беларускай літаратуры, яе інтэртэкстуальны характар. Расшыфроўка новага значэння оніма магчымая толькі пры ўмове, што адрасант знаёмы з міфалогіяй і класічнай літаратурай. Нярэдка метафарызацыя імёнаў рэальных асоб заснавана на літаратурных міфах, прыкладам чаму з'яўляецца ўжыванне онімаў Моцарт і Сальеры.

Па-другое, на наш погляд, працэс семантызацыі ўласных імёнаў нельга падвесці пад адзіную семантычную мадэль. Онімы набываюць новае значэнне ў выніку розных тыпаў семантычнай дэрывацыі: метанімізацыі, метафарызацыі, расшырэння значэння, метафтаніміі.

Па-трэцяе, асацыяцыі, на аснове якіх адбываецца семантызацыя ўласных імёнаў, маюць як універсальны (Бахус, Ра, Марфей), так і выразны нацыянальны характар.

Літаратура

1. Журавлев, А. Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации / А. Ф. Журавлев // Способы номинации в современном русском языке : коллект. монография. – М. : Наука, 1982. – С. 45–109.
2. Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 261 с.
3. Москвин, В.П. Русская метафора. Очерк семиотической теории / В. П. Москвин. . – Изд. 4-е, испр. и доп. – М. : Изд-во ЛКИ, 2012. – 200 с.
4. Ратникова, И. Э. Имя собственное: от культурной семантики к языковой / И. Э. Ратникова. – Минск : БГУ, 2003. – 213 с.
5. Старычонак, В. Д. Мнагазначнасць слова ў беларускай мове : у 3 кн. Кн. 1. Асноўныя тыпы полісеміі, кірункі семантычнай дэрывацыі / В. Д. Старычонак. – Мінск : Колоград, 2017. – 273 с.
6. Уфимцева, А. А. Лексическая номинация (первичная нейтральная) / А. А. Уфимцева // Языковая номинация (виды номинация). – М. : Наука, 1977. – С. 5–85.

М. В. Василькова

Витебский государственный университет имени П. М. Машерова
УДК 81'374:316.752-057

ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ КАК СРЕДСТВО ПРИОБЩЕНИЯ СТУДЕНТОВ К РЕГИОНАЛЬНЫМ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫМ ЦЕННОСТЯМ

Ключевые слова: лингвострановедение, лингвокультурология, лексикография, лингвострановедческий словарь, духовно-нравственные ценности.

Статья посвящена раскрытию темы формирования духовно-нравственных ценностей молодежи путем составления и использования лингвострановедческого словаря определенного региона. Молодежь

в данный период времени живет в условиях нестабильности внешней среды, изменения социокультурных ориентиров и ценностей. Лингвострановедческий словарь может помочь определить главные жизненные ценности и факторы, влияющие на их формирование. Он поможет получить представление о культуре, жизни и реалиях конкретного региона.

M. V. Vasilkova

Vitebsk State University named after P. M. Masherov

LINGUISTIC AND CULTURAL DICTIONARY AS A MEANS OF INTRODUCING STUDENTS TO REGIONAL SPIRITUAL AND MORAL VALUES

Key words: linguistic and cultural studies, linguoculturology, lexicography, linguocultural dictionary, sociocultural competence, spiritual and moral values.

The article is aimed at revealing such a topic as the formation of spiritual and moral values of youth by compiling and using a linguistic and cultural dictionary of a certain region. Young people in this period of time live in conditions of instability of the external environment, in a period of changing socio-cultural orientations and values. A linguistic and cultural dictionary can help identify the main values of life and the factors influencing their formation. and also get an idea of the culture, life and realities of a particular region.

Современный мир невозможно представить без постоянного взаимодействия и взаимозависимости представителей различных языков и культур. Этот процесс охватывает многие сферы общественной жизни всех стран мира. Язык же, как известно, несет в себе часть мировосприятия каждого человека, позволяет формировать в его сознании множество образов. Культура в современном обществе – это не просто опыт духовной жизни народов, но еще и олицетворение реальности.

Необходимым условием формирования духовно-нравственных ценностей молодежи является владение лексическим и культурологическим фоном: язык отражает как материальную, так и духовную культуру народа, который на нем говорит.

В этой связи возрастает роль таких научных направлений как лингвострановедение и лингвокультурология. Обратившись к лингвострановедческой литературе, можно не только лучше изучить иностранную лексику, но и погрузиться в культуру носителей языка, в их знания через национально-культурную семантику языковых единиц, представленных в нем. Совокупность таких знаний формирует социокультурный портрет стран и национальностей, помогает правильно

интерпретировать поведение представителей культуры, развивает толерантность.

Лингвокультурология – научная дисциплина, изучающая взаимосвязь языка и культуры. Она рассматривает язык как основной инструмент человеческой коммуникации и средство передачи культурных ценностей и представлений. Теоретические основы лингвокультурологии включают в себя такие понятия, как культура, язык, коммуникация, символика и идеология.

Рассмотрим кратко вышеуказанные термины. *Культура* – сложный набор ценностей, норм, обычаев и традиций, которые формируются и передаются через поколения. *Язык* – основное средство коммуникации, которое позволяет людям обмениваться информацией и выражать свои мысли и чувства. *Коммуникация* – процесс передачи и восприятия информации между людьми. *Символика* – система знаков и символов, которые используются для передачи определенных значений и идей. *Идеология* – совокупность идей, ценностей и убеждений, которые определяют поведение и мышление людей в определенной культуре [1].

Лингвокультурная лексикография занимается составлением словарей, отражающих культурные особенности определенной лингвокультуры (географические названия, история, традиции, праздники, мифология, специфика политических и экономических систем и т.д.).

Формирование культурологического направления в лексикографии началось с развития культурологии как сферы языковой педагогики, областью которой являются семантические аспекты субъективной и объективной культуры, социокультурные особенности стран, нормы поведения, культурная самобытность и менталитет изучаемых народов. Целью культурологического направления в лексикографии является описание этих областей знаний в словарной форме с целью преподавания иностранных языков.

В настоящее время проблемы культурологии в лексикографии по-прежнему актуальны, поскольку существует тенденция исследователей к лексикографическому представлению накопленных лингвокультурологических знаний и закреплению результатов в виде справочников, призванных стать помощниками в изучении культуры страны изучаемого языка или конкретного региона. Сегодня формируется новый подход к созданию словарей, который ориентирован на все более актуальную взаимосвязь между языком и культурой.

Лингвострановедческий словарь – особый тип словарей, которые предполагают не только перевод, но и раскрывают культурную специфику их семантики. Эти словари дополняют информацию о реалиях, тем самым создавая фоновые знания о языке и культуре. Если в узком смысле фоновые знания – это только те знания, которыми обладают оба участника коммуникативного акта, т.е. знания, общие для коммуникантов,

то в широкой трактовке фоновые знания понимаются как практически все знания, которыми обладают участники коммуникации к моменту общения.

Лингвострановедческий словарь представляет собой продолжение, углубление толкового словаря за счет введения в лексикографическую статью сведений, необходимых для адекватного понимания значения слова и реалии, называемой им. Основное отличие лингвострановедческого словаря от энциклопедического состоит в том, что энциклопедический включает преимущественно обществоведческие термины, а лингвострановедческий – лексику, которая отражает явления повседневной жизни. В лингвострановедческий словарь могут входить афоризмы, крылатые слова, фразеологизмы, цитаты, обладающие культурным потенциалом.

Лингвострановедческий словарь является «проводником» в другие культуры. Очевидно, что только при условии выхода за рамки своей культуры и своего мироощущения можно понять специфику своего сознания, оценить степень различия и схожести тех или иных культур.

Наиболее важным ориентиром для лингвострановедческого словаря является молодежь. Ведь именно она еще не установила свои твердые принципы и ценности. Молодёжь представляет собой особую социально-возрастную группу, находящуюся в стадии становления и развития, стоящую перед выбором профессионального и жизненного пути. В процессе личностного становления человека со временем большее значение приобретают ее внутренние движущие силы, позволяющие самостоятельно определять задачи, направление деятельности и, следовательно, ценностные ориентиры. Они выступают в роли регулятора и механизма развития и поведения личности, определяя форму достижения поставленных целей.

Концепция ценностных ориентиров описывает содержательность личности, составляет базу ее отношений к окружающему миру, к другим людям, к самому себе.

В этой связи иностранные языки наиболее полно могут раскрыть личность и укрепить ее ценности. Исследуя и изучая разные культуры, молодой человек встречает различные мысли, принципы, этот процесс также не обходится без углубления в реалии, пословицы, фразеологизмы. У каждого языка и культуры они разные, поэтому, чтобы понять их суть, следует использовать лингвострановедческий словарь. Именно он поможет разобраться в различиях культур, изучить принципы различных культур и регионов.

Изучение иностранных языков – это целенаправленный процесс освоения общечеловеческих духовных ценностей и достижений мировой культуры, обеспечивающий развитие интеллектуальной и эмоциональной сферы личности.

Лингвострановедческие словари считаются одним из ценных источников образования. Цель лингвострановедческого словаря –

формирование ценностей в ориентации на языковое сознание членов определенного социокультурного сообщества или региона. Это предполагает изучение зависимости значений лексических единиц от соответствующей нормативной системы ценностей представителей нации. Установка на интерпретацию чужой, неизвестной культуры принципиально отличается от понимания явлений во время общения. Фрагменты чужой культуры усваиваются путем перехода от одной нормативной системы ценностей к другой.

Лингвострановедческий словарь не только дает перевод слов, реалий, фразеологизмов, но и открывает «завесу» культуры, морали, ценностей людей.

Таким образом, важно воспринимать свое языковое, культурное наследие как наследие, имеющее огромную ценность. Не позволительно иметь богатое наследие и не знать о нем: оно – часть того, кто мы есть. Наше наследие – это не только то, что мы должны знать и понимать, но и то, чем следует поделиться с детьми и внуками. Знание своего наследия способствует формированию духовно-нравственных ориентиров представителей определенного языкового сообщества и региона.

Литература

1. Большакова, М. Г. Лингвокультурологические аспекты профессиональной подготовки переводчика / М. Г. Большакова // Научная конференция «Ломоносовские чтения» : тезисы докладов международной научной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов – 2013», Севастополь, 2013 / редкол.: М. Э. Соколова [и др.]. – Севастополь : ООО «Экспресс - печать», 2013. – С. 396–397.

Л. С. Васюковіч

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава

УДК 811.161.3 (072)

ШКОЛЬНАЯ МОЎНАЯ АДУКАЦЫЯ: СУЧАСНЫЯ МЕТАДЫЧНЫЯ ПРЫЯРЫТЭТЫ

Ключавыя словы: моўная адукацыя, аксіялагізацыя адукацыі, лінгвакультуралагічны партрэт слова, каштоўнасныя арыентацыі вучняў.

Аналізуюцца прыярытэтныя задачы сучаснай моўнай адукацыі. Даследуюцца накірункі аксіялагізацыі адукацыйнага працэсу: стварэнне культурна значымага фонду тэкстаў, фарміраванне ўменняў лінгвакультуралагічнага партрэціравання слова. Выяўляецца роля каштоўнасных устаноў вучняў для гарманічнага суіснавання ў маўленчай прасторы.

SCHOOL LANGUAGE EDUCATION: MODERN METHODOLOGICAL PRIORITIES

Key words: language education, axiologization of education, linguocultural portrait of the word, value orientations of students.

The priority tasks of modern language education are analyzed. The directions of axiologization of the educational process are explored: the creation of a culturally significant fund of texts, the formation of skills in linguocultural portraiture of words. The role of students' value attitudes for a harmonious existence in the speech space is revealed.

У кантэксце глабалізацыі як працэсу эканамічнай, палітычнай, культурнай уніфікацыі і інтэграцыі змяняецца адукацыя і адукацыйная прастора асобы. На думку вучоных, змяняецца і сам чалавек, яго сацыяльныя сувязі, якія непасрэдна праецыруюцца на патрабаванні да працэсу пазнання: “Чалавек атрымлівае новае вымярэнне .., якое валодае ўласцівасцямі, прынцыпова адрознымі ад традыцыйнага “аналагавага ўзаемадзеяння” [2, с. 93]. Сённяшнія трасфармацыі ўплываюць на сацыяльна-адукацыйную сітуацыю, што патрабуе распрацоўкі новых метадычных прыярытэтаў, адпаведных сучасным выклікам і рашэнням.

Сацыяльныя перамены апошніх гадоў узмацняюць *вектар каштоўнасных адносін да ведаў, да сферы пазнання*, што падразумявае як засваенне, прысваенне прадметнай інфармацыі, якой вучань павінен умець распараджацца, так і фарміраванне каштоўнаснай шкалы ў адносінах да грамадства, да свету, да сябе як да моўнай асобы. Сучасная школа як дзяржаўны інстытут сацыялізацыі асобы не можа быць свабоднай ад задачы станаўлення светапогляду маладых людзей. Менавіта праз школьную адукацыю набываюцца погляды, каштоўныя арыентацыі навучэнцаў, іх уяўленні і перакананні атрымліваюць сваё афармленне ў свядомасці дзяцей. Сучасная філасофія айчынай адукацыі праз асноватворныя дакументы фармулюе асобнае развіццё вучняў як найчарговую задачу. Так, “Канцэпцыя развіцця сістэмы адукацыі Рэспублікі Беларусь да 2030 года” абвясчае нацыянальную адукацыю “найвышэйшай каштоўнасцю беларускага народа”. Мэта адукацыі вызначаецца як выхаванне асобы – “носьбіта каштоўнасцей нацыянальнай і сусветнай культуры, грамадзяніна і патрыёта, яго сацыяльных кампетэнцый і духоўнай сталасці” [6].

Кожная вучэбная дысцыпліна мае свае магчымасці рэалізацыі задач развіцця асобы вучня, асаблівым патэнцыялам валодаюць моўныя

прадметы з прычыны духоўнай сутнасці моўнай адукацыі. Дасягненне мэты школьнай адукацыі ў кантэксце аксіялагізацыі як фарміравання каштоўнасных адносін да мовы, культуры свайго і іншых народаў, выхаванне пачуцця гонару за свой народ, за яго гісторыю, культурныя набыткі – пачэсны абавязак кожнага, хто працуе на ніве адукацыі.

Першы накірунак *аксіялагізацыі адукацыйнага працэсу – стварэнне культурна значымага фонду тэкстаў*, распрацоўка своеасаблівых канцэптуарыяў культуры, што ўтвараюць сучасную аксіялагічную прастору. Веданне прэцэдэнтных тэкстаў – праблема не толькі метадычная, педагагічная, але і агульнакультурная, міжпакаленчая, паколькі іх няведанне, незасваенне – паказчык адчужанасці, адарванасці ад культуры. Сучасная моўная адукацыя рэалізуе ідэю фарміравання лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі вучняў, абумоўленую кумулятыўнай функцыяй мовы і дыялектычнай узаемасувяззю мовы і культуры. Найбольш прадуктыўнай у гэтым плане з’яўляецца метадыка, арыентаваная на засваенне канцэптаў культуры, на пабудову цэласнай карціны свету, а не толькі на пэўны аб’ём уласна лінгвістычных ведаў. Ключавым паняццем сучаснай метадыкі выступае вучань як асоба і канцэпт як сістэмнаўтваральны кампанент моўнай карціны свету.

Як вядома, любая культура можа быць даследавана і апісана пры дапамозе ключавых слоў мовы, якія абслугоўваюць дадзеную культуру. *Лінгвакультуралагічны канцэпт, тэкст культуры* – тэрміны, без якіх цяжка ўявіць сучасную лінгвістыку і метадыку. Актуалізацыя тэрмінаў адбылася за кошт ідэі фарміравання каштоўнасна-маўленчай сферы сучаснага школьніка. Прыцягальнасць ідэі вытлумачваецца назапашваннем “цытатнага фонду” (Б. М. Гаспараў) кожнай асобай як ускосным сведчаннем прыналежнасці і засвоенасці ядра нацыянальнай культуры. Тым больш, што кожны канцэпт можа быць разгорнуты ў тэкст як фрагмент цэласнай карціны свету.

У структуры зместу лінгвакультурнага канцэпту (С. Г. Варкачоў, В. І. Карасік, В. А. Маслава, Н. Л. Мішаціна, Г. Г. Слышкін і інш.) вучоныя вылучаюць паняццыйны, вобразны, значымы і каштоўнасны кампаненты. Так, праф. В.А. Маслава падкрэслівае, што культурная прастора беларусаў прадстаўлена моцнай сувяззю з роднай зямлёй, што раскрываецца праз канцэпты *“працавітасць, вынослівасць, памяркоўнасць, нетаропкасць, мяккасць характару”* [7, с. 40].

Другі напрамак *аксіялагізацыі адукацыйнага працэсу – увага да каштоўнаснай вартасці* моўных адзінак. Ключавыя словы выступаюць прадметам увагі не толькі лінгвістычнага / філалагічнага аналізу, не толькі традыцыйным аб’ектам для вызначэння фанетыка-арфаэпічных, лексічных, словаўтваральных, граматычных уласцівасцей адзінкі. Сёння праца на ўроках мовы павінна быць скіравана на стварэнне *лінгвакультуралагічнага партрэта слова*, які падразумявае сэнсавы,

каштоўнасны ўзроўні ў вызначэнні канцэптуальна-культурнага статусу адзінкі. Паводле меркавання акадэміка Ю.Д. Апрасяна, адрозненне лінгвакультуралагічнага партрэта ад традыцыйнага лексікаграфічнага заключаецца ў насычэнні слоўнікавага артыкула інфармацыяй, спецыфіка якой – у інтэграваным характары прадстаўлення адзінкі [1, с. 126]. Задача лінгвакультуралагічнага партрэціравання – выяўленне семантычнага статусу слова як фрагмента моўнай карціны свету. Імкненне асэнсаваць слова праз яго культураносны пласт выклікала распрацоўку замалёвак у фармаце партрэта – лексікаграфічнага, культурна-моўнага, этналінгвістычнага (Ю. Д. Апрасян, А. Д. Дзейкіна, Л. М. Лёвушкіна, Н. Л. Мішаціна) або ў форме лінгвакультуралагічнага каментарыя (М. Л. Каўшова, С. В. Іванова, В. М. Тэлія). Лінгвакультуралагічны партрэт слова ствараецца на аснове інфармацыі, інтэрпрэтаванай з пазіцыі культуры, этыка-маўленчых нормаў і каштоўнасных устаноў лінгвістычнай супольнасці.

У такім разе слова выступае не толькі носбітам уласна моўных характарыстык, але і правадніком, прадстаўніком культурнай семантыкі. Гэта азначае, што адзінка з’яўляецца не толькі знакам мовы, але і выконвае функцыю знака культуры. Метадычнае асэнсаванне лексікаграфічнага партрэціравання заключаецца ў тым, што культура ўвасабляе свой аксіялагічны змест у мове як універсальным сродку азначвання свету, мова садзейнічае захаванню і трансляцыі агульнага запасу культурных каштоўнасцей.

Лінгвакультуралагічнае партрэціраванне слова ўключае прыёмы працы, што выбудоўваюць семантычную мадэль канцэпта [5, с. 165]:

- выяўленне лексічнага значэння слова (на аснове даведнікаў);
- устанаўленне ўнутранай формы слова на базе этымалагічнага і гісторыка-культурнага аналізу;
- выясненне паняццйнага значэння слова (на аснове энцыклапедычных даведнікаў);
- вызначэнне словаўтваральных сувязей слова;
- аналіз спалучальных уласцівасцей адзінкі;
- “нанізванне” ключавых прымет слова-імені канцэпта;
- улік семантычных адносін з іншымі словамі культуры;
- паралелі з парэміялагічнага фонду мовы: фразеалагічныя звароты, параўнанні, метафарычныя выразы, крылатыя словы.

Для каштоўнаснай арыентацыі вучняў важна дапамагчы ім зразумець, што мова дае ўзоры эстэтычнага засваення рэчаіснасці, утрымлівае патэнцыял для духоўнага развіцця асобы. Засваенне моўнага багацця дазваляе спасцігаць свет паводле законаў логікі, прыгажосці, культуры. Дасканаласць валодання мовай падразумявае “здольнасць карыстацца культурнымі каштоўнасцямі ў жыццядзейнасці і актыўнай камунікацыі” [8, с. 1].

Чакаюць сур'ёзных даследаванняў *праблемы лічбавай дыдактыкі*, лічбавыя фарматы навучання для кожнага ўзроўню адукацыі – ад пачатковай школы да постдыпломнай адукацыі ў рэчышчы прыватных метадык. Лічбавая дыдактыка трансфармуе характарыстыкі вучэбных тэкстаў на ўзроўні *прад'яўлення вучэбнай інфармацыі* (вербальная лінейная структура, сістэматызацыя матэрыялу / мультымадальнасць тэксту, змест якога забяспечваецца з дапамогай візуальнай, аўдыяльнай, мультымедычнай сістэм); *на ўзроўні зместу і структуры тэксту* (паслядоўная, лагічная падача ведаў / полікодавасць тэксту, які ўтрымлівае вербальныя і невербальныя сродкі (іканічныя знакі, вобразныя знакавыя сістэмы – графіка, музыка, міміка); *на ўзроўні прызначэння ілюстрацыйных кампанентаў* (ілюстрацыйны матэрыял узмацняе пазнавальны, эстэтычны і эмацыянальны фон вучэбнага матэрыялу / інтэрактыўнасць як уласцівасць тэксту: выкарыстанне мадэлей, аб'ектаў дапоўненай рэальнасці, інтэрактыўных карт, схем, графікаў); *на ўзроўні экспрэсіўнасці і эмацыянальнага характару тэксту* (займальнасць выкладу з дапамогай прыкладаў, метафар, параўнанняў, афарызмаў / эмацыянальнае ўздзеянне невербальных кампанентаў – відэафрагменты, фотаздымкі, эматыўныя знакі, элементы дызайнерскага афармлення).

У кантэксце сучасных лічбавых тэхналогій важна не растраціць набыткаў класічнай метадыкі ў кантэксце развіцця маўлення дзяцей. Сучасныя псіхолагі актыўна даводзяць грамадскасці думку пра відавочныя тэндэнцыі змянення кагнітыўных здольнасцей, зніжэння параметраў маўленчага развіцця школьнікаў [3, с. 265]. Вынікі фіксуюцца ў несфарміраванасці ўменняў актыўнай аналітыка-ацэначнай перапрацоўкі інфармацыі, у звужанай інтэрпрэтацыі фонавых ведаў, невысокай інфармацыйнай значнасці паведамленняў. Вучоныя падкрэсліваюць: “Няма праблемы кліпавага мыслення, існуе праблема навучыць успрымаць інфармацыю” [4, с. 265]. Канфлікт пралягае паміж традыцыйнай скіраванасцю на адналінейны, структураваны тэкст і кліпава-арыентаваным чытачом як “прадуктам” экраннай культуры. Зразумела, што вырашэнне задачы гарманізацыі логіка-структурнага і іканічнага спосабаў мыслення знаходзіцца на мяжы вобразнай і лагічнай арганізацыі ведаў. Гэты канфлікт варта разглядаць “як пэўны эвалюцыйны этап у фарміраванні інтэлектуальных здольнасцей чалавека” [9, с. 51]. У спадчыну ад традыцыйнага фармату адукацыі, безумоўна, варта пакідаць набыткі, што суправаджаюць працэс навучання на працягу стагоддзяў, – фарміраванне матывацыі школьнікаў да ўдумлівага, непаспешлівага чытання тэкстаў як выпрацаваны класічны вопыт духоўнага жыцця чалавецтва, як механізм станаўлення асобы свядомага чытача.

Такім чынам, канец ХХ – пачатак ХХІ стагоддзя актуалізуе неабходнасць аксіялагічных ацэнак быцця, што высвечвае сутнасную метадычную задачу – абазначыць і сфарміраваць прырытэты

ў каштоўнасных уяўленнях пра жыццё, веды, здароўе, чалавецтва. Для рашэння светапоглядных задач патрэбна адзінства метадалагічных і, безумоўна, грамадзянскіх устаноў педагогаў. Роля настаўніка, выхавальніка мае першаснае, зыходнае значэнне і сэння. Так, нямецкі філосаф Карл Ясперс яшчэ на пачатку XIX стагоддзя падкрэсліваў: “Выхаванне прыходзіць у заняпад, калі гістарычна ўспрынятая субстанцыя распадаецца ў людзях, якія нясуць за яе адказнасць” [10, с. 14]. Сучасная моўная адукацыя павінна вырашаць першачарговыя задачы – вучыць разумець, адчуваць, цаніць родную мову, мовы суседзяў, іншых народаў, выходзіць каштоўнасныя адносіны да літаратуры, гісторыі, да нацыянальных і агульначалавечых традыцый. Каштоўнасныя ўстаноўкі забяспечваюць умовы гарманічнага суіснавання людзей у маўленчым асяроддзі, у якім шануецца слова, культывуецца эстэтыка маўлення, захоўваюцца этыкетныя і іншыя нормы камунікатыўна мэтазгодных паводзін, адобраных грамадствам.

Літаратура

1. Апресян, Ю. Д. Формальная модель языка и представление лексикографических знаний / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 2009. – № 6. – С. 123–138.
2. Асочаков, Ю. В. “Цифровая либерализация”, “цифровое неравенство”, киберскептицизм / Ю. В. Асочаков // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Серия 12. Психология. Социология. Педагогика. – 2015. – Вып. 2. – С. 93 – 99.
3. Бутакова, Л. О. Ментальные основания языковой способности: когнитивный подход к речевым нарушениям / Л. О. Бутакова // Лингвистика и школа: доклады междунар. науч. конф. / под ред. Т. М. Григорьевой. – Красноярск: КГУ, 2012. – С. 263 – 271.
4. Грановская, Р. М. Элементы практической психологии / Р. М. Грановская. – СПб.: Речь, 2003. – 655 с.
5. Дейкина, А. Д. Аксиологическая методика преподавания русского языка: монография / А. Д. Дейкина. – М.: МПГУ, 2019. – 210 с.
6. “Концепция развития системы образования Республики Беларусь до 2030 года”. – Рэжым доступу: <https://edu.gov.by/>. – Дата доступу: 24.09.2024.
7. Маслова, В. А. Национальный характер сквозь призму языка: монография / В. А. Маслова. – Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2011. – 176 с.
8. Николаенко, С. В. Лингвометодическая система социокультурного развития учащихся на основе владения ценностями белорусской культуры в контексте изучения русского языка (V – XI классы): автореф. ... дисс. д-ра пед.наук: 13.00.02 / С. В. Николаенко. – Минск: НИО, 2016. – 64 с.
9. Нургалева, Л. В. Конфликт иконических и логических форм интеллекта в современной образовательной среде / Л. В. Нургалева // Открытое и дистанционное образование. – 2005. – № 2. – С. 46-51.
10. Ясперс, К. Духовная ситуация времени / К. Ясперс. – М.: АСТ, 2013. – 285 с.

В. С. Воропаева

Белорусский государственный университет культуры и искусств
УДК 373.3:82:028:81'246.2

**ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРОВЕДЕНИЕ УРОКОВ
ВНЕКЛАССНОГО ЧТЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ
В УСЛОВИЯХ БИЛИНГВИЗМА**

Ключевые слова: внеклассное чтение, мировая детская книга, единый урок, билингвизм, читательская самостоятельность.

В статье рассматриваются вопросы организации и проведения уроков внеклассного чтения в начальной школе: определяются их цели, мотивы, структура и содержание, предлагается придать внеклассному чтению статус самостоятельного предмета со специфическим содержанием и формой проведения.

V. S. Voropaeva

Belarusian State University of Culture and Arts

**ORGANIZING AND CONDUCTING OUT-OF-CLASS READING
LESSONS IN PRIMARY SCHOOL
IN THE CONDITIONS OF BILINGUISM**

Key words: extracurricular reading, a world children's book, a single lesson, bilingualism, reader's independence.

The article considers the issues of organizing and conducting out-of-class reading lessons in primary school. Their goals, motives, structure and content are determined. It is proposed to give out-of-class reading the status of an independent subject with specific content and form of implementation.

Захотелось проникнуть в книжный мир и услышать, что думают про нас эти удивительные творения человека. Книга – это одно из чудес, которые придумал человек, создал и забывает. Как жаль, что многие из сегодняшних детей, подростков не испытали и не испытывают прекрасные чувства наслаждения книгой, когда забившись в укромном месте, под пушистым пледом, живёшь жизнью героев книг, ощущаешь себя на их месте, радуешься их победам, переживаешь, восхищаешься, плачешь. Словом, обогащаешь свой внутренний мир, растёшь хорошим человеком, нацеленным па созидание.

Наряду с другими видами искусств литература – искусство слова – в немалой степени определяет нравственное здоровье человека, помогает ему быть психологически гибким, адекватно реагировать на изменения социальной действительности, противодействовать стандартизации мышления и очерствению чувств.

Можно согласиться с современным детским писателем А. Усачевым в том, что всеобщая грамотность необходима, а всеобщего чтения не было и быть не может, что законы жизни можно постигать по-разному: и через свой жизненный опыт, и через природу, и через общение с людьми, и через знакомство с различными видами искусств. Однако именно книга более других путей постижения жизненной мудрости может фиксировать, хранить и передавать читателям опыт, накопленный предыдущими поколениями. Овладевать этим опытом должно прежде всего подрастающее поколение, в котором закладываются основополагающие человеческие качества, формируется отношение к миру, определяется индивидуальность. И этому в значительной мере могут способствовать правильно организованные в начальной школе уроки внеклассного чтения.

Общеизвестно, что у большинства членов педагогического сообщества сложилось мнение, что внеклассное чтение – это такой довесок, дополнение к литературному чтению в начальной школе и к литературе – в средней.

Стоит ли сегодня снова говорить о том, что внеклассное чтение – это специфический предмет в начальной школе, от правильного использования его потенциала в значительной мере зависит многое: чтение (в широком смысле), развитие, приобретение умений в поисках нужной информации для образования и воспитания.

В 80-е годы XX ст. было проведено исследование Н.Н. Светловской и группой белорусских научных сотрудников (В. С. Воропаева, Т. С. Куцанова, З. М. Клецкая, П. И. Леонова), посвященное обозначенной проблеме. В результате появились научные статьи, методические пособия, были защищены кандидатские и докторские диссертации. Суть исследования в том, что внеклассное чтение в школе – полноправный предмет, который имеет свою цель, задачи и объект. Целью является формирование читательской самостоятельности, развитие правильного типа читательской деятельности, воспитание квалифицированного читателя.

Проведенное исследование подтверждает, что в условиях билингвизма нет необходимости делить урок внеклассного чтения на белорусский или русский. Это должен быть единый урок внеклассного чтения, содержанием которого являются лучшие книги мировой литературы на белорусском и русском языках. Работа на уроке (в части обсуждения самостоятельно прочитанных книг) с белорусскими и русскими книгами содействует языковой культуре школьников на том и другом языках, ускоряет процесс переключения механизмов речепроизводства и намного сокращает диапазон интерференции, которая проявляется у детей на всех языковых уровнях. Чтобы избежать интерференции, необходимо, во-первых, разделить обсуждение самостоятельно прочитанных книг на две части таким образом, чтобы книги на белорусском языке обсуждались в одной части, на русском –

в другой; во-вторых, перед обсуждением книг на белорусском или на русском языках у учащихся должна быть дифференцирована установка на эти языки. Детям нужно помочь понять, осмыслить и принять тот факт, что обсуждение ведется на двух языках, и тем самым направить свои усилия «на выработку навыков переключения механизмов производства текстов с одного языка на другой и оптимального самоконтроля за производством текстов» [4]. Задача учителя – систематически и целеустремленно направлять эту деятельность.

Читательская самостоятельность – это качество личности, характеризующееся наличием мотивов, побуждающих к чтению, и системы знаний, умений и навыков, позволяющих их реализовать.

Тот факт, что студенты не задают вопросы или делают это крайне редко, настораживает. Исчезли известные каждому родителю «почему», характерные малышам. Всё это свидетельство того, что развитие познавательного интереса приостановлено. А если нет стремления узнавать новое, то откуда будет развиваться читательский интерес?

Возникает вопрос: при чем здесь внеклассное чтение? При том, что внеклассное чтение в начальной школе имеет целую систему классной, внеклассной и внешкольной работы, позволяющей сформировать мотивацию чтения и правильный тип читательской деятельности. Начальная школа – фундамент, на котором базируется вся система дальнейшего образования. Мотивы, побуждающие к чтению, могут развиваться с помощью знакомства с лучшей детской книгой (художественной, научно-познавательной, справочной, периодической печатью), через создание реальных условий для того, чтобы у каждого ребенка вместе с развитием общего читательского кругозора формировались личностные интересы и склонности. Для этого необходимо выработать у детей устойчивые навыки работы с незнакомой книгой, журналом, газетой и т.д., воспитывать потребность самостоятельно ставить вопросы и находить на них ответ.

Мотивы чтения могут быть самые разнообразные (впрочем, как и цель чтения): «хочу больше знать», «доставляет радость поделиться знаниями», «мне всё это пригодится в жизни», «могу стать полезным для моей семьи, Родины», «чтение доставляет радость, удовольствие», «просто хочу расслабиться» и т.д.

При этом первым важнейшим компонентом является знание доступного круга чтения. Объективным показателем читательской самостоятельности у ребенка, да и у взрослого, считается устойчивая потребность и способность читать книги по осознанному выбору (не по требованию учителя, родителя, библиотекаря и т.д.), применяя в процессе чтения все знания, умения и навыки работы с текстом, приобретенные на уроках литературного чтения или литературы.

Следующий компонент системы – формирование правильного типа читательской деятельности: знание круга чтения (автор – тема – книга),

умение самостоятельно выбрать нужную книгу с помощью ее справочного аппарата, справочного аппарата библиотеки или интернет-порталов.

Эти два компонента ведут к воспитанию квалифицированного читателя, что предполагает наличие элементов эстетического вкуса, т.е. умение воспринимать эстетическую сущность прочитанного (касается художественной литературы), умение отличать действительно художественный текст от посредственного, оперативные поиски информации в разных областях знаний, свобода в выборе книг. Списки книг по темам, авторам есть в тетрадях для внеклассного чтения 2–4 классов. Они ориентируют учащихся на самостоятельное знакомство с миром доступных книг вообще (списки могут дополняться учащимся, учителем, библиотекарем), а не ограничиваться одной совершенно определенной книгой (особенно если это хрестоматия), при отборе какой ведущим оказывается чужая воля, чужой вкус, чужие запросы. Всё это чревато для неопытного читателя крайне печальными последствиями – стойким нежеланием читать книги вообще, рекомендуемые школьным учителем в классе.

Исходя из всего выше сказанного, можно утверждать, что уроки внеклассного чтения (в первую очередь в начальной школе) призваны решать достаточно определенные задачи: они должны дать ребенку четкое представление о том, что в мире существует огромное количество книг различной тематики, разных авторов, доступных возрасту, высокого художественного качества. При этом ученику необходимо понять, что в чтении должна быть определенная система: определить, для чего нужна конкретная книга (мотив), как её найти (знание, умение), книги нужно выбирать, а не читать всё подряд.

Важный момент урока – это общение, обсуждение, обмен мнениями. Для учителя это проверка, самостоятельной работы ребенка с книгой, т.е. выяснение, извлекает ли он из чтения всё, что нужно для сердца и ума.

Нами (В. С. Воропаева, Г. С. Куцанова) разработан учебно-методический комплекс «Внеклассное чтение, 2–4 классы». В него вошли:

1) методическое пособие для учителя, в котором изложены вопросы роли детских книг, круг чтения младших школьников, система знаний, этапы и уроки внеклассного чтения, а также предлагаются конкретные методические советы по подготовке уроков внеклассного чтения во II–IV классах на русском и белорусском языках; организация внешкольной и внеклассной работы;

2) тетради по внеклассному чтению (для II–IV классов, русский и белорусский вариант в одной тетради).

В них предложены списки книг по теме урока (их можно и нужно дополнять и детьми, и взрослыми), полезные советы (пошаговые), помогающие сформировать правильный тип читательской деятельности, интересные подсказки, как подготовиться к уроку внеклассного чтения, инсценировать отрывки из произведений, провести конкурсы, литературные игры, творческие задания и т.д.

Эти два методических пособия тесно связаны. Они предполагают совместную творческую деятельность учителя и учащегося. Тетрадь для детей – это путеводитель в мир книг и их чтения. А реализация отражена в методическом пособии для учителя, помогающем ему креативно подходить к организации читательской деятельности детей.

При этом важно помнить, что литература нужна человеку для того, чтобы приобрести определенный жизненный опыт, научиться оригинально мыслить, кем бы он ни работал дальше, чтобы он дальше ни изучал, ему необходимо чтение книг. Книга говорит с нами, а мы у неё учимся думать, правильно общаться. Книга – уникальный источник, она раскрывает исторические пути развития общества. Научите детей любить книгу!

Литература

1. Воропаева, В.С. Внеклассное чтение 2-4 классы: методические рекомендации / В.С. Воропаева, Г.С. Куцанова. – Минск: Аверсев, 2020. – 144 с.
2. Воропаева, В.С. Литературное чтение во 2 классе: учебно-методическое пособие для учителей учреждений общ., сред. образования на рус. яз. обучения / В.С. Воропаева, Г.С. Куцанова. – Минск: НИО, 2022. – 208 с.
3. Воропаева, В.С. Как научить детей любить книгу, чтение / В. С. Воропаева // Печатковое навучанне. – 2023. – №4. – С. 8-10.
4. Супрун, А.Е. К психолингвистической характеристике интерференции / А. Е. Супрун // Вопросы преподавания русского языка в школе с белорусским языком обучения – Мн., 1977. – С. 21.

А. У. Вострыкава

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

УДК 821.162.3:028.02

БЕЛАРУСКАЯ РЭЦЭПЦЫЯ ЧЭШСКАГА ГІСТАРЫЧНАГА РАМАНА

Ключавыя словы: чэшскі гістарычны раман, рэцэпцыя, беларускія пераклады, параўнальны аналіз, бібліяграфія даследаванняў.

У артыкуле разглядаецца рэцэпцыя чэшскага гістарычнага рамана ў беларускай культурнай і навуковай прасторы. Аўтар дае агляд літаратуразнаўчых даследаванняў, прысвечаных чэшскаму гістарычнаму раману. Характарызуе іх сутнасць і падыходы навукоўцаў да твораў. Называе існуючыя пераклады гістарычнай прозы з чэшскага прыгожага пісьменства. Важнай часткай артыкула з'яўляецца бібліяграфічны спіс існуючых крыніц па тэме.

BELARUSIAN RECEPTION CZECH HISTORICAL NOVEL

Key words: Czech historical novel, reception, Belarusian translations, comparative analysis, bibliography of research.

The article examines the reception of the Czech historical novel in the Belarusian cultural and scientific space. The author provides an overview of literary studies devoted to the Czech historical novel. Describes their essence and approaches of scientists to works. Names the existing translations of historical prose from Czech beautiful writing. An important part of the article is the bibliographic list of existing sources on the topic.

Рэцэпцыя чэшскага гістарычнага рамана беларускім літаратуразнаўствам пачынаецца, галоўным чынам, з 90-х гг. ХХ ст. На нашу думку, гэтаму спрыяла адкрыццё ў названы перыяд славянскага аддзялення на філалагічным факультэце БДУ, дзе з’явілася спецыяльнасць “Багемістыка”. Пачынальніцай і “маці” беларускай багемістыкі стала д.ф.н., праф. І. В. Шаблоўская. Менавіта ёй належаць артыкулы, прысвечаныя развіццю чэшскай літаратуры, змешчаныя ў энцыклапедычных выданнях “Беларуская савецкая энцыклапедыя” [14, 15], якая выходзіла яшчэ ў 1970-я гг., і “Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва” – пяцітомнік стаў фактам навуковага і культурнага жыцця нашай краіны ў другой палове 1980-х гг. [16]. Што ж тычыцца менавіта чэшскага гістарычнага рамана, то прафесар Шаблоўская І.В. не проста згадвае пра творчасць стваральніка чэшскага гістарычнага рамана Алоіса Іраска ў 11-м томе выдання, але і прысвячае яго творчасці манаграфічны артыкул у 5-м томе, дзе даецца пералік яго гістарычных твораў. Даследчыца чэшскай літаратуры зазначае: “З імем Іраска звязаны росквіт чэшскага гістарычнага рамана. Уздымаючыся да рэалістычнага разумення гістарычнага працэсу, Ірасек паказаў народ галоўнай дзейнай сілай” [14, с. 146]. Літаратуразнаўца падкрэслівае прыналежнасць чэшскага творцы да рэалістычнага метаду, які панаваў у тыя часы ў чэшскім прыгожым пісьменстве, а таксама акцэнтуюе яго канцэпцыю гісторыі, згодна з якой ён лічыў, што рухальнікам гістарычных змен з’яўляецца народ, маса, таму ў сваіх раманах-эпапеях Ірасек звяртаўся да гусіцкага перыяду і да часоў Нацыянальнага адраджэння, адлюстравалі розныя сацыяльныя пласты і паказалі іх ролю ў пазітыўных зменах чэшскага грамадства. У агульным артыкуле БСЭ і ЭЛіМ па тэндэнцыях чэшскай літаратуры Шаблоўская таксама ўзгадвае А. Іраска і называе яго раманы-эпапеі, паколькі менавіта гэты чэшскі прэзаік стаў стваральнікам і першапраходцам ў эпапеі, манументальным жанры літаратуры

XIX стагоддзя, чым была прадэманстравана сталасць літаратуры і літаратурнага працэсу на чэшскіх землях ужо ў другой палове XIX ст. і паступовая сінхранізацыя літаратурнага жыцця з еўрапейскімі літаратурнымі тэндэнцыямі.

Аўтарам дадзенага артыкула ў 18-томную Беларускаю энцыклапедыю ў 2003 г. быў напісаны раздзел пра развіццё чэшскай літаратуры, дзе пачаткі чэшскага гістарычнага жанра былі звязаны з імем Алоіса Іраска. Таксама называлася ў якасці знакавай асоба Уладзіслава Ванчуры, чэшскага-празаіка наватара першай паловы XX ст., які зрабіў сутнасны ўнёсак у развіццё чэшскай гістарычнай прозы. У артыкуле быў акцэнтаваны росквіт гістарычнага жанру ў чэшскай літаратуры ў другой палове XX ст., звязаны з творчасцю В. Капліцкага, У. Нэфа, Б. Ржыгі, І. Томана і інш. [3].

Асобую старонку даследаванняў гістарычнага жанру ў чэшскай літаратуры складаюць вучэбныя і вучэбна-метадычныя дапаможнікі, у якіх аналізуецца творчасць слынных прадстаўнікоў чэшскага гістарычнага рамана і выяўляецца іх тэматычная і мастацкая адметнасць. Так, у 1995 г. І. В. Шаблоўская выдала дапаможнік па паэтыцы чэшскага рамана XX стагоддзя [17], у якім, сярод іншых, быў раздзел, прысвечаны чэшскаму мысліцелю і белетрысту, Уладзіславу Ванчуры, празаіку-авангардысту, які пісаў таксама гістарычную прозу. Беларуская літаратуразнаўца піша пра трохтомную эпопею “Карціны з гісторыі народа чэшскага”, якая стваралася ў гады Другой сусветнай вайны. “Работа Ванчуры над гістарычным раманам-хронікай была працягам яго антыфашысцкай дзейнасці і намаганнем абудзіць годнасць нацыі, якая зноў падчас мюнхенскіх падзей згубіла сваю незалежнасць і была далучана да гітлераўскага рэйха ў якасці Пратэктарата Чэхіі і Маравіі”, — зазначае даследчыца [17, с. 24.]. Значэнне “Карцін...” Ванчуры суадносіцца са шматтомнай эпопеяй дзеяча Нацыянальнага адраджэння Ф. Палацкага “Гісторыя чэшскага народа” і прозай чэшскага класіка А. Іраска. І. В. Шаблоўская адзначае манументальнасць твора Ванчуры, у якім спалучаюцца фантазія, міфы, хроніка, народныя паданні, былое і сучаснасць. Багемістка асабліва вылучае вобраз першага чэшскага летапісца Космаса. “Летапісец Космас пададзены ў Ванчуры як мастацкі вобраз і як жывы чалавек адраджэнскага тэмпэратменту, чалавек магутных парываў і апетыту, які прымушае ўспомніць герояў Рабле” [17, с. 25]. Творчасць Ванчуры ставіцца ў шэраг найлепшых здабыткаў еўрапейскай раманістыкі. Артыкул пра Ванчуру ўвайшоў і ў манаграфію І. В. Шаблоўскай “Сусветная літаратура ў беларускай прасторы: рэцэпцыя, тыпалогія, кантакты” [18].

Беларуская літаратуразнаўца Н. В. Булацкая выдала ў 1915 г. вучэбна-метадычны дапаможнік “Славянскія літаратуры: класіка і сучаснасць: (болгарская, польская, сербская, чэшская)”, дзе

ў раззеле па чэшскай літаратуры акрэсліваецца месца і роля пачынальніка гістарычнай прозы А. Іраска, які чытаў лекцыі будучаму класіку і аўтару “Прыгод удалога ваякі Швейка” Яраславу Гашаку. Згадваюцца і слыннымі гістарычнымі раманістамі У. Нэф і У. Ванчура [2, с.107-109].

Аўтару гэтай работы належыць вучэбна-метадычны дапаможнік “Чэшскі гістарычны раман 1940 — 1980 гг.”, у якім выяўляецца адметнасць развіцця гістарычнага рамана пазначанага перыяду і даецца шырокая панарама мастацкіх практык майстроў названага жанру: У. Нэфа, М. В. Кратахвіла, Ё. Томана, У. Кёрнера. Падрабязна аналізуюцца знакавыя раманы чэшскіх творцаў.

Увасабленне гістарычнага мінулага ў кампаратыўным аспекце даследавала ў сваіх артыкулах Г.В. Навасельцава, параўноўваючы асобныя мастацкія феномены чэшскай і беларускай літаратур [8, 9, 10]. Беларуская навукоўца звяртаецца як да мастацкіх твораў XIX, так і XX стагоддзя. Яна вылучае тры этапы станаўлення тэмы мінулага ў названых літаратурах: маральна-этычнага, нацыянальна-рэлігійнага і нацыянальна-патрыятычнага асэнсавання, прычым гаворка ідзе як пра прозу, так і пра паэзію. Першым праявітым творам чэхаў на гістарычную тэматыку Г.В. Навасельцава лічыць апавесць Ё. Лінды “Зара над паганскім светам, або Вацлаў і Баляслаў. Малюнак з айчыннай старажытнасці” (1818). Такая ж пазіцыя большасці сучасных чэшскіх літаратуразнаўцаў, хаця сёння Ё. Лінда лічыцца ўсяго толькі папярэднікам гістарычнага жанру. У межах гістарычнай прозы даследчыца разглядае раман Св. Чэха пра падарожжа пана Броўчка ў гусіцкія часы і раман К. Светлай “Дом “Ля пяці званочкаў”, які інтэрпрэтуецца як твор пра супрацьстаянне каталіцызму і пратэстанцтва. Гэтыя творы, сапраўды, маюць значны гістарычны кантэкст, аднак у гісторыі чэшскай літаратуры прозу Св. Чэха традыцыйна інтэрпрэтуюць у сатырычным рэчышчы, ставячы ў адзін шэраг з творамі Свіфта і інш., а названы раман К.Светлай належыць да “пражскага цыклу”, дзе апісваецца пражскі асяродак. Тым не менш, мы лічым, што вельмі цікава і слушна акцэнтаваць менавіта гістарычны складнік у названых чэшскіх аўтараў. Таксама аб’ектам навуковага аналізу ў адным з артыкулаў Г. В. Навасельцавай становіцца гістарычная проза У. Ванчуры і У. Караткевіча [10], якія характарызуюцца з пункту гледжання ўвасаблення “міжчасовага правалу” і “філасофіі гісторыі” ў творах чэшскага і беларускага класікаў. Работы Г. В. Навасельцавай нам падаюцца вельмі грунтоўнымі і перспектыўнымі для асэнсавання гістарычнага жанру ў чэшскай літаратуры, а таксама важнымі, паколькі напісаны ў рэчышчы кампаратыўнага вывучэння чэшскай і айчыннай класікі.

Трэба таксама згадаць плён навуковай працы Петэра Тэмпфлі, які праз прызму літаратуры пра мінулае параўноўвае Закарпацкую трылогію І. Ольбрахта і апавесць З. Бядулі “У дрымурых лясках” [13].

Значны ўклад у даследаванне чэшскай літаратуры зрабіла беларуская літаратуразнаўца і перакладчыца Н.Б. Рашэтнікава, якая не толькі характарыхавала тыпалагічныя сыходжанні чэшскай і беларускай мастацкай парадыгмы [11, 12], але і перакладала асобныя творы слынных чэшскіх пісьменнікаў [1,2]. Так, ёй здзейснены мастацкі пераклад асобных частак “Старадаўніх чэшскіх паданняў” стваральніка чэшскага гістарычнага рамана А. Іраска: “Пра чэхаў”, “Дом Фаўста”, “Прароцтва Сібілы”, “Бланіцкія рыцары”; гістарычных легенд Юліуса Зэера: “Тры легенды пра ўкрыжаванне”, “Інултус (Пражская легенда)”, “Самко Птах (Славацкая легенда)”, “ElCristodeLaLus (Таледская легенда)”; апавядання на гістарычную тэму зоркі чэшскага рамантызму К.Г. Махі “Віясіл Віясілавіч”. Увогуле падкрэслім, што мастацкі пераклад – адзін са значнейшых элементаў рэцэпцыі той ці іншай нацыянальнай літаратуры і розных мастацкіх феноменаў. На жаль, чэшская гістарычная проза амаль не перакладалася на беларускую мову. Акрамя ўжо названых перакладаў Н.Б.Рашэтнікавай, трэба вылучыць пераклад рамана “Скалакі” А. Іраска, які пабачыў свет у 1974 г. і быў выкананы Я. Васілёнкам і М. Татурам.

Такім чынам, вывучыўшы літаратуразнаўчую і перакладчыцкую рэцэпцыю чэшскага гістарычнага рамана ў беларускай культурнай і навуковай прасторы, можна зрабіць высновы пра фрагментарнасць і недастатковую прэзентаванасць названага жанру. Таксама акцэнтуюм увагу на тым, што многія даследчыкі гавораць не пра ўласна гістарычны жанр у сучасным разуменні, а пра літаратуру аб мінулым, што ўносіць свае карэктывы ва ўспрыманне як самой тэмы, так і ўплывае на выбар аб’ектаў даследавання.

Літаратура

1. Ад падання да рамана: выбраныя творы чэшскай прозы XIX – першай паловы XX стагоддзя: вучэбны дапаможнік для студэнтаў філалагічнага факультэта / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. – Мінск : Выдавецкі цэнтр БДУ, 2010. – 161 с.
2. Булацкая, Н. А. Славянские литературы: классика и современность: (болгарская, польская, сербская, чешская): учебно-методическое пособие для студентов всех специальностей учреждения образования “Белорусский государственный университет культуры и искусств” / Н. А. Булацкая. – 2-е изд., переработанное и дополненное. – Минск : БГУКИ, 2015. – 164 с.
3. Вострыкава, А. У. Чэшская літаратура / А. У. Вострыкава // Беларус. энцыкл.: у 18 т. – Мінск: “Беларуская энцыклапедыя”, 2003.- Т.17. – С.343-344.
4. Вострыкава, А. У. Жанрава-стыльёвыя дамінанты чэшскага рамана другой паловы XX стагоддзя / А. У. Вострыкава. – Мінск : БДУ, 2016. – 198 с.
5. Вострыкава, А. У. Чэшскі гістарычны раман 1940 – 1980 гг. [Электронны рэсурс]: вучэбна-метадычны дапаможнік для студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі, якія навучаюцца па спецыяльнасці 1-21 05 04 “Славянская філалогія” / А. У. Вострыкава. – Мінск : БДУ, 2019. – 1 электронны аптычны дыск (CD-ROM). – (Электронная бібліятэка БГУ).

6. “Гэты цудоўны край – зямля чэхаў...”: выбраныя творы з чэшскай літаратуры XIX стагоддзя: вучэбны дапаможнік для студэнтаў філалагічнага факультэта / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. – Мінск : Выдавецкі цэнтр БДУ, 2009. – 171 с.
7. Ірасек, А. Скалакi / А. Ірасек. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1974. – 220 с.
8. Навасельцава, Г. В. Увасабленне гістарычнага мінулага ў беларускай і чэшскай літаратурах XIX стагоддзя / Г. В. Навасельцава // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта : навукова-тэарэтычны часопіс / Установа адукацыі “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна”. – 2008. – № 2. – С. 50–57.
9. Навасельцава, Г. В. Славянская проза пра мінулае ў тыпалагічных сыходжаннях: Ян Баршчэўскі і Карэл Ярамiр Эрбен / Г. В. Навасельцава // Беларуская мова і літаратура ў славянскім этнакультурным кантэксце : матэрыялы рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, 21–22 кастрычніка 2010 года / [рэдкалегія: Г. А. Арцямёнак, В. І. Русілка (адказныя рэдактары) і інш.]. – Віцебск, 2010. – С. 194–197.
10. Навасельцава, Г. В. Мастацкае асэнсаванне мінулага ў прозе Уладзіміра Караткевіча і Уладзіслава Ванчуры / Г. В. Навасельцава // Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова : навуковы і метадычны часопіс. – 2009. – № 2/3. – С. 131–137.
11. Рашэтнікава, Н. Б. Некаторыя аспекты тыпалогіі чэшскай і беларускай літаратур: паэтыка сюжэтаў / Рашэтнікава Ніна // Міфалогія – фальклор – літаратура: праблемы паэтыкі : зборнік навуковых прац / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Філалагічны факультэт, Кафедра тэорыі літаратуры, Кафедра беларускай літаратуры і культуры. – Мінск, 2002–2008. – Вып. 6. – С. 93–99.
12. Рашэтнікава, Н. Б. Развіццё жанраў прозы ў чэшскай і беларускай літаратурах XIX стагоддзя / Рашэтнікава Н. Б. // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай : матэрыялы IX міжнароднай навуковай канферэнцыі, прысвечанай 70-годдзю філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мінск, 15–17 кастрычніка 2009 г. : у 2 ч. / пад рэдакцыяй В. П. Рагойшы. – Мінск, 2010. – Ч. 1. – С. 86–91.
13. Тэмпфлі, П. Тэматычныя і паэтычныя асаблівасці аповесці Змітрака Бядулі “У дрымучых лясах” : параўнальны аналіз з Закарпацкай трылогіяй Івана Ольбрахта / П. Тэмпфлі // Моўна-культурная прастора Брэсцка-Пінскага Палесся : зборнік навуковых артыкулаў : [у 2 ч.] / Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, Установа адукацыі “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна”, Кафедра гісторыі беларускай мовы і дыялекталогіі. – Брэст, 2011. – Ч. 2. – С. 152–160.
14. Шаблоўская, І. В. Ірасек / І. В. Шаблоўская // Бел. сав. энцыкл.: у 12 т.-- Мінск, 1972. – Т. 5. – С. 146.
15. Шаблоўская, І. В. Чэхаславакія. Літаратура / І. В. Шаблоўская // Бел. сав. энцыкл.: у 12 т. – Мінск, 1972. – Т. 11. – С. 272–273.
16. Шаблоўская, І. В. Чэхаславакіі літаратуры / І. В. Шаблоўская // Энцыкл. літаратуры і мастацтва Беларусі: у 5 т. – Мінск: выдавецтва “Беларуская савецкая энцыклапедыя” імя Петруся Броўкі, 1987. — Т. 5. – С. 541–544.
17. Шаблоўская, І. В. Паэтыка чэшскага рамана XX стагоддзя: вучэбны дапаможнік па курсу “Гісторыя чэшскай літаратуры” для філалагічнага факультэта, славянскага аддзялення / І. В. Шаблоўская. – Мінск : Белдзяржуніверсітэт, 1995. – 62 с.
18. Шаблоўская, І. В. Сусветная літаратура ў беларускай прасторы: рэцэпцыя, тыпалогія, кантакты / І. В. Шаблоўская. – Мінск : Радыёла-плюс, 2007. – 302 с.

К. Д. Ганчарэнка

Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа

УДК 811.161.3'373.46'366.542:004.738.5

УЖЫВАННЕ ФОРМ РОДНАГА СКЛОНУ АДЗІНОЧНАГА ЛІКУ ЛЕКСЕМЫ *ТЭХНАПАРК* У ІНТЭРНЭТ-ПРАСТОРЫ

Ключавыя словы: назоўнік, родны склон адзіночны лік, неалагізмы, мнагазначныя словы, тэхнічная тэрміналогія, інтэрнэт-рэсурсы.

*У артыкуле прадстаўлены вынікі аналізу частотнасці ўжывання ў інтэрнэт-прасторы лексемы *тэхнапарк* у форме роднага склону адзіночнага ліку з канчаткамі *-а* або *-у*. Выбрана 90 адкрытых крыніц, пераважна 2022–2024 гг. Сярод асноўных прычын варыянтнасці ўжывання склонавых форм разглядаецца развіццё мнагазначнасці слова *парк*, утварэнне з ім новых найменняў.*

K. D. Hacharenka

Institute of Linguistics named after Yakub Kolas

USING THE GENITIVE SINGULAR FORMS OF THE LEXEMA *TECHNOPARK* IN THE INTERNET SPACE

Key words: noun, neologisms, polysemantic words, genitive singular, technical terminology, Internet resources.

*The article presents the results of the analysis of the frequency of use of the lexeme “technopark” with the endings of the genitive singular *-a* or *-y* in the Internet space. 90 open sources were selected, mostly from 2022–2024 years. The main reasons for the variation using of inflectional forms are the development of the semantic of the word “park”, the formation of new names with it.*

Узнікненне і развіццё *тэхнапаркаў* у Беларусі пачалося з к. 1990-х г., зараз іх налічваецца 17. У пачатку 2000-х гг. тэрмін *тэхнопарк* як “новая форма тэрытарыяльнай інтэграцыі навукі...” з’явіўся ў айчынным эканамічным слоўніку [9, с. 627], у 2009 г. лексема *тэхнапарк* была ўведзена ў “Слоўнік новых слоў беларускай мовы” як “навукова-тэхналагічны парк; навуковая ўстанова, якая садзейнічае стварэнню новых інавацыйных прадпрыемстваў і выпускае навукаёмістую прадукцыю” [13, с. 378] і наступныя акадэмічныя слоўнікі.

Паводле нарматыўных даведнікаў, лексема *тэхнапарк* мае канчатак Р. склону адз. ліку *-а* [1, с. 269; 4, с. 1079; 10, с. 820]. Гэта адпавядае лексіка-семантычнай групе агульных назваў прадпрыемстваў, устаноў, грамадскіх арганізацый і вайсковых падраздзяленняў, якія рэкамендуюцца

з -а[13, с. 5]. Аднак у інтэрнэт-прасторы на сайтах вядучых арганізацый і СМІ заўважыліся ўжыванні словаформы *тэхнапарку*, у тым ліку паралельнае ўжыванне двух канчаткаў у адным і тым жа матэрыяле.

Паводле запыту праз мабільнае ўстройства словаформ *тэхнапарка* і *тэхнапарку* пошукавы сэрвіс Google ў ліпені 2024 г. выдаў 90 адкрытых крыніц. Гэта сайты навучальных і навукова-даследчых устаноў (*bsu.by*, *grsu.by*, *rassvet.kletsk-asveta.gov.by*, *belisa.by* і інш.), прадпрыемстваў і арганізацый (*belaz.by*, *minskstroy.by* і інш.), дзяржаўных структур (*gomel.gov.by*, *minzdrav.gov.by* і інш.), відэанавіны. Паводле часу – пераважна матэрыялы 2022–2024 гг., самы ранні – 2011 г.

З канчаткам -а лексема *тэхнапарк* у Р. склоне адз. ліку ўжыта аднойчы або паўторна ў 66 інтэрнэт-матэрыялах (73%). Напрыклад: *Больш за 30 удзельнікаў семінара<...>мелі магчымасць пазнаёміцца са зменамі заканадаўства Рэспублікі Беларусь у сферы рэгулявання дзейнасці навукова-тэхналагічных паркаў, <...> а таксама з вопытам тэхнапарка “ІнКата”* (*belisa.org.by*, 09.12.2022); *Ідэя стварэння кітайска-беларускага тэхнапарка ўзнікла ў 2010 годзе* (*profil.adu.by/mod/book/view*).

Словаформа Р. склону адз.ліку *тэхнапарку* ўжыта ў 17 матэрыялах (19%). Напрыклад: *БДТУ стаў рэзідэнтам тэхнапарку “Сколкава”* (*bel.sputnik.by*, 22.05.2019). *Узаемадзеянне са СМІ, устаноўамі адукацыі, дзяржаўнымі структурамі і іншымі партнёрамі тэхнапарку* (*gispr.gov.by/be/vlast...*). Два варыянты канчаткаў адным і тым жа артыкуле сустракаюцца ў 7 матэрыялах (8 %). *Сакавіцкая змена школьнікаў з Тэхнапарку наведла Беларускаю АЭС. <...> Як сцвярджаюць джуніёры “Тэхнапарка”: “Кожная паездка на станцыю гэта заўсёды нешта новае і займальнае...”* (белаэс. бел, 14.03.2024).

Адной з прычын мы бачым тое, што лексема *парк* у беларускай мове адносіцца да мнагазначных слоў і слоў-амонімаў, “якія адрозніваюцца значэннямі *зборны – канкрэтны: <...> парку* (дрэвы, сукупнаць транспарту) – *парка* (месца стаянкі, прадпрыемства)” [5, с. 256–257]. Таму канчатак -у можа ўжывацца пад уплывам зборнага значэння.

Паводле тэматыкі 42 матэрыялы (46,5%) звязаны з апісаннем дзейнасці Нацыянальнага дзіцячага тэхнапарка (г. Мінск), які ўзнік у 2022 г. і ставіць на мэцэ развіццё ў адораных навучэнцаў “цікавасці да навукова-тэхнічнай і інавацыйнай дзейнасці...” [3]. *Выпускныя праекты першых вучняў Нацыянальнага дзіцячага тэхнапарка заслугоўваюць асобнай увагі.* (*grodnonews.by*, 21.02.2021). Заўважым, што колькаць зафіксаваных адхіленняў у гэтай падгрупе суадносна найменшая (3 ужыванні канчатка -у і 3 – абодвух канчаткаў адначасова). *Фотафакт: на базе Нацыянальнага дзіцячага тэхнапарку сёння адбылося паседжанне Рэспубліканскай камісіі ...* (*gromc.by*). Верагодна, рэкамендацыі слоўнікаў падмацоўваюцца аналогіяй з формамі Р. скл. адз. ліку назваў навучальных устаноў: *універсітэта, ліцэя* і пад.

Наступныя 40 матэрыялаў (44,5%) апісваюць структуру і дзейнасць іншых тэхнапаркаў на тэрыторыі Беларусі і за мяжой (“Палітэхнік” БНТУ, “Карал” у г. Гомелі, ТАА “Тэхнапарк Палессе” і інш.). *На тэрыторыі Мінскага гарадскога тэхнапарка сёння працуюць 46 кампаній з аб’ёмам вытворчасці больш за 100 млн. беларускіх рублёў* (belinvestbank.by/be, 26.12.2022 г.). Амаль палова з указаных крыніц утрымлівае адхіленні ад нормы (14 ужыванняў канчатка -у і 4 --а і -у адначасова). *Напрыклад, Раману Галоўчанку паказалі эксклюзіўныя распрацоўкі рэзідэнта тэхнапарку ТАА “Медбіятэх”*(minzdrav.gov.by, 11.11.2023); *Асноўнай задачай тэхнапарку будзе садзейнічанне <...> у станаўленні і развіцці бізнесу...і там жа: Інфраструктурай тэхнапарка прадугледжаны...* (gomelraton.com/by, 15.11.2019).

Можна было б меркаваць аб разуменні аўтарамі лексемы *тэхнапарк* як зборнага назоўніка (‘прамысловы комплекс’). Акрамя таго, лексема *парк* утрымліваецца ў поўных назвах кшталту *тэхналагічны парк, навукова-тэхналагічны парк, індустрыяльны парк* (установа, якая “аб’ядноўвае на сваёй тэрыторыі вытворчыя кампаніі, прадастаўляючы ім складскія памяшканні і вытворчыя магутнасці” [7, с. 48]). Аднак выпадкаў адначасовага ўжывання форм *парку* і *тэхнапарку* ў прааналізаваных крыніцах не заўважана. Наадварот, ёсць выпадкі размежавання. *Міністр ЕЭК сустраўся з кіраўніцтвам тэхнапарка “Чырчык”... і Асабліваю цікавасць выклікае канцэпцыя парку “Чырчык”* (ees.eaeunion.org/be/news, 27.04.2022). А таксама ёсць ужыванне канчатка -а ў найменнях-словазлучэннях са словам *парк*: *Кафедра рыхтуе высокакваліфікаваных спецыялістаў <...>, якія запатрабаваныя <...> у арганізацыях Парка высокіх тэхналогій, тэхнапарка “Вялікі камень”* (bsu.by/by/structure/...).

Адзначым, што ў слоўніках прапаноўваліся формы Р. склону адз. ліку *Парк-а высокіх тэхналогій, парка* ‘цэнтр высокіх тэхналогій’ [1, с. 183; 13, с. 257]. Аднак у пазнейшым выданні “Слоўніка новых запазычаных слоў беларускай мовы” (2023 г.) В. І. Уласевіч і Н. М. Даўгулевіч, у даведніках іншых аўтараў гэта выключэнне адсутнічае. Даследчык П.У. Жаўняровіч у пачатку 2000-х указваў на пашырэнне на практыцы тэрміналагічнага спалучэння *Нацыянальны паркз* канчаткам -а Р. склону адз. ліку, аднакрэамендаваў нарматыўнае -у [6, с. 29–30]. Таму формы *тэхнапарку* ўжываюцца ў тым ліку па прычыне навізны слова, невыкарыстання аўтарамі слоўнікаў пры падрыхтоўцы матэрыялаў.

Звярнуў на сябе ўвагу факт ужывання лексемы *тэхнапарк* у значэнні, ідэнтычным *парк* ‘сукупнасць транспартных сродкаў, рухомы састаў, а таксама нагул сукупнасць машын, механізмаў і пад.’ [11, т. 2, с. 72]. Такіх прыкладаў – 8 (9%). Так, у матэрыяле БелТА, перакладзеным і распаўсюджаным па 6 сайтах выканкамаў Гомельскай вобласці, ёсць заглавак: *Развіццё вытворчасці вырабаў з металу, папаўненне тэхнапарка...*(loev.gov.by/by і інш., 04.01.2023). У гэксце чытаем:

Напрыклад, у бягучым годзе парк чыгуначнага цэха напоўніць новы цеплавоз. Яшчэ 2 прыклады – з сайта БелАЗа. У адной навіне чытаем: *Кар’ерныя самазвалы БЕЛАЗ-75581 <...>, якія складаюць значную частку тэхнапарка прадпрыемства, працуюць тут на перавозцы горнаруднай масы з кар’ераў да ўчастка буйнога драбнення* (belaz.by/by, 05.02.2021). У іншай: *На мантажнай пляцоўцы тэхнапарку разрэзу “Усходні” <...> у Паўладарскай вобласці Рэспублікі Казахстан завяршаецца зборка трох кар’ерных самазвалаў “БЕЛАЗ”...* (belaz.by/by, 12.02.2021). Згодна са значэннем ‘сукупнасць машын, механізмаў і пад.’, у дадзеным выпадку правільным будзе ўжыванне канчатка -у Р. склону адз. ліку. Аднак у цэлым відавочна блытаніна аўтара ў паняццях *тэхналагічны* да *тэхналогія* ‘сукупнаць вытворчых метадаў і працэсаў у пэўнай галіне вытворчаці, а таксама навуковае апісанне спосабаў вытворчасці’ і *тэхнічны* ‘які мае адносіны да работы машын і механізмаў, звязаных абслугоўваннем тэхнікі якой-н. вытворчасці’ [11, т. 2, с. 356 – 357].

Таксама сярод асноўных прычын варыянтнага ўжывання словаформ *тэхнапарка/ тэхнапарку* бачыцца наяўнасць і ўтварэнне са словам *парк* розных найменняў аб’ектаў прасторы. Гэта кампазіты з двух асноў, дзе “першым кампанентам <...> выступае ўсечаная аснова прыметніка” [2, с. 125]. Гэтыя часткі пераважна “грэка-лацінскага паходжання, якія ў навуковай літаратуры прынята называць інтэрнацыянальнымі элементам”, [2, с. 125], напрыклад, *дэндрапарк, экапарк* і інш. а таксама англамоўнага і славянскага паходжання: *скейт-парк, луна-парк*. Аднак, паводле слоўнікавых рэкамендацый, пэўнай сістэмы канчаткаў не ўтвараецца: так, калі *аквапарк* Р. склоне адз. ліку ўказваецца з-у [1, с. 19; 4, с. 48; 10, с. 67], то іншая назва месца з атракцыёнамі *луна-парк* падаецца -а [1, с. 142; 4, с. 535; 8, т. 2, с. 6; 10, с. 374], *скейт-парк* – таксама з -а [1, с. 238]. Заўважым, што слова *запарк* сучасных слоўніках мае канчатак -а [1, с. 94; 4, с. 339; 8, т. 1, с. 634; 10, с. 240; 11, т. 1, с. 254;], аднак раней было *запарку* [13, с. 274]. Лексема *дэндрапарк*, якая абазначае парк з рознымі відамі дрэў і кустоў, рэкамендуецца з -у [1, с. 87; 4, с. 332; 8, т. 1, с. 425; 10, с. 233]. З’явілася і новае турыстычнае месца – *экапарк*, які спалучае зялёную зону, запарк, аб’екты адпачынку. Лексема не ўнесена ў слоўнікі, аднак найбольш верагодным для Р. склону адз. ліку будзе канчатак -у: *Культурная праграма, наведванне экапарку і Нацыянальнага батанічнага саду* (nastgaz.by, 21.07.2015).

Акрамя таго, сярод прычын ужывання словаформ *тэхнапарку* можна меркаваць тое, што многія крыніцы існуюць як беларускамоўныя версіі рускамоўных старонак; яны менш напоўнены ў тэкставым плане, у іх відавочны адрукоўкі, граматычныя памылкі, элементы машыннага перакладу і інш.

Такім чынам, ва ўжыванні форм роднага склону адзіночнага ліку лексема *тэхнапарк* у інтэрнэт-прасторы пераважае рэкамендаваны

слоўнікамі канчатак *-а* (73%). Найбольш стабільна дадзена флексія ўжываецца ў матэрыялах, прысвечаных новай навучальнай установе – Нацыянальнаму дзіцячаму тэхнапарку. Адхіленні ў Р. склоне адз. ліку часцей сустракаюцца ва ўжыванні слова *тэхнапарк* пры абазначэнні буйных інавацыйных прадпрыемстваў. Разам з тым у 9% матэрыялаў абазначылася няправільнае выкарыстанне лексемы *тэхнапарк* як сукупнасці машын (8% з канчаткам *-а*, 1% –з *-у*).

Літаратура

1. А або У. Слоўнік-даведнік канчаткаў назоўнікаў мужчынскага роду ў родным склоне адзіночнага ліку / А. М. Сяргеева [і інш.]. – Мінск : Аверсэв, 2014. – 320 с.
2. Андрэева, А. У. Складанне як спосаб утварэння турыстычнай тэрміналагічнай лексікі ў сучаснай беларускай мове / А. У. Андрэева // Романовские чтения – 13 : сб. ст. Международ. науч. конф, посв. 105–летию Могилев. гос. ун-та им. А. А. Кулешова; Могилев, 25–26 окт. 2018 г., / под общ. ред. А. С. Мельниковой. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2019. – С. 125–126.
3. Гісторыя і традыцыі — Нацыянальны дзіцячы тэхнапарк [электронны рэсурс]. – Рэжым доступу:<http://ndtp.by/be/history-by/>. – Дата доступу: 01.09.2024.
4. Граматычны слоўнік назоўніка: А – Я / Г. У. Арашонкава [і інш.]; навук. рэд. В. П. Русак.– Мінск : Беларус. навука, 2013. – 1245 с.
5. Жаўняровіч, П. У. Даведнік па літаратурнай праўцы : арфаграф., пунктуац., лексіч., марфалаг., сінтаксіч., тэхніч. узроўні / П. У. Жаўняровіч. – Мінск : Адук. і вых. 2017. – 447 с.
6. Жаўняровіч, П. У. Парка ці парку? Асабліваці семантыкі назоўнікаў мужчынскага роду і яе ўздзеянне на канчаткі роднага склону / П. У. Жаўняровіч // Роднае слова. – 2004. – № 8. – С. 33.
7. Пинягин, Ю. Технопарки как элемент инновационной инфраструктуры страны / Ю. Пинягин, С. Лю // Банкаўскі веснік. – № 12. – 2016. – С. 48–55.
8. Русско-белорусский словарь = Руска-беларускі слоўнік : в 3 т./ Национ. Акад. наук Бел., Ин-т яз. и лит.им. Я. Коласа и Я. Купалы; под ред. А. А. Лукашанца. – Минск: Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2012.
9. Словарь современных экономических и правовых терминов / В. Н. Шимов [и др.]; под ред. В. Н. Шимова, В. С. Каменкова. – Минск: Амалфея, 2002. – 816 с.
10. Слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазн. імя Я. Коласа ; В. П. Русак [і інш.]; навук. рэд. В. П. Русак. – Мінск : Беларус. навука, 2024. – 915 с.
11. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: у 2 т. / Нацыян. Акад. навук Бел., Ін-т мовазн. імя Я. Коласа; І. Л. Капылоў [і інш.]; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : Беларусь, 2022.
12. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / АН БССР, Ін-т мовазн. ім. Я. Коласа ; пад агульн. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы), А. Я. Баханькова. – Мінск : Беларус.Сав. Энцыкл., 1977. – Т. 2: Г–К. – 765 с.
13. Уласевіч, В. І. Слоўнік новых слоў беларускай мовы / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. – Мінск : ТетраСистемс, 2009. – 444 с.

І. П. Гаравая-Бязлепкіна

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі

УДК 811.161.3'25"19"

**МАСТАЦКІ ПЕРАКЛАД З НЕБЛІЗКАРОДНАСНЫХ МОЎ
У БЕЛАРУСКІМ ЛІТАРАТУРНЫМ ПРАЦЭСЕ ПАЧАТКУ ХХ СТ.**

Ключавыя словы: мастацкі пераклад, “нашаніўцы”, М. Багдановіч, В. Ластоўскі, нацыянальнае адраджэнне

Разглядаюцца асаблівасці развіцця беларускага мастацкага перакладу з неблізкароднасных моў у пачатку ХХ стагоддзя як неад’емнай часткі агульнага літаратурнага працэсу. праз прызму перакладчыцкага складніка прасочваецца сувязь нацыянальна-адраджэнскіх ідэй “нашаніўцаў” і наступнага за імі пакалення перакладчыкаў – “маладнякоўцаў” і “ўзвышэнцаў”.

I. P. Haravaya-Biazlepkina

Center for Belarusian Studies of culture, language and literature
of the National Academy of Sciences of Belarus

**ARTISTIC TRANSLATION
FROM NON-CLOSELY RELATED LANGUAGES
IN THE BELARUSIAN LITERARY PROCESS
OF THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY**

Key words: artistic translation, “nashaniutsy”, M. Bahdanovich, V. Lastousky, national revival

The peculiarities of the development of belarusian artistic translation from non-closely related languages in the early 20th century are considered as an integral part of the general literary process. through the prism of the translation component, the connection between the national-revival ideas of the “nashaniutsy” and the next generation of translators - the “maladniakoutsy” and the “uzvyshentsy” – can be traced.

У пачатку ХХ ст. мастацкі пераклад на беларускую мову не быў масавай з’явай і ажыццяўляўся пераважна са славянскіх моў. Азнямленне з заходнееўрапейскай спадчынай адбывалася ў асноўным апасродкавана – праз руска- або польскамоўныя пераклады [13, с. 4]. Так, напрыклад, Янка Купала ў адным з лістоў да Л. Клейнбарта адзначаў, што з замежнай літаратуры на яго вялікае ўражанне зрабілі творы Д. Байрана, У. Шэкспіра, Ф. Шылера, М. Сервантэса, Ё. Гётэ, К. Гаўтмана [12, с. 268], з якімі ён, верагодна, знаёміўся праз пераклады на рускую, польскую, украінскую

мовы. Невысокі перакладчыцкі рэйтынг твораў заходнееўрапейскіх літаратур у пару “нашаніўства” можна часткова патлумачыць тым, што вывучэнне моў раманскага і германскага паходжання не было тады шырока распаўсюджаным.

Разам з тым, сітуацыя паступова мянялася. І ў гэтым працэсе адным з самых яркіх прадстаўнікоў быў М. Багдановіч. Ён займаў выгаднае становішча сярод паэтаў-сучаснікаў, што, у прыватнасці, і адзначалася даследчыкам літаратуры М. Пятуховічам: “Большая частка паэтаў Беларусі набыла развіццё шляхам самаадукацыі, <...> зусім інакш склаўся жыццёвы лёс М. Багдановіча. Ён атрымоўвае сыстэматычную адукацыю, набывае веду амаль што ўсіх эўропэйскіх моваў, грунтоўна знаёміцца з творамі корыфэяў сусветнай літаратуры. У якасці эпиграфаў да сваіх твораў наш poeta часта прыводзіць у арыгінале выпіскі з Дантэ, Нуго, Вэрлена, Гейнэ, Пушкіна, Брусавы і інш. Гэтак шырок быў літаратурны кругавід М. Багдановіча” [7, с. 92].

Менавіта М. Багдановіч быў першым з тых, хто паслядоўна, з 1909 г., друкаваў у газеце “Наша Ніва” ўзоры італьянскай, нямецкай, французскай вершатворчасці. Пісьменнік добра разумеў значэнне перакладу для адраджэння маладой беларускай літаратуры, калі ў 1915 г. пісаў: “Намагаючыся зрабіць нашу паэзію не толькі мовай, але і духам і складам твораў шчыра беларускай, мы зрабілі б цяжкую памылку, калі б кінулі тую вывучку, што нам давала светавая (найчасцей еўрапейская) паэзія. Гэта апошняя праца павінна ісці поўным ходам. Было б горш, чым нядбальствам, нічога не ўзяць з таго, што соткі народаў праз тысячы год сабралі ў скарбніцу светавой культуры” [1, с. 349].

Чытаючы спадчыну М. Багдановіча, можна зрабіць высновы, што ён быў добра знаёмы з творчасцю таго ж Д. Байрана не толькі па рускамоўных перакладах М. Лермантава, але і па ўкраінскіх адпаведніках. У прыватнасці, у літаратуразнаўчых назіраннях пісьменніка сустракаем згадкі пра пераклады з Д. Байрана ў І. Франко і У. Самійленкі. Акцэнтуючы ўвагу на матывах адзіноты, смутку ў творчасці М. Лермантава, М. Багдановіч разглядаў іх як байранічныя, якія Лермантаў, на думку М. Багдановіча, мусіў перамагаць: “Але я не буду спыняцца на іх. Бо, адкуль даведацца, што мы тут маем – шчырае пачуццё або модную позу?” [1, с. 318]. Заўважым, што менавіта ў “пазёрстве” абвінавачваліся сваімі сучаснікамі англійскія паэты эпохі рамантызму – Д. Байран, П. Шэлі, У. Вордсварт, С. Колрыдж. З англамоўных аўтараў М. Багдановіч, магчыма, не перакладаў не столькі таму, што не валодаў мовай арыгінала, колькі ў сувязі з тым, што эстэтыка “новапарнасаўцаў” і “праклятых” паэтаў, да якіх пераважна і звяртаўся перакладчык, была для яго значна бліжэй.

У творчай дзейнасці В. Ластоўскага – гісторыка, празаіка, паэта, рэдактара і мемуарыста – мастацкі пераклад займаў менш прыкметнае

месца, чым у М. Багдановіча. Аднак, з пункту гледжання гісторыі перакладу, яго эпизадныя публікацыі твораў славянскага і асабліва заходнееўрапейскага паходжання ў “нашаніўскі” перыяд сведчылі пра якасны зрух у станаўленні і развіцці нацыянальнай традыцыі мастацкага перастварэння.

І калі разглядаць “нашаніўскі” перыяд як “унутраны” рост мастацкай думкі, што ажыццяўлялі выхадцы з сялян, самавукі, а прыход М. Багдановіча ў пераклад як “вонкавы”, з улікам атрыманай ім адукацыі і абазнанасці ў сусветнай класіцы, то постаць В. Ластоўскага-перакладчыка для нас цікавая як прыклад арганічнай эвалюцыі нацыянальнай літаратуры і зварот яе на пэўным этапе свайго адражэння да твораў сусветнай літаратуры.

Да нядаўняга часу ў даследаваннях, прысвечаных постаці пісьменніка, не акцэнтаваўся ўнёсак Ластоўскага-перакладчыка, тады як засваенне іншаземных твораў склала значную частку яго адраджэнскай праграмы. Нават бачыцца шчыльная сувязь паміж разгортваннем пісьменнікам дыскусіі аб шляхах развіцця літаратуры і пачаткам перакладу іншамоўнай класікі, бо, як справядліва заўважыў літаратуразнаўца І. Чарота: “Зварот да іншанацыянальных узораў часцей за ўсё выклікаецца парушэннем традыцый сваіх, калі ўзнікае цяга змяніць існуючую нарматыўнасць” [10, с. 13].

Тэндэнцыя да абнаўлення традыцыі выявілася і ў працы В. Ластоўскага над слоўнікамі. Напрыклад, “Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік”, на думку даследчыкаў, сам па сабе з’яўляецца творам мастацкай літаратуры з рысамі традыцыйнай для еўрапейскай культуры філасофска-інтэлектуальнай прозы [6, с. 19]. Менавіта ў час працы над перакладнымі слоўнікамі В. Ластоўскі і сам шмат перакладаў. У газеце “Гоман”, пазней у часопісе “Крывіч” ён змясціў свае пераклады з польскай мовы: “У зімовы вечар: Сцэна з сялянскага жыцця” Э. Ажэшкі, жарт “Як яны жаніліся” Л. Валоцкага, апавяданне “Спалгіны” Т. Тэтмаера, гістарычную паэму XVII ст. “Лісоўшчыкі”, пераклады з рускай – “Борывой”, “Чужое гора”, А. Талстога. Акрамя таго, яму належаць пераклады казак “Сьвінапас”, “Каралеўна на гарошыне” Г. Андэрсена, легенды “Страхапалох”, апавяданняў “На паліцэйскай варце”, “Мы ўсе трое – адно” Р. Кіплінга, “Вучыцель” О. Уайльда, “Нарысы” Р. Тагора, “Аб справядлівасці” Б. Мэона, “Афорызмы” Г. Гаўптмана ды інш. Калі звярнуць увагу на рэпрэзентацыю іншамоўнай класікі ў часопісе “Крывіч”, то за адзін толькі 1923 г. апроч многіх з пералічаных перакладаў В. Ластоўскага сустракаюцца перастварэнні з літоўскай, фінскай, эстонскай і нямецкай моў у перакладзе Г.Л., Г. і Ж, М-кач ды інш. Бяспрэчна, адкрытасць выдання да сусветнай літаратуры адлюстроўвала перш за ўсё погляды рэдактара часопіса.

Ірландскае паходжанне асобных твораў (стараірландскія легенды, апавяданні О. Уайльда), нагадвае пра тагачасныя кантакты беларусаў з ірландцамі і тое асаблівае месца, што займала хроніка падзей у Ірландыі на старонках газет “Наша Ніва”, “Томан”, у часопісе “Крывіч” і іншай перыёдыцы. Увага да геаграфічна аддаленай ад нас краіны ўзнікала ў выніку кантактных сувязей Беларусі і Ірландыі: захаваліся звесткі пра першае спатканне беларускіх дзеячаў з ірландцамі ў 1905 г. (заўважым, што першы праявічны пераклад з англійскай мовы на беларускую якраз і пачынаўся публікацыямі дзвюх казак О. Уайльда ў перастварэнні Ф. Умястоўскага яшчэ ў 1905 г.), тады ж ірландскія газеты са спачуваннем закраналі беларускае пытанне ў сувязі з сусветнымі падзеямі. Не перапыніліся сацыякультурныя ўзаема сувязі і пазней: у 1923 г. у часопісе “Крывіч” была змешчана нататка “Ірляндцы спагадаюць беларусам” [2, с. 60], у Вільні выйшлі “Ірландскія народныя казкі” С. Макмануса ў перакладзе Добрага Карліка [5, с. 12]. Узаемацікаваць краін вынікала з іх унутранага гістарычна-культурнага падабенства, іх аб’ядноўвалі агульныя задачы адраджэння, адкрытасць нацыянальнага пытання.

З ірландскай літаратуры В. Ластоўскі пераклаў стараірландскую легенду “Страхапалох” і апакрыфічнае апавяданне “Вучыцель” [9, с. 5] (“The Master”) О. Уайльда, якое і разгледзім ніжэй. У апокрыфе распавядаецца, як Іосіф Арымафейскі, патаемны вучань Хрыста, сустрэў юнака, які плакаў і сумаваў аб тым, што ён пераўтвараў ваду ў віно, карміў галодных, уздымаў памерлых, рабіў тое ж, што і Настаўнік, але яго ўсё адно не ўкрыжвалі. Перакладчык унёс змены ў гістарычна-рэлігійны кантэкст іншакажу, лакалізаваўшы месца дзеі заменай асобы апостала Іосіфа Арымафейскага (*Joseph of Arimathea*) на Язэпа Арымафейчыка. У астатнім пераклад Вл. Ластоўскага амаль даслоўны. Асабліва сцю перастварэння з’яўляецца ўвядзенне Ластоўскім пласта “самаістай” лексікі: *Hish air wasthe colourofhoney - Барвы мёду былі яго валасы; setashes (nonel, прах, пыл) asacrown – замест кароны насыпаў валасы порсцю зямельнай; I have healedtheleper – гаіў струпаватых* і г.д.

“Абеларушванне” замежных твораў у Ластоўскага было наўмыслым прыёмам. У гэтым выпадку дакладнасць перадачы асабліва сцю арыгінала адыходзіла на другі план. Пераклад з еўрапейскіх літаратур Ластоўскім ажыццяўляўся пераважна праз рускую мову. Напрыклад, цалкам відавочная крыніца верша “З Мікеля Анджэлье”: У В. Ластоўскага: *Маўчы, прашу цябе, не важ мяне будзіць! / У гэты век, такі праступны і бязстыдны, / Ня жыць, ня чуць, які то быў бы лёс завідны!? / Прыемна спаць, а камянем ўсё-ж лепей быць* [3, с. 4]. У Ф. Цютчава: *Молчи, прошу тебя, не смей меня будить. / О, в этот век, преступный и постыдный, / Не жить, не чувствовать – удел завидный... / Отраднo спать, отрадней камнем быть* [8, с. 174].

Калі ў праявічым перакладзе творы-пасярэднікі дазваляюць захаваць больш-менш аб'ектыўны малюнак першакрыніцы, то паэтычны пераклад з перакладу часцей пераўтвараецца ў твор “па матывах”. Напрыклад, першы імператыўны рускі радок верша і адпаведны, але ўжо клічны, беларускі ўзыходзяць да італьянскага радка: *però nonmidestar, deh, parlabasso* (літаральна: “аднак, не будзіце мяне, ах, размаўляйце ціха”).

Ідэі В. Ластоўскага-перакладчыка ў многім адпавядалі ідэям М. Багдановіча. Узгадаем хаця б іх сугучныя развагі пра іншы бок міжкультурных сувязей: “Трэба і нам, беручы чужое, калі-нікалі даць нешта сваё. А свайго, як мы бачым, мы давалі меней, чым маглі” (М. Багдановіч) [1, с. 349] і В. Ластоўскі: “але і на чужыне будучы, кожны беларус павінен добра знаць сваю мову, сваю геаграфію, гісторыю, мастацтва, літаратуру, словам, усё жыццё, каб <...> годна заступаў і абараняў наш народ, дзеля яго добра працаваў, ды каб добра аб ім інфармаваў чужынцаў” [4, с. 28].

Такім чынам, М. Багдановіч і В. Ластоўскі былі першымі, хто ў пачатку ХХ стагоддзя свядома звярнуўся да ўзораў заходнееўрапейскай літаратуры, тым самым распачаўшы новы этап у мастацкім перакладзе. Самабытнасць перакладчыцкага развіцця выявілася і ва ўзнаўленні твораў ірландскай літаратуры, што адбывалася пад уплывам беспасярэдніх стасункаў краін з падобнымі гістарычнымі лёсамі. Нацыянальна-адраджэнскія ідэі, што адлюстраваліся ў творчай практыцы як М. Багдановіча, так і В. Ластоўскага, сталі блізкімі наступнаму пакаленню перакладчыкаў – “маладнякоўцам” і “ўзвышэнцам”. Акрамя таго, што “ўзвышэнцы” перанялі “крывіцкую” ідэю “нашаніўцаў” (шырэі разгарнулі перакладчыцкую дзейнасць, актуалізавалі праблемы абнаўлення літаратурнай мовы), яны, як годныя прадаўжальнікі папярэдніх традыцый, мелі на мэце стварэнне ўзвышша беларускай літаратуры, “якое ўгледзяць вякі і народы” [11, с. 170].

Літаратура

1. Багдановіч М. Выбраныя творы. / Уклад. С. Забродскай, Э. Золавай і інш. Уступ. Словы Н. Гілевіча і А. Бяляцкага. – Мн. : Беларускі кнігазбор, 1996. – 494 с.
2. Ірляндцы спагадаюць беларусам // Крывіч. – 1923. – № 1. – С. 60.
3. Ластоўскі В. “З Мікеля Анджэлье” // Крывіч. – 1923. – № 5. – 65 с.
4. Ластоўскі В. Што трэба ведаць кожнаму беларусу. 3-е выд. Пашырыў Я. Найдзюк. – Мн.: Перавыд. Т-ва беларус. мовы імя Фр. Скарыны, 1991. – 30 с.
5. Мальдзіс А. Уступнае слова // Беларусіка. – Мн. : Беларускі кнігазбор, 2000. – Кн. 14. – С. 3 – 13.
6. Пацюпа Ю. Моўная ўтопія Ластоўскага як славянская трансфармацыя футурызму // Крыніца. – 1994. – №8. – С. 12 – 22
7. Пятуховіч М. Максім Багдановіч як поэта імпрэсіяністы // Польша. – 1923. – № 7 – 8. – С. 92 – 99
8. Тютчев Ф. И. Сочинения: в 2-х т. / Ф. И. Тютчев. – М. : Худ. лит., 1984. – Т. 1. – 495 с.

9. Уальд О. Вучыцель // Крывіч. – 1923. – № 4. – 65 с.
10. Чарота І. Мастацкі пераклад на беларускую мову (Асновы тэорыі і практычныя рэкамендацыі): Вучэб. дап. па курсу “Тэорыя і практыка перакладу” / І. Чарота. – Мн. : Белдзяржуніверсітэт, 1997. – 46 с.
11. Тэзісы да пытання аб утварэнні “Узвышша” // Узвышша. – 1927. – № 1. – С. 168 – 170.
12. Купала, Я. Збор твораў : у 7 т. / Янка Купала. – Мінск : Маст. літ., 1976. – Т. 7 : Пераклады п’ес. Публіцыстыка. Письмы. Летапіс жыцця і творчасці. – 1976. – 694 с.
13. Замежная літаратура на беларускай мове (1964–1974) : бібліягр. паказ. / склад. Л. М. Бабкова ; навук. рэд. В. П. Рагойша. – Мінск : Дзярж. б-ка БССР імя У. І. Леніна, 1980. – 274 с.

Г. А. Гладкова

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава
УДК 373.5.016:821.161.3:808.5

РАЗВІЦЦЁ МАЎЛЕННЯ ВУЧНЯЎ НА ЎРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ Ў X–XI КЛАСАХ

Ключавыя словы: развіццё маўлення, маўленчая культура, сачыненне, водгук, рэцэнзія, эсэ, сродкі мастацкай выразнасці.

У артыкуле разгледжаны метадычныя прыёмы, якія спрыяюць развіццю маўлення вучняў на ўроках беларускай літаратуры ў старэйшых класах. Звяртаецца ўвага на прыцыпы работы па ўзбагачэнні маўлення вучняў, праводзіцца параўнальны аналіз найбольш запатрабаваных відаў пісьмовай дзейнасці (водгук, рэцэнзія, эсэ).

Н. А. Hladkova

Vitebsk State University named after P. M. Masherov

SPEECH DEVELOPMENT OF STUDENTS IN BELARUSIAN LITERATURE LESSONS IN GRADES X–XI

Key words: Speech development, speech culture, composition, review, review, essay, means of artistic expression.

The article discusses methodological techniques that contribute to the development of students’ speech in the lessons of Belarusian literature in high school. Attention is drawn to the principles of work on enriching students’ speech, a comparative analysis of the most popular types of written activity of students (review, review, essay) is carried out.

Камунікатыўныя ўменні і навукі вучняў – неабходны падмурак іх паспяховай сацыялізацыі, а таксама паказчык эфектыўнасці зносін у розных сферах грамадскага жыцця. Уменне правільна будаваць

выказванне, аргументаваць думку з'яўляецца неабходным пры наладжванні кантактаў не толькі з бацькамі ці аднакласнікамі, яно спатрэбіцца ў далейшай прафесійнай дзейнасці, асабліва калі яна будзе звязана з павышанай камунікатыўнай адказнасцю (сфера дзейнасці “чалавек-чалавек”) [3, с. 124].

Настаўнік-філолаг на ўроках літаратуры пастаянна надае ўвагу развіццю вуснага і пісьмовага маўлення вучняў. Гэта тлумачыцца, у першую чаргу, недастаткова высокім узроўнем валодання беларускай мовай многімі сучаснымі навучэнцамі, таму ўсебаковая праца з мастацкім словам, практыкаванні, накіраваныя на развіццё маўленчай кампетэнцыі навучэнцаў, – неабходны накірунак настаўніцкай працы.

Як адзначае сучасны беларускі метадыст В.У. Праскаловіч, *“развіццё маўлення вучняў на ўроках літаратуры заснавана на трох падыходах – псіхалінгвістычным, лінгвадыдактычным, метадыка-літаратурным”* [3, с. 124]. Даследчык слухна сцвярджае, што якасць маўленчага развіцця абумоўлена прынцыпамі работы, якая накіраваная на ўзбагачэнне маўлення вучняў. Сюды адносяцца жыццёвы і літаратурны вопыт навучэнцаў, сістэматычнасць працы настаўніка па развіцці вучнёўскага маўлення, творчы накірунак распрацаваных практыкаванняў, адрасаваных класу.

Падмуркам для эфектыўнага станаўлення маўленчай практыкі бачыцца ўзбагачэнне слоўнікавага запasu навучэнцаў, улік іх узроставых асаблівасцей, практыкаванні па выпрацоўцы лагічнасці выказванняў, іх звязнасці і адпаведнасці нормам літаратурнай мовы.

Крытэрыі, якія дазваляюць ацаніць узровень сфарміраванасці маўленчай кампетэнцыі вучня, прадугледжваюць правільную пабудову выказвання (вуснага ці пісьмовага) з веданнем неабходнай тэрміналогіі, сродкаў мастацкай выразнасці (у залежнасці ад мэты выказвання), жанравых асаблівасцей выказвання. Вучню неабходна ўлічыць адметнасць кампазіцыі выказвання, лагічна выкладзі інфармацыю, рабіць выказванне змястоўным; таксама валодаць прыёмамі зносін са слухачамі (падчас вуснага выступлення), падтрымліваць дыялог на пэўную тэму, умець самастойна будаваць выказванне.

Развіваць вуснае і пісьмовае маўленне на ўроках беларускай літаратуры дапамагаюць розныя метадычныя формы і прыёмы. Пры гэтым важна сістэматычна займацца такой працай, улічваць практычную яе накіраванасць.

Традыцыйны від развіцця маўленчай дзейнасці ў школьным выкладанні літаратуры – сачыненне. Гэта *“пісьмовая або вусная работа творчага характару”* [3, с. 125]. Як правіла, сачыненні бываюць паводле літаратурных твораў (ці творчасці пісьменніка), а таксама складзеныя на падставе ўласнага вопыту (апавяданне, апісанне, разважанне). Вядома, што паспяховае авалодванне метадыкай напісання сачынення рыхтуе

вучняў да больш складанай формы вучнёўскай дзейнасці – падрыхтоўкі водгука на прачытаны (прагледжаны) твор.

Вучэбная праграма па беларускай літаратуры ў старэйшых класах прадугледжвае розныя віды сачыненняў, аднак колькасць гадзін на дадзены від працы дастаткова сціплая (напрыклад, у XI класе з агульных 51 гадзіны на навучальнае сачыненне адведзена 2 гадзіны, на кантрольныя – 4 гадзіны). Мяркуецца, што вучні ўжо авалодалі метадыкай падрыхтоўкі сачыненняў у папярэдніх класах, аднак такі від аналітычна-творчай дзейнасці мае сваю карысць і для навучэнцаў старэйшага школьнага ўзросту, таму пажадана не абмяжоўвацца дадзеным аб’ёмам, прапануючы вучням кампетэнтна-арыентаваныя заданні на працягу навучальнага года ў якасці дамашняга задання ці выканання на адпаведным этапе ўрока.

Метадычна абгрунтаваным прыёмам, які даказвае сваю эфектыўнасць у развіцці маўлення школьнікаў, з’яўляецца прапанова вучням распавесці пра далейшае жыццё літаратурнага героя. Так, пры вывучэнні ў X класе апавядання М. Зарэцкага “Дзіўная” навучэнцы спрабуюць прасачыць далейшы лёс гераіні, абгрунтаваць сваю версію, улічыўшы склад характару, светапогляд Шумавай і абставіны тагачаснага грамадскага жыцця. Думаецца, такая форма працы не толькі развівае фантазію падлеткаў, але таксама вучыць прагназаванню развіцця мастацкага вобраза з зададзенымі “параметрамі” (гістарычная эпоха, характар, выхаванне, светапогляд героя і інш.).

Вучнёўскую зацікаўленасць таксама выклікае прыём адаптацыі мастацкага твора да сучасных рэалій, што можа знайсці выяўленне, напрыклад, у наступным практыкаванні, якое можа быць прапанавана ў якасці дамашняга задання падчас вывучэння рамана І. Шамякіна “Сэрца на далоні”: вучням неабходна даць уласныя адказы на анкету доктара Яраша, якую герой прапанаваў для адказаў маладому пакаленню 1960-х гадоў.

Такое заданне карыснае не толькі тым, што дазваляе ўбачыць каштоўнасці і жыццёвыя прыярытэты сучаснай моладзі, але дае падставу для параўнання і разваг пра пазачасавасць некаторых чаканняў апытваемых (як правіла, такія чаканні звязаны са сферамі прыватнага і сямейнага жыцця, нараджэннем і выхаваннем дзяцей, будучай рэалізацыяй у прафесіі і г.д.). Атрыманая інфармацыя можа стаць асновай для правядзення ў класе выхаваўчай гутаркі, якая зацікавіць тым, што звязана з планами на будучае, перспектывамі навучэнцаў, тымі пытаннямі, якія насамрэч хвалююць іх.

Адзін са складаных відаў маўленчай дзейнасці вучняў – водгук на мастацкі твор. “*Мэта водгуку – выявіць адносіны да прачытанага твора, даць уласную ацэнку таму, пра што ў ім раскажваецца*”, – адзначае В.У. Праскаловіч [3, с. 126]. Як вядома, жанравая адметнасць водгуку заключана ў наяўнасці ацэначнага складніка, перадачы эмоцыі, якая з’явілася ў вучня пасля прачытання мастацкага твора. Такое ацэначнае

выказванне, як правіла, складаецца з інфармацыйнага элемента і ўласнай ацэнкі, такім чынам, у межах водгука спалучаюцца апісанне (ці апавяданне) з разважаннем. Пажадана папярэдзіць вучняў, што не трэба пераказваць твор, іх задача – апісаць эмацыянальную рэакцыю на прачытанае, паспрабаваць выявіць прычыны з’яўлення той ці іншай эмоцыі, якія абумоўлены, як правіла, адметнасцю мастацкай прыроды літаратурнага твора.

Пэўную складанасць выклікае размежаванне водгуку і рэцэнзіі. Апошні від працы належыць да ацэначна-крытычнага тыпу тэксту, што вымагае строгасць кампазіцыі, выкарыстанне прафесіяналізмаў і тэрмінаў (дэманстрацыя філалагічнай кампетэнтнасці аўтара рэцэнзіі). Калі адметнасць водгуку – суб’ектыўнасць ацэнкі, то рэцэнзія патрабуе ад вучня аб’ектыўнага падыходу да аналізуемага твора.

Уласную методыку навучання водгуку прапанаваў айчынны метадыст Д.А. Доўгаль [2]. Сутнасць падыходу да алгарытмізацыі такой працы прадугледжвае метады трох чытанняў, які дазваляе вылучыць ва ўспрыманні твора эмацыянальны, змястоўны і фармальны складнікі. Так, першае чытанне мастацкага твора накіраванае на асэнсаванне ўласнага эмацыянальнага водгуку на прачытанае. Саманазіранне дазваляе акцэнтаваць увагу не толькі на эмацыі, але адзначыць, што здзівіла ў творы, што засталася незразумелым, з чым можна пагадзіцца, а з чым паспрачацца. На гэтым этапе карысна прыгадаць, што вучань ведае пра аўтара, гістарычны кантэкст, звязаны з творам, якія мастацкія тэксты ў нацыянальнай і сусветнай літаратуры сугучныя твору, які прапанаваны для водгуку. Другое чытанне мае вынікам вызначэнне тэмы, вобразнай сістэмы, ідэйнай накіраванасці, праблематыкі твора. Неабходна памятаць, што інфармацыя аб змесце літаратурнага тэкста, як правіла, канцэнтруецца ў яго назве, а таксама ў эпіграфі (калі ён ёсць). Трэцяе чытанне мае на мэце назіранне над формай твора (кампазіцыяй), індывідуальна-аўтарскім стылем, вызначэнне вершаванага памеру, пошук сродкаў мастацкай выразнасці, якія працуюць на стварэнне мастацкага вобраза.

Аўтар методыкі прапануе падчас назірання над змястоўным і фармальным складнікам мастацкага тэкста ўносіць неабходныя запісы ў табліцу, на аснове якой будзе фарміравацца водгук. Так, адзінаццацікласнікам пры вывучэнні сучаснай беларускай паэзіі можна прапанаваць адзін з твораў Алеся Разанава (на выбар вучняў) для выканання такога віду працы. Мяркуюцца, што вучні ўжо валодаюць неабходным запасам літаратуразнаўчых ведаў, якія дазваляць правесці ўсебаковае назіранне над мастацкім творам.

Рэцэнзія як крытычна-ацэначны тып тэкста патрабуе ад вучняў не эмацыянальнага ўспрымання (якое ў водгуку з’яўляецца прыярытэтным), а аб’ектыўнага літаратуразнаўчага аналізу. Для практыкавання школьнікам традыцыйна можна прапанаваць

на рэцэнзаванне экранізацыі мастацкіх твораў ці тэатральныя пастаноўкі (напрыклад, фільмы нацыянальнай кінастудыі па творах І. Мележа, В. Быкава, У. Караткевіча, тэлеверсіі тэатральных пастацовак па творах К. Крапівы, А. Макаёнка, А. Дударова або прагляд спектакля па любым іншым творы). Пажадана, каб вучань сам вызначыўся з творам, на які будзе пісаць рэцэнзію, гэта павысіць уласную зацікаўленасць складаным працэсам рэцэнзавання. Адзначым, што рэцэнзіі могуць таксама стварацца на вуснае выступленне, зборнік мастацкіх твораў (падборку вершаў), навуковую працу (артыкул, даклад, рэферат). Карысныя рэкамендацыі па рэалізацыі метадыкі напісання эсэ дае метадыст А.І. Белая [1].

Культуру вуснага маўлення выдатна развіваюць творчыя кампетэнтнасна-арыентаваныя віды працы, напрыклад, такія як правядзенне ў класе чытацкіх дыспутаў: “У чым шчасце чалавека?” (па раману І. Шамякіна “Сэрца на далоні”); “Бацькі і дзеці: “вечны” невырашальны канфлікт?” (па трагікамедыі А. Макаёнка “Зацюканы апостал”); “Прызначэнне жанчыны: як спалучыць асабістае і грамадскае?” (па творах М. Зарэцкага “Дзіўная”, “Кветка пажоўклая”) і інш.

Падрыхтоўка эсэ накіравана на развіццё творчага мыслення, навываў пісьмовага выкладу думак з дэманстрацыяй вопыту і абгрунтаваннем індывідуальных меркаванняў. Эсэ, як правіла, невялікага аб’ёму, яно характарызуецца канкрэтнасцю, дэманструе свабоднае валоданне тэмай. Недапушчальнымі з’яўляюцца шаблонныя выразы, слэнг, скарачаныя словы. Вучань можа выкласці свае думкі таксама ў форме эсэ-партрэта, ліста, мініяцюры, дзённікавага запісу, нататкаў, успамінаў і г.д. Задача настаўніка ў такім выпадку – не толькі пазнаёміць вучняў са спецыфікай абранай формы, але даць парады, накіраваныя на ўдасканаленне маўленчых здольнасцей навучэнцаў. Напрыклад, у Х класе пры вывучэнні літаратуры перыяду Вялікай Айчыннай вайны дамашнім заданнем вучням прапануецца напісаць ліст невядомаму салдату-абаронцу. Такое заданне дазваляе вучням яшчэ раз звярнуцца да гісторыі ўласнай сям’і, школьнікі могуць напісаць ліст сваім прадзедам-удзельнікам вайны, распавесці пра сябе і выказаць словы падзякі за мірнае жыццё.

Настаўнік павінен прапаноўваць творчыя заданні на развіццё вуснага і пісьмовага маўлення, улічваючы ўзровень падрыхтоўкі канкрэтнага класа. Думаецца, для дасягнення поспеху такі від працы павінен быць сістэматычным, цікавым вучням, арыгінальным па сутнасці і форме выканання. Сучасная літаратурная адукацыя спрыяе фарміраванню не толькі ўдумлівага чытача, але перш за ўсё грамадзяніна, які займае актыўную жыццёвую пазіцыю, а таксама валодае неабходнымі кампетэнцыямі для ажыццяўлення паспяховай камунікацыі на ўсіх узроўнях. Дасягненню гэтай мэты спрыяе шматгадовая праца настаўніка-філолага над удасканаленнем маўлення вучняў.

Літаратура

1. Белая, А. І. Методыка напісання эсэ: Эсэ як жанр літаратурнай творчасці і форма самавыяўлення асобы / А. І. Белая // Беларуская мова і літаратура. – 2006 – № 1 – С. 34-43.
2. Доўгаль, Д. Вучымся пісаць водгук: спроба алгарытмізацыі творчага працэсу / Д. Доўгаль // Роднае слова. – 2008. – № 10 (250). – С. 88-93.
3. Праскаловіч, В. У. Методыка выкладання беларускай літаратуры. Практыкум : вучэб. метад. дапам. / В. У. Праскаловіч. – 2-е выд. – Мінск : БДУ, 2023. – 167 с.

Е. Н. Горегляд

Витебский государственный университет имени П. М. Машерова
УДК 811. 161.1'367.625

ГЛАГОЛЬНЫЕ МАРКЕРЫ РЕЧЕВЫХ АКТОВ ЗАПРЕЩЕНИЯ И РАЗРЕШЕНИЯ В РУССКОМ И БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКАХ

Ключевые слова: речевой акт, прохибитив, превентив, пермиссив, директив, белорусский язык, русский язык.

В статье рассматриваются запрещение и разрешение как прагматические варианты прескриптивных речевых актов. Анализируется в сопоставительном аспекте репрезентация данных значений посредством глагольных лексем русского и белорусского языков. Анализ произведен на основании лексикографического материала.

E. N. Goregliad

Vitebsk State University named after P. M. Masherov

VERBAL MARKERS OF SPEECH ACTS OF PROHIBITION AND PERMISSIONS IN RUSSIAN AND BELARUSIAN

Key words: speechact, prohibitive, preventive, permissive, directive, Belarusianlanguage, Russianlanguage.

The article considers prohibition and permission as pragmatic variants of prescriptive speech acts. The comparative aspect of the representation of these meanings by means of verbal lexemes of the Russian and Belarusian languages is analyzed. The analysis is based on lexicographic material.

Под речевым актом в лингвистической прагматике понимают произнесение говорящим высказывания, адресованного слушающему в конкретных обстоятельствах и с определенной целью.

В современной лингвистической науке существуют различные классификации речевых актов [1; 3; 4 и др.]. В «классической» классификации Дж. Серля – пять базовых видов речевых актов:

репрезентативы, директивы, комиссивы, экспрессивы и декларации (у Дж. Остина – экзерситивы и вердиктивы) [5].

Директивы являются актами побуждения адресата речи к действию, маркируют влияние на «положение дел» и включают три прагматических типа: прескриптивы, реквестивы и суггестивы [2, с. 20].

Все прескрипции характеризуются бенефактивностью – соответствием интересам одного из коммуникантов. Основываясь на этом параметре и с учетом социального статуса адресанта и адресата, Н.И. Формановская в рамках прескриптивных речевых актов (инъюнктивов) рассматривает приказ, требование, команду, распоряжение, предписание, наставление, запрещение, разрешение, принуждение [10].

Основная иллокутивная цель любого директивного речевого акта – побудить собеседника произвести / не производить какое-либо действие. Однако сила иллокуции у разных типов директивов различна. Так, например, и прескриптивный, и суггестивный речевой акт характеризуется приоритетностью позиции говорящего, однако в акте-суггестиве адресат речи не пассивен, т.к. именно он определяет уровень «обязательности» осуществления соответствующего действия и принимает решение о его выполнении / невыполнении.

Прескриптивным речевым актам как социально обусловленным свойственна облигаторность выполнения действия адресатом. В рамках прескрипций указанная характеристика присуща, например, приказам, но здесь адресант в обязательном порядке должен находиться на более высокой ступени официальной субординативной лестницы, что не является абсолютным требованием, например, в речевых актах запрещения и разрешения.

Семантика запрета и разрешения реализуется в речевой деятельности посредством разноуровневых языковых единиц – определенной синтаксической конструкцией, лексико-грамматическими и морфологическими средствами [6]. Основной языковой формой выражения прескрипции являются перформативные глаголы речи, названные Дж. Остином «эксплицитными перформативами» [5, с. 67]. И в русском, и в белорусском языках существуют такие языковые единицы, иллокутивная сила которых свободно распознается: «... говорящий, произнося некоторое предложение, имеет в виду ... ровно и буквально то, что он говорит» [7, с. 195].

Запрещение (лат. *prohibitiō*, запрет) – прагматический вариант прескриптивного речевого акта, при котором говорящий побуждает собеседника не совершать или прекратить действие.

Доминирующим глаголом-прохибитивом в русском и белорусском языках является перформативная лексема *запрещать / забараняць*. В составе основанного им синонимического ряда с общим значением «побуждать кого-либо не делать чего-либо» – устаревшие русские лексемы *возбранять, воспрещать* и *заказывать*, а также отрицательная конструкция

не разрешать / не даваяць. Остальные лексемы ограничены в употреблении. Глагол *воспрещать*, имея оттенок книжности, встречается в официально-деловой речи. Глаголы *возбранять* и *заказывать* со значением запрещения выходят из употребления. Глагольные перифразы *наложить запрет / наклаці забарону* и *не дать разрешения / не даць дазволу* характеризуют процесс письменной речи. По степени категоричности отмеченные глаголы близки лексеме *приказывать / загадваць.*

Необходимо отметить, что значение «побудить не делать чего-либо» свойственно также глаголам-превентивам *предупредить – предостеречь / папярэдзіць – перасцерагчы*, а также выходящим из употребления русским глаголам *предуведомить* и *предварить*. Базовая лексема *предупредить / папярэдзіць* имеет еще одно речевое значение – «заранее поставить в известность о чем-либо». В этом случае *предупредить / папярэдзіць* синонимичен глаголам *уведомить – осведомить / наведаміць* и не входит в состав приведенного синонимического ряда. С глаголом *предостеречь / перасцерагчы* их объединяет наличие в семантической структуре значения упреждения по отношению к действию, которое может совершить собеседник. Такая же семантика свойственна русским лексемам *предуведомить* (устар.) и *предварить* (устар., кн.), что объясняется наличием в их морфемной структуре данных глаголов приставки *пред-*, выявляющей значение заблаговременности действия.

Все компоненты синонимического ряда с превентивным значением (кроме *предупредить / папярэдзіць* и *предостеречь / перасцерагчы*) стилистически маркированы, поэтому их употребление в речи ограничено. Перифразу образует только базовый глагол: *сделать предупреждение / зрабіць апярэджанне*. Однако она не идентифицируется значением «побудить не делать чего-либо» и не является компонентом анализируемого синонимического ряда. Отметим, что превентивная семантика определяется в ряде случаев контекстом.

Коммуникативная цель речевого акта запрещения заключается в обозначении, в частности посредством приведенных выше глаголов, отрицательного отношения к поступку или высказыванию собеседника и проявляется как непосредственное воздействие на собеседника.

Разрешение (пермиссив) – прагматический вариант прескриптивного речевого акта, при котором говорящий санкционирует действие, обозначенное со стороны адресата основной формой реквестива – просьбой. Особый статус речевого акта разрешения отмечается лингвистами [11], при этом семантическая соотнесенность и регулярная реализация императивными языковыми единицами позволяет рассматривать его в системе директивов.

Глаголы, маркирующие речевой акт разрешения в русском и белорусском языках, менее категоричны, нежели маркеры прочих прескрипций.

Группа синонимов с доминантой *разрешать* / *дазвальяць* обладает антонимичным значением по отношению к синонимическому ряду с опорным словом *запрещать* / *забараняць*. В структуре всех глаголов ряда со значением разрешения заложена семантика побуждения: *разрешать* – *позволять* – *поощрять* – *допускать* – *санкционировать* – *дозволять* (*устар.*) / *дазвальяць* – *заахвочваць* – *дапускаць* – *санкцыяніраваць* – «позволять что-либо сделать».

Различие между компонентами синонимического ряда проявляется в степени выражения императивности. Побуждение в большей степени, чем остальные лексемы, содержит глагол *поощрять* / *заахвочваць*. В его семантической структуре присутствует и неречевое значение: *поощрять* / *заахвочваць* можно наградой, жестом, взглядом. В данный синонимический ряд глагол *поощрять* / *заахвочваць* включается благодаря способности выражать значение «побуждать кого-либо к чему-либо, содействовать чему-либо посредством речи». В этом значении *поощрять* / *заахвочваць* синонимичен глаголам *одобряць* / *ухвальяць* – *адабраць* и *благословляць* / *благаслаўляць* (разг., иногда шутл.).

Двойственная семантика свойственна глаголу *допускать* / *дапускаць*. Его основное речевое значение – «предполагать, считать возможным что-либо». В перфектной форме 1-го лица множественного числа будущего времени (*допустим* / *дапусцім*) данный глагол выявляет исключительно значение предположения и выполняет в предложении функцию вводного слова. Значительно реже лексема *допускать* / *дапускаць* встречается в значении «разрешать». Степень императивности данного глагола в этом случае близка к нулю, однако она увеличивается при употреблении отрицательной конструкции *не допускать* / *не дапушчаць*, имеющей значение запрещения.

Ограничены в употреблении глаголы *дозволять* и *санкционировать* / *санкцыяніраваць*. Первый из них является устаревшим, встречается в художественной литературе и почти не используется в разговорной речи. Второй обладает оттенком книжности, а также является привилегией профессионального языка юристов. Кроме того, глагол *санкционировать* / *санкцыяніраваць* чаще употребляется в связи с обозначением процесса письменной речи.

Глаголы *разрешать* – *позволять* / *дазвальяць* образуют перифразы *давать разрешение* – *давать позволение* / *даваць дазвол*, в которых сохраняется значение побуждения к совершению чего-либо.

Формы императива глаголов *разрешать* – *позволять* / *дазвальяць* употребляются для выражения вежливого обращения при намерении сделать что-либо: *разрешите* – *позвольте* / *дазвольце*. В их синтагме подразумевается (или присутствует) местоимение 1-го лица единственного или множественного числа в дательном падеже (*мне* / *мне* или *нам* / *нам*), а основная семантическая нагрузка переходит на объектный инфинитив: *разрешите сказать* / *дазвольце сказаць*. Значение

побуждения к совершению действия сохраняется в специфической форме: субъект речи побуждает участника речевой ситуации дать согласие на совершение чего-либо самим субъектом. При таких обстоятельствах возникает своеобразное двойное побуждение в рамках одной синтаксической единицы: побуждение – просьба (маркируется реквестивный речевой акт) и побуждение – разрешение (или побуждение – запрещение).

Отметим, что кроме рассмотренных перформативных форм прямой передачи значений разрешения и запрещения, существуют формы косвенной передачи указанных значений.

Речевые акты запрещения и разрешения представляют собой соответственно акты негативной и позитивной реакции. Учет семантической наполненности перформативных глаголов речи со значением запрещения и разрешения в русском и белорусском языках позволит наиболее точно идентифицировать тип маркированного ими речевого акта и выбрать оптимальный вариант реагирования.

Литература

1. Арутюнова, Н. Д. Речевой акт / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 412–414.
2. Беляева, Е. И. Модальность и неграмматические аспекты директивных речевых актов в современном английском языке / Е. И. Беляева. – Воронеж : Воронежский гос. университет, 1988. – 120 с.
3. Богданов, В. В. Классификация речевых актов / В. В. Богданов // Личностные аспекты языкового общения: Межвуз. сб. науч. тр. – Калинин: Изд-во Калининск. ун-та, 1989. – С. 25–37.
4. Добрушина, Е. Р. Способы выражения верификации в современной русской диалогической речи / Е. Р. Добрушина // Синтаксис. Изучение и преподавание. Сборник работ учеников В.А. Белошапковой. – М.: Диалог – МГУ, 1997. – С. 196–210.
5. Остин, Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. (Теория речевых актов). – М.: Прогресс, 1986. – С. 22–129.
6. Сарайкина, О. В. Репертуар языковых средств выражения семантики запрета: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.01. / О. В. Сарайкина. – Москва, 2007. – 174 с.
7. Серль, Дж. Классификация иллокутивных актов / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. (Теория речевых актов), – М.: Прогресс, 1986. – С. 170–195.
8. Словарь русского языка (в 4-х томах). – М.: Русский язык, 1985 – 1988.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (у 5-ці тамах, 6-ці кнігах). – Мн. : БелСЭ, 1977 – 1984.
10. Формановская, Н. И. Прагматика побуждения и логика языка / Н. И. Формановская // Русский язык за рубежом. – 1994. – № 5-6. – С. 34-40.
11. Шатуновский, И. Б. Речевые действия и действия мысли в русском языке / И. Б. Шатуновский. – М. : Издательский Дом ЯСК, 2016. – 478 с.

А. С. Дзядова

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава
УДК 304:130.2(=161.3(:811.161.3'282.2(476.5)

**МЕНТАЛІТЭТ БЕЛАРУСАЎ
ПРАЗ ПРЫЗМУ НАРОДНА-ДЫЯЛЕКТНАЙ ЛЕКСІКІ
ВІЦЕБШЧЫНЫ**

Ключавыя словы: дыялектызм, лексічная адзінка, менталітэт, нацыянальны характар, семантыка.

У артыкуле ў семантычным, нацыянальна-культурным і функцыянальным аспектах разглядаюцца лексічныя адзінкі дыялектнага тыпу, якія бытуюць у народных гаворках Віцебшчыны і рэпрэзентуюць наступныя асаблівасці менталітэту беларускага народа: працавітасць, гаспадарлівасць, сяброўства і гасціннасць.

A. S. Dzyadova

Vitebsk State University named after P. M. Masherov

**THE MENTALITY OF BELARUSIANS
THROUGH THE PRISM OF THE NATIONAL
DIALECT VOCABULARY OF VITEBSK REGION**

Key words: dialecticism, lexical unit, mentality, national character, semantics.

In the article, in semantic, national-cultural and functional aspects, the lexical units of the dialect type that exist in the vernacular dialects of the Vitebsk region and represent the following features of the mentality of the belarusian people: diligence, economy, friendship and hospitality.

Менталітэт – гэта такое ўтварэнне, якое акумулюе ў сабе індывідуальныя рысы асобы і яе сацыяльны вопыт, а таксама ўласныя веды і ўменні не толькі самога чалавека, але і жыццёвыя назіранні папярэдніх пакаленняў. Менталітэт дазваляе выявіць узаемасувязь асобы і грамадства, нормы і правілы паводзін прадстаўнікоў пэўнай этнічнай супольнасці, іх стэрэатыпы, жыццёвыя арыентацыі, асаблівасці зносін і інш. Як адзначаюць навукоўцы, менталітэт – гэта тое, “як чалавек успрымае свет, як ставіцца да сябе, іншых людзей, прыроды, да чаго імкнецца, у чым бачыць найвышэйшы сэнс, і што, наадварот, лічыць забароненым, як ва ўчынках, так і ў думках, намерах” [6, с. 388].

Менталітэт беларусаў, іх духоўная культура і сістэма каштоўнасцей складваліся пад уплывам заходне- і ўсходнеславянскіх культур, асаблівасцей прыроднага асяроддзя, разнастайных этнічных, сацыяльна-

гістарычных і геапалітычных фактараў. Трэба адзначыць, што ў беларускім нацыянальным характары знайшлі адлюстраванне этнічныя традыцыі і звычаі, святы рэлігійнага календара, прыродны свет, а таксама паўсядзённы побыт народа, спецыфічныя рысы яго характару. Шматлікія ментальныя характарыстыкі нашага народа, яго псіхалагічныя адзнакі і маральна-духоўныя адметнасці, якія перадаваліся і трансліраваліся з пакалення ў пакаленне, атрымалі сваю рэпрэзентацыю ў народна-дыялектнай мове.

Наша даследаванне выканана ў рэчышчы навуковай тэмы кафедры беларускай і рускай філалогіі ВДУ імя П. М. Машэрава “Функцыянаванне сучаснай беларускай мовы ў вуснай камунікацыі і пісьмовым тэксце: сацыяльна-дзяржаўны, нацыянальна-культурны і краязнаўча-рэгіянальныя параметры” на 2021–2025 гады. Асноўнымі крыніцамі даследавання з’явіліся лексікаграфічныя выданні дыялектнага тыпу. У іх ліку “Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны” (у 2-х частках) [3; 4], “Слоўнік Сенненшчыны” (т. 1) [5] і “Полацкія дыяменты” [2].

Выяўленыя лексічныя рэгіяналізмы Віцебшчыны, якія рэпрэзентуюць асаблівасці беларускага менталітэту, можна падзяліць на некалькі тэматычных груп, у склад якіх уваходзяць кампаненты разнастайнага сэнсавага напаўнення. Аб’ектам нашага даследавання ў навуковым артыкуле з’явіліся 1) дыялектызмы, якія семантызуюць працавітасць і гаспадарлівасць беларусаў (45 найменняў); 2) дыялектызмы, якія семантызуюць сяброўства і гасціннасць беларусаў (28 найменняў).

Адной з самых важных рыс беларускага нацыянальнага характару выступае працавітасць. Як адначалася намі раней, “працавітасць з’яўляецца і сёння адным з асноўных крытэрыяў чалавечай годнасці, найвышэйшай пахвалою, крыніцай і гарантам матэрыяльнага дабрабыту, гонару, павагі і славы” [1, с. 82]. Так, значную колькасць дыялектных слоў з агульным значэннем ‘працавіты чалавек’ у народных гаворках Беларускага Падзвіння складаюць такія прыметнікавыя намінацыі з краіназнаўчым “падтэкстам”, як **гарушчы**: *Каваль у нас гарушчы, любая праца ў руках гарыць* (Мікіціха Шум.) [3, с. 148]; **ражны**: *Я ж ужо не малы і яшчэ не стары. Ражны, работны мужчына. Не ёлупень нейкі* (Язна Міёр.) [4, с. 219]; **увіхвасты**: *Дачка мая з малых гадоў была ўвіхвастая* (Мікіціха Шум.) [4, с. 307]. Апрача таго, у мове жыхароў Віцебшчыны ўжываюцца шматлікія субстантывы-характарыстыкі працавітага чалавека. У іх ліку назоўнікі-дыялектызмы **буйтаваннік** ‘пра таго, хто да знясілення працуе’: *Ідуць буйтаваннікі з лесу, натаміліся, ледзь ногі цягнуць* (Дварэц Чаш.) [3, с. 96]; **працавён** ‘працавіты чалавек’: *Працавён ён добры быў, рукі залатыя меў* (Зерчаніцы Уш.) [4, с. 174]; **прытніца** ‘спрытная, працавітая дзяўчына ці жанчына’: *Вось дык прытніца, усюды паспее!* (Сухі Бор Пол.) [4, с. 193] і інш. Са значэннем ‘старанны, руплівы’ у рэестры

мясцовых гаворак фіксуецца дыялектнае найменне **рўпнік**: *Да працы ён рўпнік* (Вішня Шум.) [4, с. 233].

Дастаткова актыўна ўжываюцца дзеясловы з агульным значэннем ‘цяжка, да стомы працаваць’, якія ў сваёй семантыцы выяўляюць нялёгкае жыццё беларуса-селяніна ў мінулыя часы. Напрыклад, **біцава́цца (бічува́цца)**: *Усё жыццё біцаваўся: ні ён адпачыў калі, ні сытна пад’еў* (Лужкі, Празарокі Глыб.) [3, с. 83]; **бухто́рыцца**: *Я занімалася з гародам гэтым, цэлаю нядзелю бухто́рылася* (Багданава Сен.) [5, с. 70]; **валакі́цца**: *Сколькі тут пажыць асталося, а тут валакі́цца нада* (Вялікі Азярэцк Сен.) [5, с. 75]; **пéтавацца**: *Усё жыццё яна пéтуецца з ранку да ночы, а шчасця няма* (Сакольнікі Віц.) [4, с. 142]; **піхто́ліць**: *Піхто́ліць ён з ранку да вечара* (Слабада Глыб.) [4, с. 149]; **нажыма́цца**: *Ты што тут адзін нажыма́ішся? Так жа і надарвацца можаш* (Забор’е Рас.) [4, с. 39] і інш.

Шырокую лінгвагеаграфію маюць дзеясловы са значэннем розных відаў працоўнай дзейнасці чалавека, часцей земляробчай. Земляробчая лексіка прадстаўлена самабытнымі словамі з нацыянальна-культурнай семантыкай, выпрацаванымі беларускім народам на працягу многіх стагоддзяў. Сярод іх дастаткова многа сінанімічных найменняў, інтэграваных агульным семантычным кампанентам ‘акучваць, узрыхляць глебу, абгортваючы ёю што-небудзь’. Напрыклад, **капані́чыць** ‘акучваць’: *Капані́чыць лепі ўсяго перад дажджом* (Падбярэзе Тал.) [3, с. 235]; **дзірба́чыць** ‘рыхліць, матычыць’: *Дзірба́чыць гароды загнуты дзірбак* (Сукрэмна Сен.) [5, с. 151]; **падрапа́чыць** ‘разрыхліць глебу бараной, пабаранаваць’: *Хачу падрапа́чыць папар, каб лягчэй было* (Моханава В.-Дзв.) [4, с. 90]; а таксама **абго́ртваць**: *После дожджыку будзім абго́ртваць бульбу* (Ёды Шарк.) [3, с. 22]; **ака́пваць (акóпваць)**: *Не пайду сягоння ака́пваць бульбу* (Балаі Міёр.) [3, с. 40]; **асыпа́ць**: *Ужо час падыходзіць бульбу асыпа́ць* (Касары Уш.) [3, с. 51]; **капы́ліць**: *Капы́ліла бульбу зраніцы* (Мазалава Віц.) [3, с. 236]; **жнея́рыць** ‘жаць’: *Бывала, хто-небудзь жнея́рыць* (Запруддзе Сен.) [5, с. 175]; **валава́ць** ‘валкаваць, зграбаць скошаную траву ў валкі’: *Сначала сена разбіваюць, а потым валу́юць* (Польмя Сен.) [3, с. 109] і інш. Як сведчыць прыведзены вышэй ілюстрацыйны матэрыял, значнай пашыранасцю ў гаворках Віцебшчыны характарызуюцца найменні, семантычна звязаныя з асноўнымі заняткамі сялян-беларусаў – вырошчваннем бульбы і жыта, нарыхтоўкай сена на зіму.

Згодна з традыцыйнымі асновамі сямейнага побыту беларусаў, у пашане здаўна была гаспадарлівая, спрактыкаваная жанчына-маці, абавязкам якой было падтрымліваць парадак у хаце, выхоўваць дзяцей, даглядаць за свойскай жывёлай. Акрамя гэтага, высокую маральную ацэнку з боку іншых атрымлівалі гаспадарлівыя мужчыны. Так, у мясцовых гаворках Віцебшчыны са значэннем ‘гаспадарлівы’ сустракаюцца такія найменні, як семантычны дыялектызм **дóбры**:

У добрага хадзяіна усюды добра (Каралевічы Сен.) [5, с. 156]; а таксама прыметнікавы рэгіяналізм **жызнены**: Хызыін быў харошы, талковы, жызнены, цяпер такога ні найці (Савінічы Сен.) [5, с. 178]. Са значэннем ‘старанная гаспадыня’ ў асобных мясцовасцях Талачынскага раёна да сённяшняга часу функцыянуе народна-дыялектны назоўнік **трапятўха**: Кума мая такая трапятўха, усё хочыць зрабіць як найлепш (Валосава Тал.) [4, с. 302].

Дастаткова пашыранай групай слоў у дыялектнай мове Віцебшчыны з’яўляюцца сінанімічныя дзеясловы з агульным значэннем ‘упраўляцца па гаспадарцы’, якія нясуць у сабе стылістычнае адценне размоўнасці. Напрыклад, **падрабляцца**: Цямнее, трэба іці падрабляцца (Ляхаўшчына, Паст.) [4, с. 90]; **пороцца (пороцца, поркацца)**: Паролася ўвесь дзень на дваре (Кулакова Віц.) [4, с. 115]; **пяхацца**: Вы на хрэсьбіны ідзіце, а я тут паціху адна пяхацца буду (Забалацце Арш.) [4, с. 213]; **спраўляцца**: Некагда мне сядзець, нада яшчэ справіцца, пака не сямнела, а то прыйдзецца цёмначы спраўляцца (Якаўлевічы Арш.) [4, с. 275]; **упыняцца**: Пойдем упыняцца (Буйкі Шарк.) [4, с. 313]; **цюпаць**: Цюпаю з рання да вечара, а што раблю? (Лазы Тал.) [4, с. 330]; **шатацца**: Гаспадар у хлеме недзе – пайшоў ужо шатацца (Вярэнькі Паст.) [4, с. 342] і інш.

Апрача прыведзеных дзеяслоўных абазначэнняў, сустракаюцца найменні дыялектнага паходжання іншай семантыкі, якія адлюстроўваюць розныя віды гаспадарчай дзейнасці беларусаў. Напрыклад, **дагледзець (даглядзець, дагледзіць)** ‘дагледзець, накарміць свойскую жывёлу’: Нада карову, цялушку, кабана дагледзіць (Гарадзец Сен.) [5, с. 136]; **дзіржаць** ‘гадаваць, вырошчваць (пра свойскую жывёлу)’: Гусей раншы дзіржала (Багданава Сен.) [5, с. 151]; **абхадзіцца (абходзіцца, абхажвацца, аходжвацца)** ‘рабіць хатнюю работу’: Трэба іці абхадзіцца каля скаціны (Станіславава Дубр.) [3, с. 30]; **прыхахуліць** ‘прыбраць, навесці парадак’: Трэба было б да святаў у хаце прыхахуліць (Воўкаўшчына Міёр.) [4, с. 194] і інш.

Сярод найбольш відавочных адметнасцей нацыянальнага характару нашага народа, адлюстраваных у дыялектнай мове разгледжанага рэгіёна, трэба асобна выдзеліць сяброўства. Уменне сябраваць і паважаць людзей, падтрымліваць з імі прыязныя, шчырыя стасункі з’яўляецца вызначальнай рысай менталітэту беларускага этнасу. Яшчэ нашы продкі з часоў глыбокай старажытнасці імкнуліся падтрымліваць добрыя, таварыскія адносіны паміж сабою і высока цанілі сяброўства. Так, у народных гаворках паўночна-ўсходняй часткі Беларусі агульнае значэнне ‘сябар’ мае назоўнікі **барўся**: Мой лепшы барўся рос са мной з самага дзяцінства (Пачаевічы Чаш.) [3, с. 72]. Са значэннем ‘сяброўка’ функцыянуюць такія назоўнікавыя намінацыі, як **баярка**: На вяселле самых лепшых баярак запрашаюць (Матырына Уш.) [3, с. 77]; **дзўжка**: Дзўжка маёй дачкі вельмі красівая (Зароўе Леп.) [3, с. 180]; **куліжанка**:

Як сабяромся мы з кумой, дык ніяк нагаварыцца ня можам – мы ж у маладосці куліж’анкамі былі (Більдзюгі Шарк.) [3, с. 269]; **пшыяцюлка**: Мы з суседкай маёй з дзетства самага пшыяцюлкі (Галбея Паст.) [3, с. 205]. Са значэннем ‘дружалюбны, таварыскі’ на Сенненшчыне функцыянуе прыметнік **дружацкі**: *Маскалі – дружацкія людзі* (Закур’е Сен.) [5, с. 161].

Дастаткова актыўна ў гаворках Віцебскай вобласці ўжываюцца сінанімічныя дзеяслоўныя адзінкі са значэннем ‘здружыцца, сябраваць’. Напрыклад, **валав’одзіцца**: *А ён толькі валав’одзіцца? Хіба ён жаніцца думае?* [2, с. 27]; **знацца**: *Яна с паліцаямі зналася* (Розмыслава Сен.) [5, с. 222]; **кулягав’ацца**: *Яны яшчэ са школы кулягав’аліся* (Буцавічы Паст.) [3, с. 270]; **прыплэсціся**: *Прыпляліся яны ўжо даўно з ёй* (Латыголічы Чаш.) [4, с. 190]; **спазнаць**: *Мы вельмі хутка спазналі адзін аднаго* (Салавічы Віц.) [4, с. 272]; **хаўрусіцца**: *Як было выгадна, тады хаўрусіліся з намі* (Чарневічы Глыб.) [4, с. 322] і інш.

Неад’емнай рысай беларускага менталітэту, як вядома, выступае гасціннасць. З даўніх часоў нашы землякі з размахам сустракалі не толькі сваякоў і суседзяў, але нават і чужых людзей – і гэта была свайго роду традыцыйная маральная норма для ўсіх беларускіх сялян. Так, са значэннем ‘госць’ у народнай мове Віцебскага рэгіёна ўжываецца найменне **гасціна (г’остка)**: *Заўтра да нас прыедуць гасціны* (Расалай Шум.) [3, с. 149].

Між тым беларусы не толькі ўмеюць шчодро сустракаць гасцей, але і самі любяць наведваць родных, блізкіх сяброў, аднавяскоўцаў, бавіць свой вольны час у размовах. Так, нацыянальна-культурнай семантыкай аб’яднаны назоўнікі са значэннем ‘гасцяванне, наведванне каго-небудзь’. Напрыклад, **гусцюва́нне**: *Гасцілі ў яе, былі харошыя гусцювання* (Запруддзе Сен.) [5, с. 131]; **адв’еды**: *Прыехалі ў адв’еды да яго, гасцінец прывязлі, а яго німа, нас братаўка вышла стрычаці, к сабе ў хату пазвала* (Домжарыцы Леп.) [4, с. 34]; **пас’едкі (пасядзёнкі, пасядушкі)**: *У нас часта на пас’едкі на вечарах бабы збіраліся* (Вялікая Вядрэнь Чаш.) [4, с. 118]; **прав’ед**: *Да брата ў прав’ед во еду* (Ноўка Віц.) [4, с. 165]. Праілюструем ужыванне дзеяслоўнай лексікі з агульным значэннем ‘наведваць, пайсці да каго-небудзь у госці’. Гэта словы тыпу **навясцець**: *Дзеці ўчора прыехалі навясцець* (Машчоны Сен.) [4, с. 34]; **пасял’ушнічаць**: *Дзед што, зноў пасял’ушнічаць пашоў?* (Воўкаўшчына Міёр.) [4, с. 122]; **правіць**: *Кожны месяц яна праве сваю маці* (Бігосава В.-Дзв.) [4, с. 166]. Са значэннем ‘запрасіць да сябе ў госці’ ў асобных мясцовасцях Гарадоччыны ўжываецца дзеяслоў **павітаць**: *Павітай іх к сабе калі-небудзь* (Прудок Гар.) [4, с. 76] і інш.

Як сведчыць даследаваны вышэй рэгіянальны матэрыял, лексічныя адзінкі дыялектнай мовы Віцебшчыны выконваюць не толькі намінацыйную функцыю, але і выступаюць у якасці крыніцы шматлікіх

і разнастайных ведаў пра этнічную гісторыю і побытавую сферу жыцця нашага народа, дастаткова глыбока і поўна выяўляюць “нацыянальную прыроду” беларускага слова, нясуць у сабе сабе багатую і цікавую інфармацыю пра асаблівасці традыцыйнай культуры паўночна-ўсходняй часткі Беларусі, а ў цэлым, даюць вытлумачэнне нацыянальнай карціны свету беларусаў, сістэмы іх вербальных адзнак і сімвалаў, выяўляюць адносіны ў сацыюме.

Літаратура

1. Дзядова, А. С. Чалавек у люстэрку беларускай фразеалогіі і парэміялогіі : манаграфія / А. С. Дзядова. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2013. – 161 с.

2. Полацкія дыяменты: дыялектны слоўнік / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., “Філ. Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа” ; навук. рэд. В. М. Курцова. – Мінск : Беларуская навука, 2016. – 116 с.

К. А. Зайцава

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава
УДК 811.161.3’373.232(476.5)

СУПАСТАЎЛЯЛЬНА-ТЫПАЛАГІЧНЫ АНАЛІЗ СТРУКТУРНЫХ АСАБЛІВАСЦЕЙ ПРОЗВІШЧНАЙ СІСТЭМЫ БЕШАНКОВІЦКАГА РАЁНА ВІЦЕБСКАЙ ВОБЛАСЦІ

Ключавыя словы: прозвішча, антрапонім, онім, рэгіянальная анамастыка, фармант, мянушка, структуры тып.

У артыкуле разглядаюцца структурныя асаблівасці рэгіянальных прозвішчаў, параўноўваюцца паказчыкі з іншымі рэгіёнамі. Вызначаюцца найбольш распаўсюджаныя прозвішчныя тыпы.

J. A. Zaitsava

Vitebsk State University named after P. M. Masherov

COMPARATIVE-TYPOLOGICAL ANALYSIS OF THE STRUCTURAL FEATURES OF THE SURNAME SYSTEM OF BESHENKOVICHI DISTRICT VITEBSK REGION

Key words: surname, anthroponym, onym, regionalonomastics, formant, nickname, structuraltype.

The article examines the structural features of regional surnames and compares indicators with other regions. The most common family types are determined.

Прозвішча, з'яўляючыся “гербам сям’і”, уяўляецца неад’емнай часткай ідэнтыфікацыі асобы і нясе ў сабе інфармацыю аб паходжанні, родзе заняткаў, месцы жыхарства, гісторыі сям’і. Даследуючы дадзены від антрапонімаў па мадэлях і прозвішчных афіксах, можна вызначыць асобныя заканамернасці бытавання дадзеных намінацый. Марфалагічную структуру прозвішчаў складаюць прозвішчная аснова і прозвішчны фармант. Актуальнасць даследавання рэгіянальных антрапонімаў звязана з тым, што ў іх аснове адлюстроўваецца чалавек як частка навакольнага асяроддзя, уклад жыцця, духоўныя каштоўнасці.

У апошнія дзесяцігоддзі ў сучаснай лінгвістыцы сталі больш актыўна абмяркоўвацца пытанні рэгіянальнай анамастыкі, што тлумачыцца перспектыўнасцю даследавання дадзенай праблемы (Аліферчык Т. М., Васільева Т. Ю., Галкоўская Ю. М., Дарафеенка М. Л., Карніеўская Т. А., Шклярый В. А., Ціханенка А. В. і інш.). Вывучэнне рэгіянальных антрапанімных сістэм дазваляе больш дэталёва прасачыць за ўмовамі ўзнікнення, змянення і функцыянавання рэгіяналізмаў. Гэта дае мажлівасць вызначыць месца рэгіянальнага анамастыкона ў межах цэлага.

Матэрыялам для даследавання паслужыла картатэка сучасных прозвішчаў жыхароў Бешанковіцкага раёна Віцебскай вобласці (аг. Астроўна, аг. Бачэйкава, г.п. Бешанковічы, аг. Верхняе Крывіна, аг. Дразды, аг. Свяча і аг. Ула). У ходзе аналізу фактычнага матэрыялу выкарыстоўваліся метады лінгвістычнага апісання, параўнальна-супастаўляльны, элементы арэальнага і статыстычнага метадаў.

Прозвішчны інвентар Бешанковіцкага раёна прадстаўлены ўсімі антрапанімнымі тыпамі (адпаведна класіфікацыі М. В. Бірылы [1, с. 13]). Асобнае месца сярод іх належыць першасным онімам: прозвішчы *Багач* (паходзіць ад мянушкі Багач), *Булыня*, *Кухто*, *Скрэбатун*, *Сыс*, *Чарнуха*, *Шчука*, *Шыпуля* і інш. Фактычны матэрыял сведчыць, што першасныя намінацыі суадносяцца як з назоўнікамі, так і з прыметнікамі. Першыя з іх суадносяцца часткова з невытворнымі, часткова – з вытворнымі назоўнікамі. У назоўнікавых найменнях вытворныя (*Белавус*, *Васько*, *Глебка*, *Мацюш*, *Пятрашка*) прозвішчы пераважаюць над невытворнымі (*Белы*, *Дзяцел*, *Кісель*, *Мароз*, *Серабро*, *Шут*, *Шыла*). Сярод вытворных антрапонімаў можна выдзеліць некалькі фіналяў, якія найбольш часта сустракаюцца на даследаванай тэрыторыі:

-ка/-ко: *Бялько*, *Лапко*, *Мамойка* і г.д. З іх адапелятыўныя прозвішчы ўтвараюць самую вялікую групу і з’яўляюцца распаўсюджанымі не толькі на даследаванай тэрыторыі, але і на ўсёй Віцебшчыне.

-ра: *Аскера*, *Кажура*, *Матора*, *Машипара*, *Шамишура*.

-уха: *Залатуха*, *Зелянуха*.

-энь/-ень: *Бабарэнь*, *Берасцень*.

-ель/-аль/-эль: *Гегель*, *Дыбаль*, *Крэль*, *Курмель*, *Шавель*, *Шкель*.

Прозвішчаў, утвораных ад прыметнікаў, налічваецца 13 адзінак. У дадзенай групе фіксуецца ўтварэнні як ад якасных (*Бурь, Вялы, Гарны, Доўгі, Зялёны, Скрамны, Талстой, Тоўсты*), так і ад адносных прыметнікаў (*Акцызны, Залаты*).

Сярод славянскіх народаў першасныя прозвішчы пераважаюць у чэхаў і славакаў, вельмі распаўсюджаны ў палякаў, украінцаў (каля 40%, а на Байкоўшчыне нават больш за 50% [2, с. 329]). У рускай жа антрапаніміі першасныя прозвішчы сустракаюцца рэдка, таму некаторыя даследчыкі (А. В. Супьяранская, А. В. Суслава) называюць іх “нестандартнымі”, бо асноўная маса рускіх прозвішчаў мае тыповыя канцавыя марфемы [3, с. 71]. На Беларусі першасным прозвішчам належыць 26%, на Віцебшчыне – 30%. З сямі даследаваных намі населеных пунктаў самым буйным па колькасці першасных антрапонімаў з’яўляецца аг. Верхняе Крывіна, дзе першасныя прозвішчы складаюць 33,7%. Амаль столькі ж іх у суседніх населеных пунктах – Дразды і Свяча – 31,1% і 33,3% адпаведна. У цэнтральным пункце раёна – г.п. Бешанковічы – гэтая лічба меншая і складае 25,5%. Нязначнае памяншэнне колькасці першасных прозвішчаў, верагодна, звязана з працэсам перасялення жыхароў раённага цэнтра. Улічваючы геаграфічнае становішча аг. Астроўна, што знаходзіцца бліжэй да мяжы з Расіяй, дзе першасны тып сустракаецца рэдка, трэба канстатаваць наступную колькасць адзінак – 14,9%. Аг. Ула і аг. Бачэйкава знаходзяцца на захадзе, далей ад Расіі, дзе, як вядома, гэты тып не пашыраны, тут першасных прозвішчаў налічваецца 25,4% і 29,2% адпаведна.

Другасныя прозвішчы знайшлі поўнае адлюстраванне ў онімнай сістэме Бешанковіччыны. Да групы прозвішчаў на –оў/–еў/–аў М. В. Бірыла далучыў тып на –ін/–ын, паколькі “яны маюць аднолькавую матывацыю – утвараюцца ад імені ці імені-мянушкі бацькі суфіксам –оў/–еў/–аў ад назоўнікаў мужчынскага роду на зычны, а суфіксам –ін/–ын ад назоўнікаў жаночага роду і назоўнікаў мужчынскага роду на -а” [1, с. 13]. Населеныя пункты Бешанковіцкага раёна знаходзяцца ў зоне найбольшага распаўсюджвання дадзенага тыпу – на поўначы ад Оршы да самага Віцебска. Аграгарадок Астроўна размешчаны бліжэй да гэтай зоны, і колькасць прозвішчаў на –оў/–еў/–аў і –ін/–ын тут складае 57,9%, на –ін/–ын – 8,3% (*Арлоў, Аляксеў, Гаранін, Зайцаў, Мельнікаў, Нікіцін, Рыбакоў, Яршоў*). Названыя прозвішчныя тыпы сустракаюцца ў балгарскай – 80,43% і ў рускай мовах – 75,85%. Дадзены прозвішчаўтваральны фармант, па дадзеных Л. Ф. Ціміравай, з’яўляецца самым прадуктыўным і ў антрапаніміконе татар Актанышкага раёна [4, с. 21]. Па меркаваннях М.В. Бірылы, арэал максімальнай прадукцыйнасці прозвішчаў ва ўсходняй і паўночнай частцы рэспублікі прыкладна супадае з тэрыторыяй, якая была ўз’яднана з Расіяй у 1772 годзе ў выніку першага падзелу Рэчы Паспалітай. У працэсе пашырэння на беларускія гарады прыныцаў рускага гарадскога самакіравання, упарадкавання памешчыцкага землекарыстання

і прывядзення да прысягі ўсяго насельніцтва далучанай часткі Беларусі пры афармленні розных дакументаў большасць яго (насельніцтва) была аформлена прозвішчамі з суфіксамі –ов/–ев.

Прозвішчны тып на –скі/–цкі ў Бешанковіцкім раёне, як і на тэрыторыі Беларусі ўвогуле, займае другое месца: *Арлоўскі, Дамарацкі, Дзятлоўскі*. У даследаваных населеных пунктах колькасць такіх прозвішчаў вагаецца ад 7% да 11%: Астроўна – 7,4% , Бачэйкава – 11,8% , Бешанковічы – 9,4%, Верхняе Крывіна – 11,5% , Дразды – 7,6% , Свяча – 7,8% , Ула – 10,6%.

Прозвішчы на –овіч/–эвіч/–евіч/–авіч, –іч/–ыч/–ыц маглi ўтварацца ад поўных і скарачаных форм старажытных славянскіх мужчынскіх імён, размоўна-бытавых і скарачаных форм імён: *Барысевіч* – ад Барыс, *Лосіч* – ад Лось, *Цяцерыч* – ад Цяцера. Антрапонімаў названага тыпу налічваецца няшмат (ад 7% да 9%). Гэта можна звязаць з тым, што прозвішчы з такімі фармантамі па частотнасці ўжывання ўваходзяць у паўночна-заходні арэал Беларусі, дзе іх колькасць складае 10%. Калі параўноўваць прыведзеныя дадзеныя з паказчыкамі па ўсёй Беларусі, то тут яны складаюць 8,32 %. У харвацкай мове тып на –овіч/–эвіч/–евіч/–авіч, –іч/–ыч/–ыц складае 24%, у сербскай гэтая лічба дасягае 95%, ва ўкраінскай – не перавышае 10%, у рускай мове на долю прозвішчаў гэтага тыпу прыходзіцца 1,7%.

Прозвішчны тып на –ец/–эц, –авец адзінкава прадстаўлены на тэрыторыі Беларусі ў цэлым. У даследаваным іменніку паказчыкі дадзенага тыпу складаюць: Астроўна – 0,8%, Бачэйкава – 3,1%, Бешанковічы – 2,2%, Верхняе Крывіна – 2,9%, Дразды – 1,9%, Свяча – 2,9%, Ула – 1,6%. Такія онімы ў асноўным ўказвалі на месца пражывання або паходжання чалавека: *Косінец* < в. Косіна, *Кунахавец* < в. Кунахава, *Тоўпінец* < в. Тоўпіна, *Чачанец* < в. Чачаны; а таксама маглi мець суаднесенасць з уласнымі асабовымі мужчынскімі імёнамі: *Навумавец, Семянец, Сцепанец*. Па Беларусі прозвішчы гэтага тыпу размешчаны раўнамерна і складаюць 2,1%, што ў большай ступені адпавядае паказчыкам на даследаванай тэрыторыі.

Тып на –ік / –ык / –чык таксама з'яўляецца малапрадуктыўным на тэрыторыі Беларусі. Прозвішчы з гэтым суфіксам генетычна ўзыходзяць да дэмінітуўных форм, утвораных ад уласных асабовых імён і антрапонімаў апелятыўнага паходжання: *Козік, Мельнік, Новік, Рыбік, Царык* і інш. Сярэдні паказчык па Беларусі складае 5%, што значна перавышае колькасць па ўсіх сямі населеных пунктах (1,9%). Гэта можна патлумачыць толькі тым, што населеныя пункты Бешанковіцкага раёна не ўваходзяць у асноўны арэал прадуктыўнасці прозвішчаў дадзенага тыпу па Беларусі.

Прозвішчы на –ак/–як з'яўляюцца не надта прадуктыўнымі як на Беларусі ўвогуле, так і на даследаванай тэрыторыі. Фармант –ак/–як мае патранімічнае і матранімічнае значэнне: пры яго дапамозе ўтвараліся прозвішчы ад імені ці мянушкі бацькі (найперш) або маці (рэдка): *Юрчак*.

Асноўны арэал дадзенага прозвішчнага тыпа сустракаецца на Брэстчыне. Сярэдняя колькасць сабраных прозвішчаў – 1,4%.

Усходнеславянскія прозвішчы – другая па колькасці антрапонімаў група з фармантамі -енка / -энка/ -анка, -ук/-юк, -чук. Усяго такіх адзінак налічваецца 248. Варта адзначыць, што ўсходнеславянскія намінацыі распаўсюджаны толькі на тэрыторыі Беларусі, Расіі і Украіны. Паводле падлікаў І. А. Каралёвай, каля 3% смаленскіх онімаў складаюць прозвішчы з фіналямі –онка/–енка [5, с. 114].

Тып на –енка / -энка / -анка лічыцца тыпова ўкраінскім і займае першае месца па прадуктыўнасці ва Украіне. На Беларусі ж гэтыя прозвішчы распаўсюджаны ў Мінскай вобласці, у зоне вакол Віцебска і на памежжы з Украінай. Самая вялікая колькасць іх зафіксавана намі ў Бешанковічах (7,9%) і Уле (7,3%), што перавышае сярэдні паказчык па Беларусі (1,26%) і Расіі (2%). Найменшая колькасць такіх прозвішчаў зафіксавана ў аг. Свяча – 4,9%. У асноўным гэта адзінкі, утвораныя ад уласных імён, мянушак у форме назоўнікаў мужчынскага роду, антрапонімаў-прыметнікаў, назваў па этнічнай і нацыянальнай прыналежнасці: *Астапенка, Гарбаценка, Еўдакіменка, Краўчанка, Маскаленка, Сяргіенка, Філіпенка.*

Прозвішчы з фармантамі –ук/–юк, –чук, як лічыць М. В. Бірыла, складаюць украінска-беларуска-рускі арэал з адзіным ядром найбольшай прадуктыўнасці, якое знаходзіцца на сумежнай тэрыторыі паўночна-заходняй Украіны (Валынская, Ровенская, Жытомірская вобласці) і паўднёва-заходняй Беларусі (Брэсцкая вобласць). Найчасцей пры ўтварэнні такіх прозвішчаў фарманты далучаліся да асноў хрысціянскіх мужчынскіх імён, апелятыўных назоўнікаў мужчынскага роду з нулявой флексіяй, апелятываў-прыметнікаў, тапонімаў: *Васюк, Дзмітрук, Казмярчук, Нікалайчук, Пінчук.* На тэрыторыі Бешанковіцкага раёна яны найчасцей сустракаюцца ў Бачэйкаве (2,4%) і Бешанковічах (2%). Найменшая колькасць такіх прозвішчаў зафіксавана на паўночным усходзе Бешанковіцкага раёна: Ула – 0,6%, Астроўна – 0,8%, бліжэй да той часткі Віцебшчыны, дзе зусім не сустракаецца дадзены тып.

Да ўнутрымоўных тыпаў належаць тыпы на –онак/–ёнак, –эня/–эня, –іх/–ых, апошні з якіх сустракаецца на тэрыторыі Беларусі рэдка: ён характэрны для рускай мовы. Тып на –онак/–ёнак лічыцца беларускім, мае патранімічнае значэнне і можа далучацца да ўласных асабовых імён, антрапонімаў апелятыўнага паходжання: *Апанасёнак, Арцямёнак, Барысёнак, Васілёнак, Дзенісёнак, Кісялёнак, Кавалёнак, Лісічонак, Шчупячонак.* На Бешанковіччыне сярэдняя колькасць прозвішчнага тыпу на –онак/–ёнак складае 2,5%, што ўдвая перавышае агульны паказчык па Беларусі. З сямі даследаваных паселішчаў прозвішчны тып на –эня/–эня прысутнічае толькі ў адным – Бешанковічах (0,2%).

Унутрымоўны прозвішчны тып на -іх / -ых таксама не распаўсюджаны як на Беларусі ўвогуле, так і на Бешанковіччыне: ён з'яўляецца спрадвечна рускім і сустракаецца на поўначы Расіі. На даследаванай тэрыторыі такі тып сустракаецца ў Астроўне (0,4%), Бешанковічах (0,2%), Уле (0,2%): *Дароўскіх, Срэцінскіх, Чарных*.

Такім чынам, першасныя прозвішчы па сваёй структуры ў большасці складаюцца з вытворных апелятываў. Самым буйным населеным пунктам па колькасці першасных антрапанімаў з'яўляецца аг. Верхняе Крывіна, дзе іх налічваецца 33,7%, што перавышае агульны паказчык па Віцебшчыне і ўсёй Беларусі. Другасныя прозвішчы пераважаюць над першаснымі, іх колькасць у сярэднім складае 70%. Па Беларусі гэты паказчык крыху ніжэйшы – 61,6%. Пераважная большасць другасных прозвішчаў зафіксавана ў аг. Астроўна – 85,1%. Агульнаславянскі тып – самы распаўсюджаны сярод трох славянскіх прозвішчных тыпаў. Аналіз онімнага матэрыялу дазваляе вызначыць яшчэ адну асаблівасць: прадуктыўнасць асобных прозвішчных тыпаў залежыць ад геаграфічных параметраў населенага пункта. На характар прозвішчаўтваральных асноў і антрапафармантаў паўплывалі мясцовыя традыцыі запісу імён у пагаспадарчых кнігі і суб'ектыўны фактар – арыенціроўка на стандарты называння, размежаванне або неразмежаванне афіцыйных і неафіцыйных сродкаў ідэнтыфікацыі асобы.

Літаратура

1. Бірыла, М. В. Беларускія антрапанімічныя назвы ў адносінах да антрапанімічных назваў іншых славянскіх моў (рускай, украінскай, польскай) / М. В. Бірыла. – Мінск: Выд-ва Акадэміі навук БССР, 1963. – 58 с.
2. Бучко, Г. Найпошаренішы структурныя моделі прізвищ Бойківщини / Г. Бучко // *Badania dailektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*. – Białystok, 1995. – С. 327 – 336.
3. Мезенка, Г. М. Віцебшчына ва ўласных імёнах: мінулае і сучаснасць: Манаграфія / Г. М. Мезенка, В. М. Ляшкевіч, Г. К. Семьянькова. – Віцебск: Выдавецтва УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2006. – 238 с.
4. Суперанская А. В., Сулова А. В. «Нестандартныя» рускія фамилии / А. В. Суперанская, А. В. Сулова // *Ономастика и норма*. – М.: Наука, 1976. – С. 59 – 71.
5. Тимирова, Л. Ф. Ономастикон Актанышского ареала: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 02 / Л. Ф. Тимирова. – Казань, 2012. – 27 с.
6. Королева, И. А. Из истории изучения фамилий Смоленского края: материалы для словаря / И. А. Королева. – Смоленск: СГПИ, 1996. – 156 с.

В. Э. Зіманскі

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава
УДК 811.161.3'373"19/20"

**АСАБЛІВАСЦІ ПАПАЎНЕННЯ
ЛЕКСІЧНАГА СКЛАДУ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ
ЎЛАСНАБЕЛАРУСКІМІ СРОДКАМІ
Ў КАНЦЫ ХХ – ПАЧАТКУ ХХІ СТ.**

Ключавыя словы: слоўнікавы склад, нацыянальны, інтэрнацыянальны, семантычная група, словаўтваральны сродак.

У артыкуле ахарактарызаваны працэс папаўнення сістэмы беларускай мовы новым лексічным матэрыялам уласнабеларускага паходжання. Разглядаюцца асаблівасці семантыкі, словаўтварэння, ужывання новых моўных адзінак уласнабеларускага паходжання, не зафіксаваных у нарматыўных слоўніках беларускай мовы, як асноўных кірункаў далейшага развіцця лексічнай сістэмы беларускай мовы. Вызначана, што на разгледжаным этапе слоўнікавы склад беларускай мовы актыўна папаўняецца не толькі лексічнымі запазычаннямі з іншых моў, а сістэма беларускага словаўтварэння не скіраваная толькі на калькаванне, але і значнай колькасцю новых, яшчэ не ўнармаваных лексем уласнабеларускага паходжання.

V. E. Zimansky

Vitebsk State University named after P. M. Masherov

**FEATURES OF THE LEXICAL COMPOSITION
OF THE BELARUSIAN LANGUAGE
BY NATIVE BELARUSIAN MEANS
AT THE END OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21ST CENTURY**

Key words: vocabulary, national, international, semantic group, word-forming means.

The article describes the process of replenishing the system of the Belarusian language with new lexical material of Belarusian origin. Peculiarities of semantics, word formation, and the use of new language units of Belarusian origin, not recorded in normative dictionaries of the Belarusian language, are considered as the main directions of further development of the lexical system of the Belarusian language. It is determined that, at the considered stage, the vocabulary of the Belarusian language is actively replenished not only with lexical borrowings from other languages, and the system of Belarusian word formation is not only aimed at counting, but also with a significant number of new, not yet normalized lexemes of Belarusian origin.

Папаўненне лексічнай базы беларускай мовы новымі словамі на сучасным этапе яе развіцця характарызуецца шэрагам акалічнасцей, звязаных з абставінамі развіцця мовы і яе месцам сярод іншых славянскіх моў. Часта такія найменні запазычваюцца з іншых моў. Але дзякуючы добра распрацаванай сістэме словаўтварэння і актыўнай пазіцыі саміх носьбітаў, беларуская мова працягвае ўзбагачацца словамі ўласнабеларускага паходжання. Мэта дадзенага даследавання – ахарактарызаваць асаблівасці папаўнення сістэмы беларускай мовы новым лексічным матэрыялам уласнабеларускага паходжання. Крыніцамі матэрыялу паслужылі беларускамоўныя відэа- і друкаваныя перыядычныя выданні, матэрыялы электронных СМІ, “Слоўнік новых слоў беларускай мовы” В. І. Уласевіч і Н. М. Даўгулевіч [4], “Словасклад: слоўнік адметнай лексікі” А. Каўруса [2].

Працэс папаўнення лексікі новымі словамі на сучасным этапе з’яўляецца найбольш адчувальным і важным убеларускай мове гэтага перыяду. На яго спецыфіку ў значнай ступені паўплывалі змены ў грамадскім жыцці краіны [4, с. 12]. Як заўважае даследчыца Г.М. Склярэўская, “утварэнне новых слоў у наш час адбываецца з незвычайнай інтэнсіўнасцю. Словаўтварэнне мае лавінападобны характар, калі новыя словы ўтвараюцца і ўваходзяць у маўленне не паступова і ступеньчата, як гэта адбываецца ў перыяды “спакойнага” моўнага развіцця, а імкліва, калі ў адпаведнасці з патрэбамі моўнага калектыву ва ўжытак уваходзіць цэлае словаўтваральнае гняздо” [3, с. 8]. У сувязі з гэтым разглядаемы перыяд можна вызначыць як своеасаблівы этап у развіцці беларускай мовы. Унікальнасць беларускай мовы і моўнай сітуацыі ў Беларусі заключаецца перш за ўсё ў тым, што беларуская мова з’яўляецца славянскай мовай, якая ў сваёй краіне мае статус адной з дзяржаўных моў. На сучасным этапе беларуская мова ў Беларусі ўжываецца нароўні з больш моцнай у камунікатыўным плане рускай мовай, што, безумоўна, накладвае след на спецыфіку папаўнення слоўнікавага складу беларускай мовы новымі словамі. Тым не менш, як сцвярджаюць даследчыкі, у XXI стагоддзі беларуская мова ўступіла як высокаразвітая літаратурная мова з упарадкаванай сістэмай норм, багатым слоўнікавым складам, развітай сістэмай словаўтваральных спосабаў і сродкаў, разгалінаванай тэрміналогіяй, як мова, якая можа паспяхова абслугоўваць усе сферы жыцця сучаснага грамадства, у тым ліку і самыя новыя і грамадска запатрабаваныя.

Агульнавядома, што слоўнікавы склад любой мовы ўключае не толькі спрадвечныя, але і запазычаныя словы. У навуковай літаратуры запазычванне характарызуецца як натуральны працэс у гісторыі кожнай мовы, які адлюстроўвае культурныя, эканамічныя, палітычныя сувязі народаў. Спецыфічнай рысай сучаснай беларускай мовы з’яўляецца тое, што ў ёй адбываецца перагляд арыенціраў у моўным развіцці, які закранае

і працэсы запазычвання. Пры вылучэнні запазычанняў з блізкароднасных славянскіх моў могуць узнікаць некаторыя цяжкасці. Гэта звязана з падабенствам словаўтваральных сістэм. Часта словы, якія лічацца запазычаннямі з блізкіх славянскіх моў, адпавядаюць і словаўтваральнай сістэме беларускай мовы, а таму пры пэўных умовах маглі быць утвораны і на беларускім моўным матэрыяле. Гэта дае падставы даследчыкам разглядаць адны і тыя (*выстава, напрыканцы, наступства, сумніў, унёсак* і пад.) то як запазычанні, то як уласныя беларускія ўтварэнні [1, с. 13].

На працэс папаўнення слоўнікавага складу беларускай мовы новымі словамі непасрэдна ўплываюць і працэсы інтэрнацыяналізацыі і нацыяналізацыі. Тэндэнцыя да інтэрнацыяналізацыі прадугледжвае папаўненне слоўнікавага складу беларускай мовы актуальнымі запазычаннямі, яна ў цэлым дастаткова аднолькавая для ўсіх усходнеславянскіх моў. Тэндэнцыя да нацыяналізацыі, у адрозненне ад тэндэнцыі да інтэрнацыяналізацыі, мае значна больш адрозненняў у гэтых мовах як у колькасным плане, так і ў сутнасных характарыстыках. Гэта звязана з асаблівасцямі не толькі постсавецкага перыяду развіцця і функцыянавання моў, але і ў значнай ступені асаблівасцямі папярэдняга этапу папаўнення слоўнікавага саставу і развіцця словаўтваральнай сістэмы беларускай мовы. Не апошнюю ролю тут адыграла і змена моўных арыенціраў у беларускай мове, якая адбылася ў канцы ХХ ст. У сферы словаўтварэння названая тэндэнцыя праяўляецца галоўным чынам у канкурэнцыі сінанімічных словаўтваральных тыпаў і нарматыўнай пераацэнцы матываваных лексічных адзінак, актывізацыі пэўных словаўтваральных фармантаў, вяртанні з перыферыі ўстарэлых слоў (у тым ліку матываваных), актывіўнай словатворчасці.

У пачатку ХХІ ст. у вусным і пісьмовым беларускім маўленні атрымалі шырокае распаўсюджанне шматлікія лексічныя адзінкі, якія замянялі або замяняюць існаваўшыя да нядаўняга часу словы, што перасталі задавальняць з пункту гледжання некаторых носбітаў беларускай мовы сучасныя патрабаванні пурыстычнага характару. Сярод іх прадстаўлена лексіка самых розных груп: назоўнікі, якія абазначаюць асоб: бубнач (замест *барабанишчык*), мысляр (замест *мысліцель*), амбасадар (замест *пасол*), заступнік (замест *намеснік*), страйковец (замест *забастоўшчык*), міліцыянт (замест *міліцыянер*), адпачывальнік (замест *адпачываючы*), гуманітар (замест *гуманітарый*), шараговец (замест *радавы*), парламантар (замест *парламентарый*), рэфармат (замест *рэфарматар*), наступант (замест *наступаючы*), летнік (замест *лётчык*), выступовец (замест *выступаючы*); назоўнікі з прадметным значэннем: асобнік, паасобнік (замест *экзэмпляр*), вітальня (замест *прыхожая, гасціная*), летнік (замест *лагер*), лецішча (замест *дача*), вучэльня (замест *вучылішча*), напой (замест *напітак*); абстрактныя назоўнікі: крыза (замест *крызіс*), тэза (замест *тэзіс*), выправа (замест *выпраўка*), размініанне (замест

размінка), выстава (замест *выстаўка*), адсотка (замест *сотка*), бальшыня (замест *большасць*), пераслед (замест *праследаванне*), аповед (замест *апавяданне*), каментар (замест *каментарый*).

Прыведзеныя прыклады сведчаць аб тым, што ў сувязі з дзеяннем тэндэнцыі да нацыяналізацыі ў сістэму беларускай мовы былі як уведзены новыя матываваныя словы (*шараговец, бубнач, бальшыня, лецішча, наступант*), так і вернуты ў актыўны ўжытак словы абмежаванага выкарыстання, у тым ліку іншамоўныя, калі яны адпавядаюць патрабаванню адрознення ад адпаведных рускіх найменняў (*аповед, мысляр, лётнік, рэзервіста, амбасадар, міліцыянт; вечаровы, спартовы*).

Другі аспект тэндэнцыі да нацыяналізацыі, які вызначае сучаснае развіццё сістэмы словаўтварэння беларускай мовы і звязаны з пераацэнкай і рэвізіяй наяўных моўных сродкаў, іх канкурэнцыяй, таксама аб'ектыўна можа быць вытлумачаны як рух унутры сістэмы адначасовае перамяшчэнне адных адзінак ад перыферыі да цэнтра і другіх ад цэнтра да перыферыі. Гэта азначае, што актуалізацыя ў маўленні намінатыўных сродкаў, што да нядаўняга часу знаходзіліся на перыферыі слоўнікавага складу (*афіцыйны, пенсійны, спартовец, міліцыянт*), выклікана не неабходнасцю намінацыі, а толькі імкненнем замяніць тыя словы, што актыўна функцыянавалі да гэтага часу (*афіцыйныя, пенсіённы, спартсмен, міліцыянер*).

Сярод даследаванай лексікі (даследаваны моўны матэрыял налічвае 162 лексічныя адзінкі) вылучаецца група назоўнікаў, якія маюць аднаслоўныя адпаведнікі ў беларускай мове: *яднальнік* – аб'яднальнік, *шапік* – кіёск, *супраціўнік* – праціўнік, *супраціў* – супраціўленне, *спакушальнік* – спакуснік, *прыпамін* – успамін, *прыміральнік* – прымірыцель, *прафесійнік* – прафесіянал, *прадкавальнік* – правідца, *пераслед* – праследаванне, *параза* – паражэнне, *невядомец* – незнаёмец, *моўнік* – суразмоўнік, *звяз* – саюз, *заўзятар* – балельшчык, *выпастовец* – пястун, *водца* – вядучы, *беспрытульшчык* – беспрытульнік, *бальшыня* – большасць, *абазнанасць* – дасведчанасць, *бачына* – старонка, *выдатковец* – фундатар, *заплечнік* – рукзак, *цяперац* – сучаснік, *абавязанне* – абавязак, *актыўнік* – актывіст, *жахата* – жахлівасць, *ініцыятыўнік* – ініцыятар, *лякарня* – бальніца, *лятак* – самалёт, *правінцыйнік* – правінцыял, *спазнаўца* – даследчык.

Разам з тым сярод назоўнікаў вылучаецца група слоў, якія вызначаюць асобу паводле сферы дзейнасці, асаблівасцяў характару, светапогляду і інш.; яны не маюць аднаслоўных адпаведнікаў у нарматыўнай беларускай мове, іх значэнне можа быць патлумачана толькі апісальна: *дзяржаўнік* – дзяржаўны дзеяч, *дзяржаватворца* – той, хто здольны аказаць уплыў на ход падзей у дзяржаве, *дзяржаўца* – той, хто кіруе дзяржавай, *культурнік* – дзеяч культуры; работнік дома культуры, *музеец* – музейны работнік, *супрацоўнік музея*, *сумеснік* – хто робіць што-

небудзь сумесна з кім-небудзь, *святочнік* – удзельнік святочнага мерапрыемства, *размоўнік* – артыст размоўнага жанру, *памінальнік* – удзельнік памінальнага абраду, *стараннік* – старанны чалавек, *спачувальнік* – хто спачувае каму-небудзь, *прыстойнік* – прыстойны чалавек, *пацяшальнік* – хто пацяшаецца, кпіць з каго-небудзь, *памяркоўнік* – памяркоўны чалавек, *пажаднік* – хто імкнецца да задавальнення фізічных, цялесных пачуццяў, *паблажнік* – хто паблажліва ставіцца да каго-, чаго-небудзь, *няшчаснік* – няшчасны чалавек, *ахвярнік* – хто ахвяруе сабой, сваім жыццём, *безыдэйшчык* – безыдэйны чалавек, *дасціпнік* – дасціпны чалавек, *дбайца* – хто дбае пра каго-, што-небудзь, *нецярылівец* – хто не можа мірыцца з існаваннем каго-, чаго-небудзь, *раздзяляльнік* – хто выступае за раздзяленне чаго-небудзь, *незалежнік* – прыхільнік незалежнасці, *пастаянец* – пастаянны наведвальнік, *выключэнец* – каго выключылі адкуль-небудзь, *выпадковец* – хто мае павярхоўнае знаёмства з пэўнай тэмай, *дачаснік* – хто знаходзіцца ва ўладзе выпадкова, *запрашэнец* – той, каго запрасілі, *падпісант* – хто паставіў свой подпіс, *спадзяванец* – хто спадзяецца на што-небудзь, *даставанец* – хто набывае, дастае што-небудзь, *дапісант* – хто дасылае свой допіс у СМІ, *вечароўнік* – удзельнік вечарыны, *актыўнік* – актыўны дзеяч, *аднаўленец* – прыхільнік аднаўлення чаго-небудзь, *абуджэнец* – хто абуджае нацыянальную самасвядомасць.

Такім чынам, у апошнія дзесяцігоддзі лексічная сістэма беларускай мовы актыўна папаўняецца за кошт аднаслоўных найменняў, што абазначаюць ужо існуючыя паняцці.

Адметнасцю сярод наватвораў-прыметнікаў з’яўляюцца лексемы, якія не маюць адпаведных эквівалентаў у беларускай мове: *спадзеўны* – які звязаны са спадзяваннем, *гадавінны* – які мае дачыненне да пэўнай гадавіны, *натоўпавы* – які мае дачыненне да натоўпу, *змагарны* – які змагаецца за што-небудзь, *дамагальны* – які дамагаецца чаго-небудзь, *правінны* – які правініўся ў чым-небудзь, *пажадны* – схільны да задавальнення фізічных, цялесных пачуццяў, *абязбольвальны* – які абязбольвае, *навачасны* – які мае дачыненне да новага часу, *падтрымчы* – які аказвае падтрымку каму-небудзь. Але пераважную большасць сярод наватвораў-прыметнікаў складаюць лексемы, сінанімічныя наяўным у сучаснай беларускай мове адпаведнікам: *рэчаіснасны* – рэчаісны, *рытмоўны* – рытмічны, *рознасны* – адрозны, *распадны* – разбуральны, *раздумны* – раздумлівы, *прадмоўны* – уступны, *пашанлівы* – паважлівы, *нудотны* – нудны, *неспадзеўны* – неспадзяваны, *нерушавы* – нерушны, *наўпроставы* – прамы, *мяшкоўны* – мешкаваты, *культурніцкі* – культурны, *жудлівы* – жудасны, *жахотны* – жахлівы, *даверчы* – даверлівы, *вызвольны* – вызваленчы, *выборлівы* – выбарачны, *быццёвы* – быццёвы, *адзілотны* – адзінокі, *суродзічны* – сваяцкі, *чынавенскі* – чыноўніцкі, *прамінулы* – мінулы, *поклічны* – заклікальны, *непамысломны* – непамыслны, *прыкры*, *існоўны* – існы, *абслугоўчы* – абслуговы.

Зафіксаваныя нешматлікія наватворы-прыслоўі прадстаўлены пераважна лексемамі, якія прыводзяцца ў якасці замены ўжо існуючым з адпаведнай семантыкай (*неспадзеўна – неспадзявана, прыканцы – напрыканцы, жарсна – страсна, напрыпачатку – спачатку, пашанліва – паважліва, нармалёва – нармальна*).

Пераважная большасць прааналізаваных моўных адзінак маюць сінанімічныя адпаведнікі ў сістэме беларускай мовы, якія існавалі яшчэ да з’яўлення выяўленых наватвораў. Паколькі новыя ўтварэнні не абазначаюць новых для нашай рэчаіснасці паняццяў, а толькі з’яўляюцца фактычна дублетамі ўжо існуючых слоў, нельга сцвярджаць, што іх з’яўленне было выклікана недахопам моўных сродкаў у беларускай мове. З вялікай верагоднасцю гэта звязана з тэндэнцыяй да замены лексічных адзінак, агульных з рускай мовай, што з’яўляецца працягам тэндэнцый, адзначаных навукоўцамі яшчэ напрыканцы ХХ ст. “У сучасных сацыялінгвістычных варунках гэта знаходзіць сваё адлюстраванне ў свядомым імкненні нацыянальна арыентаваных носбітаў беларускай мовы абмежаваць, а часам проста ў некаторай ступені аслабіць відавочную блізкасць агульнага слоўнікавага фонду беларускай і рускай моў” [5, с. 103].

Словаўтваральны аналіз фактычнага матэрыялу паказвае, што большасць назоўнікаў утворана суфіксальным або нульсуфіксальным спосабамі. Самымі прадуктыўнымі сярод суфіксаў, што ўтвараюць назоўнікі са значэннем асобы, з’яўляюцца суфіксы

-ік-, -нік- (*няшчаснік, сладастраснік, дасціпнік, паблажнік, памяркоўнік, пажаднік, прыстойнік, стараннік, святочнік, сумеснік, культурнік, дзяржаўнік, дачаснік, незалежнік, прафесійнік, асобнік, мысленнік, актыўнік, ініцыятыўнік, правінцыйнік, пацяшальнік, раздзяляльнік, спачувальнік, размоўнік, памінальнік, прыміральнік, нападальнік, нападнік, ахвярнік, суразмоўнік, яднальнік, супраціўнік, спакушальнік, чакальнік, шанавальнік, моўнік, адведнік, наведнік, вечароўнік*),

-ец- (*суразмовец, выпястовец, выдатковец, аб’ядновец, невядомец, выключэнец, выпадковец, музеец, нецярплівец, запрашэнец, пастаянец*),

-ц(а)- (*дбайца, адмыслоўца, дзяржаўца, дзяржаватворца, моўца, правідца, водца, суразмоўца, спазнаўца*);

нулявы суфік (*назова, назоў, пожад, пожадзь, пажада, супраціў, прыпамін, звяз, параза, пераслед*).

Радзей фіксуюцца ўтварэнні з суфіксамі

-асць- (*абазнанасць*),

-ішч- (*гледзішча*),

-к- (*паследкі*),

-ац- (*цяперац*), -шчык- (*беспрымульшчык, безыдэйшчык*),

-ант- (*выступант, падпісант, дапісант*),

-ын- (*бачына, бальшыня*),

-ар- (*заўзятар*),
-ак- (*лятак*).

Сярод разгледжаных прыметнікаў таксама пераважаюць суфіксальныя ўтварэнні. Найбольш часта сустракаюцца моўныя адзінкі, утвораныя з дапамогай суфікса -н- (*рэчаіснасны, суродзічны, адзіномны, змагарны, вызвольны, неспадзеўны, нудомны, прадмоўны, прыўкрасны, раздумны, распадны, спадзеўны, гадавінны, пажадны, навачасны*). Менш распаўсюжаны наватворы-прыметнікі з суфіксамі -ав- (*наводзінавы, помнікавы, наўпроставы, нерушавы, натоўпавы*), -лів- (*пашанлівы, выборлівы, жудлівы*), -оўн- (*пашаноўны, рытмоўны, мяшкоўны, існоўны*), -асн- (*рознасны*), -ч- (*даверчы, падтрымчы*), -льн- (*дамагальны, абязбольвальны*), -іцк- (*культурніцкі*), -ск- (*чынавенскі*). Пераважнай словаўтваральнай базай такіх прыметнікаў з’яўляюцца назоўнікі.

Малаколькасная група выяўленых прыслоўяў утвараецца ад адпаведных прыметнікаў з дапамогай суфікса -а- (*пашанліва, нармалёва, пашаномна, жарсна, неспадзеўна*).

Такім чынам, прааналізаваны моўны матэрыял дае падставу сувярджаць, што слоўнікавы склад беларускай мовы актыўна папаўняецца не толькі лексічнымі запазычаннямі з іншых моў, а сістэма беларускага словаўтварэння не скіраваная толькі на калькаванне, але і папаўняецца значнай колькасцю новых, яшчэ не ўнармаваных лексем уласнабеларускага паходжання. Сярод уласнабеларускіх наватвораў часта сустракаюцца словы, якія ўжо маюць кадыфікаваныя лексічныя адпаведнікі і ўзніклі як альтэрнатыва ўжо існуючым лексемам, што звязана ў першую чаргу з развіццём у апошнія дзесяцігоддзі ў беларускай мове тэндэнцыі да нацыяналізацыі моўных адзінак. Асноўным спосабам узбагачэння слоўнікавага складу сучаснай беларускай мовы новымі словамі ўласнабеларускага паходжання выступае суфіксальнае словаўтварэнне.

Літаратура

1. Арцямёнак, Г. А. Лексічныя інавацыі польскага паходжання у сучаснай беларускай літаратурнай мове / Г. А. Арцямёнак // Беларуска-руско-польскае супастаўляльнае мовазнаўства і літаратуразнаўства: Матэрыялы 3 Міжнар. навук. канф. – Віцебск, 1994. – Т. 1. – С. 13-16.
2. Каўрус, А. А. Словаклад: слоўнік адметнай лексікі / А. А. Каўрус. – Мінск: Выдавецкі дом «Звязда», 2013. – 328 с.
3. Складарская, Г. Н. Введение / Г.Н. Складарская // Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения / Под. ред. Г. Н. Складарской. – Санкт-Петербург, 1998. – С. 9-10.
4. Уласевіч, В. І. Слоўнік новых слоў беларускай мовы / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. – Мінск: ТэтраСистемс, 2009. – 444 с.
5. Шкраба, І. Р. Варыянтнасць у сферы інавацый / І. Р. Шкраба // Язык и социум: Материалы IV Междунар. науч. конф.: в 2 ч. – Минск, 2001. – Ч. 2. – С. 103.

В. С. Зязюлькіна

ДУА “Сярэдняя школа № 4 г. Віцебска”

УДК 37.091.12:005.963.2-051+001.8-057.87

ЦЬЮТАРСТВА ЯК СРОДАК ФАРМІРАВАННЯ КУЛЬТУРЫ ДАСЛЕДЧАЙ ДЗЕЙНАСЦІ НАВУЧЭНЦА

Ключавыя словы: адукацыйны працэс, даследчая дзейнасць, самаадукацыя, цьютарства.

Артыкул прысвечаны праблеме арганізацыі даследчай дзейнасці вучняў. Прапанаваны формы іх уключэння ў актыўную пошукавую дзейнасць сродкамі арганізацыі цьютарскага суправаджэння ў працэсе ўзаемадзеяння ВНУ і школы. Прадстаўлены падыходы да арганізацыі цьютарскага суправаджэння.

V. S. Zyazyulkina

State Education Establishment «Secondary School № 4 of Vitebsk»

TUTORING AS A MEANS OF FORMING A CULTURE OF A STUDENT’S RESEARCH ACTIVITY

Key words: educational process, research activity, self-education, tutoring.

The article is devoted to the problem of organizing research activities. The forms of their inclusion of students in active search activities by means of organizing tutor support in the process of interaction between universities and schools are proposed. Approaches to the organization of tutor support are presented.

Школа на ўсіх этапах свайго развіцця патрабавала і патрабуе новых падыходаў да адукацыйнага працэсу. У сучасным высокатэхналагічным грамадстве запатрабаваны чалавек, які свабодна арыентуецца ў бясконцай плыні інфармацыі, удумліва адбірае і эфектыўна выкарыстоўвае неабходны матэрыял. Таму вельмі важна будаваць ўзаемадзеянне настаўніка і вучня на прынцыпах “сама”: самапазнанне, самавызначэнне, самаадукацыя, самарэалізацыя.

Фарміраванне культуры даследчай дзейнасці вучняў сродкамі арганізацыі цьютарскага суправаджэння ў працэсе ўзаемадзеяння агульнай сярэдняй і вышэйшай адукацыі – адна з магчымасцей пашырэння адукацыйнай прасторы навучэнцаў, уключэння іх у актыўную пошукавую дзейнасць. Практыкуецца праца цьютара-студэнта і цьютара-настаўніка, якія суправаджаюць высокаматывавальных вучняў.

Дзякуючы цьютарам-студэнтам, вучні маюць магчымасць быць актыўнымі ўдзельнікамі студэнцкага навуковага гуртка “Мова ў кантэксце

культуры”, які ўжо шмат гадоў працуе на кафедры беларускай і рускай філалогіі ВДУ імя П.М. Машэрава. Вучні і студэнты прапаноўваюць выступленні па тых ці іншых актуальных праблемах айчыннага мовазнаўства, рыхтуюць даклады і рэфераты, якія заслухоўваюцца на пасяджэннях гуртка або навуковых канферэнцыях. Формамі працы гурткоўцаў нярэдка выступаюць таксама навуковыя дыскусіі, лінгвістычныя віктарыны, КВЗ, экскурсіі. Кіраўніком і старастай гуртка арганізуюцца сустрэчы з вядомымі мовазнаўцамі, пісьменнікамі, настаўнікамі-наватарамі, творчымі і цікавымі людзьмі ў галіне філалогіі.

Такое ўзаемадзеянне з’яўляецца для навучэнцаў своеасаблівай школай навуковай працы, да якой абавязкова давядзецца далучыцца ў працэсе вучобы ў ВНУ у будучым. Праца старшакласнікаў у студэнцкім навуковым гуртку дазваляе, пры неабходнасці, атрымаць прафесійную кансультацыйную дапамогу выкладчыкаў кафедры. Такія заняткі паглыбляюць веды вучняў, пашыраюць уяўленні аб праблемах мовазнаўчай навукі, раскрываюць таямніцы роднага слова, выхоўваюць асобу, неабыхавую да лёсу беларускай мовы.

Вядома, “цікавасць і імкненне да даследчай дзейнасці ў вучняў не вырастаюць на пустым месцы. Для гэтага неабходны як пэўны ўзровень ведаў і ўменняў, так і наяўнасць такіх якасцей, як працавітасць, настойлівасць, дапытлівасць, здольнасць да працяглай і планамернай працы над пастаўленымі задачамі” [1, с. 405]. Неабходна пашырэнне адукацыйнай прасторы навучэнца для магчымасці ацаніць свае схільнасці і інтарэсы, каб абраць напрамак будучай даследчай дзейнасці.

Школьнікі павінны стаць актыўнымі саўдзельнікамі адукацыйнага працэсу падчас вучэбных заняткаў і ў пазаўрочны час, развіваць свае здольнасці і творчы патэнцыял. Вось тут дарэчы цьютарства – індывідуальнае суправаджэнне навучэнца ў межах пэўнага школьнага прадмета. Важна падтрымліваць пазнавальную актыўнасць цьютаранта, сачыць за яго поспехамі, абмяркоўваць вынікі кожнага дасягнення, дапамагаць пераадольваць перашкоды, якія ўзнікаюць у працэсе работы.

Вучні, адчуваючы давер і дапамогу настаўніка-цьютара, вельмі часта раскрываюцца па-новаму. Часта самі спрабуюць свае сілы ў цьютарстве, дапамагаюць іншым вучням пры вывучэнні складаных тэм па беларускай мове, тым самым паглыбляючы свае веды і развіваючы цьютарскія навыкі, якія абавязкова дапамогуць у праблемных жыццёвых сітуацыях.

Цьютарства дазваляе ствараць для навучэнца адкрытую адукацыйную прастору, пашыраючы самастойнасць і раскрываючы індывідуальнасць цьютаранта. Арыентавацца ў інфармацыйных крыніцах, адбіраць канкрэтны матэрыял да абраных тэм, коратка выкладаць асноўныя палажэнні, – задачы, рашэнне якіх аб’ядноўваюць цьютара і цьютаранта.

У працэсе арганізацыі дзейнасці цьютар складае план работы на навучальны год, арганізуюе цьютарскае суправаджэнне праз

індывідуальныя адукацыйныя маршруты, сочыць за дасягненнямі і адзначае праблемы, стварае ўмовы для індывідуальнай дзейнасці кожнага цьютаранта.

Праца цьютара накіроўваецца на вырашэнне супярэчнасцей, якія ўзнікаюць падчас супрацоўніцтва:

- паміж аб'ёмнымі тэарэтычнымі звесткамі, часам разнапланавымі і супрацьлеглымі, якія атрымліваюць вучні з розных крыніц інфармацыі і абмежаванай магчымасцю іх практычнага прымянення;

- паміж неабмежаванасцю мэт, задач, жаданнем пашырыць межы сваіх ведаў і дэфіцытам вучэбнага і асабістага часу навучэнцаў і настаўніка;

- паміж патрэбай свабоднага валодання матэрыялу на беларускай мове, неабходнасцю весці навуковы дыялог, адказваць на непрадбачаныя пытанні слухачоў і адсутнасцю адпаведнага моўнага асяроддзя.

Распрацоўка індывідуальных адукацыйных праграм цьютарантаў, пабудова індывідуальнай адукацыйнай траекторыі дапамагаюць сістэматызаваць дзейнасць, мабілізаваць творчы і пазнавальны патэнцыял навучэнца. Сустрэчы-кансультацыі спрыяюць паспяховаму вырашэнню праблемных пытанняў, якія ўзнікаюць у цьютаранта.

Асэнсаваная распрацоўка індывідуальнай адукацыйнай праграмы дапамагае развіццю рэфлексійнай кампетэнцыі навучэнца і дае важную інфармацыю цьютару аб асаблівасцях асобнага развіцця цьютаранта, яго захапленнях і інтарэсах, паўсядзённай загружанасці і наяўнасці вольнага часу. Усё гэта дапамагае наладжванню прадуктыўнага дыялога і эфектыўнага супрацоўніцтва. Важна накіроўваць да дзейнасці, выкарыстоўваючы наступныя выразы: “Вызначы... Зразумей... Паназірай... Вывучы і параўнай... Прапануй свой варыянт... Зрабі выснову... Дай асабістую ацэнку...”

Цьютарства дапамагае навучэнцу атрымаць прафесійную кансультацыйную дапамогу, паглыбіць веды, пашырыць уяўленні аб праблемах мовазнаўчай навукі, раскрыць таямніцы роднага слова, што спрыяе выхаванню асобы, неабсякавай да лёсу беларускай мовы. У працэсе арганізацыі цьютарства ствараюцца ўсе ўмовы для фарміравання высокаадукаванай, інтэлектуальнай, мабільнай і актыўнай асобы. Вучні авалодваюць навыкамі самаадукацыі, яны здольны арыентавацца ў патоку інфармацыі.

Удзел у конкурсах і навукова-практычных канферэнцыях рознага ўзроўню (класных, школьных, гімназічных, раённых, абласных, рэспубліканскіх, міжнародных) дазваляе далучыцца да ведання актуальных мовазнаўчых і літаратурных праблем, дае вопыт публічнага выступлення, павышае культуру зносін школьнікаў. Навучэнцы маюць магчымасць паглыбіцца ў вывучэнне і даследаванне роднай мовы, што значна пашырае адукацыйную прастору. Цьютаранты падчас абмену поглядамі ўзбагачаюцца новымі адукацыйнымі, творчымі і навуковымі ідэямі,

захапляюцца іншымі праблемамі, усталёўваюць дзелавыя і сяброўскія адносіны, прапаноўваюць свае набыткі.

Арганізацыя цыютарства дазваляе набліжаць навучанне да жыцця, дае магчымасць вучню паспрабаваць сябе ў ролях даследчыка, прамоўцы, аналітыка, лідара, кіраўніка міні-даследавання, што спрыяе больш глыбокаму асэнсаванню вучэбнага матэрыялу і развіццю здольнасцей і асабістых якасцей навучэнцаў; падрыхтоўцы да выбару прафесіі і далейшаму навучанню ва ўстановах вышэйшай адукацыі.

Цеснае ўзаемадзеянне цыютара і цыютаранта з'яўляецца эфектыўным спосабам павышэння вучэбнай матывацыі, развіцця пазнавальных інтарэсаў вучняў, пашырэнне іх кругагляду, а значыць, развіцця творчай асобы. Вынікі працы – дзясяткі творчых і навучальных праектаў, удзел маіх вучняў у навукова-даследчых канферэнцыях ад школьнага да міжнароднага ўзроўня, а галоўнае – пашырэнне адукацыйнай прасторы навучэнцаў.

Літаратура

1. Пузиновская, С. Г. Подготовка научно-исследовательских работ с учащимися как один из путей развития одаренных детей / С. Г. Пузиновская // Информатизация образования – 2010: педагогические аспекты создания информационно-образовательной среды: материалы междунар. науч. конф., 27-30 окт. 2010 г. – Минск: БГУ, 2010. – С. 405–407.

В. В. Кайданова

ДУА “Сярэдняя школа № 32 г. Магілёва”

УДК 373.5.016:811.161.3:316.77-053.5

ВЫКАРЫСТАННЕ МЕТАДАЎ І ПРЫЁМАЎ РАЗВІЦЦЯ КРЫТЫЧНАГА МЫСЛЕННЯ НА ЎРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ З МЭТАЙ ФАРМІРАВАННЯ МАЎЛЕНЧА-КАМУНІКАТЫЎНАЙ КАМПЕТЭНЦЫІ ВУЧНЯЎ

Ключавыя словы: крытычнае мысленне, метады “Відэасюжэт”, кампетэнцыі вучняў, лексічныя і фразеалагічныя хвілінкі, гексаганальнае навучанне.

У артыкуле разглядаецца пытанне выкарыстання метадаў тэхналогіі крытычнага мыслення на ўроках беларускай мовы з мэтай фарміравання маўленча-камунікатывнай кампетэнцыі вучняў.

**USE OF METHODS AND TECHNIQUES FOR THE DEVELOPMENT
OF CRITICAL THINKING IN BELARUSIAN LANGUAGE LESSONS
WITH THE PURPOSE OF FORMING
SPEAKING AND COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS**

Key words: critical thinking, “Video Story” method, student competencies, lexical and phraseological moments, hexagonal learning.

The article examines the issue of using critical thinking technology methods in Belarusian language lessons.

Рэфармаванне сістэмы адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь суправаджаецца істотнымі зменамі. У наш час, калі сучасная школа знаходзіцца ў рэжыме эксперыменту, творчых пошукаў, стан беларускай адукацыйнай школы XXI стагоддзя найперш залежыць ад настаўніка. Я прыйшла да высновы, што неабходна ствараць на вучэбных занятках умовы для праяўлення і задавальнення пазнавальных і камунікатыўных патрэб навучэнцаў. Менавіта яны з’яўляюцца штуршком для ўзнікнення матываў дзейнасці. С. І. Цыбульская сцвярджае, што ўсебаковае развіццё, духоўнае багацце не можа быць дасягнута па прымусу. Яно адбываецца тады, калі чалавек сам цягнецца да ведаў, навукі, мастацтва. Каб мець поспех у сучасным свеце, вучням патрэбна крытычна адносіцца да ўсіх сродкаў інфармацыі і самім прымаць рашэнні аб тым, што для іх з’яўляецца найбольш важным. Відавочна, што школьнікам неабходна ўмець вырашаць складаныя праблемы, крытычна аналізуючы абставіны, прымаць прадуманыя рашэнні на аснове атрыманай інфармацыі. Тэхналогія развіцця крытычнага мыслення скіравана на тое, каб абудзіць у вучняў пазнавальную актыўнасць, задзейнічаць тыя веды, што ўжо ёсць, і стварыць умовы для выхавання асобы, здольнай да камунікацыі і ўзаемадзеяння ў сучасным свеце.

На ўроках беларускай мовы я выкарыстоўваю метады і прыёмы тэхналогіі крытычнага мыслення.

Найбольш эфектыўным метадам гэтай тэхналогіі лічу шасцівугольнае (гексаганальнае) навучанне. Шасцівугольнікі (гексы) – гэта пэўным чынам фармалізаваныя веды па пэўным аспекце. Гексы далучаюцца адзін да аднаго дзякуючы паняццёвым сувязям, што дазваляе фарміраваць у вучняў уменні ствараць самастойныя кароткія выказванні розных тыпаў і вылучаць сувязі паміж апісанымі фактамі, развіваць навыкі работы ў групах.

Яшчэ адным дзейнасным метадам для фарміравання маўленча-камунікатыўнай кампетэнцыі вучняў з’яўляецца выкарыстанне на ўроках

беларускай мовы інтэлект-карт. Іх мэтазгодна выкарыстоўваць на ўроках, якія змяшчаюць вялікі аб’ём інфармацыі. Асноўныя ўласцівасці выкарыстання інтэлект-карт: яны заснаваны на асацыяцыях, задзейнічаюць іерархічнае мысленне, маюць прыцягальнае візуалізаванае аблічча: колер, малюнкi, значкі. Карты памяці на ўроках беларускай мовы – гэта спосаб засвойваць новую інфармацыю інтэграваным, арганізаваным спосабам, таму ўспрыманне новых ведаў адбываецца лягчэй і ў большым аб’ёме.

Выдатную маўленчую сітуацыю стварае метада “Відэасюжэт”. Пры выкананні практыкаванняў вучням прапануецца прагледзець відэарад карцін вядомых беларускіх мастакоў і адказаць на прапанаваныя пытанні. Візуалізацыя вучэбнага матэрыялу таксама спрыяе развіццю міжпрадметных сувязей. Перад дэманстрацыяй відэарада важна дакладна паставіць перад вучнямі пытанні, на якія патрэбна адказаць пасля прагляду карцін і адзначыць неабходнасць лаканічнасці выказвання. Гэты метада вучыць школьнікаў выражаць свае ўласныя думкі і, што не менш важна, слухаць і разумець суразмоўцаў.

На сваіх ўроках беларускай мовы праводжу лексічныя і фразеалагічныя хвілінкі, якія займаюць мала часу, могуць выкарыстацца на розных этапах, не супярэчаць асноўнай адукацыйнай тэме і ў той жа час убагаचाюць слоўнікавы запас вучняў нацыянальна-маркіраванымі моўнымі адзінкамі. У якасці лексічных хвілінак прапаную вучням заданні на знаходжанне “Чацвёртага лішняга”, падбор аднаслоўных адпаведнікаў, суаднясенне слова з яго лексічным значэннем, размеркаванне слоў у тэматычныя групы.

У 5–6 класах я працую з вучнямі над вырашэннем наступных задач: засваенне сістэмы мовы, развіццё ўменняў карыстацца мовай у розных відах маўленчай дзейнасці, авалоданне маўленчай тэорыяй і культурай маўлення, спосабамі перадачы думкі ў вуснай і пісьмовай формах, уменняў ствараць самастойныя вусныя і пісьмовыя выказванні розных тыпаў, стыляў і жанраў, развіццё сродкамі мовы камунікатыўнай, духоўна-маральнай, грамадзянскай і мастацка-эстэтычнай культуры вучняў. Выкарыстанне метадаў і прыёмаў тэхналогіі крытычнага мыслення павінна выклікаць у вучняў жаданне ствараць сітуацыю выказвацца па-беларуску, ствараць сітуацыю поспеху, вучыць дакладнасці і лаканічнасці ў маўленні, правілам суразмоўцы.

У 7–8 класах на ўроках беларускай мовы настаўнік працуе над фарміраваннем наступных кампетэнцый вучняў: уменне граматычна правільна ствараць і афармляць свае вусныя і пісьмовыя паведамленні, выбіраць з багатага арсеналу выяўленчых моўных сродкаў самыя трапныя, дасканалыя і пераканаўчыя, мець уласную пазіцыю, фарміраваць уменне весці дыялог і працаваць у камандзе.

На этапе актуалізацыі ведаў можна выкарыстаць прыём “Знайдзі невядомае”. Вучням прапануецца спіс слоў, якія абазначаюць паняцці

тэмы (тэм), якія яны ўжо прайшлі. Сярод іх ёсць паняцці, з якімі яны яшчэ не знаёміліся. Напрыклад, у 8 класе пры вывучэнні тэмы “Віды сінтаксічнай сувязі ў словазлучэнні: дапасаванне, кіраванне, прымыканне” на экране размешчаны наступныя тэрміны: сінтаксіс; пунктуацыя; словазлучэнне; сэнсавая і граматычная сувязь у словазлучэнні; іменныя, дзеяслоўныя і прыслоўныя словазлучэнні; дапасаванне, кіраванне, прымыканне. Задача вучняў – правесці сэнсавы аналіз, паўтарыць пройдзенае і знайсці тое новае, што будзе вывучацца на ўроку.

На аперацыйна-дзейнасным этапе пры вывучэнні тэмы “Сказы з абагульняльнымі словамі пры аднародных членах, інтанаванне, знакі прыпынку” выкарыстоўваю прыём “У гасцях у тлумачальнага слоўніка”.

На этапе мэтапалагання, матывацыі і арганізацыі дзейнасці вучняў, каб стварыць пазітыўны настрой на ўрок, выкарыстоўваю прыём “Жадаю табе”. Прапаную вучням наступныя заданні: перад важнай падзеяй людзі заўсёды жадаюць адзін аднаму поспеху, шчасця, добрай дарогі. Давайце і мы зробім пажаданне адзін аднаму.

На аперацыйна-дзейнасным этапе (8 клас) пры вывучэнні тэмы “Зваротак” выкарыстоўваю метады “Перакладчык” і прапаную заданне вучням: перакласці на беларускую мову правіла № 3 Дэйла Карнэгі “Помните, что имя человека – это самый сладостный и самый важный для него звук на любом языке».

На рэфлексійным этапе на ўроку “Падагульненне і сістэматызацыя вывучанага па раздзеле “Прыслоўе” (7 клас) вучням прапаную складанне сінквейна “Прыслоўе”.

Пра эфектыўнасць выкарыстання метаду крытычнага мыслення як сродка фарміравання і развіцця маўленча-камунікатыўнай кампетэнцыі ў адукацыйным працэсе на ўроках беларускай мовы сведчаць паказчыкі сфарміраванасці ў вучняў наступных уменняў і навыкаў:

1. Фарміраванне пазнавальнай актыўнасці вучняў у працэсе вывучэння роднай мовы.
2. Развіццё практычных уменняў і навыкаў, выкарыстанне беларускай мовы ва ўсіх відах маўленчай дзейнасці.
3. Узбагачэнне слоўнікавага запасу вучняў, засваенне вымаўленчых нормаў, правілаў правапісу.
4. Засваенне вучнямі правілаў маўленчага этыкету.
5. Развіццё творчых здольнасцей вучняў пры стварэнні ўласных вусных і пісьмовых выказванняў.

Літаратура

1. Пахвалёная, А. К. Павышэнне якасці адукацыі з дапамогай сучасных педагагічных тэхналогій / А. К. Пахвалёная // Беларуская мова і літаратура. – 2010. – № 5. – С.40.
2. Вучэбныя праграмы па вучэбным прадмеце “Беларуская мова” для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання і выхавання.

[Электронны рэсурс] // Нацыянальны інстытут адукацыі – Рэжым доступу: <https://adu.by>. – Дата доступу: 21.10.2023.

3. Змир-Бек, С. И. Развитие критического мышления на уроке: пособие для учителя / С. И. Змир-Бек, И. В. Муштавинская. – М.: Просвещение, 2004. – 222 с.

4. Кандратовіч, А. П. Выкарыстанне інтэрактыўных метадаў як сродак актывізацыі пазнавальнай дзейнасці вучняў/ А. П. Кандратовіч // Беларуская мова і літаратура. – 2010. – № 6. – С.45-50.

5. Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская мова”: зацв. Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь 29.05.2009 № 675, 2009. // Нацыянальны адукацыйны партал. – Рэжым доступу: <http://www.adu.by/ru/uchitelyu/uchebno-metodicheskoe-obespechenie-doshkolnogo-obshchego-srednego-i-spetsialnogo-obrazovaniya/kontseptsii-uchebnykh-predmetov.html>. Дата доступу: 21.10.2023.

7. Коменский Ян Амос: Учитель учителей («Материнская школа», «Великая дидактика» и др. произв. с сокращ.). М.: Карапуз, 2009, – 288 с

8. Хуторской, А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций // Интернет – журнал «Эйдос».- 2005. – 12 декабря [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://eidos.ru/journal/2005/1212.htm>. Дата доступа: 21.10.2023.

9. Цыбульская, С. І. Выкарыстанне сучасных адукацыйных тэхналогій на ўроках беларускай мовы і літаратуры / С. І. Цыбульская. – Мінск: Сэр-Віт, 2006. – 207 с.

А. А. Калеснікава

Нацыянальны даследчы тэхналагічны ўніверсітэт “МІСІС”
УДК 811.161.3(038)

ВЫКАРЫСТАННЕ АСАЦЫЯТЫЎНЫХ СЛОЎНІКАЎ У ПРАЦЭСЕ НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ ЯК ЗАМЕЖНАЙ

Ключавыя словы: моўная асоба, вербальная асацыяцыя, асацыятыўны эксперымент, асацыятыўны слоўнік, беларуская мова як замежная.

На матэрыяле беларускамоўнай часткі “Славянскага асацыятыўнага слоўніка” прааналізаваны асаблівасці рэпрэзентацыі элементаў вербальна-семантычнага, лінгвакагнітыўнага і прагматычнага ўзроўняў моўнай асобы. Апісаны магчымасці выкарыстання асацыятыўных радоў у якасці базы для складання вучэбных заданняў і практыкаванняў у працэсе навучання беларускай мове як замежнай.

Е. А. Kolesnikova

National University of Science and Technology «MISIS»

THE USE OF ASSOCIATIVE DICTIONARIES IN THE PROCESS OF TEACHING BELARUSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Key words: linguistic personality, verbal association, associative experiment, associative dictionary, Belarusian as a foreign language.

The features of representation of elements of verbal-semantic, linguacognitive and pragmatic levels of linguistic personality are analyzed in the material of the Belarusian language part of the “Slavic Associative Dictionary”. The possibilities of using associative series as a basis for compiling educational tasks and exercises in the process of teaching Belarusian as a foreign language are described.

Мэтай вывучэння замежнай мовы не можа з’яўляцца простае запамінанне адзінак розных узроўняў моўнай сістэмы і засваенне асаблівасцей іх функцыянавання (сістэмы правілаў). Зварот да чалавека як да творцы мовы ў лінгвадыдактыцы звязваецца са своеасаблівым пераасэнсаваннем прац Вільгельма Гумбальта, які казаў пра мову як пра “свет, што знаходзіцца паміж светам знешніх з’яў і ўнутраным светам чалавека» [1, с. 304].

У межах антрапацэнтрычнай параджымы ведаў у лінгвістыцы, а таксама ў методыцы выкладання замежных моў (у тым ліку і беларускай мовы як замежнай) значная роля адводзіцца не толькі пэўнаму набору лексічных адзінак і сукупнасці граматычных норм, але і моўнай асобе, чалавеку як цэнтру моўнай рэчаіснасці. На думку Ю. М. Караулава, “немагчыма ў адрыве ад моўнай асобы, без уліку яе шматузроўневай арганізацыі, без звароту да прынцыпаў фарміравання і структуры, у прыватнасці і яе інтэлекту, стварыць эфектыўную мадэль навучання мове” [2, с. 49].

Структура моўнай асобы, прапанаваная Ю. М. Караулавым, уключае тры ўзроўні. Вербальна-семантычны (найніжэйшы, “нулявы”) узровень адлюстроўвае ступень валодання звычайнай, паўсядзённай мовай. На лінгвакагнітыўным (тэзаўрусным, “першым”) узроўні адбываюцца актуалізацыя і ідэнтыфікацыя рэлевантных ведаў і ўяўленняў, уласцівых моўнай асобе і соцыуму. Яны ствараюць індывідуальную ікалектыўную кагнітыўную прастору, моўную мадэль свету асобы, яе тэзаўрус, культуру. Прагматычны (найвышэйшы, “другі”) узровень уключае матывы і мэты, якія ўплываюць на развіццё моўнай асобы [2, с. 42–62]. Такая мадэль карэлюе з псіхалагічнымі аспектамі ўспрымання, разумення і параджэння маўлення, а таксама паказвае паслядоўнасць фарміравання другаснай моўнай асобы.

Ю. М. Караулаў лічыць, што моўная асоба – гэта скразная ідэя, якая пранізвае ўсе аспекты вывучэння мовы і адначасова парушае граніцы паміж дысцыплінамі, якія вывучаюць чалавека, паколькі нельга вывучаць чалавека па-за мовай і культурай.

Прадстаўнікі іншых лінгвакультур, якія вывучаюць беларускую мову як замежную, павінны ўвайсці ў новую моўную карціну свету не толькі з дапамогай лексічных і граматычных адзінак, але і з улікам культурна-гістарычных ведаў і каштоўнасцей.

У працэсе выкладання беларускай мовы як замежнай могуць выкарыстоўвацца вынікі асацыятыўных эксперыментаў, зафіксаваныя ў адпаведных слоўніках. Матэрыялам нашага даследавання сталі вербальныя асацыяцыі беларускамоўнай часткі “Славянскага асацыятыўнага слоўніка” [3]. Лексічныя адзінкі, рэалізаваныя ў эксперыменце, актуалізуюць не толькі прамыя і пераносныя значэнні, але і дэманструюць наглядную інфармацыю пра тэкставы патэнцыял, пра магчымасць спалучэння з іншымі лексемамі, выяўляюць глыбінныя сэнсы і каштоўнасныя арыентацыі, а таксама адлюстроўваюць розныя ўзроўні структурнай арганізацыі моўнай асобы.

На нулявым узроўні вылучаюцца тры віды вербальных рэакцый: парадыгматычныя, сінтагматычныя і тэматычныя.

У парадыгматычных асацыяцыях слова-рэакцыя выступае як суадноснае са словам-стымулам па адным з двух паказальнікаў: 1) “па гарызанталі” (адносіны “каардынацыі”: сінонімы *сябар* – *таварыш*, *прыяцель*; антонімы *сябар* – *вораг*); 2) “па вертыкалі” (адносіны “субардынацыі”, род – від: *грошы* – *долары*, *долар*, *капейкі*, *маркі*, *рублі*; *дрэва* – *баабаб*; адносіны “суперардынацыі”, від – род: *хлеб* – *ежа*; *радасць* – *пачуццё*).

Сінтагматычныя адносіны ўзнікаюць паміж лексічнымі адзінкамі на аснове іх спалучальнасці ў маўленні. У такіх асацыяцыях словы-рэакцыі дапаўняюць слова-стымул да поўнага, “нармальнага” словазлучэння: *зялёны* – *лес*, *луг*, *колер*, *яблык*; *чырвоны* – *сцяг*, *колер*, *гальштук*; *жыць* – *багата*, *на свеце*; *думаць* – *пра маці*.

У тэматычных асацыяцыях слова-рэакцыя можа ўжывацца разам са словам-стымулам ў межах пэўнага кантэксту (выказвання): *зялёны* – *хларыд нікелю*, *мужчына* – *сталлага ўзросту*; *лес* – *паходзі інш*.

Таксама можна вылучыць асобную групу словаўтваральных, або дэрывацыйных, рэакцый. Аднак такія асацыяцыі не займаюць першыя па частотнасці пазіцыі і сустракаюцца звычайна ў адзінкавых адказках: *дабро* – *добры*, *дабрабыт*; *сябар* – *сяброўка*; *вольны* – *воля*.

Сінтаксічная спалучальнасць слоў знаходзіцца ў цеснай сувязі з іх граматычным значэннем. Так, словы з катэгарыяльным значэннем прыкметы (прыметнікі) часцей за ўсё спалучаюцца са словамі з прадметным значэннем (назоўнікамі), гэта значыць, па мадэлі “прыметнік + назоўнік”. Адпаведным чынам спалучаюцца таксама словы з агульным граматычным значэннем дзеяння або стану (дзеясловы) і словы з акалічнаснымі значэннямі (па мадэлі “дзеяслоў + прыслоўе”) і г.д.

Інфармацыя асацыятыўных слоўнікаў можа быць карыснай для развіцця лінгвакагнітыўнага ўзроўню моўнай асобы іншафона, які вывучае беларускую мову. Аналіз асацыяцый гэтага ўзроўню садзейнічае засваенню сістэмы прыярытэтаў і каштоўнасных арыентацый нацыянальнай карціны свету.

Сярод рэакцый лінгваканітыўнага ўзроўню даволі значанае месца займаюць адзінкі фразеалогіі ў шырокім разуменні. Сюды мы адносім уласна фразеалагізмы, а таксама прыказкі, прымаўкі, перыфразы, афарызмы, крылатыя выразы. Як правіла, у адказах удзельнікаў эксперыментаў дадзеныя адзінкі прыводзяцца не цалкам, а ў скарачаным, сціснутым, трансфармаваным выглядзе, што адпавядае форме іх захавання ў памяці носьбіта мовы: **хлеб** – галава, усяму галава, і соль, надзённы; **вочы** – душа, лютэрка, лютэрка душы; **галава** – на плячах, два вухі, з плеч, усяму, хлеб усяму; **гара** – Магамет; **госць** – татарын, горш за татарына; **дом** – крэпасць; **абяцаць** – залатыя горы, тры гады; **палец** – у рот не кладзі, аб палец, аб палец не ўдарыць; **работа** – не воўк, воўк, не воўк – у лес не ўцячэ; **рукі** – залатыя; **слова** – не верабей, верабей, за слова, лечыць і інш.

Матэрыялы свабодных асацыятыўных эксперыментаў таксама фіксуюць адзінкі прагматычнага ўзроўню структурнай арганізацыі моўнай асобы, засваенне якіх іншафонамі будзе сведчыць пра іх дастаткова высокі ўзровень валодання беларускай мовай.

Значнае месца сярод адказаў прагматычнага ўзроўню займаюць антрапонімы: **вялікі** – Майкл Джордан; **святло** – Ільіч, Ленін; **зло** – Сталін; **багаты** – Радзівіл; **чалавек** – Ф. Скарына; **помнік** – Ленін, Леніна, Леніну, Пушкін, Пушкіну, Купала, Янка Купала, Я. Купала, Янку Купалу, Я. Купалу, Якубу Коласу, Я. Коласу, А. Міцкевіч, Венера, Гагарыну, Максім Танк, Машэраву, Францыск Скарына і г.д. Знайшлі сваё адлюстраванне ў слоўнікавых артыкулах назвы гарадоў, краін, астранамічных аб'ектаў і г.д.: **гара** – Альпы, Кіліманджара, Эверэст, Арарат, Гімалаі, Крым, Джамалунгма, Карпаты, Курган Славы, Лысяя, Памір, Тыбет, Фудзіяма; **вялікі** – Ноўгарад; **разам** – з Расіяй; **вайна** – Беларусь, Югаславія, ЗША, Косава; **вёска** – Хатынь, спаленая (Хатынь) і інш.

У свядомасці кожнага носьбіта мовы непасрэднае адлюстраванне знаходзяць рысы нацыянальнага менталітэту і нацыянальнай культуры. Крыніцамі такіх вербальных асацыяцый становяцца мастацкія сферы функцыянавання мовы і разнастайныя факты культурнага жыцця. Даволі часта слоўнікавыя артыкулы фіксуюць факты нацыянальнай культуры беларусаў: **радзіма** – мая дарагая; **зямля** – пад белымі крыламі; **родны** – кут; **дзядзька** – Антось, Антось (“Новая зямля”), дзядзька з “Новай зямлі”, “Новая зямля”, паэма “Новая зямля”, Я. Колас, Я. Колас “Новая зямля”, Я. Купала; **хлопчык** – лётчык, і лётчык; **слова** – аб палку Ігаравым, Якуб Колас, Ніл Гілевіч; **вольны** – Янка Купала; **чорны** – Кузьма, Кузьма Чорны, замак Альшанскі, “Чорны замак Альшанскі”. Сярод рэакцый даволі часта сустракаюцца рэмінісцэнцыі на біблейскія тэксты: **бог** – Хрыстос, Ісус Хрыстос, Адам, Ева; **дрэва** – Адам і Ева; **сорам** – Ева і Адам; **мужчына** – Адам; **жанчына** – Ева; **слова** – адразу было слова.

Асацыятыўна-вербальнае мысленне інфармантаў разам з рэаліямі традыцыйнай народнай культуры і культуры класічнай шырока адлюстроўвае элементы масавай культуры: **сіла** – Жан-Клод Ван Дам,

Геракл, Ньютана; прагны – Плюшкін, дзядзька Скрудж, Ф. Кіркораў; зямля – Саннікава, у ілюмінатары; справядлівасць – багіня Феміда, цар Саламон і інш.

У структуры моўнай асобы асаблівае месца займаюць прэцэдэнтныя тэксты, выконваючы ролю тыповых, стандартных сродкаў (знакаў, эталонаў, сімвалаў, “ярлыкоў”) для ацэнкі пэўных фактаў, адносін і сітуацый. Прэцэдэнтныя тэксты, якія сустракаюцца сярод адказаў інфармантаў, могуць уводзіцца рознымі шляхамі, напрыклад, праз назву твора, праз імёны і прозвішчы аўтараў твора або іншых вядомых людзей, а таксама імёны герояў, персанажаў, праз цытацыю: *галава – прафесара Доўля; дом – які пабудаваў Джэк, з мезанінам; белы – Бім, Бім чорнае вуха; вялікі – дзядзька Цяпа, Гулівер, Гэтсбі; час – Рэй Брэдберы; голас – верш “Голас”; радзіма – мая дарагая; вёска – Прастаквашына; дачка – Арэсы; жыццё – Кліма Самгіна; маці – А.М. Горкі; сям’я – Адамс, Колбі; агонь – вада і медныя трубы, Гефест; святло – сэрца Данка; шчасце – М. Астроўскі; дрэнна – Маршак і г.д.*

Матэрыялы асацыятыўных слоўнікаў могуць выкарыстоўвацца для стварэння разнастайных заданняў і практыкаванняў, якія садзейнічаюць эфектыўнаму навучанню беларускай мове як замежнай: падбор да слова-стымулу рэакцый, звязаных сінанімічнымі, антанімічнымі і іншымі адносінамі; размеркаванне рэакцый па значэннях полісемантычнай лексемы (з выкарыстаннем тлумачальных слоўнікаў); складанне словазлучэнняў па мадэлях; аналіз лексем, ужытых у пераносным значэнні; аналіз частотных асацыяцый; канструяванне сказаў па прынцыпе гульні “Снежны камяк”; складанне тэкстаў рознага тыпу і інш.

Багацце лексіка-семантычнай, марфалагічнай, словаўтваральнай, сінтаксічнай, гісторыка-культурнай, побытавай, каштоўнаснай інфармацыі, змешчанай у кожным слоўніковым артыкуле, дае шырокія магчымасці для выкарыстання ў аўдыторыі замежных навучэнцаў. Лексічны склад слоўніка, граматычныя формы і граматычныя значэнні, адлюстраваныя ў мадэлях двух слоў (стымул-рэакцыя), заключае ў сабе натуральным чынам мінімалізаваны аб’ём ведаў, неабходны і дастатковы для паўсядзённых зносін. У сваю чаргу, спалучэнні, утвораныя па мадэлі стымул-рэакцыя з’яўляюцца будаўнічым матэрыялам для поўных сказаў: *бабуля – старая, бабуля – у вёсцы, бабуля – любімая, бабуля – пячэ, бабуля – мая, бабуля – пірагі, бабуля – вяжа рукавічкі.* У такім наборы спалучэнняў навучэнец павінен убачыць пэўную паслядоўнасць і сканструяваць паўнаватрасны сказ: *У вёсцы мая любімая бабуля пячэ пірагі і вяжа рукавічкі.*

Разбор артыкула на занятках і каментарыі выкладчыка могуць будавацца з улікам трохузроўневай структурнай арганізацыі моўнай асобы:

а) па ярусах структуры мовы (напрыклад, толькі ў сферы семантыкі артыкул дазваляе прадэманстраваць рэалізацыю ўсіх значэнняў шматзначнага стымулу, разгледзець яго сінанімічныя, антанімічныя,

паранімічныя і аманімічныя адносіны, семантычную спалучальнасць і інш.; аналагічна і ў іншых раздзелах – у марфалогіі, сінтаксісе, словаўтварэнні);

б) па тыпах адзінак кагнітыўнага ўзроўню (фразеалагізмы, клішэ, афарызмы, метафары з прапанаваным стымулам і г.д.);

в) па разнавіднасцях прагматычных адзінак (прэцэдэнтныя тэксты, ацэнка, стылістычны рэгістр, прэсупазіцыі, дэйксіс, перфарматыў).

Пры складанні вучэбных заданняў на аснове асацыятыўных радоў выкладчык мае магчымасць скарэкціраваць лексічныя мінімумы, дапоўніць іх рэлевантнымі ўстойлівымі спалучэннямі і прэцэдэнтнымі тэкстамі, пазбегнуць устарэлых, штучных і іншых некамунікатыўных прыкладаў функцыянавання той ці іншай адзінкі. Адаптаваць слоўнікавы артыкул неабходна з улікам профілю навучання (спецыяльнасці) і ўзроўню валодання мовай.

Такім чынам, у асацыятыўных радах прадстаўлены адзінкі вербальна-семантычнага, лінгвакагнітыўнага і прагматычнага ўзроўняў моўнай асобы. Інфармацыя асацыятыўных слоўнікаў з'яўляецца каштоўным матэрыялам для стварэння камунікатыўна рэлевантных вучэбных заданняў і практыкаванняў. Зварот да такіх лексікаграфічных крыніц на занятках па беларускай мове як замежнай садзейнічае фарміраванню другой моўнай асобы.

Літаратура

1. Гумбольдт, В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
2. Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: КомКнига, 2006. – 264 с.
3. Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н. В. Уфимцева [и др.]. – М.: МГЛУ, 2004. – 792 с.

О. А. Климкович

Витебский государственный университет имени П. М. Машерова
УДК 81'42'04(093)(476.5-25)"16"

ТЕКСТОВЫЕ КАТЕГОРИИ В ВИТЕБСКИХ ДЕЛОВЫХ ТЕКСТАХ НАЧАЛА XVII ВЕКА

Ключевые слова: историческая стилистика, региональная деловая письменность, текстовая категория.

В статье рассматриваются средства репрезентации текстовых категорий стандартизованности и точности в витебских текстах начала XVII в. Охарактеризована структура текстов, употребление в них различных формул. Описано такое средство репрезентации текстовой категории точности, как второстепенное сказуемое.

TEXT CATEGORIES IN VITEBSK BUSINESS TEXTS OF THE EARLY 17TH CENTURY

Key words: historical stylistics, regional business writing, text category.

The article examines the means of representing textual categories of standardization and accuracy in Vitebsk texts of the early XVII century. The structure of the texts and the use of various formulas in them are characterized. Such a means of representing the textual category of accuracy as a secondary predicate is described.

Изучение региональных особенностей языка представляет собой значимое направление в лингвистике первой четверти XXI века. Актуальность исследования языка региональных деловых текстов, созданных на территории современной Беларуси в период XIV – XVII в., обусловлена необходимостью детализировать историю развития языковой и культурной традиции белорусской нации.

Витебские деловые тексты XVII представлены как в опубликованных, так и в неопубликованных источниках. Значительная их часть включена в актовые книги гродского, земского и др. судов.

Опубликованные в изданиях документы не всегда можно использовать для филологического анализа в связи со значительным упрощением оригинальных текстов. Интерес представляют витебские тексты в тех выпусках издания «Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в центральном архиве в Витебске», которые были подготовлены Д. И. Довгялло. Среди неопубликованных материалов, хранящихся в Национальном историческом архиве Беларуси, следует упомянуть материалы фонда 1751, описи 1, в котором содержится 22 дела, относящихся к XVII в.: дела 4 – 22 датированы периодом с 19 июня 1601 г. по 29 января 1650 гг., дела 23–24 – периодом с 5 января 1677 г. по 13 октября 1681 г. Это актовые книги Витебского замкового суда. Огромный интерес представляют собой также цифровые копии

– актовой книги Витебского подкоморского суда, имеющей очень хорошую степень сохранности (Национальный исторический архив Беларуси, коллекция цифровых копий, фонд 1, опись 1, дело 2). Книга датирована 1642 – 1647 гг. и содержит 38 документов, которые обозначены как декреты и справки;

– актовой книги Витебского гродского суда за 1684 – 1687 годы, которая также находится в Национальном историческом архиве в коллекции цифровых копий (фонд 1, опись 1, дело 3).

Материалом для данной работы стали опубликованные тексты документов из актовых книг Витебского замкового суда (всего 10 таких документов), датированных 1601 г. и написанных в основном кириллицей. В жанровом отношении это документы, обозначенные издателем как разграничение имений (1 документ), продажная крепость (1), ввод во владение (1), свидетельство воеводы (1), свидетельство на звание возного (1), угодливая запись (1), уступочная запись (1), жалоба (1), акт при закладе (2). В самих текстах используются лексемы *выпис*, *лист*, *квит*, устойчивые сочетания, содержащие самоназвание документа, которое при анализе деловой письменности принято соотносить с жанром: разграничение имений, обозначено как *лист вызнанный* – ‘письмовое пацвяджэнне якой-небудзь здзелкі, распіска’ [2, с. 52], продажная крепость обозначена как *продажный лист*, ввод во владение – *квит* ‘дакумент, яким што-небудзь пацвяджаецца, загадваецца’ [1, с. 26], угодливая запись – *лист граничный*, жалоба – *оповеданье*, свидетельство на звание возного – *оповеданье*, *лист*, акт при закладе определен как *лист зоставы*, *зоставной лист*, *запис зоставный*.

Особенности текстов деловой письменности рассматриваются на разных уровнях: графическом, орфографическом, грамматическом (морфологическом и синтаксическом), лексическом. Актуальным является анализ языка витебских текстов с позиций исторической стилистики. Центральным понятием этого направления является понятие стиля, который в историко-стилистических исследованиях может рассматриваться как совокупность структурно-композиционных и языковых черт текстов определенного жанра [3, с. 88]. Такое понимание стиля характерно для многих работ по истории языка. Мы рассматриваем стиль как совокупность средств различных языковых уровней, репрезентирующих текстовые категории, которые являются определяющими для деловой письменности. Среди таких категорий следует прежде всего обозначить категории стандартизованности и точности.

Категория стандартизованности репрезентируется посредством четкой структурно-смысловой организации деловых текстов и употребления в них формул – устойчивых выражений, характеризующихся повторением в определенной текстовой позиции, имеющих разную структуру и отличающихся вариативностью.

Все рассмотренные нами тексты имеют строгую структурно-смысловую организацию: в самом тексте документа можно определить зачин, в котором называется составитель документа и упоминается о публичном объявлении: *Іа, Андрей Тимофеевичь Осиповъский, земенин государский воеводства Витебского а іа, Полонеіа Михаловъна Милошевича, малжонка пререченого пана Андреіа Тимофеевича Осиповъского, обое нас за одну особу описуемъсе, чыним іавъно*

и визнаваемъ то симъ нашимъ признанымъ заставнымъ листомъ добровольнымъ записомъ [4, с. 78], содержательную часть, в которой излагается основное содержание документа, и концовку, включающую в себя указание даты и места создания документа, информацию о юридическом закреплении акта печатью и подписями.

Поскольку исследованные тексты включены в актовую книгу Витебского земского суда, то перед текстом и после него следовали части, в которых описывалась процедура предъявления документа и его юридического заверения в актовой книге, или «актыкацѣи»: *На рокохъ земскихъ о святой Тройцы, свѣате римскомъ, в року тысяча шест сотъ первомъ, м-ца июніа деветнадцатого дніа припалыхъ, перед нами Григоремъ Косовымъ судьею, Романомъ Реутомъ подсудкомъ, Іаномъ Дирмоньтомъ Сивицькимъ писаромъ, врадниками судовыми земьскими витебьскими постановившысе очывисто возный государьский воеводства витебьского Іанъ Петровичъ Росенецкий покладал перед нами выпис кгородский витебьский и просиль, абы до книгъ земскихъ витебскихъ актыкованъ былъ* [4, с. 57]. Далее следует указание на точное содержание включаемого в книгу текста: *который уписуючы с початку аж до конца слово от слова такъ се в себе маеть* [4, с. 51].

После текста документа указывается количество печатей и имена лиц, которые заверяли документы печатями и подписями. Подписи могут быть выполнены «письмомъ рускимъ и польскимъ», что оговаривается: ... *а подпись рукъ **письмомъ рускимъ** написано ест тыми словы* [4, с. 52].

Далее фиксируется внесение документа в книги Витебского земского суда. Часты случаи, когда в книги Витебского земского суда включаются выписки из книгъ Витебского гродского суда, что предполагает запись в актовую книгу перед текстом всех данных о том, когда и где состоялся гродский суд, кто осуществлял разбирательство, кто и как предъявлял документ, о чем просил и какое было решение. В конце следует замечание о том, что текст перенесен в книгу Витебского замкового суда и дана выписка, и указывается место написания документа: *Которое то перенешенье тое справы до книгъ земьскихъ витебьскихъ ест уписано, с которыхъ и выпис под печатьми и с подписы рукъ нас врадниковъ судовыхъ земьскихъ витебьскихъ пану Богдану Пышницькому естъ выдан. Писан у Витебску* [4, с. 41].

Исследованные тексты наполнены устойчивыми единицами, которые в лингвистике определяются как устойчивые словесные комплексы, клише, штампы, формулы. Нами использовано часто употребляемое понятие формулы и выявлены разнообразные структурные группы таких формул: а) словосочетания *роки земские, книги земские, книги кгородские, устная прозба, признанный лист, составной лист, гоны бобровые, зуполная моц, право прирожное, гроши готовые, его милость, ваша мость, положити границы, позывати до права, чынити явно, постановившыся очывисто;*

б) сочетания служебной и знаменательной единицы: *на вечность, за живота, по животе*; в) придаточные части *который уписуючы с початку аж до конца так се в себе маеть; кождому, кому бы была потреба того ведати*; г) отдельные простые предложения: *Писано у Витебску*.

Большинство формул характеризуются вариативностью, проявляющейся в порядке следования компонентов, в употреблении грамматических форм, в расширении лексического состава: *который слова от слова так в себе маеть* [4, с. 42], *который уписуючы в книги слово от слова такъ се в себе маеть* [4, с. 49].

Точность в деловых текстах можно рассматривать как внешнюю (именование субъектов деловой коммуникации, количественные, временные и пространственные характеристики) и внутреннюю (повторение информации, употребление однородных членов, поясняющих и уточняющих конструкций, второстепенного сказуемого).

Распространенное употребление в деловых текстах второстепенных сказуемых, выраженных формами причастий и деепричастий, определяется исследователями как один из способов отражения точности официального стиля, поскольку использование вместо оборотов с причастиями или деепричастиями самостоятельных предложений делало бы целый ряд этих предложений одинаково значимыми для коммуникации, тогда как в нашем случае обычным сказуемым называется наиболее значимая информация, а с помощью второстепенных – информация важная, но дополнительная [5, с. 102 – 109].

Второстепенные сказуемые отмечены нами во всех исследованных текстах. Эти глагольные формы встречаются в тех частях текста, где говорится о записи документа в книги Витебского земского суда: *постановившысе, уписуючы*, в самом тексте документа: *припомневъшы, вымовляючы, мовечи*.

В роли второстепенного сказуемого выступают глаголы речи, письма, восприятия, приставочные и бесприставочные глаголы движения, глаголы, используемые в качестве вспомогательного компонента составного глагольного сказуемого *любячи, хотячи* и др.

Анализ средств репрезентации категорий стандартизованности и точности показывает, что в начале XVII в. в витебских текстах эти средства являются стилеобразующими, а сами тексты отражают высокий уровень развития делового стиля.

Литература

1. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 1–37 / пад рэд. А. М. Булькі, А. І. Жураўскага. – Мінск : Беларус. навука, 1982–2017. – Вып. 15 : Катъ – коречный / пад рэд. А. М. Булькі. – 1996. – 311 с.
2. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 1–37 / пад рэд. А.М. Булькі, А. І. Жураўскага. – Мінск : Беларус. навука, 1982–2017. – Вып. 17 : Лесничий – местский / пад рэд. А. М. Булькі. – 1998. – 365 с.

3. Ильинская, И. С. О языковых и неязыковых стилистических средствах / И. С. Ильинская // Вопросы языкознания. – 1954. – № 5. – С. 84–89.

4. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в центральном архиве в Витебске: Вып. 1 – 32 / изд. под ред. Созонова. – Витебск, 1871 – 1906. – Вып. 32 / под ред. Дм. Ив. Довгялло. – Витебск, 1903. – 569 с.

5. Федосюк, М. Ю. Построение русских официально-деловых текстов с позиций объяснительной лингвистики / М. Ю. Федосюк // Вестник БГУ. Язык, литература, культура. – 2019. – №2. – С. 102 – 109. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/postroenie-russkih-ofitsialno-delovyh-tekstov-s-pozitsiy-obyasnitelnoy-lingvistiki> (дата обращения: 08.10.2024).

Е. В. Крикливец

Витебский государственный университет имени П. М. Машерова
УДК 821.161.3-1:94(4)''1941/1945''

СОВРЕМЕННАЯ БЕЛОРУССКАЯ ПОЭЗИЯ О ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ: ТРАДИЦИИ И АВТОРСКИЙ ПОИСК

Ключевые слова: современная белорусская литература, поэзия, Великая Отечественная война, историческая память.

Современная белорусская поэзия о Великой Отечественной войне – это поэзия невоевавших. Авторы демонстрируют как преемственность традиций советской литературы, так и оригинальное жанровое и стилевое мышление, поиск новых подходов к художественному осмыслению и репрезентации исторической правды.

E. V. Kriklivets

Vitebsk State University named after P. M. Masherov

CONTEMPORARY BELARUSIAN POETRY ABOUT THE GREAT PATRIOTIC WAR: TRADITIONS AND AUTHOR'S SEARCH

Key words: contemporary Belarusian literature, poetry, Great Patriotic War, historical memory.

Contemporary Belarusian poetry about the Great Patriotic War is the poetry of those who did not fight. The authors demonstrate both the continuity of the traditions of Soviet literature and original genre and style thinking, the search for new approaches to artistic understanding and representation of historical truth.

Поэзия о Великой Отечественной войне – важная часть историко-литературного процесса всего советского и постсоветского пространства. Всенародную известность получили произведения М. Исаковского, В. Лебедева-Кумача, А. Суркова, К. Симонова, А. Твардовского, А. Кулешова, П. Панченко, М. Танка и др. Эхо войны продолжает звучать в поэзии её очевидцев и участников годы спустя. У авторов, оплакавших личные потери и переживших тяжелейший период послевоенного восстановления страны, появляется возможность взглянуть на пройденные испытания в ретроспективе, в контексте исторического пути народа и историко-культурного развития цивилизации. Послевоенная поэзия белорусских авторов С. Гаврусёва, А. Гречанникова, М. Лужанина, П. Панченко, А. Пысина и др. характеризуется драматическим пафосом. На смену эйфории от Победы приходит осознание того непомерного горя, которое принесла война людям. В стихотворениях возникает галерея образов героев, обездоленных войной: жёны, потерявшие мужей, матери, получившие похоронки на сыновей, женщины, измождённые непосильным трудом, дети, лишённые детства...

В современной поэзии осмысление событий Великой Отечественной войны представляет собой как рефлексию литературного наследия предшественников, так и попытки отыскать свой авторский подход к художественному постижению исторической правды, воплощению личной (семейной) и генетической памяти, импликации социальных и культурных национальных кодов. Разумеется, поэтические произведения военной, а точнее – антивоенной – направленности составляют лишь некоторую часть политематической и многожанровой поэзии невоёвавших. Стихотворения такого рода присутствуют в творческой копилке современных авторов как способ транспонировать события прошлого на внешнеполитические вызовы дня сегодняшнего, способ обозначить свою гражданскую позицию. Потому закономерно, что современная белорусская поэзия о Великой Отечественной войне на рынке художественной литературы представлена коллективными сборниками или тематическими подборками в литературно-художественных изданиях.

Многообразие авторских подходов к художественному постижению трагедии белорусского народа в годы Великой Отечественной войны продемонстрировано в коллективном сборнике «Па праву жывога», изданном в 2014 году к 70-летию освобождения Беларуси от немецко-фашистских захватчиков. Семь десятилетий, отделяющие современных поэтов от кровавых страниц истории, позволили им осмыслить военное лихолетье, прошлое своих отцов и дедов с нравственно-психологического ракурса, в системе гуманистических христианских ценностей и представлений. В самые тяжёлые минуты жизни человек обращается за помощью к Богу. Не случайно, в произведениях белорусских авторов о войне появляется библейская образность и интерпретируются

евангельские сюжеты (Т.И. Краснова-Гусаченко «Огонёк», А. Жигунов «Ваяваў. І пад сяўбу араў...»). Понимание смерти на поле брани как христианской жертвы во имя мира становится своеобразным лейтмотивом актуальной белорусской поэзии о Великой Отечественной войне. К этому семантическому дискурсу относится стихотворение А. Барановского «Гарэла памяць, – нібы сноп...», где смерть солдата в окопе представлена как усупение, как окончание мученического земного пути и обретение благодати в жизни вечной: «Ляжыць ён з мірам на зямлі – // святой і голай. // Гудуць ахрыплыя чмялі, // ляцяць Анёлы» [1, с. 34]. Тема Святого Причастия и имплицитное сравнение погибшего солдата с Христом прослеживаются и в лирике А. Тявловского: «Ён жыве – не пытае веры, // і ня ведае, што ўваскрос, // нас, бязверных, уласным целам // прычашчаючы, бы Хрыстос» [1, с. 386] (А. Тявловский «Памяці дзеда»). В стихотворении переплетаются народные эсхатологические верования, христианские представления о вечной жизни, сакрализуется гибель солдата на войне.

Можно утверждать, что аксиологический диапазон поэзии белорусских авторов о Великой Отечественной войне в последние годы расширяется, поднимаются вопросы нравственно-этического характера, связанные не с конкретными эпизодами войны, а с её античеловеческой сущностью в целом. Литераторы предлагают разные когнитивные подходы к осмыслению и художественной репрезентации чувства вины как неотъемлемой составляющей исторической памяти. В поэзии А. Зекова неоднократно звучит мотив отрицания вины участников, свидетелей, потомков за случившееся (стихотворения «1955 год», «Буслы над хатаю»): «І ў тым няма маёй віны, // што ўнука не пабачыў дзед»; «Не па яго зусім віне // ў мяне паменела радні» [1, с. 105]; «Хаця буслы не вінаваты, // што без дзяцей сумуе двор» [1, с. 107]. Однако в самом этом отрицании (и в частоте его употребления) закодирован иной смысл – указание на истинных виновников мировой трагедии, на тех, кто стремился заразить «коричневой чумой» половину земного шара. Семантический диапазон категории вины в современной поэзии о войне весьма широк: от отрицания до осознания и принятия (М. Башлаков «Віна», М. Дукса «Кампенсацыя»). По всей видимости, чувство вины возникает из-за ощущения неоплатности долга перед фронтовым поколением, из-за осознания того, каким тяжким бременем легла на плечи наших дедов и прадедов война, из-за понимания невозможности утрат, невозможности их компенсировать и вернуть фронтовикам загубленную молодость и отобранное войной счастье мирной жизни. Вины и покаяния справедливо ожидает наш народ от потомков немецко-фашистских захватчиков. Каково это – жить с чувством неизбежной исторической вины и причастности к глобальной гуманитарной катастрофе? Как можно было принять идеологию истребления и уничтожения? Все эти вопросы поднимаются в поэтических размышлениях М. Дуксы: «Пройдзе па вашаму профілю // смутак калінікалі – // дзеля чаго мефістофелю // душы свае аддалі?» [1, с. 93]

(М. Дукса «Што ўжо віна адпускаецца...»). Наконец, поэтическое творчество современных белорусских авторов свидетельствует о том, что чувство вины за попрание гуманистических ценностей интериоризируется всеми, кто претендует на высокое право «людзьмі звацца», дабы понимать и помнить, какое зло могут творить люди, чтобы не допустить повторения.

С неподдельным интересом и уважением вглядываются современные литераторы в лица людей, переживших войну. В новейшей поэзии создаётся целая галерея образов бывших фронтовиков, жителей оккупированных территорий, детей войны. Глубокому психологическому анализу подвергается внутренний мир человека, на долю которого выпали тяжелейшие испытания. Где, как не в лирике, воплотить результаты душевной трансформации: от ожесточения и расчеловечивания до образцов жизнестойкости и силы духа? Потрясает своей достоверностью образ лирического героя, представленный в стихотворении А. Аврутина «Щенят собрал хозяин неторопоко...». Поэт живописует характер человека, чьи детские воспоминания содержат чудовищные картины гибели младшей сестрёнки и матери от рук немецко-фашистских оккупантов. Угрюмый «хозяин» делится с автором-повествователем своей выстраданной правдой: «Собаку жалко?.. Только ты подумай – // щенят жалеть полегче, чем людей» [1, с. 10]. Читателю очевидны причины замкнутости и ожесточения «хозяина», понятна обыденность жизни на хуторе, которая декларирует свою нравственную «систему координат». Однако есть своя правда и у повествователя. Его глазами видим мы последствия этой обыденной жестокости: испуганного ребёнка, побитую собаку. Истоки расчеловечивания «хозяина» в том, что война сформировала «привычку» к смерти, установила такую «планку» жестокости, при которой её бытовые проявления уже не выглядят «из ряда вон выходящими». А отогреть свою искалеченную войной душу в мирное время «хозяину» так и не удалось.

Тему горькой доли женщин военного поколения, поднятую в поэзии второй половины XX века, развивают в своём поэтическом наследии А. Зеков («Буслы над хатаю», «Зязюля», «Цётка Прося», «Лёс цёткі Лёксы»), Г. Киселёв («Две женщины со мною рядышком...») и др. В произведениях А. Зекова женщины традиционно для военной поэзии изображаются безвременно постаревшими, измождёнными пережитым горем и непосильной работой. А вот Г. Киселёв, напротив, создаёт портреты молодых, тоскующих по любви женщин, которых война обрекла на отсутствие личного счастья.

Разумеется, галерею персонажей военного времени венчают в современной белорусской поэзии образы ветеранов войны. Стихотворений, посвящённых ветеранам, достаточно. К сожалению, многие из них шаблонны, наполнены схематичными, клишированными описаниями «седых голов», склонённых перед вечным огнём в память о павших товарищах. И потому несомненной творческой удачей автора

можно считать создание «живого» образа бывшего фронтовика в его бытовой, «не парадной», обстановке, которая и составляет истинную жизнь человека за пределами чествований 9 Мая. К таким произведениям следует отнести лирическую зарисовку М. Позднякова «Дзед Ігнат». Сельский мир, земледельческий круговорот, монотонные крестьянские будни – простая человеческая жизнь, в которой вдруг неким откровением становятся военные подвиги односельчанина, напоминающие о том, какой ценой завоёвано право на мирный созидательный труд.

Невольно или намеренно современные авторы сравнивают себя с фронтовым поколением. И в этом тоже видится попытка постижения исторической правды. Один из главных психологических эффектов художественной литературы – эмпатия – проявляется в стремлении познать другого, в военной поэзии – в категоричной постановке вопроса «А смогу ли я?», в предъявлении к самому себе высочайших нравственных требований: «О мне наверняка бы знать – смогу ль // я в площадном иль орудийном гуле, // как ты тогда, вперёд шагнуть под пули // и Родину закрыть собой от пуль!» [1, с. 140] (Г. Киселёв «Дядя Саша»). Психологическому погружению в реалии военного времени способствует и специфика субъектной организации ряда произведений. В сборнике «Па праву жывога» наблюдается организация повествовательного дискурса от имени павшего на поле брани бойца. Литераторы пытаются «примерить» на себя военные переживания, а потому используют такое построение лирического сюжета, где повествуемое «я» оказывается внутри событий, а не оценивает их через годы. Мёртвые вызывают к живым, к их сознанию и памяти: «– Трудно! // Мы мёртвые люди. // Глыбы нам давят груди» [1, с. 121] (Г. Казак «Эхо»). Реконструируемый поэтами диалог мёртвых и живых являет собой один из способов литературной рефлексии гуманитарной катастрофы, он обращён прежде всего к современникам в попытке детерминировать значимость исторического прошлого и ценность каждой человеческой жизни.

Литературная саморефлексия невоёвавших поэтов направлена на причины обращения к военной тематике. Современная литература словно выстраивает мост от настоящего к прошлому, восстанавливая утраченные взаимосвязи, предлагая новые подходы к заполнению временных лакун. Н. Малякко в стихотворении «Рэквіем» визуализирует замкнувшуюся цепь времён, персонифицирует акт окончательного завершения войны, которое состоится только тогда, когда последний ушедший ветеран встретится с первым павшим на войне солдатом [1, с. 224]. Помимо осознания своей миссии по аккумуляции, сохранению и передаче исторической памяти, белорусские авторы свидетельствуют о присутствии в личном и национальном ментальном пространстве памяти генетической, о встроенном «ДНК боли», которую представители белорусского народа передают из поколения в поколение. Самая жгучая и нестерпимая боль – в памяти семьи, в кровотоке, связывающим нас с дедами и прадедами

(Г. Самойло «Трагедыя на хутары Крушнікі», Г. Пашков «Маналог на кастрышчы»).

В поэзии невоёвавших много ярких стилистических находок. Сборник «Па праву жывога» убеждает в том, что белорусские авторы умело пользуются художественной деталью, создавая психологически убедительные образы и предлагая свои способы художественной репрезентации военной трагедии. В первую очередь, художественная деталь позволяет современным поэтам метафоризировать историческую память с помощью приёмов визуализации. Удивительно зримые образы, основанные на семантическом параллелизме, воплощены в стихотворениях К. Камейши, Г. Пашкова, О. Салтука, где пейзажная зарисовка становится основой для создания социальной аллегории: «Галіны //ампутаваныя // у гэтых жалобных бяроз» [1, с. 125] (К. Камейша «Калдычэва»); «Запчоўкаюць вавёкі на галінах, // а нам здаецца – узводзяцца куркі» [1, с. 358] (О. Салтук «Скарга дрэў»). К мифологической образности апеллирует М. Поздняков в стихотворении «Шырокі дняпро», где Днепр может быть осмыслен как аналог мифологического Стикса, уносящего людей в царство мёртвых [1, с. 309].

Лиро-эпическое начало в новейшей белорусской военной поэзии демонстрирует жанровые искания и специфику жанрового мышления авторов. Многообразие форм представлено классической поэмой Г. Пашкова «Трывога»; микропоэмой (согласно авторскому определению жанра) М. Шабовича «Паэма памяці» (с семантической точки зрения это, скорее, цикл самостоятельных стихотворений, объединённых общей темой); метажанровыми образованиями В. Макаревича «Хатынь» и Н. Шклярской «Пялёсткі» и др. Следует пояснить, что «Хатынь» представляет собой жанрово-стилевую диффузию баллады и поэмы (поэма в балладах или цикл баллад): «Балада статыстыкі», «Балада імён», «Балада агню», «Балада пабрацімства» і «Балада званоў». «Пялёсткі» же Н. Шклярской включают в себя поэтические тексты разных жанров: лирическое стихотворение, баллада, плач, лирический монолог, заговор. Очевидно, что белорусские авторы ищут и предлагают новые жанровые формы, наиболее соответствующие художественному познанию сложнейшего и многоаспектного военного прошлого.

Таким образом, современная белорусская поэзия о Великой Отечественной войне создаётся как представителями старшего поколения, творчески осмысливающими своё военное и послевоенное прошлое, так и авторами, чей творческий поиск опирается на исторические факты, свидетельства очевидцев, литературное наследие предшественников и, что самое важное, – генетическую память белорусского народа. Поэтический диалог поколений обеспечивает и приемственность лучших традиций советской военной литературы, и появление новых векторов эволюции белорусского поэтического творчества. Оригинальные ракурсы художественного постижения и репрезентации исторической правды

о Великой Отечественной войне посредством мифологической и библейской цитации, семантического параллелизма, многообразия способов субъектной организации наполняют произведения актуальной белорусской литературы экзистенциальным звучанием, демонстрируют их аксиологический диапазон, выводят осмысление проблемы «человек и война» на новый философский уровень.

Литература

1. Па праву жывога: кніга-прызнанне сучасных беларускіх паэтаў да 70-годдзя вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў / склад. Т.Ф. Рослік. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2014. – 472 с.

Н. В. Крыцкая

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава

УДК 373.3:028

ПРАБЛЕМЫ ФАРМІРАВАННЯ ЧЫТАЦКАЙ САМАСТОЙНАСЦІ НАВУЧЭНЦАЎ НА ПЕРШАЙ СТУПЕНІ АГУЛЬнай СЯРЭДняй АДУКАЦЫі

Ключавыя словы: чытанне, чытач, чытацкая самастойнасць, мастацкі твор, пазакласнае чытанне.

У артыкуле разглядаюцца шляхі фарміравання чытацкай самастойнасці навучэнцаў на першай ступені агульнай сярэдняй адукацыі. Аб'ектам вывучэння служаць некаторыя асаблівасці навучання літаратурнаму чытання. Тэарэтычныя палажэнні і метадычны каментарый ілюструюцца дыдактычным матэрыялам.

N. V. Krickaya

Vitebsk State University named after P. M. Masherova

PROBLEMS OF FORMING READING INDEPENDENCE OF STUDENTS IN THE FIRST

Key words: reading, reader, reading independence, artistic work, extracurricular reading.

The article examines ways of forming reading independence of students at the first level of general secondary education. The object of study is some features of teaching literary reading. Theoretical provisions and methodological commentary are illustrated by didactic material.

Праблема фарміравання чытацкай самастойнасці навучэнцаў на першай ступені агульнай сярэдняй адукацыі стала цікавай настаўнікам, метадыстам, псіхалагам яшчэ ў сямідзясятых гадах ХХ стагоддзя. Яны сталі разглядаць чытанне як пэўную вучэбную дзейнасць (камунікатыўную, пазнавальную, маўленчую). Гэта дзейнасць вучня павінна быць накіравана на правільнае асэнсаванне тэксту, узнаўленне яго з пазіцыі свайго светапогляду.

У навукова-метадычнай літаратуры розныя аўтары даюць сваю інтэрпрэтацыю тэрміна «чытацкая самастойнасць». Так М. М. Навумчук лічыць, што «чытацкая самастойнасць – гэта здольнасць чытача карыстацца кнігай як крыніцай ведаў і інфармацыі» [2, с. 31].

В. В. Джжалей вызначае, што чытацкая самастойнасць – гэта ўменне і жаданне ўкладваць у чытанне «працу душы», разважанне над кнігай яшчэ да чытання, успрымання зместу, абдумвання прачытанага, калі кніга ўжо загорнута [1, с. 68].

«Чытацкая самастойнасць», паводле М. А. Рубакіна, – гэта асобная ўласцівасць, якая характарызуецца наяўнасцю ў чытача матываў, якія прымушаюць яго звяртацца да кніг, і сістэмы ведаў, навыкаў, уменняў [3].

Меркаванне заснавальніка навуковай педагогікі К. Д. Ушынскага наступнае: «Чытацкая самастойнасць – здольнасць чытача зразумець узорны твор і адчуць яго» [5].

А.В. Швакіна адзначае, што наяўнасць чытацкай самастойнасці – гэта не проста актыўная пазнавальная накіраванасць дзяцей на кнігу як аб'ект, які выклікае ў іх станоўчыя эмоцыі і жаданне з ім дзейнічаць, гэта значыць разглядаць яго, гартаць, чытаць, але таксама выбіральнасць і захопленасць [6, с. 52].

Згодна з гэтымі азначэннямі, самастойнасць чытача з'яўляецца асабістай уласнасцю вучняў. Гэта можа разглядацца як выразная праява навучэнцаў цікавасці да чытання, жаданне браць у рукі кнігу любога жанру і нападняць сябе інфармацыяй. Калі вучань па ўласным жаданні бярэ ў рукі кнігу з мэтай атрымання інфармацыі, гэта і ёсць праява чытацкай самастойнасці. Гэта здольнасць прыводзіць не толькі да эфектыўнага і сістэматычнага атрымання ведаў, але і да ўмення прымяняць атрыманыя веды ў вучобе і жыцці.

Н. М. Святлоўская лічыць, што функцыя пашыранага чытання мае наступныя асаблівасці: якасці чытання (бегласць, выразнасць, правільнасць, усвядомленасць), пісьменнае чытанне (правільнае ўспрымання і перадача інфармацыі), любоў да чытання кніг як крыніцы інфармацыі.

Чытацкая самастойнасць – гэта індывідуальная праца самога навучэнца, праца з кнігай без уплыву дарослага чалавека (педагога або бацькоў). Аднак станаўленне чытацкай самастойнасці мае некалькі этапаў. Першы этап можна ўявіць трыядай: настаўнік – вучань – тэкст. Другі этап – гэта чытанне без пасрэднікаў. Але як паказвае практыка, без пастаяннага

ўплыву настаўніка працэс фарміравання чытацкай самастойнасці навучэнца (асабліва на першай ступені агульнай сярэдняй адукацыі) можа быць не зусім станоўчым. Звычайна чытацкая самастойнасць праяўляецца да сярэдніх класаў.

Паказчыкамі сфарміраванасці чытацкай самастойнасці навучэнцаў на першай ступені агульнай сярэдняй адукацыі з'яўляюцца валоданне тэхнікай чытання; праяўленне цікавасці да мастацкага твора; жаданне пашыраць чытацкі кругагляд; спарадкаванасць прачытаных кніг хаця б дзвюм лініям (кніга – аўтар, кніга – тэма); глыбіня ўспрымання прачытанага, г.зн. здольнасць аналізаваць прачытанае.

Н. М. Святлоўская вызначае тры законы фарміравання чытача: закон ведання кніг, закон дзейнаснага фарміравання чытацкай культуры, закон правакавання навучаннем нежадання чытаць.

Закон ведання кнігі – гэта базавы закон фарміравання чытача. Закон ведання кніг сцвярджае, што калі навучэнец ведае кнігі, то ў яго абавязкова прысутнічае чытацкая самастойнасць. І наадварот, калі ў навучэнца сфарміравана чытацкая самастойнасць, то ён, безумоўна, ведае кнігі з даступнага кола чытання.

Закон дзейнаснага фарміравання чытацкай культуры адлюстроўвае ўстойлівыя сувязі. Гэтыя сувязі вызначаюць узровень эфектыўнасці арганізацыйна-метадычнай сферы навучання чытанню пры розных суадносінах уключаных у яе вербальных і дзейных сродкаў.

Закон правакавання навучаннем нежадання чытаць фарміруе дзіцячытача. «Нежаданне чытача ёсць аб'ектыўнае следства навучання малодшых школьнікаў асобным чытацкім уменням без адначасовай усталёўкі на падахвочванне і фармаванне чытацкай самастойнасці» [4, с. 282].

Пастаяннае імкненне звяртацца да кніг, усвядомлены выбар матэрыялу для чытання, уменне эфектыўна прымяняць атрыманыя веды, навыкі і ўменні падчас чытання – усё гэта з'яўляецца прыкметай развітай чытацкай самастойнасці.

Пацверджаннем сфарміраванасцічытацкай самастойнасці навучэнцаў на першай прыступцы агульнай сярэдняй адукацыі можа служыць устойлівае жаданне і здольнасць выбіраць кнігі свядома, ужываючы ўсе наяўныя веды і ўменні падчас чытання.

Бесперапынная самаадукацыя, самаадукацыя і самаразвіццё могуць быць дасягнуты з дапамогай чытацкай самастойнасці.

Чаму так важна прывіць дзіцяці любоў да чытання, навучыць карыстацца кнігай? Рускі педагог, пісьменнік К. Д. Ушынскі казаў, што «чытанне ёсць стварэнне ўласных думак пры дапамозе думак іншых людзей».

Па словах педагогаў, многія вучні не чытаюць увогуле нічога, акрамя таго, што задаюць ім па праграме, а значыць, менавіта на школу ўскладаюцца асноўныя надзеі. Але «абавязалаўка» спараджае негатыўнае стаўленне да чытання. Якім жа чынам далучаць дзяцей да кнігі?

З-за асаблівасцей вучэбнага матэрыялу, які неабходна засвоіць дзецям, спосабы і метады навучання могуць быць рознымі. Каб сфарміраваць у навучэнцаў на першай ступені навучання асновы чытацкай самастойнасці, найбольш эфектыўным будзе спосаб назапашвання асабістага вопыту чытання праз успрыманне дзецьмі дзіцячых кніг і работа з дзіцячымі кнігамі, асноўнай формай навучання будуць урокі літаратурнага чытання і заняткі па пазакласным чытанні.

Самастойнасць у чытанні фарміруецца паступова, у залежнасці ад здольнасцей малодшага школьніка і яго ўзроставага ўзроўню, а пастаноўка мэты чытання заўсёды з'яўляецца вынікам знаёмства з кнігамі.

Навучэнцам першага класа можна прапанаваць выданні з кароткімі, набранымі буйным шрыфтам тэкстамі, якія змяшчаюць простыя фразы, знаёмыя словы. Ілюстрацыі дапамогуць дзіцяці, які дрэнна чытае, зразумець змест тэксту.

Вуснае слоўнае маляванне на ўроках літаратурнага чытання дазволіць вызначыць уяўленне вучнем знешняга выгляду героя і адпаведнасць яго аўтарскай задуме. Такое маляванне лепш за ўсё праводзіць пры паўторным чытанні твора.

Вялікую цікавасць у дзяцей выклікаюць дыдактычныя гульні. У працэсе гульні, асабліва ролевай, адбываецца пераўвасабленне, «прымерка» іншай сацыяльнай ролі, што дапамагае перажываць самыя розныя сітуацыі.

Важную ролю іграе літаратурная творчасць школьнікаў. Прапануйце ім стварыць свой твор, выказаць пачуцці і «намаляваць» словамі карціну, якая дазволіць убачыць свет і іншых людзей праз прызму свядомасці школьнікаў.

Карыснымі з'яўляюцца таксама заданні па стварэнні дзецьмі зборнікаў любімых казак, вершаў, прыказак, прымавак, крылатых выразаў на пэўную тэму, падборцы крыжаванак, коміксаў, ілюстрацый да твораў, якія вывучаюцца, вырабу макетаў дэкарацый да спектакляў.

Да ўрокаў пазакласнага чытання мэтазгодна рыхтаваць гульні, віктарыны, выставы кніг, падбіраць ілюстрацыі да твораў, крыжаванкі, шыфроўкі, загадкі. Можна прапанаваць дзецям творчыя заданні: з літар на картках скласці прыказкі, імёны герояў твораў; злучыць у пары карткі з назвамі і аўтарамі твораў. Літаратурная віктарына можа ўключаць урыўкі з апавяданняў, пытанні па творах. Дзеці могуць злучыць лініяй пачатак і канец прыказак, выбраць фінальную частку прыказкі.

Пры арганізацыі праектнай дзейнасці можна прапанаваць дзецям вывучыць жыццё і творчасць вядомых пісьменнікаў і паэтаў.

Наведайце з вучнямі тыпаграфію, выдавецтва, літаратурны музей, Нацыянальную бібліятэку. Карысна арганізоўваць сустрэчы з майстрамі мастацкага слова, журналістамі, карэспандэнтамі дзіцячых газет і часопісаў, мастакамі-ілюстратарамі і інш.

Важна не толькі чытаць кнігі, але і абмяркоўваць іх. Можна правесці акцыю «Чытаем разам!», у якой прымуць удзел і навучэнцы, і педагогі, і бацькі.

Заўсёды запатрабаваны ў навучэнцаў на першай ступені агульнай сярэдняй адукацыі конкурсы ўважлівых і начытаных, аматараў чытання, літаратурных марафоны і КВЗ, турніры знаўцаў кнігі, гадзіны паэзіі, конкурс малюнкаў «Любімы герой кнігі», ранічнік для першакласнікаў. З цікавасцю пройдзе прафарыентацыйная гульня «Людзі. Кнігі. Прафесіі». Можна прапанаваць дзецям напісаць кароткі, але інтрыгуючы аповед пра кнігу, якую яныхацелі б параіць прачытаць аднакласнікам, правесці экспрэс-апытанне «Я прачытаў і жадаю расказаць...».

Творчы педагог вельмі ўзважана падыходзіць да складання спісу літаратуры для летняга чытання: можна прапанаваць усяго 5-6 найменняў, а найлепш скласці асабістыя спісы з улікам узроўню развіцця і інтарэсаў кожнага навучэнца. Успрынята гэта будзе як сяброўская парада любімага настаўніка.

Важнай з'яўляецца праца з бацькамі. Як для іх, так і для дзяцей педагог можа раздрукаваць розныя рэкамендацыі. Напрыклад, парады школьнікам, як знаёміцца з новай кнігай, парады бацькам, як зрабіць кнігу добрым сябрам, памочнікам дзіцяці, анкеты з пытаннямі аб адносінах да кнігі ў сям'і.

Пазнавальным будзе правядзенне вуснага часопіса «Прэзентацыя хатняй бібліятэкі», які мае старонкі «Кнігі нашай сям'і», «Кнігі незвычайныя», «Кнігі памятных», «Кнігі выпадковыя», «Кніга з аўтографам».

Можна правесці бацькоўскі сход у бібліятэцы ў прысутнасці школьнікаў, пазнаёміць усіх з новымі, а часам і забытымі дзіцячымі аўтарамі, цікавымі серыямі кніг. Арганізаваны пры бібліятэцы клуб «Дзень сямейнага адпачынку» дапаможа пазнаёміць чытачоў з гісторыяй стварэння той ці іншай кнігі. Без сумнай дыдактыкі і павучанняў бібліятэкар і настаўнік зацікавіць дзяцей чытаннем. Можна ўнесці элементы тэатралізацыі, запрасіўшы прафесійнага акцёра або падрыхтаваўшы інсцэніроўку твора.

Такім чынам, захапленне школьніка свабодным чытаннем, фарміраванне незалежнага карыстальніка – важны напрамак сумеснай работы педагога, бібліятэкара, бацькоў.

Літаратура

1. Джежелей, О. В. Учим читать книгу : Пособие для учителя к урокам внекласс. чтения в 1-х кл. общеобразоват. шк. с пятиднев. учеб. недель / О. В. Джежелей, Н. Н. Светловская. – Москва : Просвещение, 1983. – 208 с.
2. Наумчук, М. М. Взаимосвязь классного и внеклассного чтения как средство формирования читательской самостоятельности младших школьников: автореф. дис. ... канд. пед. наук / М. М. Наумчук. – НИИ Педагогикеи УССР: Киев, 1987.– 31 с.

3. Рубакин, Н. А. Психология читателя и книги [Текст] : краткое введение в библиографическую психологию / Н. А. Рубакин ; [вступ. статья Ю. А. Сорокина, канд. филол. наук]. – Москва : Книга, 1977. – 264 с.

4. Светловская, Н. Н. Обучение детей чтению: Практическая методика. Учебная практика / Н. Н. Светловская, Т. С. Пиче-Оол.– М. : Академия, 2001.– 282 с.

5. Ушинский, К. Д. О первоначальном преподавании русского языка. Избранные педагогические сочинения / К. Д. Ушинский. – М. : Учпедгиз, 1954. – 825 с.

6. Швакина, Е. В. Вместе с книгой мы растем: программа развития читательского интереса у детей младшего школьного возраста / Е. В. Швакина. – М., 2012.– 52 с.

У. І. Куліковіч

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт

УДК 811.161.3'373.22

**ТРАНСПАРТНАЯ ЛЕКСІКА
Ў “ПРАВІЛАХ БЕЛАРУСКАЙ АРФАГРАФІІ І ПУНКТУАЦЫІ”
ЯК АДЛЮСТРАВАННЕ ЭТНАКУЛЬТУРНАЙ
І САЦЫЯЛЬНА-ГІСТАРЫЧНАЙ АДМЕТНАСЦІ ГРАМАДСТВА**

Ключавыя словы: правілы арфаграфіі, транспартная лексіка, факультатыўны кампанент правіла, семантычныя групы, этнакультурныя асаблівасці.

Артыкул прысвечаны функцыянаванню слоў-прыкладаў у структуры правілаў беларускай арфаграфіі. Сцвярджаецца, што транспартная лексіка побач з іншымі разрадамі лексікі з’яўляецца пэўнай “аўтаномнай карцінай свету” распрацоўнікаў тэксту актуальных сёння арфаграфічных прадпісанняў. Метадам суцэльнай выбаркі былі ўстаноўлены асноўныя семантычныя групы транспартнай лексікі, акрэслены іх культурныя і сацыяльныя функцыі. Зроблена выснова, што факультатыўны кампанент правілаў павінен змяшчаць значна больш эталонаў правапісу слоў, якія абазначаюць разнастайныя сучасныя рэаліі.

U. I. Kulikovich

Belarusian State Technological University

**TRANSPORT VOCABULARY
IN THE “RULES OF BELARUSIAN SPELLING AND PUNCTUATION”
AS A REFLECTION OF ETHNO-CULTURAL
AND SOCIO-HISTORICAL DISTINCTION OF THE SOCIETY**

Key words: rules of spelling, transport vocabulary, optional component of the rule, semantic groups, ethnocultural features.

The article focuses on the issues of the functioning of example words in the rule structure of Belarusian orthography. It is argued that transport

vocabulary alongside other lexical discharges is a certain “autonomous picture of the world” text developers of today’s current orthographic prescriptions. Basic semantic groups of transport vocabulary were established by the continuous sampling method, and their cultural and social functions were outlined. It is concluded that the facultative component of the rules must contain many more word spelling benchmarks denoting diverse modern realities.

Правілы беларускай арфаграфіі неаднаразова становіліся аб’ектам увагі многіх беларускіх і замежных лінгвістаў [2; 3; 6; 9], педагогаў і метадыстаў, якія вывучаюць эфектыўнасць розных метадаў навучання і распрацоўваюць новыя падыходы да выкладання беларускага правапісу [1; 7] у тым ліку і ў супастаўленні з рускай мовай [4]. Аднак па-ранейшаму многія пытанні, звязаныя з даследаваннем структуры і зместу саміх правіл як навукова-вучэбнага лінгвістычнага тэксту, што складаецца з трох асноўных кампанентаў – абавязковага, факультатыўнага і прагматычнага [5, с. 72], застаюцца дыскусійнымі.

Аб’ектам нашага даследавання з’яўляецца факультатыўны кампанент правілаў: словы-прыклады, што адносяцца да транспартнай лексікі. Менавіта ілюстрацыі да правілаў, як сведчыць вопыт, мабілізуюць веды, сістэматызуюць і структурыруюць вывучанае, стымулююць пазнавальную актыўнасць вучня, напаўняюць абстрактныя фанетычныя, граматычныя, графічныя паняцці (гук, літара, склад, слова і г. д.) канкрэтным зместам, фарміруюць навыкі назіраць за моўнымі фактамі, спрыяюць усведамленню беспамылковага пісьма як адной з праяў уласнага ўзроўню культуры і культурнай самасвядомасці народа – носьбіта мовы.

Прадметам вывучэння стаў этнакультурны і сацыяльна-гістарычны змест, зафіксаваны ў выяўленых найменнях. З гэтага вынікае і задача даследавання – акрэсліць этнакультурныя і сацыяльна-гістарычныя адметнасці жыцця беларусаў, што рэпрэзентуюць транспартныя словы ў структуры сучасных правіл, і скласці рэкамендацыі па выкарыстанні лексікі названай тэматычнай групы ў вучэбных распрацоўках новага пакалення. Матэрыялам для даследавання паслужыла выданне “Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” – Правілы (2008) [9], кніга, якая стала асновай для стварэння іншых відаў літаратуры арфаграфічнай тэматыкі.

Найперш мы зыходзім з таго, што транспарт ва ўсе часы быў і застаецца неад’емнай часткай жыцця любога грамадства, а транспартная лексіка – гэта не проста набор слоў, якія абазначаюць віды транспарту, тэхналагічныя аперацыі і вытворчыя працэсы, асоб, чыя дзейнасць звязана з транспартам, назвы транспартных шляхоў, дарог і пад., назвы збудаванняў, звязаных з транспартнай дзейнасцю, і інш. Яна – своеасаблівы код, які захоўвае інфармацыю пра культуру, гісторыю, сацыяльную структуру і каштоўнасці народа. Па-другое, як адзін са складнікаў факультатыўнага кампанента правілаў транспартная лексіка

побач з іншымі разрадамі лексікі з’яўляецца пэўнай “аўтаномнай карцінай свету” распрацоўнікаў тэксту актуальных сёння Правілаў (2008), своеасаблівым вынікам індывідуальнай катэгарызацыі калектыўна здабытых этнасам ведаў пра свет, ведаў, якія затым “тыражуюцца” праз вучэбныя матэрыялы на шырокую аўдыторыю навучэнцаў. Безумоўна, у адрозненне ад іншых відаў і жанраў тэксту (публіцыстычнага, мастацкага) абмежавальным чыннікам выбару таго ці іншага слова тут выступае змест правіла, яго рэкамендацыі, наяўнасць/адсутнасць у слова арфаграмы.

Даследаванне транспартнай лексікі ў кантэксце арфаграфічных правілаў і нормаў дазваляе глыбей зразумець узаемадзеянне мовы і культуры, прасачыць, як мова рэпрэзентуе сацыяльны адметнасці мінулага і сучаснага грамадства.

Транспартная лексіка прадстаўлена ў тэкстах правілаў наступнымі дзесяццю асноўнымі семантычнымі групамі.

1. Назвы транспартных сродкаў – самая шматлікая (Табліца). У дужках пасля слоў указана частотнасць іх выкарыстання ў Правілах (2008).

Табліца. – Назвы транспартных сродкаў

Віды транспарту		Словы
Сушапутны (21)	гужавы (6)	<i>воз (4), калёсы (2), фурманка (2), абоз (1), сані (1), вазок (1).</i>
	аўтамабільны (9)	<i>камбайн (3), машына (3), трактар (2), МТЗ-82 (1) аўтамабіль (2), аўтамашына (1), грэйдар (1), матацыкл (1), сенакасілка (1), экскаватар (1); маркі машын: «Волга» (2) «Ніва» (1), «Опель» (1), «Жыгулі» (1).</i>
	чыгуначны (6)	<i>поезд (4) цягнік (4), вагон (1), вагон-рэстаран (1), матавоз (1), паравоз (1).</i>
Водны (6)		<i>човен (4), лайнер (1), ледарэз (1), лінкар (1), судна (1), эсмінец (1).</i>
Паветраны (4)		<i>спадарожнік (3), самалёт (2), авіяцыя (1), ракета (1).</i>
Усе віды (4)		<i>тэхніка (1), эшалон (1), канвеер (1), лайнер.</i>

2. Назвы асобных элементаў, дэталей, частак транспартных сродкаў: *агрэгат (1), аэрафотапрыбор (§ 5, п. 7), вобад – абады (1), вось (2), вёслы–вясло (§ 6, п. 1), дызель (1), дызель-матор (1), дэталі (1), кола (2) (у тым ліку і ў складзе фразеалагізма: ні ў кола ні ў мяла), купэ (1) (§ 3, п. 2), панарад (1) – ‘каркас, аснова калёс’: На прыгуменні, поруч з садам, павець з гумном стаяла радам, а пад паветкаю прылады: вазок, калёсы, панарады, старыя сані, восі, колы і вуляў некалькі на пчылы... (Я. Колас, с. 115); рэактар (§ 4, п. 4), стоп-сігнал (1) – ‘светлавы знак тармажэння, які знаходзіцца ў заднім ліхтары транспартных сродкаў’.*

3. Найменні асоб, якія маюць адносіны да транспарту: *возчык (1), касір, лётчык (2): У яго тады жыла запаветная мара – стаць лётчыкам (І. Мележ, с. 127); лётчык-касманавт (1), паромчык (1): Гэй, паромчык,*

давай пераправу! (М. Лынькоў, с. 131); перавозчык (1): *Не праходзіць і дня, каб на ўчастку пагранатрада вартавыя граніцы не затрымлівалі перавозчыкаў «левых» грузаў* (с. 129); шафёр (2).

Як бачым, намінацыі асоб нешматлікія. Няма, напрыклад, слоў, якія б называлі людзей, што карыстаюцца транспартнымі сродкамі, прымаюць удзел у стварэнні транспартных сродкаў і інш.

4. Месца прыпынку, стаянкі транспарту: вакзал (2): *Тым часам поезд з кожнай хвілінай набліжаўся да вакзала і нарэшце спыніўся* (Я. Колас, с. 100); *дэпо* (1), *карчма-станцыя* (1) (уст.) – ‘заезны дом з начлегам у дарэвалюц. Беларусі, на Украіне і ў Польшчы’: *Такія карчмы-станцыі Мінскі тракт меў бадай праз кожныя дзесяць кіламетраў* (З. Бядуля, с. 98); *перон* (1), *станцыя* (3): *станцыя метро «Няміга»; на станцыю Орша; На станцыі шумеў паравозтаварнага цягніка, шумеў ціха і роўна* (Я. Колас, с. 68).

5. Назвы месцаў для праезду: *аб’езд* (1), *брод* (2), *грэбля* (1), *дарога* (9), *раздарожжа* (1), *тунэль* (1), *тупік* (1), *пераправа* (1), *фарватар* (1), *чыгунка* (2) ‘рэйкавая дарога, прызначаная для руху паяздоў’: *Побач з чыгункай стаяў высокі стары лес, таемны, пануры і важны* (с. 62), *А там за возерам, як струнка, пралегла роўненька чыгунка* (Я. Колас, с. 95), *метро* (1) ‘гарадская электрычная чыгунка, звычайна падземная’.

6. Назвы транспартных арганізацый і прадпрыемстваў: Міжнародная авіяцыйная федэрацыя (1), МТЗ (Мінскі трактарны завод); рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Мінскі трактарны завод» (с. 130).

7. Назвы галін прамысловасці па стварэнні транспартных сродкаў: *авіяматарабудаванне, аўтатрактарабудаванне* (§ 5, п. 7).

8. Назвы адзінак вымярэння транспартнай работы: *самалёт-вылет* (1), *тона-кіламетр-гадзіна* (1).

9. Назвы дзеянняў, працэсаў і станаў: *аб’езд, ад’езд, адвезці, выехаць, пад’ехаць, лязг, лязгаць і ляск, ляскаць; прыезд, выезд, праязны, выязны*.

10. Слова, якія абазначаюць іншыя спецыяльныя найменні: *авіябілет, мотагонкі, мотакрос, мотаспорт; аўтаматакрос, веласпорт, мотабол* (§ 34, п. 1); *конегадоўля* (§ 5, п. 2), *ДАІ, АІ-95* (§ 41, п. 5). З улікам словаўтваральнай матывацыі можна выдзеліць і шэраг тэрмінаў-прыметнікаў, утвораных ад транспартных тэрмінаў-назоўнікаў: *самаходны* (*самаход* + *н*), дзе *самаход* – назва некаторых машын і транспартных сродкаў са сваёй цягай, *трохколавы* (*тры* + *кола*); *вагонарамонтны* (*вагон* + *рамонт* + *н*), *прыборабудульнічы* – які адносіцца да *прыборабудавання*, галіны машынабудавання, што вырабляе вымяральныя прыборы, сродкі апрацоўкі; *цвёрдапаліўны, зернеўборачны, торфаўборачны, сараканяцітонны*.

Выяўлены фактычны матэрыял дазваляе зрабіць наступныя высновы, якія могуць служыць і рэкамендацыямі адносна выкарыстання транспартнай лексікі і не толькі.

1. Правілы арфаграфіі адыгрываюць важную ролю ў захаванні стабільнасці пісьмовай мовы. Веданне іх у большасці выпадкаў дазваляе пазбегнуць памылак у пісьмовым маўленні і спрыяе дакладнаму выражэнню думак. Выкарыстанне транспартнай лексікі як ілюстрацыйнага матэрыялу службыць не толькі запамінанню, сістэматызацыі арфаграфічных нормаў, кадыфікаваных эталонаў напісання, з'яўляецца часткай граматычнасці, але і падштурхоўвае ажыццяўляць далейшую працу па ўдакладненні тэкстаў арфаграфічных законаў. Напрыклад, лексема *цвёрданаліўны* (с. 57: § 36, п. 1) у адпаведнасці з п. 2 §7 Правілаў (2008) павінна пісацца з літарай *е* ў першай частцы складанага слова (*цверданаліўны*), аднак у якасці прыклада падаецца напісанне з літарай *ё*. Падобныя факты несупадзення тэорыі з практыкай неабходна інтэрпрэтаваць і тлумачыць. А выкарыстанне лацінскіх і літар рускай мовы ў назвах транспартных сродкаў і прадпрыемстваў (напрыклад, *Красовер Zotye T600 збіраецца ў Беларусі; завод «БЕЛДЖИ», тралейбусы SYABAR*) патрабуе распрацоўкі новых правілаў, якія павінны ўлічваць як фанетычныя, так і культурныя аспекты.

2. Найменні транспартных сродкаў, асобных элементаў, дэталяў, частак транспартных сродкаў і іншыя семантычныя групы падкрэсліваюць асаблівасці беларускага ландшафту, яскрава адлюстроўваюць культурныя стэрэатыпы і каштоўнасці беларусаў як “людзей на балоце”, якія займаюцца пераважна сельскай гаспадаркай і часта карыстаюцца чыгуначным і водным транспартам. Пра гэта сведчаць самыя частотныя адзінкі (*воз – вазы, човен – чаўны*) – найбольш запатрабаваныя ў мінулым сродкі перамяшчэння па сушы і вадзе, сінанімічныя найменні *поезд і цягнік*, а таксама такія словы, як *вобад – абады, вась, вёслы – вясло, брод, грэбля, пераправа, судна, чыгунка, вакзал, карчма-станцыя, конегадоўля, возчык, панарад, паромчык, перавозчык, машына, камбайн, паравоз, трактар, сенакасілка*. Назвы ж гужавога транспарту *воз, калёсы, фурманка, абоз, сані, вазок* ‘лёгкае сані, спецыяльна абсталяваныя для выезду’ падкрэсліваюць культурныя асаблівасці (традыцыі і звычаі) беларусаў.

3. Транспартная лексіка ў правілах дазваляе прасачыць гістарычнае развіццё нашага грамадства і самой мовы. Так, паводле Правілаў (2008), можна скласці своеасаблівы партрэт сучаснай Беларусі. Па-першае, гэта краіна, дзе сімваламі гарадскога ладу жыцця з’яўляюцца паняцці *метро, станцыя метро* “Няміга”, *перон, канвеер, тунэль, дэпо, праязны*. Па-другое, гэта дзяржава, своеасаблівымі брэндамі якой сталі *МТЗ, МАЗ, рэактар, грэйдар, дызель-матор; авіяматарабудаванне, аўтатрактарабудаванне, Гомсельмаш*. Па-трэцяе, гэта “Зялёны лісток на планеце Зямля” (Я. Сіпакоў), дзе вялікая ўвага ўдзяляецца развіццю “паветранага транспарту”: *самалёт, авіяцыя, ракета, лётчык-касманаўт, лайнер, самалёт-вылет*, Міжнародная авіяцыйная федэрацыя, *спадарожнік* ‘касмічны апарат, які запускаецца ў касмічную прастору

з дапамогай ракетных устаноўак’: Паводле папярэдніх даных, рух усіх трох спадарожнікаў адбываецца па блізкіх арбітах з пачатковымі параметрамі (§ 22, п. 14). Па-чацвёртае, гэта міралюбівая еўрапейская краіна, паколькі ваенная сфера транспартнай лексікі ў Правілах (2008) прадстаўлена толькі адзінкавымі запазычанымі найменнямі: *лінкар, эсмінец*.

4. На жаль, намінацый транспартных сродкаў, якія б адлюстроўвалі інавацыйную сістэму перамяшчэння людзей і грузаў, узровень найноўшых тэхналогій, некаторыя сацыяльныя адрозненні (напрыклад, *папамабіль*), няшмат. Няма, напрыклад, назваў марак машын, якія сёння выпускаюцца ў нашай краіне: *Geely (Джылі), BelGee, «Радзіміч», «Купава», БелАЗ-75214*. Не прадстаўлены сярод прыкладаў гарадскі і прыгарадны транспарт: *электрычка* (хаця лепшы беларускі адпаведнік, на наш погляд, – *электравік*), *тралейбус, аўтобус, трамвай, маршрутка, электробус*; сучасныя індывідуальныя транспартныя сродкі: *веласіпед ці ровар, скутар, мотаролер, манед, аквабайк, гідрацыкл, монакалясо, гіраскутар, сегвей, электраскейт* і інш. На гэта, думаецца, трэба звяртаць увагу кадэфікатарам мовы і выкладчыкам-практыкам. Бо, як сцвярджаецца ў навуковай літаратуры, адбор слоў для правіла “павінен адпавядаць нашаму “сёння”, а не “ўчора” з улікам узроставых асаблівасцей навучэнцаў: “менш авечак і сажалак, больш *смартфонаў* і *планшэтаў*”, паколькі “большасць са школьнікаў у наступныя гады з высокай доляй верагоднасці не будзе гэтыя эталоны бачыць у друкаваным тэксце ўвогуле. Або бачыць у рэжыме маўленчай гульні або папросту непісьменнага тэксту” [10, с. 62].

Літаратура

1. Антановіч, Н. М. Навучанне арфаграфіі ў пачатковых класах: вучэбна-метадычны дапаможнік для настаўнікаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання / Н.М. Антановіч. – Мінск: Народная асвета, 2021. – 206 с.
2. Беларуская арфаграфія: здабыткі і перспектывы: матэрыялы рэсп. навук.-практ. канф., прысвеч. 90-годдзю БДУ (Мінск, 20 – 21 кастр. 2011 г.) / Беларус. дзярж. ун-т [і інш.]; рэдкал.: М. І. Свістунова (адк. рэд.) [і інш.]; пад агул. рэд. М. Р. Прыгодзіча. Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2012. 167 с.
3. Беларуская граматыка: ад Браніслава Тарашкевіча да сучаснасці : зборнік матэрыялаў Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 19–20 студзеня 2017 г.) / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культ., мовы і літ-ры, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа. Мінск: Чатыры чвэрці, 2017. 418 с.
4. Боженко, Л. Н. Современная русская орфография как система в сопоставлении с белорусской орфографией: учебно-методическое пособие / Л. Н. Боженко. – Мозырь : МГПУ им. И. П. Шамякина, 2011. – 183 с.
5. Васюковіч, Л. С. Лінгваметадычная канцэпцыя вучэбнага тэксту: рэтраспектыўны, тэарэтыка-аналітычны і практыка-арыентаваны аспекты: манаграфія / Л. С. Васюковіч. – Віцебск: ВДУ імя П. М. Машэрава, 2015. – 192 с.
6. Запрудскі, С. М. Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930-я гады / С. М. Запрудскі. – Мінск : БДУ, 2013. – 367 с.
7. Зелянко, В. У. Навучанне арфаграфіі беларускай мовы ў 5–11 класах: тэорыя і практыка : манаграфія / В. У. Зелянко. – Мінск: ІВЦ Мінфіна, 2016. – 194 с.

8. Піскуноў, К. Ф. Мова як сістэма: Правапіс у святле камп'ютарна-лінгвістычнага аналізу / склад. К. Ф. Піскуноў, К. М. Пучынская; пад рэд. М. Р. Прыгодзіча. – Мінск: Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”, 2014. – 360 с.

9. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск: Нац. цэнтр прававой інфарм. Рэсп. Беларусь, 2008. – 144 с.

10. Рудяков, А. Н. Об актуальности функционального подхода для орфографии современного русского языка /А. Н. Рудяков // Филология и культура. Philology and Culture. – 2023. – №1 (71). – С. 58– 64.

А. А. Лагуноўская

Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

УДК 929:82:27-235

ХРЫСЦІЯНСКАЯ СПАДЧЫНА ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ Ў САЦЫЯКУЛЬТУРНЫМ КАНТЭКСЦЕ

Ключавыя словы: хрысціянства, каштоўнасці, канфесія, Біблія, пратэстантызм, праваслаўе, каталіцызм.

Даследуюцца канфесійныя аспекты літаратурнай спадчыны Ф. Скарыны, якія патрабуюць сучаснай рэканструкцыі і інтэрпрэтацыі. Аналіз дзейнасці Ф. Скарыны як перакладчыка, тлумачальніка і выдаўца біблейскіх тэкстаў дазваляе выявіць праваслаўныя, каталіцкія і пратэстанцкія традыцыі ўплыву на асэнсаванне ім хрысціянскага веравучэння і практыкі. На падставе вывучэння прадмоваў і пасляслоўяў Ф. Скарыны да Бібліі аналізуюцца яго ўяўленні пра хрысціянскія каштоўнасці як сацыякультурны феномен.

A. A. Lagunouskaya

Brest State University named after A. S. Pushkin

CHRISTIAN HERITAGE OF FRANCYSK SKARYNA IN SOCIO-CULTURAL CONTEXT

Key words: christianity, values, confession, Bible, protestantism, orthodoxy, catholicism.

The article examines confessional aspects of F. Skaryna's literary heritage that require modern reconstruction and interpretation. An analysis of F. Skaryna's work as a translator, interpreter and publisher of biblical texts allows us to identify orthodox, catholic and protestant traditions of influence on his understanding of christian doctrine and practice. Based on the study of F. Skaryna's prefaces and afterwords to the Bible, his ideas about christian values as a socio-cultural phenomenon are analyzed.

XVI ст. для старабеларускіх зямель было азнаменавана змяненнем сацыякультурных і грамадска-эканамічных умоў. Панавальны накірунак у грамадска-палітычнай дзейнасці традыцыйных для нашых земляў хрысціянскіх канфесій: праваслаўя і каталіцызму, які стрымліваў інтэлектуальнае прыстасаванне народа да новай сацыяльна-эканамічнай сітуацыі, пачаў падвяргацца крытыцы і паступова губляць свае пазіцыі. Захапленне схаластыкай, абстрактнымі разважаннямі, спірытуалістычнай выявай жыцця, абьякавасць да знешніх бакоў існавання чалавека, якія панавалі ў Сярэдня стагоддзі, пачалі страчваць сваю актуальнасць ва ўмовах светапоглядных трансфармацый. Ф. Скарына быў першым сярод беларускіх інтэлектуалаў і культурных дзеячаў, які пачаў асэнсоўваць хрысціянства з неартадаксальных пазіцый, што выклікае асаблівую цікавасць да выяўлення ўплыву на фарміраванне яго светапогляду праваслаўнай, каталіцкай і пратэстанцкай традыцый. На думку Ф. Скарыны, царква «есть собрание христианское» [3, с. 100], што звязвае галоўны сэнс дадзенай рэлігійнай арганізацыі з ідэяй зносінаў аднаверцаў. Ф. Скарыну можна разглядаць як першаадкрывальніка напрамку працэсу вытлумачэння хрысціянскага веравучэння і практыкі ў рэфармацыйным рэчышчы на старабеларускіх землях. Імкненне ўзмацніць пазіцыю асобы і яе індывідуальную дзейнасць, дабіцца актуалізацыі яе інтэлектуальнай і маральнай значнасці, падмацаваць яе больш высокім агульным узроўнем разумення сацыяльнай рэальнасці стала асноўнай матывацыяй асветніцкіх намаганняў Ф. Скарыны.

Літаратурная спадчына Ф. Скарыны (1490 – 1541 гг.) дае магчымасць даследавання яго ўяўленняў аб канфесійных каштоўнасцях як сацыякультурным феномене. Асабістае месца займае пытанне аб канфесійнай прыналежнасці Скарыны. Найбольш аргументаванымі версіямі з’яўляюцца яго прыхільнасць альбо да праваслаўнай, альбо да каталіцкай традыцый хрысціянства. На карысць першай сведчаць выданні Скарыны, на карысць другой – наяўныя біяграфічныя дадзеныя.

Сам Скарына ў сваіх выданнях называе сябе толькі Францішкам (Францыск імя каталіцкае) і нідзе не згадвае іншага імя, што наўпрост паказвае на сувязь беларускага першадрукара з каталіцкай традыцыяй. Прыхільнасць праваслаўнай традыцыі прадстаўлена ў біблейскіх выданнях Скарыны і яго Падарожнай кніжцы.

Скарынінская «Бівлія руска» прызначана «да людзей паспалітых рускай мовы», як неаднаразова кажа сам выдавец у пасляслоўях да біблейскіх кніг. У прадмове да Псалтыры (1517 г.) ён тлумачыць таксама, што надрукаваў кнігу «рускими словами, а словенским языком... наиболее с тое причины, иже мя Милостивый Бог с того языка (народа) на свет пустил». Царкоўнаславянская граматыка і лексіка (у праваслаўнай традыцыі) пераважаюць не толькі ў біблейскім тэксце, але, на думку беларускага філолага А. І. Жураўскага, нават у прадмовах Францыска

Скарыны. Выдавец ідзе за традыцыйным для праваслаўнай Псалтыры рахункам псалмоў, дзяленнем іх на кафізмы. Не толькі парадак кніг Апостала (1525 г.) адпавядае прынятаму ў праваслаўнай традыцыі, але абазначаны пачатак і канец кожнага зачала, «як у царкве Божай шануецца». У Малой падарожнай кніжцы Скарына выдаў акафісты і каноны, надрукаваў Сімвал веры без каталіцкай устаўкі «і ад Сына», лік царкоўнага года традыцыйна пачынаў з верасня і заканчваў жніўнем, «згодна з статутам Іерусалімскай Царквы», у святцах паказаў памяці рускіх святых звг. Антонія і Феадосія Пячэрскіх, кн. Барыса і Глеба.

Разам з тым, неабходна адзначыць, што ў выданнях Скарыны заўважны і ўплыў каталіцкай традыцыі. У прыватнасці, адной з крыніц для яго службы чэшскі пераклад Бібліі 1506 г., які ўзыходзіць да лацінскай Вульгаты, перакладзенай са старажытнаўрэйскай. Царкоўнаславянскі тэкст Старога Запавету ўзыходзіць да грэчаскага перакладу (Септуагінце). Паміж двума перакладамі – грэчаскім (у праваслаўнай традыцыі) і лацінскім (у каталіцкай традыцыі) – ёсць пэўныя адрозненні ў разуменні Бібліі як першакрыніцы хрысціянскага веравучэння і сацыяльнай практыкі. Канфесійныя каштоўнасці ў спадчыне Ф. Скарыны паўстаюць, такім чынам, з аднаго боку, у праваслаўнай, з другога боку, у каталіцкай традыцыі. Напрыклад, Псалтыр, у яго тыповая царкоўнаславянская традыцыя, якая ўзыходзіць да Септуагінты, аднак у кнізе Быццё лік гадоў жыцця патрыярхаў (5 гл.) вядзецца па версіі Вульгаты. Паводле ўсё той жа заходняй традыцыі, у прадмове да ўсёй Бібліі выдавец не называе ў пераліку біблейскіх кніг III Ездры і III Макавейскую, а ў пераліку новазапаветных кніг ставіць Дзеі і Саборныя пасланні пасля пасланняў ап. Паўла. Характэрна таксама, што Скарына называе Багародзіцу Марыю «Дзявіцай», а не «Дзевай», як прынята у славянскай праваслаўнай традыцыі. У прадмове да Першага паслання ап. Пятра ў Апосталі (1525 г.) выдавец называе яго «старэйшым апосталам Хрыста», які на працягу дваццаці пяці гадоў кіраваў Царквой Хрыстовай у Рыме (меркаванне, якое ўзыходзіць да бл. Іераніма). Такама трэба адзначыць, што не гаворыць Скарына пра асаблівыя прэрагатывы рымскіх пап.

Найбольш жа сувязь з каталіцкай традыцыяй адкрываецца ў біяграфічных звестках беларускага першадрукара. Веданне латыні для паступлення ў Кракаўскі ўніверсітэт мяркуе навучанне ў каталіцкай школе. У Вільні, як гаворыцца ў судовым дакуменце 1532 г., Скарына быў доктарам і сакратаром Віленскага каталіцкага біскупа Яна (захаваўся цэлы шэраг дакументаў з указаннем імя «доктара Францішка», якія злучаюць абодвух гэтых дзеячаў, пачынаючы з 1523 г. па 1532 г.).

Выданні Францыска Скарыны былі шырока вядомыя і ў Літоўскай Русі, і ў Маскоўскай Русі. В.П. Оргіш бачыць у светапоглядзе Ф. Скарыны паралелізм, а месцамі і супадзенне з ідэямі нямецкага рэфарматара М. Лютэра [2, с. 11]. У прадмове да ўсёй Бібліі Ф. Скарына пісаў: «В сей книзе всее прироженое мудрости зачало и конець; Бог вседержитель

познаван бывае» [3, с. 199]. Ф. Скарына лічыў, што калі ў чалавека няма веры ў біблейскае аб'яўленне, то ніякія намаганні самі па сабе не ў стане зблізіць яго з Богам. Ідэя абсалютнага прыярытэту веры, якая займае цэнтральнае месца ў пратэстанцкай традыцыі, таксама з'яўляецца лейтматывам разважанняў Ф. Скарыны аб рэлігіі. Ён таксама робіць выснову аб тым, што вера адначасова з'яўляецца і надзеяй, г.зн. у рэчышчы пратэстантызму сцвярджае, што толькі вера як непасрэдная сувязь з Богам дазваляе спадзявацца на збаўленне. У выніку з дадзенай заявы можна падысці да высновы аб тым, што абрадава-рытуальны кампанент культавай дзейнасці не з'яўляецца значным і можа адысці на другі план.

Беларускі першадрукар даказваў, што ў мэтах стварэння найлепшага грамадскага парадку неабходна забеспячэнне становішча, пры якім усе правы ў цэлым і кожны закон паасобку былі б справядлівымі, моцнымі, неабходнымі і карыснымі. Для паляпшэння прававой сітуацыі, на яго думку, закон павінен грунтавацца на «натуральным праве» і зыходзіць з маральнага прынцыпу, выкладзенага ў Евангеллі: «Рабіце з людзьмі тое, што вы хацелі б атрымаць ад іншых, і не рабіце таго, чаго б вы не хацелі атрымліваць ад іншых». Такім чынам, галоўны маральны прынцып хрысціянства прадстаўлены ў літаратурнай спадчыне Ф. Скарыны. Неабходнасць жа «пісанага закона», г.зн. права, абумоўлена, па словах Скарыны, шматлікімі парушэннямі закону прыроды. Сам закон закліканы абараняць асобу і грамадзянскую супольнасць ад прыгнёту, несправядлівасці і знявагі. Такім чынам Скарына развіваў у сваіх творах ідэю натуральных правоў чалавека. Ён пісаў, што ўсе людзі нараджаюцца свабоднымі, усе людзі, што з'явіліся на свет, роўныя паміж сабой [1, с. 61].

Паводле натуральна-прававой канцэпцыі, адным з найбольш яскравых прыхільнікаў якой у Беларусі лічацца Ф. Скарына, С. Будны і А. Валан, сутнасць права заключаецца ў ідэі права, г.зн. у тым, якім павінна быць права, а яго змест раскрываецца праз паняцці «свабода», «розум», «справядлівасць». Сама прыналежнасць да чалавечага роду з пункту гледжання натуральна-прававой канцэпцыі разумеецца як галоўная ўмова для валодання чалавекам правам на жыццё, свабоду і асабістую недатыкальнасць. У гэтым канцэпцыя натуральнага права адпавядае каштоўнасцям асновам хрысціянства: правы надаюцца чалавеку пры нараджэнні, таму што ён першапачаткова іх варты. Ва ўсіх хрысціянскіх канфесіях маральнай каштоўнасцю з'яўляецца павага да ўсіх людзей, створаных па вобразе і падабенстве Бога. Вобраз і падабенства Бога як агульнахрысціянская духоўна-маральная каштоўнасць выступае як ідэал, дзейснае імкненне да якога ўзвышае чалавека, садзейнічае фарміраванню маральнай культуры ўзаемаадносін з канкрэтным чалавекам і грамадствам у цэлым. Імкненне да дасягнення духоўна-маральнага ідэалу ў індывідуальнай і сацыяльнай практыцы спрыяе ўсталяванню ў грамадстве аднадумства і аднадушнасці, аб якім у Бібліі сказана як аб «адзінстве духу ў саюзе міра» (Эф. 4: 3).

Ф. Скарына сцвярджае анталагічную роўнасць усіх людзей: «А тако прежде всех законов или прав писаных закон прироженный всем людям от господа Бога дан есть и весь во едином словеси скончается: “Возлюбиши ближнего своего, яко сам себе”» [3, с. 100]. Першадрукар таксама піша пра аўтаномію індывідуальнай волі і асабісты маральны выбар, што разглядаецца ім як зыходны крытэрыі маральнай каштоўнасці асобы. Аднак маральныя адносіны, намеры і словы атрымліваюць поўную каштоўнасць у працэсе іх завяршэння праз учынкi («Вера без спраў мёртвая», Як. 2:26). Ф. Скарына адзначае: «Затым не толико словом, але и делом показати веру христианскую...» [3, с. 101].

Такім чынам, у спадчыне Ф. Скарыны абгрунтоўваецца меркаванне аб тым, што не толькі адносіны паміж людзьмі павінны грунтавацца на хрысціянскіх каштоўнасцях любові, сумлення і справядлівасці, але таксама законы, улада і палітыка. У сваёй літаратурнай спадчыне Ф. Скарына першым кантурна ўстанавіў уплыў традыцыйных хрысціянскіх канфесійных каштоўнасцей на беларускі менталітэт. Разумеючы сумленне як свабоду ад граху (маральнага зла, неадпаведнасці духоўна-маральным прынцыпам хрысціянства) у прымаемых рашэннях, Скарына прытрымліваўся ідэі вяршэнства народа ў дзяржаве і заканатворчасці, якая не адпавядала рэчаіснасці таго часу, але паўплывала на будучыню заканадаўства: ідэя прыярытэта надсабовых каштоўнасцяў (Бог, народ, дзяржава, сям'я), а не асобнага індывіда пасля была падкрэслена ў тэкстах Статутаў ВКЛ [1, с. 62].

Мовазнавец У. В. Анічэнка на падставе праведзеных ім даследаванняў сцвярджае, што у каментарах да Бібліі Ф. Скарыны большасць яго лексем маюць агульнаславянскае паходжанне і этымалогію [4]. Кнігавыдавецкая дзейнасць Ф. Скарыны выступіла спосабам распаўсюджвання каштоўнасцей хрысціянства ў нацыянальнай культуры.

Важнасць укладу Ф. Скарыны ў развіццё славянскай культуры складалася ў тым, што яго зварот да Бібліі як да пісьмовай першакрыніцы хрысціянскага веравучэння, дазволіў распаўсюдзіць яе сярод простага народа, што аказалася магчымым дзякуючы яго дзейнасці як першадрукара. Шматгранная дзейнасць Ф. Скарыны спрыяла знішчэнню межаў, якія падзялялі асвечанае духавенства і простых людзей. Тлумачэнне біблейскіх тэкстаў перастала быць выключным прывілеем святароў. Перакладаючы кнігі Святога Пісання на старабеларускую мову і, выдаючы іх вялікімі тыражамі, Ф. Скарына, падобна М. Лютэру ў Германіі, які ажыццявіў пераклад Бібліі з латыні на нямецкую мову, выявіў магчымасць існавання новага фармату рэлігійных адносін паміж Богам і чалавекам. Пры гэтым пасрэдніцкая роля царквы і духавенства ў дадзеным працэсе губляла ранейшае значэнне. Для свайго часу скарынінская інтэрпрэтацыя найважнейшых палажэнняў хрысціянскага веравучэння і сацыяльнай практыкі ўяўляла сабой найбольш смелы вопыт

асэнсавання каштоўнасцей хрысціянства як сацыякультурнага феномена, што адпавядала патрабаванням часу.

Літаратура

1. Лагуноўская, А. А. Хрысціянскія каштоўнасці ў маральным патэнцыяле беларускага народа / А. А. Лагуноўская; Брэст. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна. – Брэст: БрДУ, 2016 – 200 с.
2. Оргиш, В. П. Только верой (религиозно-реформаторские воззрения Франциска Скорины) / В. П. Оргиш // Журн. Белорус. гос. ун-та. Философия. Психология. 2018. – № 2. – С. 10–16.
3. Скорина, Ф. Предисловия и послесловия / Ф. Скорина // Франциск Скорина и его время: энцикл. справ. / Белорус. сов. энцикл. ; редкол. : И. П. Шамякин (гл. ред.) [и др.]. – Минск, 1990, с. 99–101.
4. Словарь языка Скорины : в 2 т. / сост. В. В. Аниченко. – Минск : Выш. шк., 1977–1984. – 2 т.

Л. В. Леванцэвіч

Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

УДК 811.161.3'242:39(075.8)

БРЭСЦКА-ПІНСКАЕ ПАЛЕССЕ ЯК ЭТНАКУЛЬТУРНАЯ ПРАСТОРА

Ключавыя словы: рэгіянальная моўная карціна свету, ландшафт, Брэсцка-Пінскае Палессе, этнакультура, менталітэт, светапогляд.

У рэчышчы антрапалагічнай парадыгмы лінгвістамі даследуецца моўная карціна свету, на фарміраванне якой паўплывалі, у тым ліку, прырода і ландшафт. У артыкуле падаюцца звесткі пра гістарычныя і прыродна-геаграфічныя асаблівасці Брэсцка-Пінскага Палесся, якія адыгралі значную ролю ў фарміраванні этнакультуры, менталітэту і светапогляду жыхароў рэгіёна.

K. V. Levantsevich

Brest State A. S. Pushkin University

BREST-PINSK POLESIE AS AN ETHNO-CULTURAL SPACE

Key words: regional linguistic picture of the world, landscape, Brest-Pinsk Polesie, ethnoculture, mentality, worldview.

In the context of anthropological paradigm linguists study the linguistic picture of the world, the formation of which was influenced, among other things, by nature and landscape. The article presents historical and natural-geographical features of Brest-Pinsk Polesie, which played a significant role in the formation of ethno-culture, mentality and worldview of the inhabitants of the region.

Адным з фундаментальных паняццяў сучаснай філалогіі з’яўляецца моўная карціна свету. Паняцце карціны свету выражае спецыфіку чалавека і яго быцця, узаемаадносіны са светам, найважнейшыя ўмовы яго існавання ў свеце. На яе фарміраванне ўплываюць традыцыі, прырода, ландшафт, выхаванне і іншыя сацыяльныя і этнакультурныя фактары.

На сённяшнім этапе развіцця лінгвістыкі гаворыцца пра шматлікасць карцін свету: навуковая карціна свету, найўная карціна свету, моўная карціна свету нацыянальнай мовы (нацыянальная моўная карціна свету), моўная карціна свету асобнага чалавека, фразеалагічная карціна свету, этнічная карціна свету, дыялектная моўная карціна свету, савецкая ідэалагічная карціна свету, элітарная карціна свету, масавая карціна свету і інш. Мы будзем апеляваць тэрмінам рэгіянальная моўная карціна свету. Гэта карціна свету жыхароў пэўнага рэгіёна краіны, які вылучаецца ландшафтнымі, геаграфічнымі, гістарычнымі, культурнымі і моўнымі асаблівасцямі. Пад рэгіянальнай моўнай карцінай свету мы разумеем гістарычна сфарміраваную ў паўсядзённай свядомасці моўнага калектыву пэўнага рэгіёна і адлюстраваную ў мове сукупнасць уяўленняў пра свет, якія сфарміраваліся як вынік моўнай, маўленча-разумовай дзейнасці многіх пакаленняў людзей, а таксама адлюстраваныя ў мове асаблівасці нацыянальнага характару і менталітэту.

Звернем увагу на гісторыю, прыроду і ландшафт Брэсцка-Пінскага Палесся, якія паўплывалі на фарміраванне светапогляду, культуры і менталітэту жыхароў гэтага рэгіёна.

Беларусы-палешукі заўсёды былі звязаны з прыродай, адчувалі яе прыкметны ўплыў на сваё паўсядзённае жыццё і працу, вымушаны былі прыстасоўвацца да асаблівасцей прыроднага асяроддзя. Са старажытнасці яны ўлічвалі прыродна-кліматычныя ўмовы пры фарміраванні сваіх звычаяў, абрадаў, традыцый, падчас працоўнай дзейнасці. Творы беларускага фальклору якраз і адлюстравалі своеасаблівую “звязанасць”, “злучанасць” беларусаў з прыродай. Своеасаблівая прыгажосць і непаўторнасць, разнастайнасць краявідаў Брэсцка-Пінскага Палесся заўсёды ўплывалі на светабачанне, характар беларусаў. Незмаўкальны шум вялізных, дрымучых лясоў і бароў, шматлікія глыбокія азёры, загадкава-жахлівыя балоты і дрыгва з цягам часу сфарміравалі ў беларусаў-палешукоў багатую фантазію, развітую ўражлівасць, некаторую містычнасць светапогляду, пэўную абвостранасць пачуццяў, незвычайнасць успрымання многіх прыродных з’яў. Як адзначаў нямецкі лінгвіст Й. Л. Вайсгербер (1899–1985), прырода і гістарычныя падзеі складаюць галоўную прадметную аснову для стварэння моўнай карціны свету кожнага народа.

Вядомы беларускі географ А. Смоліч у пачатку XX ст. заўважыў, што наш край вызначаецца разнароднасцю паверхні нават на невялікіх адлегласцях, частай зменай краявідаў, чаго нельга пабачыць

ні ў аднаобразным украінскім стэпе, ні ў надбалтыйскіх і літоўскіх нізінах, ні ў бязмежных прасторах плоскіх узвышшаў “Маскоўшчыны”.

Неаднароднасць рэльефу Беларусі дазваляе выдзеліць асноўныя фізіка-геаграфічныя рэгіёны: Беларускае Паазер’е, Беларускае Палессе і Цэнтральны рэгіён. У Паазер’і пераважае ўзгорыста-нізінны рэльеф з мноствам азёр. У цэнтральных раёнах большасць тэрыторыі занята ўзвышшамі і раўнінамі, у той час як вобласць Беларускага Палесся ўяўляе сабой вялікую раўніну з пячанымі дзюнамі, шматлікімі балотамі, маленькімі азёрамі і рачулкамі. У цэлым жа на долю раўнін і нізін прыпадае амаль 4/5, а на ўзвышшы – прыкладна 1/5 тэрыторыі Беларусі.

Брэсцка-Пінскае Палессе геаграфічна размяшчаецца ў Палескай нізіне, уздоўж вялікай і прыгожай ракі Прыпяць і яе прытокаў (Піны, Цны, Лані, Ясельды, Гарыні, Убараці, Пцічы, Случы, Стыры, Сцвігі, Тур’і, Смердзі і інш.).

Вучонымі пераканаўча даведзена, што рака Ясельда працяглы час уяўляла сабой частку этнічнай мяжы паміж славянамі і балтамі. Гэта нельга разумець у літаральным сэнсе. Рэкі ў старажытнасці не раз’ядноўвалі, а аб’ядноўвалі людзей, бо з’яўляліся галоўнымі шляхамі зносін. Этнічнымі межамі ў старажытнасці і ў ранняе сярэднявекое з’яўляліся буйныя лясныя і балотныя масівы. Паласа балотных і лясных масіваў праходзіць на поўнач і паўночны ўсход ад парэчча Ясельды. Гэтыя лясы і балоты ўтвараюць мяжу паміж Палессем і Панямоннем.

Паколькі прырода Беларусі вызначаецца прыкметнай разнастайнасцю, неаднароднасцю, своеасаблівым спалучэннем розных ландшафтаў, глеб, кліматычных умоў, то ўсё гэта, узятае ў сукупнасці, накладвала свой адметны, непаўторны адбітак на характар і светаўспрыманне мясцовых жыхароў. Прычым істотная розніца прыроды на поўначы і поўдні Беларусі абумовіла спецыфіку гаспадарчай дзейнасці, матэрыяльнай і духоўнай культуры насельніцтва гэтых раёнаў, што ў сваю чаргу дапамагала складанню некалькі адрозных характараў беларусаў у розных мясцовасцях. Цёплы клімат з дастатковай колькасцю ападкаў, пераважна маляўнічы раўнінны рэльеф з мноствам рэк, азёр і іншых водных артэрыяў, разнастайныя глебы, багацце жывёльнага і расліннага свету (найперш у XIX – пачатку XXI стст.) у цэлым спрыялі шырокаму рассяленню тут людзей, іх шматлікім гаспадарчым заняткам, адпачынку і г.д. Псіхалагамі заўважана, што жыхары раўнінных тэрыторыяў найчасцей вызначаюцца спакойным, разважлівым характарам, што, безумоўна, можна аднесці і да беларусаў [1].

I. Для таго, каб уявіць, у якой ступені балота паўплывала на фарміраванне светапогляду беларусаў у цэлым і палешукоў у прыватнасці, прывядзём некаторыя факты пра балоты Беларусі. Сёння Беларусь знаходзіцца на пятнаццатым месцы па агульнай плошчы балот. У Беларусі сустракаюцца ўсе тры віды балот – верхавыя, нізінныя

і пераходныя. Самыя старажытныя балоты Беларусі знаходзяцца на Палессі, іх узрост каля 11 тысяч гадоў. Па дадзеных “Нацыянальнага атласа Беларусі” (2002 г.) балоты Беларусі займаюць 4,6% тэрыторыі краіны, а ў 1958 г. (дандзеныя з “Атласа БССР”) балоты займалі 21,7% тэрыторыі. Меліярацыя ў Беларусі пачалася яшчэ ў 1856 г.

Міжнародны статус аховы Рамсарскага ўгоддзя (Рамсарская канвенцыя, або Канвенцыя пра водна-балотныя ўгоддзі (англ. *Convention on Wetlands*), поўная назва: Канвенцыя пра водна-балотныя ўгоддзі, якія маюць міжнароднае значэнне галоўным чынам у якасці месца бытавання вадаплаўных птушак) мае 26 асабліва ахоўных тэрыторый Беларусі, большасць з якіх размешчана на тэрыторыі Брэсцка-Пінскага Палесся – ”Альманскія балоты”, “Спораўскі”, “Сярэдняя Прыпяць”, “Выганашчанскае”, “Падвялікі Мох” і інш.

Пінскія балоты апісаў у сваёй працы “Живописная Россия: Литовское и Белорусское Полесье” (1882 г.) А. К. Кіркор: “*Весь бассейн Припети со множеством притоковъ, озеръ, ручьевъ, порождающихъ необъятную влажность, давно извѣстенъ подъ общимъ названіемъ Пинскихъ болотъ*” [2, с. 340]; “*Болота въ долинѣ Припети занимають ¼ часть всего пространства <...> Большая часть ихъ [болот] совершенно недоступна, непроходима, съ рѣдкими исключеніями во время сильныхъ жаровъ или большихъ морозовъ*” [2, с. 341]. Аўтар прыводзіць назвы больш вядомых (па велічыні або якасці) балот: *Гричинь, Качай болото, Стрижъ, Одрино, Жерново, Гайдзинь, Гвозса, Одръ, Лютень, Волховые.*

Найбольш дакладна і вобразна апісаў палескія балоты Якуб Колас у аповесці “Дрыгва”: “*Балоты абярнуліся ў суцэльныя вадзяныя пустыні, дзе маркотна выступалі адны толькі парыжэлыя купіны з сухою леташняю травою, голыя купы лазовых кустоў, да палавіны залітыя вадю, ды высокія шпяні алешын <...>. Адны толькі цёмныя пушчы захоўвалі сваю звычайную суровасць, <...> тоячы ў сваіх нетрах звярыныя логавы, непраходныя дрыгвяністыя балоты, рэчкі, азярцы, пячаныя груды-астравы, вузкія, не ўсім вядомыя праходы, дарогі з бясконцымі бродамі і цэлыя шырачэзныя рэчкі снегавай вады, што <...> лавінаю пералівалася з балота ў балота па цёмных нізінах, накіроўваючыся ў Прыпяць*” або “*Спакойна і павольна, як у зачараваным сне, утуліўшыся ў балоты, нясе Прыпяць сухадоламу Дняпру сваю багатую даніну. Не спяшаецца яна выносіць дабро палескіх балот. А яго так многа, што ўсё роўна, спяшайся не спяшайся, а гэтай работы ёй хопіць на доўгія гады. Можна, і надзею страціла яна вынесці хоць калі-небудзь гэтае мора цёмна-ружовай вады з неабсяжных балот Палесся, і з гэтай прычыны яна такая павольная і флегматычная*”.

Па меркаванні некаторых гісторыкаў, менавіта палескія балоты ў XIII ст. спынілі войскі мангола-татар, якія ішлі з поўдня, чым уратавалі большую частку тэрыторыі Беларусі ад навалы. Дарэчы, успаміны пра

войскі ворагаў, якія патанаюць у беларускіх балотах, захаваліся ў легендах і паданнях. Напрыклад, у паданні “Бітва пад Лясной” расказваецца пра загінулых у балоце шведаў: *“Швед,разбіты пад Лясной, трапіў у балота Чыстая Лужа. Там патанулі ў дрыгве яго гарматы, коні, людзі, а галоўны начальнік іх – Левенгаўпт – кінуўся цераз Брадзілаў мост на Прапойск”* [3, с. 257]. Абарончую функцыю выконвала балота і падчас Другой сусветнай вайны, нездарма за Беларуссю замацавалася метафара “партызанскі край”, бо партызаны размяшчаліся звычайна ў цяжкадаступных сховішчах, балотах ці лясах.

На тэрыторыі Беларускага Палесся знаходзіцца шмат прыродных славукасцей краіны. Гэта і знакамітая Белавежская пушча, і нацыянальны парк “Прыпяцкі”, велічыня якога амаль 188 тысяч гектараў.

II. На тэрыторыі Брэсцка-Пінскага Палесся даследчыкамі выяўлены помнікітых археалагічных культур, якія вучонымі лічацца славянскімі. Гэта помнікі тшцінецкай (каля 1500 –1100 г. да н. э.), лужыцкай (каля X–V стст. да н. э.), паморскай (IV–II стст. да н. э.), зарубінецкай (III ст. да н. э. – II ст. н. э.), познезарубінецкай (II–V стст.), пражскай (VI–VII стст.) культур.

Славянскія помнікі фіксуюцца з VIII–XIII стст. Паўночная галіна надпрыпяцкай раннеславянскай групы стала першапачатковым ядром дрыгавіцкага племяннога саюзу. Першапачаткова гэтае ядро ахоплівала парэчча Прыпяці ад нізоўяў Гарыні на захадзе да Дняпра на ўсходзе. У далейшым арэал дрыгавічоў пашыраўся наступным чынам: дрыгавіцкія помнікі IX – пачатку X стст. вядомыя па рацэ Бярэзіна да яе вярхоўяў, па Брагінцы, часткова па Случы і Арэсе, па Дняпры ніжэй вусця Бярэзіны. Да X ст. адносяцца помнікі дрыгавічоў па Дняпры вышэй вусця Бярэзіны, па Друці, Пцічы, Свіслачы, Лані, у вярхоўях Нёмана, у цэнтральнай Міншчыне. К канцу X ст. склаўся асноўны арэал дрыгавічоў. Паўднёвая яго мяжа праходзіла на поўдзень ад Прыпяці, паўночная – на поўнач ад Мінска, да Лагойска і Барысава, усходняя – па Дняпры да Быхава і Друці, заходняя – да лініі Лунінец – Ганцавічы – Стоўбцы – Заслаўе. У XI ст. дрыгавічы з’явіліся ў Панямонні, у паўночна-ўсходнім Пабужжы (Камянецкі раён) і на Беласточчыне.

У этнічнай гісторыі Заходняга Палесся істотная роля належыць валынянам. У канцы VII – пачатку VIII стст. у склад валынянскага племяннога саюзу ўвайшла частка славянскага насельніцтва Брэсцка-Пінскага Палесся. Міграцыі валынян на поўначы дасягалі сучаснага г. Навагрудка.

На тэрыторыі Брэстчыны ў сярэдневякоўі жылі таксама прадстаўнікі заходнябалцкага народа яцвягаў.

У навуковай супольнасці склалася меркаванне, што самая вялікая колькасць старажытных помнікаў пражскай культуры знаходзіцца на Беларускім Палессі і прылеглых рэгіёнах Украіны, адносяцца яны да так званай “фазы нуль”.

Брэсцка-Пінскае Палессе адметнае ў моўным плане і вядомае дыялектолагам як арэал захавання архаічных фанетычных, марфалагічных і лексічных рыс. Менавіта ў семантыцы слова ўтрымліваецца інфармацыя пра сістэму каштоўнасцей народа – носбіта мовы, захавальніка гістарычнага і культурнага вопыту.

Усе названыя фактары наклалі адбітак на фарміраванне этнакультурнай прасторы жыхароў Брэсцка-Пінскага Палесся, рэгіянальнай моўнай карціны свету. Бясспрэчна, карціна свету аказвае ўплыў на тып адносін чалавека да свету – прыроды, іншых людзей, да самога сябе як члена гэтага свету, прадпісвае нормы паводзін чалавека ў свеце і грамадстве. Нацыянальны характар этнакультуры выяўляецца ў адмысловым успрыманні яе носбітамі навакольнага свету, які знаходзіць сваё непасрэднае адлюстраванне ў мове праз значэнне моўных знакаў.

Літаратура

1. Дубянецкі, Э. С. Таямніцы народнай душы: кн. для вучняў / Э. С. Дубянецкі. – Мінск : Нар. асвета, 1995. – 47 с.
2. Живописная Россия : Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении : Литов. и Белорус. Полесье : репр. воспроизведение изд. 1882 г. – Минск : БелЭн, 1993. – 550 с.
3. Легенды і паданні / склад. М. Я. Грынблат і А. І. Гурскі ; рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – 552 с.

Н. А. Мамыко

Витебский государственный университет имени П. М. Машерова
УДК 004.738:811.161'276.2

ТЕХНОЛОГИИ И ЯЗЫК: КАК ИНТЕРНЕТ ВЛИЯЕТ НА СЛЕНГ ПОКОЛЕНИЙ

Ключевые слова: интернет, молодежный сленг, виртуальное общение, социальные сети, компьютерные технологии, модернизация языка, глобализация.

В статье рассматривается влияние интернет-технологий на развитие и трансформацию молодежного сленга в современном обществе. Анализируется, как цифровая коммуникация, социальные сети и мессенджеры способствуют быстрому распространению новых слов и выражений, а также изменению существующих языковых норм. Особое внимание уделяется механизмам, через которые интернет-культура формирует сленг: от мемов и хештегов до сокращений и эмодзи. Также обсуждаются социальные и культурные аспекты, влияющие на восприятие и использование сленга. Мы также уделим внимание тому, как глобализация и доступность информации способствуют смешению языковых культур и формированию нового лексического пространства.

TECHNOLOGY AND LANGUAGE: HOW THE INTERNET AFFECTS THE SLANG OF GENERATIONS

Key words: Internet, youth slang, virtual communication, social networks, computer technologies, language modernization, globalization.

The article examines the impact of Internet technologies on the development and transformation of youth slang in modern society. The article analyzes how digital communication, social networks and messengers contribute to the rapid spread of new words and expressions, as well as changes in existing language norms. Special attention is paid to the mechanisms through which Internet culture forms slang: from memes and hashtags to abbreviations and emojis. The social and cultural aspects that influence the perception and use of slang are also discussed. We will also pay attention to how globalization and the availability of information contribute to the mixing of linguistic cultures and the formation of a new lexical space.

Интернет давно зарекомендовал себя как удобный инструмент для общения. В последние два десятилетия стремительное развитие информационных технологий и широкое распространение интернета оказали значительное влияние на все аспекты человеческой жизни, включая язык. Одним из наиболее ярких проявлений этого влияния является эволюция сленга, который стал неотъемлемой частью общения молодежи. Изначально термин «сленг» использовался для обозначения молодежного жаргона. Сейчас сленг – это не только молодежное явление, но и более широкий социальный феномен. Самую активную и обширную часть разговорной лексики составляет сленг, или жаргон. Сленг, как динамичная и изменчивая форма языка, отражает культурные, социальные и технологические изменения в обществе.

Современные коммуникационные платформы, такие, как социальные сети, мессенджеры и блоги, не только способствуют распространению новых слов и выражений, но и формируют уникальные языковые нормы для различных поколений. Они формируются людьми в процессе общения, под влиянием эмоций, с целью более ярко и точно передать свои чувства и продемонстрировать принадлежность к определенной социальной группе. Жаргонная лексика включает в себя слова и выражения, относящиеся к социальной разновидности речи, которая отличается специфической, экспрессивно переосмысленной, «сниженной» лексической и словообразовательной семантикой.

Изучение современного общества основывается на принципе антропоцентризма, который также является основой для анализа

современной культуры. Этот принцип находит отражение в глубоком исследовании живой разговорной речи, отличающейся своей эмоциональностью, динамичностью и разнообразием конструкций.

С развитием культуры лексикон общества претерпевает значительные изменения: некоторые выражения теряют свой первоначальный смысл, другие исчезают из повседневного использования, а третьи появляются под влиянием времени. В этом контексте особенно актуальны исследования, посвященные поиску и анализу современного сленга, так как через некоторое время понимание речи современных людей может стать затруднительным, что приведет к коммуникативному разрыву.

Часто бывает трудно определить происхождение сленговых терминов, поскольку сленг – это явление устной речи, а не письменного языка. Эрик Партридж первым систематически и лингвистически изучил феномен сленга, предположив, что слово, скорее всего, будет в употреблении в течение десятилетия, прежде чем его зафиксируют на письме. Сленг обычно образуется путем отклонения от стандартных форм языка. Коулман также отмечает, что сленг изменяется в рамках более широких семантических изменений и связан с определённой степенью «игривости». Развитие сленга считается в значительной степени «спонтанным, живым и творческим» процессом. Несмотря на появление множества новых сленговых слов, которые иногда принимаются в стандартный лексикон, многие из них со временем исчезают. Чтобы жаргонный термин стал сленговым, его необходимо использовать в определённый момент как способ пренебречь стандартным языком.

Молодежный сленг вызывает наибольший интерес и активно используется в повседневном общении. Как наиболее изменчивое и социокультурно значимое явление, жаргон молодежи еще не устоялся во времени, что создает определенные трудности в его изучении. Готовность молодежи принимать новое, активное отстаивание своих интересов, желание выделяться из массы и получать удовольствие — все это сказывается на словарном запасе, а также на изменчивости и разнообразии выражений. Например,

Назовём объективные причины, способствующие возникновению и распространению сленга:

1. Развитие компьютерных технологий. Увеличение доступа к интернету и внедрение технологий в различные сферы жизни привели к формированию новой компьютерной лексики. Примеры: «скилл» (от английского «skill» – навык), «ивент» (от «ivent» – событие в сетевой игре (к примеру, особый новогодний режим), «засейвить» (от «save» – спасти), «юзать» (от «use» — использовать), доска (от «board») – виртуальное пространство для общения или обмена идеями, например, на форумах или в социальных сетях, кликбейт (от «clickbait») – заманчивый заголовок или изображение, предназначенное для привлечения внимания и кликов.

2. Глобализация культуры. Активное внедрение зарубежного искусства в повседневную жизнь, включая кино и музыку, также повлияло на язык. К примеру, «бацать (лабать)» играть музыку, «слоны» – большие диджейские наушники, «редиска» – нехороший человек, «трейлер» – короткое видео, представляющее фильм, а также «мем» – сообщение, которое быстро распространяется в интернете, «тренд» – обозначает модное направление или явление.

3. Пропаганда здорового образа жизни. Растущий интерес к идеалам физической формы создает новые выражения. Например, «зожник» – человек, который пропагандирует здоровый образ жизни, правильное питание, спорт или «сушка» – диета, уменьшение калорийности рациона, чтобы лишний жир ушёл, а мышцы остались и их было лучше видно, «крепатура» – боль в мышцах после тренировки, кроссфит – интенсивная тренировка, сочетающая различные виды физических упражнений, суперфуд – продукты с высокой питательной ценностью, которые полезны для здоровья, ПП (правильное питание) – рацион, основанный на здоровых и сбалансированных продуктах.

4. Потребность в быстрой и четкой коммуникации в социальных сетях. Упрощение выражения эмоций и обмен мыслями становятся важными. Например, «спс» – спасибо, «ку» – привет, «омг» (от «OhmyGod») – О боже, «гг» (от Good Game) – хорошая игра, «тильт» – грустить, «лейм» – убогий, «ок» – хорошо, «xD» – смех.

Студенты и школьники активно используют современные компьютерные технологии, что делает их восприимчивыми к новым и интересным выражениям. Эта группа стремится компактно передать свои мысли и не всегда придерживается общепринятого языка, активно заимствуя слова из различных сфер, таких как музыка, искусство, спорт и учеба.

Причины использования сленга среди молодежи можно выделить следующим образом:

1. Желание выделиться из толпы, продемонстрировать смелость и решительность, выразить эмоции и определить свою социальную группу.

2. Протест против взрослого мира, рутины и обыденности, стремление к игривости и непринужденности.

3. Нежелание быть как все.

4. Увлечение социальными сетями и онлайн-играми.

Последний пункт особенно интересен и может быть непонятен для тех, кто не знаком с этой культурой. Изначально термин «сленг» использовался для обозначения молодежного жаргона. А сейчас глобальная сеть способствовала появлению нового направления молодежного сленга – «игрового сленга». Он часто переходит в обиход не только у геймеров, но и у обычных подростков, которые хотят самовыразиться и почувствовать себя частью «элиты» молодежной среды. Молодые люди порой не задумываются о значении используемых слов,

что свидетельствует о широком проникновении игровой лексики в повседневную речь. Качество и особенности игрового сленга поражают своим богатством англицизмов и неологизмов, а также словами, образованными на основе заимствованных терминов. Также за последнее время появились и другие различные виды сленга, такие как бизнес-сленг, компьютерный сленг, театральный сленг, сленг социальных сетей, журналистский, армейский, радиолобительский и даже сленг футбольных хулиганов.

Глобализация и доступность информации играют ключевую роль в смешении языковых культур и формировании нового лексического пространства. Вот несколько аспектов этого процесса:

1. Интернет и социальные сети. Современные технологии позволяют людям из разных уголков мира общаться друг с другом в реальном времени. Социальные сети, форумы и мессенджеры создают платформы для обмена идеями, что способствует заимствованию слов и фраз из разных языков. Это приводит к появлению новых выражений и сленга, которые становятся частью повседневного общения.

2. Кросс-культурные влияния. Глобализация способствует распространению культурных продуктов, таких как музыка, фильмы и игры, что приводит к интеграции элементов различных языков. Например, английские слова и фразы могут проникать в другие языки через популярную культуру, создавая новые гибридные формы.

3. Многоязычие. В условиях глобализации многие люди становятся многоязычными, что позволяет им свободно перемещаться между языками и культурами. Это приводит к смешению лексики и грамматических структур, образуя новые языковые формы.

4. Образование и работа. Доступность образовательных ресурсов на разных языках и возможность работать в международных компаниях также способствуют смешению языков. Люди начинают использовать термины из профессиональной сферы, что обогащает их речевой запас и создает новые лексические единицы.

5. Неологизмы и заимствования. Глобализация порождает необходимость создания новых слов для описания новых явлений и технологий. Это приводит к активному образованию неологизмов и заимствованию терминов из других языков.

Таким образом, глобализация и доступность информации не только обогащают языковую среду, но и способствуют созданию динамичного и разнообразного лексического пространства, отражающего изменения в обществе и культуре.

В заключение, изучение сленга представляет собой важный аспект лингвистики и социолингвистики, который позволяет глубже понять динамику языка и его связь с культурными и социальными контекстами. Сленг не только отражает идентичность и принадлежность к определённой

группе, но и служит инструментом для выражения эмоций, креативности и инноваций в языке. Его анализ помогает выявить изменения в обществе, а также тенденции в коммуникации между различными поколениями. Таким образом, исследование сленга не только обогащает наши знания о языке, но и способствует более полному пониманию культурных процессов, происходящих в современном мире. Важно продолжать изучение этого явления, чтобы сохранить многообразие языковых форм и их значений в условиях глобализации и быстрого технологического прогресса.

Литература

1. Григорьев, В. П. Современное просторечие и жаргоны // Книга о русском языке / под. ред. И. С. Ильинской. – М.: Знание, 1969. – С. 159 – 174.
2. Коробейникова, Н. Н. Опыт социолингвистического анализа сленговой лексики студентов / Н.Н. Коробейникова // *Magister Dixit: научно-педагогический журнал Восточной Сибири.* – 2012. – № 1. – С. 172–176.
3. Костикова, Ю. В. Сленг как элемент молодежной субкультуры эмо / Ю.В. Костикова, М.И. Григорян // *Современное педагогическое образование.* – 2019. – № 4. – С. 183–186.
4. Кузина, Л. А. Классификация и анализ современного компьютерного и Интернет-сленга / Л. А. Кузина // *Международный журнал гуманитарных и естественных наук.* – 2019. – № 5-1. – С. 74–77.
5. Матвеева, Е. П. Сленг и современные молодежные субкультуры / Е.П. Матвеева // *Бюллетень медицинских Интернет конференций.* – 2014. – Том 4. – № 5. – С. 455.
6. Назаркина, Е. А. Сравнительный анализ молодежного сленга Великобритании и Германии / Е.А. Назаркина // *Вестник ТГПИ. Гуманитарные науки.* – Таганрог, 2006. – № 2. – С. 67–70.
7. Петрова, Ю. А. Особенности сленга и его функционирования в современных молодежных субкультурах / Ю. А. Петрова, С. В. Самарская // *Гуманитарные и социальные науки.* – 2020. – № 2. – С. 65–74.
8. Склярова, В. А. Сленг современных студентов: социологический анализ / В.А. Склярова // *Экономика и социум.* – 2016. – № 5(24). – С. 601–604.
9. Цибизова, О. В. Англицизмы в молодежном сленге 2020–2021 гг.: опыт описания и анализа / О. В. Цибизова, И. И. Галанкина // *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Теория языка. Семиотика. Семантика».* – 2021. – Том 12. – № 3. – С. 684–698.

Г. М. Мезенка

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава
УДК 81'373.2:811.161.3'373.2+821.161.3:81:39+811.112.2'27(476)

**УРБАНОНІМЫ Ў ГОНАР БЕЛАРУСКІХ ПРАЗАІКАЎ І ПАЭТАЎ
У КАНТЭКСЦЕ ЭТНАКУЛЬТУРНЫХ КАШТОЎНАСЦЕЙ
І ТРАДЫЦЫЙ**

Ключавыя словы: аанастыка, беларускія празаікі і паэты, культурная ідэнтычнасць, лінгвагеаграфія, урбанонім, этнакультурныя каштоўнасці, этнакультурныя традыцыі.

Артыкул прысвечаны вывучэнню месца антрапонімаў – імёнаў беларускіх празаікаў і паэтаў – ва ўрбананіміі і іх ролі як вербалізатараў этнакультурных каштоўнасцей і традыцый. Высвятляецца кола мастакоў беларускага слова, прозвішчы і імёны якіх паслужылі ўтваральнай асновай сучасных урбанонімаў; групы назваў унутрыгарадскіх лінейных і планарных аб'ектаў у адносінах да перыяду творчасці тых, чые прозвішчы сталі прапрыяльнай часткай урбанонімаў; лінгвагеаграфія гэтай часткі ўрбананімікона. Падкрэсліваецца, што назвы ў гонар беларускіх празаікаў і паэтаў складаюць адзін з ключавых пластоў нацыянальнай урбананіміі, які разлічаны на фарміраванне і падтрыманне сацыяльнай і культурнай ідэнтычнасці беларусаў, захаванне і перадачу культурнай спадчыны, умацаванне сувязей паміж пакаленнямі.

H. M. Mezenka

Vitebsk State University named after P. M. Masherov

**URBANONYMES
IN HONOR OF BELARUSIAN NOVELISTS AND POETS
IN THE CONTEXT OF ETHNO-CULTURAL VALUES
AND TRADITIONS**

Key words: anthroponym, Belarusian novelists and poets, cultural identity, linguistic geography, urbanonym, ethnocultural values, ethnocultural traditions.

The article is dedicated to the study of the place of anthroponyms – names of Belarusian novelists and poets – in urbanonymy and their role as verbalizers of ethno-cultural values and traditions. The article clarifies the circle of artists of the Belarusian word, whose surnames and names served as the forming basis of modern urban names; the groups of names of inner-city linear and planar objects in relation to the period of creativity of those whose surnames became a proper part of urbanonymes; the linguistic geography of this part

of the urbanonymicon. It is emphasized that names in honor of Belarusian novelists and poets are one of the key layers of national urbanonymy, which is designed to form and maintain the social and cultural identity of Belarusians, to preserve and transmit cultural heritage, and to strengthen ties between generations.

У перыяд інтэнсіўных грамадска-палітычных і сацыяльна-эканамічных пераўтварэнняў, што адбываюцца ў Беларусі на пачатку ХХІ ст., урбананіміконы зазнаюць пэўныя змены, якія маюць дачыненне да розных сфер іх фарміравання і выкарыстання. Звяртаючыся да назваў вуліц, завулкаў, плошчаў, сквераў, паркаў, утвораных ад прозвішчаў вядомых прэзідэнтаў і паэтаў, якія з'яўляюцца прадстаўнікамі канкрэтных народаў, носбітамі пэўных культур, нельга не заўважыць таго факта, што яны ва ўрбананімнай прасторы не толькі сучаснага мегаполіса, але і сярэдніх і нават малых гарадоў складаюць групу, якая дынамічна папаўняецца і валодае, акрамя намінацыйнай і адраснай, таксама этнакультурнай функцыяй. У намінацыях гарадскіх лінейных і планарных аб'ектаў знаходзяць адлюстраванне актыўныя працэсы, якія адзначаюцца на сучасным этапе развіцця грамадства.

Прыкметнае перамяшчэнне інтарэсаў навуковых даследаванняў з фармальнай структуры мовы на яе ўнутраны змест, якое пачалося ў 70-80-я гг. ХХ ст., паспрыяла ўзнікненню самых розных міждысцыплінарных навуковых кірункаў і даследчыцкіх метадык, сярод якіх і такая галіна мовазнаўства, як этналінгвістыка, што, па словах М.І. Талстога, “накіроўвае даследчыка на разгляд суадносін і сувязей мовы і духоўнай культуры, мовы і народнага менталітэту, мовы і народнай творчасці” [8, с. 27], іншымі словамі, інтэгруе ў сабе мовазнаўства, этнаграфію, фалькларыстыку і анамастыку.

Сёння ў яе межах даволі паспяхова развіваюцца такія напрамкі, як этнафразеалогія [4] і этнафалькларыстыка [2]. Пэўныя вынікі маюць і даследаванні ў сферы этналінгвістыкі і анамастыкі [1]. Расце цікавасць да этнічнага складніка ўрбананімнай прасторы, які ў апошні час усё больш прыцягвае да сябе ўвагу даследчыкаў [5; 6; 7].

Мэтай нашага даследавання з'яўляецца вызначэнне месца назваў унутрыгарадскіх аб'ектаў, прысвоеных у гонар беларускіх прэзідэнтаў і паэтаў, ва ўрбананіміі і іх ролі як вербалізатараў этнакультурных каштоўнасцей і традыцый.

Пад этнакультурнымі каштоўнасцямі разумеюцца ўстаноўкі (ідэі, меркаванні, сэнсы), якія не знаходзяцца ў залежнасці ад пэўнага чалавека, а арыентуюцца культурай і падзяляюцца ўсімі людзьмі, якія з'яўляюцца адзінкамі гэтага культурнага поля.

Этнакультурныя традыцыі – гэта сукупнасць створаных тым ці іншым народам матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей, якія склаліся гістарычна і перадаюцца з пакалення ў пакаленне.

Вывучэнне ўрбанонімаў, што ўзыходзяць да імёнаў пражыткаў і паэтаў, з боку этнакультурных каштоўнасцей і традыцый, уяўляе вялікую навуковую цікавасць, бо іх носыбіты працяглы час адлюстроўвалі гісторыю, каштоўнасці і ўнікальныя асаблівасці пэўнай этнічнай групы. Таму такія назвы ўнутрыгарадскіх аб'ектаў канцэнтруюць этнакультурныя сэнсы. На глыбінным узроўні іх можна разглядаць як адзінкі традыцый, своеасаблівых этнакультурных ўніверсаліі. У назвах вуліц, завулкаў, плошчаў, сквераў і да т.п., утвораных ад прозвішчаў і імёнаў пражыткаў і паэтаў, скандэнсаваны этнакультурныя каштоўнасці і традыцыі, адабраныя і падкрэсленыя ў іх творчасці – творчасці мастакоў слова, таму інфармацыя, якая суправаджае гэтыя прозвішчы і імёны, з'яўляецца вельмі каштоўнай і важнай.

Базай матэрыялу даследавання паслужылі дадзеныя Нацыянальнага кадастравага агенцтва Рэспублікі Беларусь, Інтэрнэт-сайтаў, энцыклапедычнага даведніка “Их именами названы...” [3].

Пры зборы і аналізе матэрыялу выкарыстаны метады сістэмнага аналізу, метады параўнання і аналогій, элементы статыстычнага метаду.

Сучасная беларуская ўрбананімія багатая на так званыя літаратурныя назвы лінейных, тэрытарыяльных і кропкавых гарадскіх аб'ектаў: імёны 149 пражыткаў і паэтаў 13-ці разнавіднасцей этнічнай прыналежнасці (беларускіх, рускіх, польскіх, украінскіх, яўрэйскіх, узбекскіх, казахскіх, латышскіх, лязгінскіх, нямецкіх, чэшскіх, грузінскіх, кабардзінскіх) складаюць прыкметную частку нацыянальнага ўрбананімікона (1594 назвы).

Прыняўшы пад увагу існуючую перыядызацыю беларускай літаратуры, можна класіфікаваць урбананімы Беларусі, утвораныя ад імёнаў і прозвішчаў беларускіх пражыткаў і паэтаў, у адпаведнасці з перыядамі, у якія яны тварылі.

1. Урбананімы, што ўзыходзяць да імёнаў і прозвішчаў мастакоў слова *даўняй (старажытнай) беларускай літаратуры (XI-XVII стст.)*.

У нашым матэрыяле гэтую групу фарміруюць назвы вуліц, завулкаў і плошчаў, якія існуюць у васьмі паселішчах пераважна Мінскай і Віцебскай абласцей, адна назва зафіксавана ў Магілёўскай вобл.: *вул. Гусоўскага, вул. / завул. / пл. / праспект Францыска Скарыны*, – і носяць імёны найбольш велічных постацей эпохі Адраджэння на Беларусі. Іх і сёння лічаць зоркамі першай велічыні нашай нацыянальнай культуры.

Урбананімы накіраваныя не толькі ўтрымліваюць інфармацыю пра найлепшых мастакоў слова XV–XVI ст., дзейнасць якіх аказала велізарны ўплыў на развіццё філасофскай і палітычнай думкі, кнігадрукавання і пісьменства ў Беларусі, але і абуджаюць памяць пра іх

творы, заклаўшыя гуманістычную і свабодалюбівую традыцыю ў гісторыі духоўных шуканняў беларускага народа, служэнне свайму народу, памкненні далучыць сваіх суайчыннікаў да здабыткаў агульначалавечай культуры, пра любоў да сваіх родных і мясцін, дзе нарадзіліся і якімі ўсё сваё жыццё ганарыліся. Для носьбітаў прозвішчаў, што сталі асновай урбанонімаў гэтай групы, характэрна звязанне гістарычнага прагрэсу з мірам у грамадстве, росквітам духоўных сіл.

2. Урбанонімы, што ўзыходзяць да імёнаў і прозвішчаў аўтараў перыяду *новай беларускай літаратуры (першая палова XVIII – XIX ст.)*.

Група, колькасца большая за папярэднюю, уключае ў свой склад назвы ўнутрыгарадскіх аб'ектаў, утвораныя ад імёнаў і прозвішчаў пражытаў і паэтаў, творчасць якіх прыпадае на XIX ст.: *вул. / праезд Абуховіча* (г. Слуцк), *вул. / завул. Максіма Багдановіча* (г. Баранавічы, Браслаў, Быхаў, Гомель, Гродна, Капыль, Мінск, Магілёў, Маладзечна, Слонім, г.п. Халопенічы, Хоцімск, Слуцк, в. Краснае Маладзечанскага р-на, Вязье Асіповіцкага, Гарадзец Рагачоўскага р-на), *вул. Багрыма* (г. Баранавічы), *вул. Гурыновіча* (г.п. Мядзель, Свір), *вул. Францішка Багушэвіча* (г. Бабруйск, Маладзечна, Ашмяны, Слонім, Смаргонь, в. Сола Смаргонскага р-на), *вул. Дуніна-Марцынкевіча* (г. Мінск, Маладзечна), *вул. Сыракомлі* (г. Ваўкавыск, Гродна, Нясвіж), *вул. / завул. Каліноўскага* (г. Баранавічы, Ганцавічы, Гродна, Ліда, Мінск, Магілёў (таксама *1-ы завул. Каліноўскага*, *2-і завул. Каліноўскага*), Маладзечна, Масты, Нясвіж, Навагрудак, Ашмяны, Полацк, Пружаны, г.п. Астравец, Свіслач), *вул. Напалеона Орды* (г. Мінск). З боку лінгвагеаграфічных прыкмет, часцей фіксуюцца ў заходняй і цэнтральнай частках краіны, асобныя, у прыватнасці *вул. / завул. Максіма Багдановіча*, *вул. Каліноўскага*, таксама ва ўсходняй.

Урбанонімы адзначанай групы акумуляюць у сабе самыя розныя сэнсы, ажыўляючы сваімі прапрыяльнымі часткамі інфармацыю, звязаную з пражытамі, паэтамі і іх творамі, што ўяўляюць сабой своеасаблівую энцыклапедыю жыцця беларусаў таго часу і тым самым спрыяюць фарміраванню высокіх маральных якасцей асобы: павагі іншых, талерантнасці, памяркоўнасці, адказнасці, добрасумленнасці і інш. – усяго таго, што адлюстроўвае гісторыю, каштоўнасці і ўнікальныя асаблівасці беларусаў як этнічнай групы.

3. Урбанонімы, утвораныя ад імёнаў і прозвішчаў пражытаў і паэтаў перыяду *найноўшай беларускай літаратуры (XX ст.)*.

Самая шматлікая ў фрэквентатывных адносінах група, якую можна падзяліць на больш дробныя падгрупы, што ўзыходзяць да імёнаў і прозвішчаў

а) пражытаў.

Падгрупа рэпрэзентуе імёны і творчасць 30-ці беларускіх пражытаў, назвы ў гонар якіх зарэгістраваны ў населеных пунктах усіх частак

Беларусі, але пераважна (25, або 83 %) сканцэнтраваны ў гарадах Мінскай вобласці, з іх 17 (каля 57 %) – у самой сталіцы: *вул. Мележа* (г. Мінск, Хойнікі, г.п. Лельчыцы, в. Глінішча), *завул. Мележа* (г. Кобрын), *1-ы завул. Мележа*, *2-і завул. Мележа* (г. Дзятлава); *вул. Крапівы* (г. Мінск, Узда, Лёзна, Ганцавічы, Гродна, аг. Калодзішчы); *вул. Кузьмы Чорнага* (г. Бабруйск, Мінск, Нясвіж, Слуцк), *вул. Лынькова* (г. Бабруйск, Клецк, Мінск, в. Лужасна Віцебскага р-на), *вул. Змітрака Бядулі* (г. Віцебск, Жабінка, Мінск, Маладзечна), *вул. / праезд Навуменка* (г. Мінск); *вул. Шамякіна* (г. Мінск, Гомель, Смалявічы, Фаніпаль); *вул. Цішкі Гартнага / вул. Жылуновіча* (г. Капыль, Брэст), *вул. / завул. Галавача* (г. Бабруйск), *вул. Макаёнка* (г. Мінск, Гомель), *вул. Алеся Пальчэўскага* (г.п. Узда, в. Прусінава), *вул. Пестрака* (г. Мінск, Гродна), *вул. Алешкі* (г. Слуцк), *вул. Білецага* (г. Гомель), *вул. Гарэцкага* (г. Мсціслаў), *вул. Гурскага* (г. Мінск), *вул. Язэпа Драздовіча* (г. Мінск), *вул. Карнава* (г. Мінск), *вул. Міхася Клімковіча* (в. Хацюхова Крупскага р-на), *вул. Левановіча* (г. Мсціслаў), *вул. Янкі Маўра* (г. Мінск), *вул. Маўзона* (г. Віцебск), *вул. Паслядовіча* (г. Мар’іна Горка), *вул. Сабаленка* (г. Брагін), *вул. Міхася Чарота* (г. Маладзечна), *вул. Чарнышэвіча* (г.п. Радашковічы), *вул. Яна Скрыгана* (г. Капыль), *вул. Галубка* (г. Мінск), *вул. Калесніка* (Брэст.);

б) паэтаў.

Падгрупа, якую фарміруюць урбанонімы, утвораныя ад імён і прозвішчаў 22-х беларускіх паэтаў і паэтак, прадстаўлена ва ўрбананіміконах усіх абласцей краіны. Яе складаюць: 124 *вуліцы і завулкі Янкі Купалы*, што існуюць у 109 населеных пунктах Беларусі; *вул. / завул. Таўлая* (г. Баранавічы, Ліда, Маладзечна, Слонім, в. Ганькі, в. Жыровічы Слонімскага р-на), *вул. Петруся Броўкі* (г. Віцебск, Гомель, Мінск, Маладзечна, Полацк, г.п. Дзятлава, Бешанковічы, Ушачы), *вул. Куляшова* (г. Касцюковічы, Мінск, г.п. Хоцімск), *вул. / завул. Е. Лось* (г. Віцебск, г.п. Ушачы), *вул. П. Глебкі* (г. Мінск, Дзятлава), *вул. Максіма Танка* (г. Мінск, г.п. Радашковічы), *вул. Цёткі* (г. Гродна) / *вул. А.С. Пашкевіч* (г. Мінск), *вул. Буйло* (г. Мінск, Маладзечна), *вул. Пімена Панчанка* (г. Мінск, Гродна), *вул. Алеся Бычылы* (г. Мар’іна Горка), *вул. Астрэйкі* (г. Капыль), *вул. Бялевіча* (г.п. Узда), *вул. Кавалёва* (г. Ветка), *вул. Корбана* (г. Барань), *вул. Пысіна* (г. Магілёў), *вул. Сурначова* (г. Рагачоў), *вул. А. Русака*, *вул. Гурло*, *вул. Коршака* (г. Капыль), *вул. Засіма* (г. Брэст), *вул. Васіля Віткі* (г. Слуцк);

в) празаікаў і паэтаў.

Найменш шматлікая падгрупа, што складаецца з урбанонімаў, дадзеных у гонар

– беларускага паэта, празаіка, драматурга, крытыка, публіцыста, аднаго з заснавальнікаў сучаснай беларускай літаратуры Якуба Коласа –

155 вуліц, завулкаў, плошчаў, бульвараў, сквераў Якуба Коласа, што існуюць у 149 паселішчах;

– беларускага паэта, празаіка, літаратурнага крытыка, мовазнаўца, перакладчыка Уладзіміра Дубоўкі – вул. *Дубоўкі* (г. Паставы);

– беларускага паэта, празаіка, драматурга Якуба Брайцава – вул. *Брайцава* (г.п. Хоцімск);

– беларускага празаіка і паэта Уладзіміра Караткевіча – вул. *Караткевіча* (г. Орша).

Прасякнутыя разважанні аб актуальных праблемах чалавецтва, вернасці ідэалам гуманізму, добра, прыгажосці і справядлівасці, любоўю да роднай зямлі, пералічаныя назвы – яшчэ адна спроба праз паказ гістарычнага мінулага Беларусі – рэвалюцыйнай барацьбы працоўных Заходняй Беларусі, а затым адлюстраванне сацыяльных змен у іх жыцці ў першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі; усенародны характар партызанскага руху на акупаванай нямецка-фашысцкімі захопнікамі тэрыторыі Беларусі, раскрыццё тэмы інтэрнацыяналізму, сяброўства народаў, выкрыццё сутнасці калектывізму; непрыняцце такіх негатыўных рыс чалавечага характару, як нахабства, кар’ерызм, абывацельшчына, невуцтва, бюракратызм – аднавіць і перадаць ад былога новым пакаленням звычаяў, вераванняў, каштоўнасцей, ведаў і навыкаў – іншымі словамі, асноў культурнай спадчыны і этнічнай ідэнтычнасці беларусаў.

Такім чынам, літаратурная карта Беларусі налічвае больш за паўтары тысячы вуліц, завулкаў, бульвараў, плошчаў, сквераў, якія носяць імёны каля 150 празаікаў і паэтаў, драматургаў, літаратурных крытыкаў, літаратуразнаўцаў, 67 з якіх беларускія.

Спісы назваў унутрыгарадскіх аб’ектаў, утвораныя ад імёнаў і прозвішчаў беларускіх празаікаў і паэтаў, розных гістарычных перыядаў заўважна адрозніваюцца, паколькі з цягам часу змяняюцца этнакультурныя каштоўнасці гарадскіх і вясковых жыхароў. Аналіз паказаў, што на пачатку XXI ст. назіраем наступны напрамак іх частотнасці: першая пазіцыя належыць урбаноніму вул. *Якуба Коласа* (паўтараюцца 155 разоў у 149 паселішчах), на другой пазіцыі вул. *Янкі Купалы* (паўтараецца 124 разы ў 109 паселішчах), трэцюю пазіцыю займае вул. *Максіма Багдановіча* (паўтараецца 19 разоў у 15 паселішчах).

Урбанонімы ў гонар беларускіх мастакоў слова з’яўляюцца не толькі шляхам для пераходу вялікіх лёсаў у назвы вуліц, але і сродкам рэпрэзентацыі створанага імі кранальнага і ўзнёслага вобраза Беларусі і этнакультурных каштоўнасцей беларускага народа. Наяўнасць такіх назваў сведчыць аб тым, што ў беларусаў сфарміравана ўсведамленне культурнай ідэнтычнасці са сваім народам, нацыяй.

Літаратура

1. Березович, Е. Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Пространство и человек / Е. Л. Березович / Под ред. А. К. Матвеева. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 328 с.
2. Валодзіна, Т. В. Семантыка рэчаў у духоўнай спадчыне беларусаў / Т. В. Валодзіна. – Мінск: Тэхналогія, 1999. – 167 с.
3. Их именами названы...: Энцикл. справочник / БелСЭ; Редкол.: И. П. Шамякин [гл. ред.] и др. – Минск: БелСЭ, 1987. – 711 с.
4. Коваль, В. И. Восточнославянская этнофразеология: деривация, семантика, происхождение / В. И. Коваль. – Гомель: ИММС НАНБ, 1998. – 212 с.
5. Мезенка, Г. М. Этнічнае ва ўрбананімнай прасторы г. Добруша: пасылы, асаблівасці рэпрэзентацыі / Г. М. Мезенка, Т. П. Слесарава // Ученые записки УО “ВГУ им. П. М. Машерова”: сборник научных трудов. – Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2022. – Т. 36. – С. 83-88.
6. Мезенко, А.М. Этническое в урбанонимном пространстве белорусско-российского пограничья: общее и специфическое / А.М. Мезенко, Т.П. Слесарева // XVI Поливановские чтения: сборник статей по материалам докладов и сообщений международной научной конференции (Смоленск, 25–26 октября 2022 года) / отв. ред. И. А. Королева. – Смоленск: Изд-во СмолГУ, 2022. – С.122-129.
7. Соловьев, А. Н. Этническое разнообразие в современной генитивной урбанонимии Смоленской области // XV Поливановские чтения: материалы всероссийской научной конференции (Смоленск, 29-30 октября 2021 года) / отв. ред. И.А. Королева. – Смоленск: Изд-во СмолГУ, 2021. – С. 149-155.
8. Толстой, Н. И. Этнолингвистика в кругу гуманитарных дисциплин / Н.И. Толстой // Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М., 1995. – С. 27-40.

А. Г. Міхалевіч

Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка
УДК 81’38:811.161.3

КАНСТРУКЦЫЯ З ПРОПУСКАМ СПЕЦЫЯЛЬНЫХ МОЎНЫХ ПАКАЗЧЫКАЎ СЭНСАВЫХ АДНОСІН У ТВОРАХ ІВАНА ПТАШНІКАВА

Ключавыя словы: дэнатат, індывідуальнасць, прыём пропуску, прэдыкатывы комплекс, спецыяльны моўны паказчык, стылістычная манера.

У артыкуле паказаны сінтаксічныя асаблівасці твораў Івана Пташнікава, прысвечаных адлюстраванню падзей перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Тут жа дадзена структурна-семантычная і функцыянальна-стылістычная характарыстыка канструкцый з пропускам спецыяльных моўных паказчыкаў сэнсавых адносін – двухкампанентных і шматкампанентных бяззлучнікавых адзінак – з улікам парадку размяшчэння галоўнага і залежнага прэдыкатывых комплексаў, семантычных адносін паміж апошнімі, а таксама супадзення-несупадзення ў іх дэнататаў дзейнікаў. Паказаны спецыфічныя выпадкі пастаноўкі знакаў прыпынку паміж кампанентамі згаданых адзінак.

**CONSTRUCTIONS
WITH THE OMISSION OF SPECIAL LANGUAGE INDICATORS
OF MEANINGFUL RELATIONS IN THE WORKS
OF IVAN PTASHNIKAV**

Key words: denotation, individuality, acceptance of pass, predicative complex, special linguistic indicator, stylistic manner.

The article shows the syntactic features of Ivan Ptashnikov's works dedicated to the depiction of the events of the Great Patriotic War. The structural-semantic and functional-stylistic characteristics of the constructions with the omission of special linguistic indicators of semantic relations - two-component and multi-component incoherent units – are given here, taking into account the order of placement of the main and dependent predicative complexes, the semantic relations between the latter, as well as the coincidence-mismatch of the denotations of the agents in them. Specific cases of punctuation between the components of the mentioned units are shown.

Імя вядомага беларускага празаіка Івана Мікалаевіча Пташнікава (1932–2016) асацыіруецца сэння з рэалістычным адлюстраваннем падзей Вялікай Айчыннай вайны, прычым героямі яго знакамітых твораў “Тартак” (1967), “Найдорф” (1976) і іншых становяцца не франтавікі, а звычайныя вясковыя жыхары рознага ўзросту – такія, як з першай аповесці падводчыкі Наста, Валодзя Панок, Мірон Махорка, Янук, Іван Боганчык і падлеткі Таня і Алёша; Яхрэм Жаваранка і Алёша Белановіч з другой. Паказваючы паводзіны гэтых і іншых персанажаў у розных, нярэдка экстрэмальных, сітуацыях, Іван Пташнікаў дасягае рэалістычнасці мастацкага тэксту ў многім за кошт разнастайных моўна-выяўленчых (у тым ліку і на сінтаксічным узроўні) сродкаў. У прыватнасці, часта назіраецца ўжыванне лаканічных, незакончаных сказаў, што выдзяляюць кожную думку героя. Яны пашыраны ў дыялогах і маналогам персанажаў, якія гавораць кароткімі фразамі. Так, адзін з герояў аповесці “Найдорф” Яхрэм Жаваранка, ачнуўшыся пасля кантузіі, звяртаецца да Алёшы Белановіча:

– Памажы выпаўці з ямы... – Жаваранка падаў Алёшу руку. – Падсунь аўтамат. Не дастану... Што гэта цябе ўсё прасіць трэба?.. Не можа быць, каб Геніятулін збег... Вазьмі пад паху... Каб толькі на ногі стаць ... Чую, што пайду. Так, брат, садзіся... З цяжкіх... Што на фронце... Не можа быць, хлапец, каб Геніятулін... Я ж яго ведаў. Каб я яго не ведаў... Не тое, хлапец... [1, с. 237]. Варта адзначыць, што дадзенаму кантэксту (дарэчы, як і шматлікім іншым) натуральнасць і праўдзівасць

якраз і надаюць лаканічныя, незакончаныя і іншыя сінтаксічныя канструкцыі, якія набліжаюцца да гутарковай мовы і ствараюць эффект натуральнай гаворкі. Сярод апошніх у мастацкіх творах прэзаіка найбольшай прадуктыўнасцю з боку фармальнай арганізацыі вылучаюцца канструкцыі з пропускам асобных моўных структурных элементаў. Гэта могуць быць не толькі члены сказа ці нават прэдыкатыўныя часткі, але і злучнікі, якія з'яўляюцца паказчыкамі сэнсавых адносін у мастацкім тэксце. Варта спыніцца ў першую чаргу на пропуску падпарадкавальных злучнікаў, адсутнасць якіх прыводзіць да афармлення бяззлучнікавых канструкцый – складаных сказаў з прапушчаным падпарадкавальным злучнікам паміж разнатыпнымі часткамі, што, будучы структурнымі аналагамі канструкцый гутарковай мовы, семантычна адпавядаюць кніжным са злучнікавай залежнасцю. Частыя ў творах прэзаіка (напрыклад, у аповесці “Тартак” яны складаюць 14-16% ад агульнай колькасці сказаў), згаданыя сінтаксічныя адзінкі набываюць у мастацкім тэксце спецыфічнае структурнае афармленне і выконваюць важныя стылістычныя функцыі як выразны моўны сродак. Напрыклад, у апісанне сцэны паводзін героя ў аповесці “Найдорф” Яхрэма Жаваранкі і Алёшы Белановіча, якія, застаўшыся пасля бою толькі ўдвух, прабіраюцца па акупіраванай ворагам тэрыторыі да сваіх, з мэтай падкрэслівання псіхалагічнай напружанасці, магчымай небяспекі аўтар уключае кароткія простыя, а не складаназалежныя, сказы, апусціўшы магчымы падпарадкавальны прычынны злучнік *бо*: – *Не ўставай...*[тут і далей падкрэслена намі. – А.М.] *Згледзяць ...* [1, с. 236]. У аповесці “Тартак”, апісваючы ўспаміны Тані пра тое, як збіраліся ўцякаць ад немцаў, прэзаік укладвае ў вусны Танінай маці словы ... – *Панка клікні, паможжа...* [1, с. 30]. У паведамленні выражаецца не толькі просьба (“*Панка клікні, каб памог*”), але і ўпэўненасць гераіні, што сусед абавязкова выканае просьбу хворага жанчыны: не адмовіць дапамагчы запрэгчы каня (“*Панка клікні, бо ён паможжа*”).

У творах Івана Пташнікава пераважаюць старанна адабраныя двухчленныя бяззлучнікавыя канструкцыі, у якіх выразна выдзяляюцца галоўны і залежны прэдыкатыўныя комплексы (ПК). Пры гэтым апошні з іх мае пераважна прычыннае, тлумачальнае, субстантыўна-азначальнае і дэтэрмінатыўна-часовае значэнне. Напрыклад, у канструкцыі *І на кругляках і на хустцы было поўна жоўтага пяску – панасыпала маці* [1, с. 137] выдзяляюцца першы галоўны і другі залежны ПК, прычым апошні паясняе лексему *пяску* (*якога?*) і набліжаецца да даданай азначальнай часткі складаназалежнага сказа.

На вызначэнне стылістычнай ролі бяззлучнікавых канструкцый у творах пісьменніка істотна ўплывае парадак размяшчэння прэдыкатыўных комплексаў. Так, калі залежны ПК з тлумачальным значэннем знаходзіцца ў прэпазіцыі да галоўнага, то носіць далучальны характар; галоўны ж ПК указвае на спосаб атрымання і крыніцу

інфармацыі: – ...*А курэй нашых усіх набілі паліцаі, мама казала...* [1, с. 84]. Калі ж залежны ПК займае постпазіцыйнае становішча, то шляхам пропуску падпарадкавальнага злучніка *што* паміж часткамі структуры падкрэсліваецца катэгарычнасць сказанага, вынесенага ў так званую даданую частку. Напрыклад: – *А янікуды не паеду... Сказаў – не паеду...* [1, с. 132]. У выніку назіранняў за канструкцыямі гэтых дзвюх мадыфікацый заўважана, што бяззлучнікавыя структуры з прэпазіцыйным галоўным ПК набліжаюцца да выказванняў з ускоснай мовай і ўжываюцца пераважна ў аўтарскай мове, хоць і не атрымалі пашырэння ў мове твораў празаіка. Больш частымі, асабліва ў дыялагічнай і маналагічнай мове персанажаў, выступаюць стылістычна апраўданыя структуры з постпазіцыйным галоўным ПК, паколькі для Івана Пташнікава найбольш важным выступае само дзеянне або ўчынак героя, а не крыніца яго паведамлення. Менавіта таму спасылка на спосаб атрымання звестак падаецца пасля асноўнай паводле семантычнай насычанасці інфармацыі ў канцы выказвання.

Прыкметную ролю ў перадачы дынамізму падзей з дапамогай бяззлучнікавых канструкцый адыгрывае факт супадзення-несупадзення дэнататаў дзейнікаў у састаўных прэдыкатыўных комплексах, ад чаго залежыць перш за ўсё выбар форм выказнікаў. У мастацкіх тэкстах пісьменніка пашыраны структуры з супадзеннем дэнататаў дзейнікаў: – ... *Сваіх яшчэ* [немцы. – А.М.] *не падабралі. Баяцца* [1, с. 236]; *Вярнуўшыся раніцай зКарчаватак, ён* [Боганчык. – А.М.] *кінуў яго* [каня. – А.М.] *пад асверам на двары нераспрэжанага. Не адняў нават,забыўся. Адтуль яго і забраў, не даўшы дома піць:нідзе не знайшоў вядра – ні ў хаце, ні ў сенцах, ні ў варыўні –зняслі ўласаўцы* [1, с. 69]. Варта адзначыць, што ў апошніх дзвюх частках, што нагадваюць бяззлучнікавую канструкцыю, дэнататы дзейнікаў не супадаюць, аднак такая структура дазваляе аб'яднаць у межах адной фразы апісанне дзеянняў розных асоб, дзеянняў, звязаных паміж сабой пэўнымі ўзаемаадносінамі. Акрамя таго, структурнае афармленне канструкцый абедзвюх мадыфікацый, акрамя апісання асноўнага дзеяння, дазваляе ўказаць і на яго пэўныя характарыстыкі (прычыну, час, умову) і дэталізаваць апісанне.

Самую шматлікую групу паводле статыстычных падлікаў у мове твораў Івана Пташнікава складаюць бяззлучнікавыя канструкцыі, залежны прэдыкатыўны комплекс якіх мае прычыннае значэнне: *Таня яе* [Насту.– А.М.] *не бачыла,не даваў Алёшаў конь* [1, с. 53]; – ... *Наперадзе многа яшчэ трэба будзе капаць зямлі,вайна не скончылася...* [1, с. 257]. Характэрныя для дыялагічнай мовы, такія канструкцыі дазваляюць перадаць думкі персанажа ў дынамізме, г.зн. у той паслядоўнасці, як яны ўзнікаюць у героя.

Аналізуючы заканамернасці ўжывання ў творах пісьменніка бяззлучнікавых канструкцый, важна падкрэсліць стылістычную ролю знакаў прыпынку паміж прэдыкатыўнымі комплексамі. Іван Пташнікаў своеасабліва выкарыстоўвае перш за ўсё працяжнік. Апошні, як правіла, раздзяляе часткі бяззлучнікавай канструкцыі з супадзеннем дэнататаў

дзеінікаў, калі залежны прэдыкатыўны комплекс, акрамя значэння прычыннага, мае адценне выніку: *Машыны, набліжаючыся, гудзелі цяжка, з натугай – былі грузоныя* [1, с. 213]. Письменніцкай схільнасцю да раслянёнага афармлення паведамлення можна растлумачыць шырокае ўжыванне ў канструкцыях твораў Івана Пташнікава кропкі (або – як варыянт – шматкроп’я): *Добра ж, калі іх* [немцаў. – А.М.] *удасца адразу ссекчы, як пачнуць бой... З тылу такія блохі кусаюцца...* [1, с. 216]. Нярэдка кропкай прэзаік раздзяляе кампаненты бяззлучнікавай канструкцыі, у якіх галоўны прэдыкатыўны комплекс належыць мове аўтара, а залежны – няўласна-простай мове героя. Напрыклад: *Адзін ён* [Валодзя Панок. – А.М.] *прывёў карову сюды. У іх жа малое на руках...* [1, с. 98].

У творах пісьменніка атрымалі пашырэнне і бяззлучнікавыя канструкцыі, галоўны прэдыкатыўны комплекс якіх указвае на вынік таго дзеяння, пра якое гаворыцца ў папярэднім залежным прэдыкатыўным комплексе: *Ручка не выслізганая, за яе добра трымаць плуг, і Панок паклаў на яе даланю, падпёршы знізу, а пальцамі напінае лейцы* [1, с. 166]. Выступаючы ў ролі сродку лаканізацыі тэксту, прыём пропуску падпарадкавальнага злучніка дазваляе перадаць думкі персанажа ў той паслядоўнасці, у якой яны ўзнікаюць.

Маюць месца і канструкцыі з залежным прэдыкатыўным комплексам дэтэрмінатыўна-часавога характару. Напрыклад: *Яна* [Наста. – А.М.] *нагнулася да яго* [сына. – А.М.] *– ён схпіў яе за нажутку, за рукавы ля лакцей, і пацалаваў у шчаку* [1, с. 9]. У мастацкім тэксце пропуск падпарадкавальнага злучніка (у дадзеным выпадку – кампанента *калі*) садзейнічае аслабленню дэтэрмінатыўна-часавых адносін паміж прэдыкатыўнымі комплексамі, што прыводзіць да апісання дзеянняў, названых у канструкцыі, як раўназначных. Асабліва гэта пашырана ў бяззлучнікавых структурах з несупадзеннем дэнататаў дзейнікаў прэдыкатыўных комплексаў.

Ужываюцца ў раманах і аповесцях прэзаіка і бяззлучнікавыя канструкцыі з залежным прэдыкатыўным комплексам субстантыўна-азначальнага характару: *Пасля згледзеў* [Жаваранка. – А.М.], *павярнуўшыся да Пагурка, як над Партызанскімі лагерамі паявіліся тупыя нямецкія самалёты, прыляцелі аднекуль з усходу і бамбязь: падаюць зверху на лес, пасля адразу ўзлятаюць угару, што ўсё роўна калышуцца на вяроўцы* [1, с. 219]. Структурна аналагічныя адзінкам гутарковай мовы, такія канструкцыі апісваюць дзеянні з дапамогай простых, а не складаназалежных сказаў, дзякуючы чаму кантэкст становіцца больш лаканічным (Параўн.: ... паявіліся ... самалёты, якія прыляцелі з усходу і бамбязь...).

Акрамя двухчленных бяззлучнікавых канструкцый, Іван Пташнікаў, схільны да ўжывання ў аўтарскай мове шматкампанентных сінтаксічных адзінак, часта апускае ў канструкцыі не адзін, а некалькі падпарадкавальных злучнікаў адразу: *Да лагераў ад Венеры было вярсты*

чатыры, кутузаўцы нават не сталі ў вёсцы, адразу ішлі ў лагеры: у аболе на пярэдніх падводах былі раненыя [1, с. 250-251]. Тыповымі для твораў пісьменніка выступаюць бязлучнікавыя структуры, у якіх два (зрэдку і болей) залежныя прэдыкатыўныя комплексы маюць адносіны азначальныя і прычынныя (напрыклад: *Устаць Боганчыку памог Махорка – падханіў пад пахі: быў бліжэй за ўсіх ля яго* [1, с. 52]) або тлумачальныя і прычынныя (напрыклад: *– Два метры будзе, хлапец? Думаю, набярэцца, я ж не малы, а ў яме схаваўся* [1, с. 255]).

Такім чынам, з мэтай стварэння своеасаблівага, вобразнага мастацкага тэксту Іван Пташнікаў шырока выкарыстоўвае двух- і – радзей – шматкампанентныя бязлучнікавыя канструкцыі з залежным прэдыкатыўным комплексам прычыннага, дэтэрмінатыўна-часовага, тлумачальнага і субстантыўна-азначальнага характару. На стылістычна матываванае ўжыванне бязлучнікавых канструкцый у розных тыпах моўнага выкладу аказваюць уплыў таксама парадак размяшчэння састаўных прэдыкатыўных комплексаў, факт супадзення – несупадзення ў іх дэнататаў дзейнікаў, які вызначае і асаблівасці пастаноўкі знакаў прыпынку паміж кампанентамі.

Літаратура

1. Пташнікаў, І. Збор твораў. У 4 т. Т. 2. Аповесці, апавяданне / І. Пташнікаў. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 480 с.

Г. В. Навасельцава

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава

УДК 821.161.3-31.09

АКСІЯСФЕРА РАМАНА ПЯТРА ВАСЮЧЭНКІ

Ключавыя словы: жанравы канон, выхаваўчая ідэя, жанравы сінтэз, стыль, бурлеск, казка, цудадзейнасць, Пятро Васючэнка.

У артыкуле разглядаецца адметнасць жанравага сінтэзу на прыкладзе твораў Пятра Васючэнка – рамана-бурлеска «Дванаццаць падзвігаў Геракла» і рамана-казкі «Дзівоснае лета паноў Кубліцкага ды Зяблоцкага». Дыдактычна-педагагічны змест рэпрэзентуецца на класічным міфалагічным матэрыяле пра вядомага героя – Геракла, на стылёвым узроўні ідэя ўдасканалення асобы рэалізуецца ў форме рамана-бурлеска. У другім творы казачная рэчаіснасць падпарадкавана раманнай эстэтыцы, якая ўзнаўляецца паводле авантурнага жанравага канону, выхаваўчая ідэя ўзнагароды за дабрачыннасць заглябляецца праз канкрэтна сфармуляваныя філасофскія пытанні да чытача.

THE AXIOSPHERE OF THE NOVEL BY PYOTR VASYUCHENKA

Key words: genre canon, educational idea, genre synthesis, style, burlesque, fairy tale, miracle, Pyotr Vasyuchenko.

The article examines the distinctiveness of genre synthesis on the example of Pyotr Vasyuchenko's works – the burlesque novel "Twelve Labors of Hercules" and the fairy tale novel "The Wonderful Summer of Messrs. Kublitsky and Zablotsky". The didactic-pedagogical content is represented on the classical mythological material about the famous hero – Hercules, on the stylistic level, the idea of personal improvement is realized in the form of a novel-burlesque. In the second work, the fairy-tale reality is subordinated to the novel aesthetics, which is reproduced according to the adventurous genre canon, the educational idea of a reward for charity is deepened through specifically formulated philosophical questions that the author asks the reader.

Пісьменнікі не толькі арыентуюцца на інтарэсы чытача, але таксама імкнуцца актуалізаваць яго ўяўленне пра класічную літаратурную спадчыну, веды пра гісторыю і сучаснасць Беларусі, пра шырокі культуралагічны кантэкст, цікавасць да пошуку філасофскага зместу. Гэтых жа мэтаў у значнай меры дазваляе дасягнуць і жанравы сінтэз, паказальны ў фармаце буйной прозы, напрыклад, у змястоўнай форме рамана. Жанравы сінтэз можа спалучацца з эксперыментальным узнаўленнем класічнай формы, якая прадуктыўна працуе на вызначыныя аўтарам пазалітаратурныя прыярытэты. Першым у беларускай літаратуры раманам-бурлескам выступае твор Пятра Васючэнкі «Дванаццаць подзвігаў Геракла» (2013), які мае і другое аўтарскае вызначэнне жанру, што сам творца акрэслівае як раман выхавання. Шматзначна звярнуўшы ўвагу, што аднаймённы герой расце разам з чалавецтвам, пісьменнік выказвае занепакоенасць яго юначым максімізмам, празмерным спадзяваннем на сілу і зброю. Маральна-этычны імператыў, на адпаведнасць якому аўтар паслядоўна правярае свайго героя, лаканічна сфармуляваны ў прадмове і зразумелы сучаснаму чытачу: «І я баюся, каб ён, чалавек, што стаіць на пачатку новай цывілізацыі, не абрынуў свой гнеў на ўсё жывое, на братаў нашых меншых, якія маюць права на існаванне нават у тым выпадку, калі прырода стварыла іх брыдкімі» [1, с. 5]. Пятро Васючэнка па-мастацку настойвае на тым, што сучаснаму чалавеку неабходна памятаць пра ўласнае духоўнае, а таксама інтэлектуальнае ўдасканаленне, якое і з'яўляецца важкім паказчыкам грамадскага развіцця.

Літаратурныя складнікі рамана выхавання ў спадчыне Пятра Васючэнкі заяўляюць адметнае ўвасабленне гэтай змястоўнай формы.

Педагогічная ідэя заключаецца ў разумовым і духоўным сталенні галоўнага героя, празмерная фізічная моц якога тоіць небяспеку для людзей, якія знаходзяцца побач. З вуснаў Апалона, бога мастацтваў, які ў інтэлектуальных адносінах вышэй за грамаўнічнага і гняўлівага Зеўса, свайго бацьку і ўладара Алімпа, гучыць шматзначнае пасланне, якое павінен зразумець і ўсвядоміць герой: «Алкід памёр, Геракл можа стаць неўміручым, калі падпарадкуецца слабому і безабароннаму. Пад кіраўніцтвам вартага жалю і слабога моцны да адважны здзейсніць вялікія ўчынкi. Алкід змагаўся з людзьмі і быў пакараны вар'яцтвам. Геракл адолее дванаццаць чарвякоў, якія выпаўзуць з зямнога ўлоння» [1, с. 12]. Таксама Апалон прадказвае, што Геракл знойдзе маці і бацьку, калі зразумее тое, чаго не хацеў зразумець Алкід.

Паказальна, што напачатку Геракл імкнецца вытлумачыць прароцтвы Апалона літаральна, не бачыць у іх схаванага сэнсу. Пісьменнік падкрэслівае, што на працягу свайго каротнага жыцця герой не саступаў ні людзям, ні дэманам, ні багам, паколькі ведаў, што з'яўляецца сынам найвялікшага з багоў. Геракл мае намер звярнуцца да свайго брата Апалона як да роўнага, агучваць просьбу лічыць асабістым прыніжэннем. Згодна з логікай міфа, якую паслядоўна ўвасабляе Пятро Васючэнка, багі выступаюць настаўнікамі і выхавацелямі героя. Ужо пасля здзяйснення першага подзвігу Геракл пераконваецца, што багі памятаюць пра яго, сочаць за ім, у нейкай меры адчувае сябе пад найвышэйшай абаронай.

Пісьменнік, разам з тым, па-мастацку актуалізуе і ўзмацняе выхаваўчую функцыю міфа. Паводле сцвярджэнняў даследчыкаў міфалагічнай спадчыны, міф як першасная з'ява духоўнай культуры вызначаецца сюжэтай варыятыўнасцю. У грэчаскай міфалогіі традыцыйна вылучаюцца архаічны і класічны перыяды, светапоглядную розніцу паміж якімі дазваляе прасачыць той жа знакамiты вобраз Геракла. Як герой архаікі апошні вызначаецца носьбітам разбуральнай сілы, не пазначанай нейкім маральна-этычным вектарам. Такім чынам, у найбольш старажытнай версіі міфа паказваецца, што Геракл перыядычна, без прычыны, перажывае прыступы шаленства, пад час якіх крышыць мікенскія сцены, яго ахвярамі становяцца людзі, якім не пашчасціла аказацца побач, нават сваякі. Іншыя спачуваюць вядомаму герою, захапляюцца яго выключнымі ўчынкамі, але прыкладаюць намаганні трымацца як далей. Архаічны сюжэт у класічны перыяд істотна трансфармуецца, у прыватнасці, учынкi Геракла атрымліваюць выразную маральна-этычную скіраванасць: герой паказваецца абаронцам людзей, здзяйсняе подзвігі ў тым ліку дзеля іх бяспекі. Праявы раптоўнага шаленства вытлумачваюцца помстлівым уздзеяннем раўнівай Геры, якая карае Геракла за яго нараджэнне.

Пятро Васючэнка ідзе ў след за міфалагічнымі першакрыніцамі, калі адлюстроўвае патэнцыйна прывабныя якасці ў характары Геракла, якія

патрабуюць свайго развіцця. У прыватнасці, у мікраасяроддзі рамана гонар і годнасць галоўнага героя кантрастыўна адцяняе Эўрысфей, які мае кемлівы розум: «Шкада толькі, што гэты розум быў у большасці выпадкаў накіраваны на тое, каб дагаджаць моцным і ратаваць уласную скуру. Аднак Эўрысфей ведаў, што такія людзі, як ён, заўжды аказваюцца камусьці патрэбнымі. І не толькі смяротным, але і багам» [1, с. 30]. Эўрысфей паказаны верным служкам багіні Геры, шчырым выканальнікам яе волі, які нават не намагаецца прыняць уласнае рашэнне. Шмат якія даручэнні свайго цара Геракл лічыць абразлівымі, нявартым для здзяйснення героем, які павінен найперш праяўляць смеласць і воінскае майстэрства. Абурэнне Геракла выклікаюць загады прыбіраць гной, зрабіцца канакрадам, ваяваць з жанчынамі, якія супярэчаць яго ўласнаму кодэксу вартых павагі ўчынкаў.

У выніку Геракл вучыцца падпарадкоўвацца Эўрысфею, які вельмі яго баіцца. У міфе неаднаразова паказваецца цудадзейны момант, як, пабачыўшы Геракла, Эўрысфей хаваецца ў збанок. У творы ўладар Тырынфа мае сховішча – памяшканне, падобнае на вялікі гаршчок. Характар героя застаецца нязменным на працягу рамана, яго вызначальнай рысай выступае несфарміраванасць уяўлення пра ганебнае, што азначае таксама адсутнасць разумення пра годнае і вартае. Камічна-зніжаны вобраз Эўрысфея адцяняе станоўчыя якасці вядомага героя і кантрастуе з эпізядычным, але сэнсава ёмістым персанажам – пляменнікам Іялаем. Названы з'яўляецца гарманічна развітай асобай: вылучаецца дасведчанасцю ў лекарскай справе, імкнецца да ведаў і лепш за ўсіх у Аргалідзе куруе запрэжанымі ў калясніцу коньмі. Выступае дарадцам, а ў некаторых момантах і памочнікам Геракла, у якім бачыць узор баявога майстэрства. Дзякуючы Іялаю Геракл пераконваецца, што і ад навукі ёсць нейкая карысць, прызнае, што лекарскае майстэрства не саступіць уменню валодання зброяй.

Пісьменнік прасочвае выхаваўчую дынаміку, што ўплывае на паводзіны вялікага героя з кожным здзейсненым ім подзвігам. Рэпрэзентатыўна раскрываюць стаўленне Геракла да слабейшых за сябе скразныя вобразы пастухоў, сівабародага і рудабародага. Героі пазбаўлены ўласных імёнаў, паколькі выступаюць плёнам аўтарскага вымыслу, арганічна ўваходзяць у міфалагічны свет. У першую сустрэчу Геракл, які ідзе ў храм Апалона, адбірае ў пастухоў казла – павадыра статка, акрамя таго выразна дэманструе, што гатовы ўжыць сілу, калі тыя не пагодзяцца з яго рашэннем. Надалей Геракл неаднаразова сустракае пастухоў падчас сваіх падарожжаў, сваімі ўчынкамі фарміруе ўжо станоўчую рэпутацыю.

Ужо падчас здзяйснення першага подзвігу Геракл ратуе пастухоў ад нямейскага прыэваратня і просіць не называць яго Алкідам, заяўляе пра свой намер стаць іншым чалавекам. Палюючы на Кірэнейскую лань, Геракл зноў сустракае тых жа пастухоў, якія вінавацяць яго перад боскай Артэмідай, баючыся яе гневу. Аднак сам герой паводзіць сябе стрымана,

аддае перавагу слоўным аргументам. Разумовае і духоўнае сталенне Геракла абумоўлівае зварот да асобных філасофскіх разваг. Так, звяртаючыся да алімпійскіх багоў, Геракл пераканана прамаўляе, што светам кіруюць жанчыны, хоць багі ніякім чынам не пацвярджаюць і не абвяргаюць такога тэзісу. Як іранічна выказваецца аўтар праз скразных герояў, у выніку пра Геракла «гамоняць усе пастухі Сусвету» [1, с. 123], а сівабароды і рудабароды ганарацца знаёмствам з ім. Нават дояць кароў Герыёна, прывезеных Гераклам з Чырвонага вострава, пасля чаго апошні прызнае, што праца пастухоў зусім не горшая за працу героя.

Яшчэ адным скразным персанажам рамана выступае багіня Гера, якая не мяняе сваіх адносінаў да Геракла нягледзячы на ўсе яго выключныя ўчынкi. Калі іншыя багі, перакананыя подзвігамі героя, бачаць яго вартым Алімпа, Гера імкнецца настойваць на сваім несправядлівым рашэнні. Выніковае развіццё Геракла раскрываюць высакародныя, шмат у чым паказальныя паводзіны: апошняму невыносна глядзець на зняважаную Геру, хоць тая не аднойчы прыніжала яго самога, і герой абвяшчае, што не пойдзе на Алімп датуль, дакуль Гера не захоча яго там пабачыць. Такім чынам дзеля выхаваўчай мэты паслядоўна выкарыстоўваецца міфалагічны змест: Геракл сталее праз супрацьстаянне з Герай, а імя героя літаральна вытлумачаецца як той, што стаў славытым дзякуючы Геры. Выбраны пісьменнікам персанаж невыпадкова выяўляе спецыфіку мыслення старажытных грэкаў, якія надзялялі сваіх несяротных багоў усімі мажлівымі чалавечымі заганамі, а ў смяротных героях бачылі маральна-этычны і патрыятычны ўзор для пераймання.

Г. М. Кісліцына трапна называе раман Пятра Васючэнкі «вельмі цэльным, збалансаваным творам, які мае вельмі акрэслены выхаваўчы мэсідж да чытачоў усіх узростаў» [2, с. 84]. Варта ўдакладніць, што пісьменнік узнаўляе жанравую форму рамана выхавання, у прыватнасці, рамана станаўлення чалавека, дзе дыдактычна-педагагічны змест пастаецца ўвасабляецца з дапамогай жарту і гумару. Такім чынам педагагічная ідэя пра ўдасканаленне асобы ў працэсе нялёгкай барацьбы з перашкодамі на стылёвым узроўні творча рэалізуецца ў форме рамана-бурлеска, што заяўляе нязмушанае выхаванне чытача. Пятро Васючэнка стварае вобраз пазнавальнага, эмацыйна блізкага сучаснаму чытачу героя, да якога той пранікаецца сімпатыяй.

Калі ў міфе выхаваўчая функцыя з'яўляецца другаснай адносна пазнавальна-вытлумачальнай, то казка – фальклорны жанр, які ў значнай меры атрымлівае ў спадчыну міфалагічную цудоўнасць, пры гэтым найперш павучае і выходзіць і дзяцей, і дарослых. Яскрава дэманструе арыгінальны жанравы сінтэз раман-казка Пятра Васючэнкі «Дзівоснае лета паноў Кубліцкага ды Заблоцкага» (2018), дзе паказваецца працяг «дзівосных панскіх авантураў» галоўных герояў казачных апавесцяў «Прыгоды паноў Кубліцкага ды Заблоцкага», «Гаспадарка паноў

Кубліцкага ды Заблоцкага». Шырока выкарыстаныя гумар, жарты і вясылыя парадоксы рэпрэзентуюць стылёвую блізкасць твора раману-бурлеску, які прысвечаны Гераклу. Разам з тым пісьменнік звяртаецца да трагедыі, што выступае арыгінальнай формай узнаўлення нацыянальна адметнага каларыту.

Прадметам адлюстравання выступаюць прыгоды галоўных герояў, пра якіх аўтар у прадмове лаканічна паведамляе, што паны Кубліцкі ды Заблоцкі праелі, прапілі, прагулялі сваю гаспадарку. Пасля сеялі рэпу, «змагаліся з Цмокам паганым, хадзілі на вайну з каралём Гарбузом, стралялі са стрэльбы па прусаках ды мелі іншыя прыемныя забаўлянькі, праз якія заўжды траплялі ў розныя непрыемныя гісторыі ды гуза сабе на лоб зараблялі» [3, с. 2]. Характары скразных герояў серыі твораў застаюцца статычнымі, пры гэтым пашыраецца дыяпазон незвычайных прыгодаў, што ў цэлым адпавядае раманнай маштабнасці.

Паны Кубліцкі ды Заблоцкі займаюцца не толькі рэпнай гаспадаркай, абмяркоўваюць розныя рэпныя стравы, але і выходзяць за межы звыклага кола ранейшых шляхецкіх заняткаў. Уступаюць у экалагічныя дыскусіі з юным натуралістам – Дрыпянаткам, асвойваюць на практыцы тэхнічныя вынаходніцтвы – набываюць і выпрабоўваюць Зорны Ровар, адзін з «высакодных лыцараў», пан Кубліцкі, нават падаецца ў навуку. Урэшце новыя акалічнасці штурхаюць герояў да падарожжа дзеля пошуку адказаў на складаныя філасофскія пытанні, з чаго вынікаюць патэнцыйныя здольнасці да развіцця. Новыя веды выступаюць неабходнасцю ў неадназначных умовах, пра якія аўтар распавядае з гумарам: «Вось пан Кубліцкі пачынае зачытваць назвы страваў, а пан Заблоцкі іх крытыкаваць. Пры гэтым яны намагаліся не звяртаць увагі на вочы розных калібраў, што талопіліся на іх з-пад мяцёлкі, з каморы, з-за партрэтаў продкаў, з павучыння, з-пад сходаў, з гарлачыка, са збана, са шклянцы пана Кубліцкага для зубоў... Раней толькі продкі з партрэтаў узіраліся на паноў з немым дакорам, а цяпер яшчэ ўся гэтая фаўна» [3, с. 31].

У творы праз асобныя вобразы пазначаны некаторыя побытавыя і маральна-этычныя канстанты. Напрыклад, селянін Ахрэм Верацённік, паводле аўтарскай характарыстыкі, чалавек рахманы, цвярозы, працавіты, слушны, які шмат у чым выступае антыподам галоўных герояў. Праз сялянскае ўспрыманне панскіх ўчынкаў больш ярка выяўляецца незвычайнае і цудадзейнае, што адпавядае традыцыйнай казачнай эстэтыцы. Пятро Васючэнка звяртаецца не толькі да сацыяльна-бытавой, але і да чарадзейнай казкі, паказальна раскрывае чарадзейных персанажаў у авантурах галоўных герояў.

У падарожжы да калодзежа, на дне якога хаваецца праўда, і адначасова ў пошуках «Таго, хто гэтую праўду кажа і на каго ўсе спасылаюцца» [3, с. 59], панам Кубліцкаму ды Заблоцкаму сустракаецца Піліп з Канпель. Там, дзе неба на зямлю падае, свет клінам сыходзіцца,

героі знаёмяцца з Шчаслівым Юркам, Макарам, які хоча ўсяму свету давесці, што паўсюль бываў і няма такога месца, дзе б ён цялят не пасвіў. Урэшце героі знаходзяць бяздонны калодзеж і праходзяць выніковае выпрабаванне, нават спарадзіўшы чуткі пра свае заўчасныя смерці.

Разам з тым падарожжа, прыгоды і выпрабаванне завяршаюцца шчаслівым фіналам: паны Кубліцкі ды Заблоцкі дзякуючы дапамозе Вірніка выбіраюцца з калодзежа і жэняцца з паненкамі Акуляй ды Цыпорай. Такім чынам казачная рэчаіснасць падпарадкавана раманнай эстэтыцы, якая ўзнаўляецца паводле авантурнага жанравага канону. Выхаваўчы эфект дасягаецца дзякуючы казачнай цудадзейнасці, што наглядна рэпрэзентуе вобраз Вірніка. Першапачаткова паказаны злым і помстлівым, які выпраўляецца ў падарожжа ўслед за шляхетнымі панамі, каб звесці з імі рахункі, папулярны міфалагічны персанаж каардынальна мяняе свае паводзіны, як толькі паны Кубліцкі ды Заблоцкі трапляюць у калодзеж. Тады ён корміць сваіх былых ворагаў жабінымі лапкамі, апалонікамі і вустрыцамі і цягне іх праз усе зямныя нетры разам з Зорным Роварам, папярэдне ўзяўшы абяцанне, што паны ажэняцца з першымі паненкамі, якіх пабачаць. Ці можна лічыць названыя акалічнасці вытанчнай помстай застаецца правакацыйным пытаннем да чытача.

Вірнік нароўні са шляхетнымі панамі здабывае асабістае шчасце, і гэта адпавядае раманнай эстэтыцы. Як вядома, характар казачнага героя статычны, а пісьменнік прасочвае, што адбываецца зварот да дабрачыннасці. Учынкі паноў Кубліцкага ды Заблоцкага не змяняюць іх саміх, але ў нейкай ступені здольныя ўплываць на іншых. Як і Уладзімір Караткевіч, які адправіў некалькіх сваіх герояў у інфернальнае падарожжа, творчасць якога даследаваў і высока ацэньваў Пятро Васючэнка [4], апошні праводзіць сваіх герояў праз інфернальную прастору. Менавіта там і адбываецца маральна-этычнае выпрабаванне (Уладзімір Караткевіч) або выпрабаванне на шляхецкую загартоўку (Пятро Васючэнка), што не супярэчыць ні літаратурнай, ні казачнай традыцыі.

У абодвух творах пісьменніка «мазаічная» структура: у рамане, прысвечаным Гераклу, кожны подзвіг выступае самастойнай гісторыяй, якая падаецца пад уласнай назвай, тыпалагічна блізка арганізаваны матэрыял у рамане, прысвечаным панам Кубліцкаму ды Заблоцкаму, дзе прыгоды апісваюцца ў шаснаццаці праявах. Як вядома, пісьменнік называў фрагментарнасць падмуркам новай цэласнасці, адзначаючы такія паказальныя якасці, як звышляканічнасць, звыш'ёмістасць, звышглыбіня. Філасофская канцэптуальнасць раскрываецца ў рамане-казцы: прыгоды і выпрабаванні герояў скіроўваюць да пазнання ісціны чарадзейнага калодзежа, якая заключаецца ва ўсведамленні простага меркавання, што кожны чалавек павінен быць на сваім месцы.

Такім чынам, казачны матэрыял выступае плённым для творчага ўзнаўлення авантурнага рамана, казачная цудадзейнасць дазваляе

звярнуцца да ненавязлівага, нязмушанага выхавання чытача, які ў выніку разумее, што галоўнае – гэта паставіць для сябе мэту. У беларускай літаратуры прадстаўлены прыклады ўзнаўлення жанравага канону з выкарыстаннем мастацкага эфекту цудадзейнага. У прыватнасці, на аснове пераважна гістарычнага матэрыялу Людміла Рублеўская ў серыі твораў «прыгодніцкіх і фантазмагарычных», прысвечаных Пранцішу Вырвічу, паслядоўна ўзнаўляе сінтэз авантурнага рамана і раман выхавання. Калі ў рамане «Дванаццаць подзвігаў Геракла» захапляльнай выступае найперш падзейная аснова, то ў рамане «Дзівоснае лета паноў Кубліцкага ды Заблоцкага» займаўшая падзейнасць крэатыўна спалучаецца з важнымі філасофскімі пытаннямі.

Літаратура

1. Васючэнка, П. В. Дванаццаць подзвігаў Геракла : раман-бурлеск / П. В. Васючэнка. – Мінск : Выдавецкі дом «Звязда», 2013. – 152 с.
2. Кісліцына, Г. М. Раман-бурлеск у творчасці Пятра Васючэнка / Г. М. Кісліцына // Беларуская літаратура ў культурнай прасторы сучаснага грамадства : м-лы Міжнар. навук. канф. да 120-годдзя з дня нараджэння Кандрата Крапівы (Мінск, 3–4 сак. 2016 г.) / Цэнтр даследаванняў бел. культуры, мовы і літ. Нац. акадэміі навук Беларусі ; рэдкал. А. А. Манкевіч [і інш.]. – Мінск, 2016. – С. 81–84.
3. Васючэнка, П. Дзівоснае лета паноў Кубліцкага ды Заблоцкага / П. Васючэнка. – Мінск : Кнігазбор, 2018. – 104 с.
4. Васючэнка, П. В. Апраметная і Рай Уладзіміра Караткевіча / П. В. Васючэнка // Ад тэксту да хранатопа : артыкулы, эсэ, пятрогліфы. – Мінск, 2009. – С. 63–74.

С. В. Николаенко

Витебский государственный университет имени П. М. Машерова
УДК 821.161.3:17.022:37.091.212:8

НРАВСТВЕННАЯ КВАЛИФИКАЦИЯ В. БЫКОВА В СТАНОВЛЕНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КВАЛИФИКАЦИИ СТУДЕНТА-ФИЛОЛОГА

Ключевые слова: нравственная квалификация, профессиональное становление, студенческие активности.

В статье демонстрируются конкретные материалы мероприятий, проведённых на факультете гуманитаристики и языковых коммуникаций к 100-летнему юбилею В. Быкова. Основная цель всех предлагаемых активностей студентов – через наследие писателя подготовить будущих специалистов к профессиональной деятельности.

**MORAL QUALIFICATION OF V. BYKOV
IN ESTABLISHING THE PROFESSIONAL QUALIFICATION
OF A PHILOLOGY STUDENT**

Key words: moral qualification, professional development, student activities.

The article demonstrates the specific materials of the events held at the Faculty of Humanities and Language Communications for the 100th anniversary of V. Bykov. The main purpose of all the proposed activities of students is to prepare future specialists for professional activity through the legacy of the writer.

Говорить о белорусском писателе и патриоте В.В. Быкове можно постоянно и много. И в год 100-летнего юбилея нашего земляка особенно актуальным является обращение не только к мастерству Быкова-прозаика, а в большей мере – к сформулированным им в своих художественных и публицистических произведениях нравственным ценностным ориентирам, составляющим нравственную квалификацию и самого автора, и его наследников.

Под нравственной квалификацией мы понимаем «содержащую сознательные профессиональные убеждения (современные воззрения на предмет) и систему моральных авторитетов» [2, с. 118]. Абсолютно уверены в том, что именно нравственная квалификация и будет определяющей в профессиональном становлении сегодняшнего студента-филолога, а завтра специалиста в той или иной социокультурной практике: в преподавании, в литературно-редакционной деятельности, в науке и т.д. Еще в системе образования советского периода студенческую (да и учащуюся молодежь) готовили на образцах известных (сейчас это получило название прецедентных) личностей – исторических и культурных деятелей, героев Великой Отечественной войны, литературных героев. И это, на наш взгляд, абсолютно верно, т.к. обращение к наследию прошлого – важный аспект образовательного процесса, воспитательный потенциал для развития когнитивной сферы личности, формирования прагматических установок, понимания аксиологической роли литературы в нравственном законе жизни. И одним (а для автора статьи первым) таким нравственным ориентиром является В. Быков.

О творчестве и роли писателя в гражданско-литературной жизни эпохи написано много. В научном осмыслении особенностей его прозы, мироотражения и поведенческих мотивах героев практически каждый белорусский лингвист, литературовед и философ обозначил тот или иной

аспект быковского мира. Приведём здесь лишь некоторые исследования. Н.С. Клишерович отмечает, что творчество В. Быкова «является неотъемлемой частью белорусской философско-культурной среды своего времени. (...) [Оно] поражает своим постоянством тематики и разнообразием поднимаемых социальных проблем, на «военном материале» писателю удастся показать не только эпопею народного горя, но и внутреннее состояние безысходности и отчаяния каждого человека независимо от его статуса и степени ответственности, где каждый стоит перед нечеловеческим выбором – от небольших моральных, до окончательного экзистенциального» [1, с. 214–220]. Выбор человека в сложнейших обстоятельствах войны, раскулачивание крестьянства, черныбыльская трагедия представляли интерес в исследованиях Н.В. Ковтун, Н.Н. Козеко, О.И. Русилко, З. Гимпелевич, Л.В. Прохоренко и др. Экзистенциальный дискурс художественной прозы и публицистики автора анализировался В. Максимович, А.С. Смирновым и др.

В рамках заявленной темы статьи нам все же будет важным обозначить, как нравственная квалификация самого автора и его героев может повлиять на формирование профессиональной квалификации студента, которому предстоит в будущем войти в ученический класс. Что сказать своему ученику, каким захотеть его “сделать”, какую ответную коммуникацию получить от него, какую библиотеку из добра, мира и совести посоветовать ему собрать – вот, думается, это и есть те основные характеристики профессиональной квалификации педагога. И здесь нельзя не привести довольно известную фразу В. Быкова, который в своих публицистических произведениях говорил: «Меня интересует, в первую очередь, не сама война, даже не ее быт и технология боя, хотя все это для искусства тоже важно, но, главным образом, нравственный мир человека, возможности его духа».

Как сформировать у будущего специалиста-педагога понимание ответственности за приобретение учеником, которого ты учишь и воспитываешь, способов решения проблем сохранения жизненных смыслов; межнационального согласия, позитивных жизненных смыслов? Этому, думается, и способствуют как учебные, так и внеучебные мероприятия, которые были проведены на факультете гуманитаристики и языковых коммуникаций в год юбилея В. Быкова (приведенные далее примеры взяты из телеграм-канала «Сделано на ФГиЯК». Автор статьи явился организатором и участником данных факультетских активностей).

1. Пасяджэнне «Літаратурнага клуба», прысвечанае абмеркаванню ўплыву настаўніка на развіццё асобы вучня («Абеліск» https://www.instagram.com/p/C0B4PCmsv_2/?igsh=MWlkYTF4MGxhdm94cQ).

2. Прагляд і абмеркаванне дакументальнага фільма «Франтавыя старонкі», а таксама мастацкага фільма «Абеліск».

3. Круглы стол «Праблемы маральнага выбару ў аповесці «Сотнікаў».

4. Наведванне студэнтамі груп з куратарамі цэнтральнай гарадской бібліятэкі імя М. Горкага. Студэнты прынялі ўдзел у вечарыне-прысвячэнні і «Васіль Быкаў: знаёмы і незнаёмы» (<https://www.instagram.com/p/C6N7GewsIuU/?igsh=aHpoMmlhMHdydWhj>).

5. Правядзенне III Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Аксіялагічны дыяпазон мастацкай літаратуры».

6. Пасяджэнне навуковага гуртка «Мова ў кантэксце культуры» на тэму «Сусвет Васіля Быкава». (<https://www.instagram.com/p/C6N3O04Mljs/?igsh=MWYУха3dyNXIzaThIbA>).

7. Правядзенне віктарыны «Васіль Быкаў: пісьменнік, салдат, грамадзянін» (https://www.instagram.com/p/C6Qzjk8M_oz/?igsh=b3cwNHZ3eH15ZXRw).

8. Дэманстрацыя факультэцкага дакументальна-мастацкага праекту «Некалькі радкоў пра вайну» (<https://www.instagram.com/p/C7CevhCMZ88/?igsh=bm1jM29sbDJ5MDE2> і https://drive.google.com/file/d/1HDtnVkBiqfCqP7Pibdvwd_5sF2hyNd3X/view?usp=sharing).

9. Падрыхтоўка электроннай кнігі цытат «Васіль Быкаў: 100 крокаў да вечнасці».

Таким образом, чрезвычайная востребованность и большой гуманитарный пласт быковской идеи взаимответственности человека и мира и будут теми основными критериями, по которым определяются нравственная квалификация педагога в его профессиональной квалификации.

Літаратура

1. Клишерович, Н. С. Экзистенциальная реконструкция творческого наследия В. Быкова: поиски человека / Н. С. Клишерович // Философско-гуманитарные науки: сборник научных статей. Вып. 14. – Минск: РИВШ. С. 214-220.

2. Николаенко, С. В. Учительство как ценность: не растерять доверие (о преподавании русского языка) / С. В. Николаенко // Язык и литература: теория и практика. – 2024. – Том 3. – №2. – С. 115–125.

Л. П. Новикова

Витебский государственный университет имени П. М. Машерова
УДК 811.161.1'355:808.5

**ПРОЯВЛЕНИЕ ВАРИАТИВНОСТИ
ПРОИЗНОСИТЕЛЬНОЙ НОРМЫ
В РУССКОЙ УСТНОЙ ПУБЛИЧНОЙ РЕЧИ БЕЛАРУСИ**

Ключевые слова: близкородственное двуязычие, кодифицированная норма, устная публичная речь, вариант произношения.

В статье рассматриваются случаи ненормативного произношения отдельных лексем в условиях близкородственного двуязычия. Исследование проводится на материале русской устной публичной речи, представленной на белорусском телевидении. Сделан вывод о том, что специфическая языковая ситуация способствует формированию вариативности произносительной нормы.

L. P. Novikova

Vitebsk State University named after P. M. Masherov

**MANIFESTATION OF VARIABILITY OF PRONUNCIATION NORM
IN RUSSIAN ORAL PUBLIC SPEECH OF BELARUS**

Key words: closely related bilingualism, codified norm, oral public speech, pronunciation variant.

The article is devoted to the cases of non-standard pronunciation of particular lexemes in conditions of closely related bilingualism. The study is conducted on the material of Russian oral public speech presented on Belarusian television. It is concluded that the specific language situation contributes to the formation of variability in pronunciation norms.

Анализируя особенности фиксации орфоэпической нормы в современном языке, Л. А. Вербицкая отмечает, что «языковой среде каждого народа присуща уникальность используемых им языковых средств», которые позволяют «сохранить свою этническую принадлежность» [3, с. 376]. При этом языковая ситуация, характеризующаяся в настоящее время в результате смешения стилей особенной нестабильностью, в целом детерминирует расширение вариативности на всех уровнях языка. Как подчеркивал К. С. Горбачевич в своем фундаментальном исследовании «Вариантность слова и языковая норма», нельзя призвать лингвистов устранить колебания и стандартизировать язык декретом сверху [4]. Кроме того, в условиях русско-белорусского близкородственного двуязычия данный процесс также активно

поддерживается взаимодействием языков. В. А. Маслова, рассматривая взаимовлияние русского и белорусского языков в Республике Беларусь, указывает на то, что «белорусы, говорящие по-русски, допускают специфические ошибки, однако особенности русской речи в Беларуси нельзя свести только к ошибкам» [7, с. 258].

В этой связи на фонетическом уровне особое внимание привлекает не соответствующее кодифицированной норме произношение отдельных лексем, которое функционирует в русской устной публичной речи коммуникативного пространства Беларуси и имеет регулярный характер. Цель данной статьи – представление и нормативный анализ отдельных результатов мониторинга русской устной публичной речи в Беларуси. В качестве материала исследования выступает русская устная публичная речь, представленная на региональных телеканалах «Скиф» и «Витебск» (выпуски новостей) в 2018 году, и русская устная публичная речь национальных телеканалов «Беларусь 1» (программа «Скажи не молчи») и «ОНТ» (программа «Марков. Ничего личного») в настоящее время (2024 год). В целом проанализирована речь более 110 респондентов. Важно подчеркнуть, что все говорящие – носители литературного языка, что детерминируется наличием высшего образования и занимаемой должностью. В большинстве своем это руководители, политические деятели, работники сферы образования и культуры, которые имеют постоянный коммуникативный контакт с широкой аудиторией и, следовательно, влияют на речь белорусского общества. Отметим, что выпуски указанных передач представлены также в интернет-пространстве и имеют большое количество просмотров.

В проанализированном материале наиболее распространенной лексемой, произносимой с отступлением от кодифицированной нормы русского языка, является слово *проект*: на месте буквы «е» отчетливо слышим два звука [jэ]. Приведём примеры подобного произношения: *отдельным проектом* (преподаватель ГУО, «Витебск», 21.11.18); *важный законопроект* (депутат, «ОНТ», 28.03.24); *инновационный проект* (директор РНПЦ, «ОНТ», 13.06.24); *новый проект* (директор РУП, «Беларусь 1», 18.06.24); *в важном проекте* (аналитик, «Беларусь 1», 03.09.24); *этот проект* (управляющий фондом, «Беларусь 1», 28.08.24); *основные законопроекты, наш проект* (депутат, «ОНТ», 04.04.24) и др. Данное произношение можно встретить и в речи ведущих национальных каналов. Например, в проекте «Будет дополнено» («ОНТ», 14.08.24). Вместе с тем в отношении данного слова нормативные указания словарей неизменны: правильным считается произношение *про[э]кт*. Отметим, однако, что в недавно вышедшем «Большом орфоэпическом словаре русского языка» (2024) вариант *про[jэ]кт* имеет помету «! не рекомендуется», которая по сравнению с пометой «! неправильно»

указывает на несколько меньшую степень отступления от кодифицированной нормы [1].

В русской устной публичной речи Беларуси привлекает внимание также регулярное произношение говорящими твердого [т] в слове *термин*. Приведем примеры из проанализированного материала: *такой термин* (главный инженер, «Скиф», 01.02.18); *этот термин* (ведущая, «Беларусь 1», 30.01.24); *как термин* (аналитик, «ОНТ», 25.04.24) и др. В словарях и справочниках подобное произношение продолжает квалифицироваться как ненормативное. Так, в указанном выше современном орфоэпическом словаре вариант [т']ермин сопровождается пометой «! неправильно» [1].

Вместе с тем отметим, что в известном словаре-справочнике, созданном на филологическом факультете Санкт-Петербургского государственного университета, «Давайте говорить правильно! Трудности современного русского произношения и ударения», впервые вышедшем в начале XXI века, а затем неоднократно переиздававшемся, представлено два равноправных варианта произношения данного слова: [т']ермин и [т]ермин [2]. Таким образом, наблюдается существование вариативности и в нормативных источниках по отношению к данной лексеме. В проанализированном материале встретились и другие подобные случаи ненормативного произношения: *стра[т]егия* (аналитик, «Беларусь 1», 03.09.24); *н[р]есса* (заместитель председателя горисполкома, «ОНТ», 07.08.24).

Важно подчеркнуть, что в условиях близкородственного двуязычия варианты произношения *про[жэ]кт* и [т]ермин поддерживаются интерференцией белорусского языка.

Среди нарушений акцентуационной нормы выделяется регулярное произношение слова *обеспечение* с ударением на четвертом слоге: *обеспечéние*. Приведем примеры из проанализированного материала: *обеспечéние безопасности* (главный инженер предприятия, 01.02.18, «Скиф»); *обеспечéние жителей* (служащий в УВД, 12.06.18, «Витебск»); *по обеспечéнию безопасности* (начальник департамента, «ОНТ», 18.01.24); *обеспечéние социальных выплат* (министр, «ОНТ», 04.03.24); *полное обеспечéние* (депутат, «Беларусь 1», 07.08.24); *обеспечéние стабильности* (председатель комиссии, «Беларусь 1», 04.09.24) и др. Отметим, что вариант *обеспечéние*, наряду с нормативным *обеспéчение*, встречается и в речи ведущего («Марков. Ничего личного», «ОНТ», 18.01.24).

По нашим наблюдениям в устной публичной речи, представленной на российских телеканалах, данный ненормативный вариант произношения менее распространен. В условиях близкородственного двуязычия вариант произношения *обеспечéние* может соотноситься для говорящих с нормативным произношением данного слова в белорусском языке (*забеспячэ́нне*), т. е. поддерживаться интерференцией, закрепляясь в речи говорящих. При этом в «Большом орфоэпическом словаре русского языка»

рядом с произносительным вариантом *обеспечёние* стоит помета «! не рекомендуется», что также указывает на его возможное постепенное движение в сторону нормативности [1]. Так, авторы «Орфоэпического словаря русского языка: произношение, ударение, грамматические формы» (2015) отмечают, что варианты с пометой «*не рекомендуется*» отражают явления «соответствующие общим тенденциям языкового развития; нередко этой пометой оцениваются варианты, о которых можно предполагать, что в недалекой перспективе они станут нормативными» [5, с. 10].

Исследователи норм произношения отмечают ряд трудностей своей работы, которые связаны с отсутствием строгой стандартизации современных норм и существованием различных вариантов, в том числе употребительных в определённой среде, активным изменением кодифицированных орфоэпических норм в последние десятилетия и нередким противоречием словарных сведений в современных нормативных источниках [6]. С нашей точки зрения, здесь следует добавить и специфику самого материала исследования, представляющего собой устную речь, прослушивание и анализ которой является довольно длительным и трудоёмким процессом. Возможно, этим объясняется недостаточность исследований, проводимых на материале устной публичной речи в Беларуси в настоящее время. В то же время принимая во внимание то, что сегодня именно устная речь средств массовой информации влияет на нормы и развитие языка в целом, данное лингвистическое направление представляется особенно актуальным, в том числе изучение нормативных нарушений, обусловленных влиянием интерференции. Как известно, именно сбор и систематический анализ материала о реальном широком употреблении конкурирующих вариантов является базой для кодификации норм, позволяет определять региональные особенности речи, устанавливать явления региональной устно-литературной нормы.

Результаты проведенного нами исследования показывают, что специфическая языковая ситуация в Беларуси способствует формированию вариативности произносительной нормы. Проанализированные в ходе исследования варианты произношения, определяемые кодифицированной нормой сегодня как ненормативные, но имеющие различные пометы в словарях, являются распространенными в русской устной публичной речи носителей литературного языка, соответствуют современной языковой тенденции и, следовательно, вскоре могут быть определены кодификаторами как нормативные.

Литература

1. Большой орфоэпический словарь русского языка / М. Л. Каленчук, Л. Л. Касаткин, Р. Ф. Касаткина. – М.: Грамота. АСТ-Пресс Школа, 2024. – 1024 с.
2. Вербицкая, Л. А. Давайте говорить правильно! Трудности современного русского произношения и ударения: краткий словарь-справочник / Л. А. Вербицкая,

Н. В. Богданова, Г. Н. Скляревская. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2003. – 146 с.

3. Вербицкая, Л.А. Особенности фиксации орфоэпической нормы сегодня // Труды Института русского языка им. В. В. Виноградова. Вып. 13. Культура русской речи. – М., 2017. – С. 375–394.

4. Горбачевич, К. С. Вариантность слова и языковая норма / К. С. Горбачевич. – Л.: Наука, 1978. – 240 с.

5. Еськова, Н. А. Орфоэпический словарь русского языка: произношение, ударение, грамматические формы / Н. А. Еськова, С. Н. Борунова, В. Л. Воронцова. – М.: Lingua: АСТ, 2014. – 1007 с.

6. Козлова, Л. В. Трудности изучения норм произношения и постановки ударения в русском языке / Л. В. Козлова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2017. – № 11: в 3-х ч. (Ч. 2). – С. 80–82.

7. Маслова, В. А. Диалог русского и белорусского языков в Республике Беларусь / В. А. Маслова // Вестник РУДН, серия Вопросы образования: языки и специальность. – 2015. – №5. – С. 255–259.

В. Ф. Падстаўленка

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава

УДК 821.161.3-343.4-051

“ВЫПАДКОВЫ” ГЕРОЙ-ВЫРАТАВАЛЬНІК У КАЗКАХ У. КАРАТКЕВІЧА ЯК ПАСІЯНАРНЫ ТЫП

Ключавыя словы: герой-выратавальнік, казка, У. С. Караткевіч, пасіянарнасць, Л. М. Гумілёў.

Поліварыянтнае ўвасабленне вобразаў “выпадковых” выратавальнікаў у мастацкай прасторы аўтарскіх казак паказальна сведчыць пра вялікую пісьменніцкую фантазію і свядомую экстенсіфікацыю народных жанравых схем. Выявіць ідэйна-мастацкую сутнасць згаданай вобразнай групы, рэпрэзентаванай у казках Уладзіміра Караткевіча, з праекцыяй на іх патэтычную пасіянарнасць і прапануецца ў гэтым артыкуле.

V. F. Podstavlenko

Vitebsk State University named after P. M. Masherov

THE “ACCIDENTAL” RESCUE HERO IN V. KOROTKEVICH’S FAIRY TALES AS A PASSIONATE TYPE

Key words: hero-savior, fairy tale, V. S. Korotkevich, passionarity, L. N. Gumilev.

The multivariate embodiment of the images of “accidental” saviors in the artistic space of the author’s fairy tales is indicative of the Great writer’s

imagination and conscious intensification of folk genre schemes. It is proposed in this article to identify the ideological and artistic essence of the mentioned figurative group, represented in the tales of Vladimir Korotkevich, with a projection on their potential passionarity.

Традыцыйным базісным складнікам вобразнай сістэмы казкі выступае персанаж-выратавальнік, місія якога акрэсліваецца неабходнасцю прадухіліць пэўныя фатальныя абставіны ці непажаданыя для пратаганіста падзеі. Таму лагічна дапусціць, што ў адпаведнасці са сваім функцыянальным прызначэннем выратавальнік павінен валодаць звышздольнасцямі альбо звышведамі, каб у выніку дамінаваць над Злом. Што цікава, у аўтарскіх казках дадзеная аксіёма сутнасна трансфармуецца, а вобразы выратавальнікаў у адпаведнасці з пісьменніцкімі канцэпцыямі напаяўняюцца супярэчлівымі характарыстыкамі і далёка не катэгарычным патэнцыялам для апалагетыкі Добра.

Раней у нашым артыкуле “Вобраз чарадзейна-міфічнага выратавальніка ў казках Уладзіміра Караткевіча” [2] была прапанавана лакальная класіфікацыя адпаведнай катэгорыі вобразаў. Яна складаецца з чарадзейна-міфічных выратавальнікаў (“Кацёл з каменьчыкамі”, “Скрыпка дрыгвы і верасовых пустэчаў”), маргінальных (чароўна-рэалістычных) выратавальнікаў (“Лебядзіны скіт”), “выпадковых” рэалістычных выратавальнікаў (“Чортаў скарб”, “Нямоглы бацька”, “Вясна ўвосень”, “Казка пра Пятра-разбойніка”), рэалістычных ілжэвыратавальнікаў (“Вужыная каралева”).

Поліварыянтнае ўвасабленне адзначаных вобразаў паказальна сведчыць пра вялікую аўтарскую фантазію і свядомую экстэнсіфікацыю народных казкавых схем. Каб заінтрыгаваць чытача, Караткевіч нават у прыкладах з першым, так бы мовіць, відавочным тыпам выратавальніка (кшталту Вялікага чараўніка ці духа народнага музыкі) захоўваў драматычнасць цэнтральных падзей. А паспяхова сць дапамогі ад выпадковых “зямных” персанажаў першапачаткова ўспрымалася ў тэксце абсалютна немагчымай. Для доказнасці гэтай тэзы прапануем выявіць ідэйна-мастацкую сутнасць апошняй згаданай вобразнай групы з праекцыяй на патэнцыйную пасіянарнасць яе складнікаў.

Перадусім варта акрэсліць спецыфіку пасіянарнага героя, якая раскрываецца ў вядомай тэорыі пасіянарнасці і этнагенезу Л. М. Гумілёва [3]. Паводле яе, гісторыя любога этнасу залежыць ад наяўнасці ў ім выбітных асоб, пасіянарыяў, якіх калісьці М. Горкі афарыстычна назваў людзьмі “з сонцам у крыві”. Яны глабальна руйнуюць інэртнасць падзей, іх прадвызначаны дэтэрмінізм і адзінкавы ход развіцця. Пасіянарыі рэалізуюць сябе праз звышздзейнасць, яны здатныя захапіць ёю і астатніх.

У навуковым свеце палажэнні згаданай тэорыі атрымліваюць памежнае, міжгаліновае прымяненне, напрыклад, у матрыцы біялагічных,

сацыяльных і гістарычных дыскурсаў. Пагадзіцца з гэтым дазваляе і той факт, што для дадатковай аргументацыі прыведзеных ідэй сам Л. М. Гумілёў апеляваў не толькі да статыстычных падлікаў, але і да характарыстык вядомых мастацкіх герояў (Раскольнікава, Абломава і інш.). Таму бачыцца апраўданай спроба экстэнсіфікаваць высновы пасіянарнай тэорыі на літаратурную сферу, у прыватнасці, на казкавы свет Караткевіча.

Так, дзіўная назва твора “Вясна ўвосень” настройвае рэцыпіентаў на неверагодны характар рэпрэзентаваных аўтарам мастацкіх карцін. Такое падзейнае прагназаванне і адбываецца ў казцы, толькі з сумна-змрочнай інтэнцыяй, бо тут паказваецца гісторыя невылечна хворага хлопчыка Яські. Максімальны драматызм такой сітуацыі ўзмацняецца У. Караткевічам сімвалічна-алегарычнымі сродкамі, анірычнымі матывамі: “А Янку здаецца: шуміць цёмнае мора пад хмарамі. Ад берага адплываюць чорныя караблі, і завозяць яны некуды ў свет усе ягонныя цацкі. Вось салдацікаў павезлі. Ну, хай салдацікаў. А нашто яны Мішку забіраюць? Заўтра дзень нараджэння, а Янка з ім нават не пагуляў” [1, с. 633–634].

Рэцэпцыя згаданых падзей атрымлівае адзіна магчымы сэнс наступстваў для Яські. Аднак у казкавым хранатопе адбываецца тое, што Гумілёў назваў пасіянарным штуршком: Аленка, шчыра любячы свайго брата, ідзе ратаваць яго ад смерці. Без падтрымкі вышэйшых сіл гэта немагчыма, таму дзяўчынка моліць звяроў і птушак разбудзіць Сонейка, бо толькі яно верне жыццё на зямлю.

У. Караткевіч рэдукаваў фантастычныя нюансы сюжэта, трансфармаваў яго ў рэчышча існай маральнай і гуманістычнай аксіялогіі. На думку пісьменніка, найвышэйшым імператывам Быцця з’яўляецца памнажэнне добра і любові. Таму вобраз Аленкі (як носбіта гэтых каштоўнасцей) арганічны яго выратавальніцкай функцыі ў творы. Пры гэтым неабходна заўважыць і асобныя архетыповыя рысы гераіні. Адначым адну важную адметнасць, што ў “малой прозе” Караткевіча вобраз Аленкі з пасіянарным пачаткам сустракаецца і ў апавяданні “Як звяргаюцца ідалы”. Тут двухгадовая дзяўчынка фактычна ажыццяўляе антрапалагічны дослед адносна праверкі непахіснай чалавечай волі і прагі пазнання. Невыпадкова ў фінале шчаслівы дзядзька-філосаф называе яе “дзіцём чалавечым”, падкрэслівае такім чынам месійнасць дзяўчынкі і звышасабовы характар здзейсненага ёю.

А ў дадзенай казцы такі патэнцыял персанажа істотна павялічваецца. У многім рэцэпцыя вобраза Аленкі тоесная ўяўленню К. Юнга, які лічыў дзяцей “медыятарамі”, “носьбітамі вылячэння”, “стваральнікамі цэлага” [4, с. 361]. Да таго ж, думаецца, вобраз дзяўчынкі сутнасна набліжаецца да архетыпу Маці, з яго мудрасцю, духоўнасцю, усеагульнай ахоўнасцю, зкарэляванасцю з іншай архетыповай мадыфікацыяй – Маці-прыроды.

Па Л. Гумілёву, пасіянарная энергія іманентна не з'яўляецца ні пазітыўнай, ні негатыўнай. Палярны характар могуць набыць толькі яе вынікі. Лічыцца, што негатыўная пасіянарнасць бывае найчасцей справакаваная канфліктам асобы і соцыуму. І ў выніку гэтага дэструктыўная дзейнасць накіроўваецца на самога яе носьбіта ці на наваколле.

Прыклад дэструктыўнага пасіянарнага (субпасіянарнага) прадстаўлены У. Караткевічам у “Казцы пра Пятра-разбойніка”. Сутнасць пратаганіста акрэслена самой назвай твора, а далей яна толькі больш дэталёва маркіруецца ў тэксце: “Валендаецца па зямлі пракляты Пётр-разбойнік <...> Шмат часу хадзіў ён на жыр і людзей рэзаў <...> Забівае ён дзядоў, немаўлят за ногі вешае, толькі пачаў адчуваць кожны раз, што лепш бы ў сябе нож уваткнуць, чымсьці ў другога” [1, с. 582].

Са сцэны пераасэнсавання героем уласных жыццёвых каштоўнасцей казка пачынае набываць прыпавесціную скіраванасць да біблейскіх матываў вечнага пакарання за здзейсненыя грахі. Па-філасофску ёмістай, іншасказальнай паказваецца размова персанажа з роднай зямлёй: “Не, Пётр-разбойнік, не будзе табе даравання. Толькі што ... вунь ля разбуранага млына ляжаць на зямлі трохпудовыя жорны. Уздзень іх сабе на шыю і пакуль не сатрэш іх уласнаю шыяй на порах <...> не быць табе дараванаму” [1, с. 582].

Тут заўважаецца некалькі сімвалічных дэталей. Ужо само імя *Пётр* перакладаецца як *цвёрды, каменны*. У творы гэта дадаткова раскрываецца праз паказ пратаганіста душэўна мёртвай асобай з каменным сэрцам. Адпаведнае семантычнае поле лагічна развіваецца і праз аўтарскі выбар згаданай формы пакарання разбойніка. Вобраз жорнаў, па-першае, іманентна карэлюе з жыццём, якое Пётр знішчаў, па-другое, віна персанажа вечная, як іх непахісная цвёрдасць.

Да таго ж падзеі ў казцы асацыятыўна набліжаюцца з антычным міфам пра Сізіфа. Яго вобраз традыцыйна трактуецца як прыклад злачынцы, асуджанага на перманентнае пакаранне. У адпаведнасці з дамінантным у казках гуманістычным пафасам У. Караткевіч прадугледзеў для пратаганіста шанец на частковае выкупленне сваёй віны – стаць выратавальнікам для Радзімы і іншых людзей. Тут зноў тыпалагічна выяўляюцца асацыяцыі з гісторыяй Сізіфа. Паводле асобных крыніц, той быў апалагетам жыцця і нават рызыкнуў закаваць у ланцугі саму смерць.

Такім чынам, тэорыя пасіянарнасці наўпрост карэлюе з сутнасцю казкавага героя-выратавальніка, чый мастацкі тып апрыёры мае адпаведны набор характарыстык. Нават на прыкладзе “выпадковых” рэалістычных герояў-выратавальнікаў У. Караткевіч варыянтна раскрыў сутнасць пасіянарных персанажаў як звышасоб з жыццядайным ці пякельным “сонцам у крыві”.

Літаратура

1. Караткевіч, У. С. Збор твораў. У 25 т. Т. 3. Апавяданні. Казкі: 1946–1981 / У. Караткевіч; падрыхт. тэкстаў і камент. А. Вераб'я; рэд. тома Т. Шамякіна. – Мінск: Маст. літ., 2014. – 774 с.
2. Падстаўленка, В. Вобраз чарадзеяна-міфічнага выратавальніка ў казках Уладзіміра Караткевіча / В. Падстаўленка // Роднае слова. – 2023. – №4. – С. 17–19.
3. Passionarium: Теория пассионарности и этногенеза. Этногенез и этносфера Земли. Конец и вновь начало / Л. Н. Гумилёв. – URL: <http://jezmmm.ru/wp-content/uploads/2021/02/596648.pdf>. – Дата звароту: 06.01.2024.
4. Юнг, К. Г. Божественный ребенок: Аналитическая психология и воспитание : сборник / Карл Густав Юнг ; сост. П. С. Гуревич. – М. : Олимп; АСТ-ЛТД, 1997. – 400 с.

М. А. Палубец

Витебский государственный университет П. М. Машерова
УДК 821.111(73)-31:316.346.2

ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ В РОМАНЕ М. МИЛЛЕР «ЦИРЦЕЯ»

Ключевые слова: зарубежная литература, современная американская литература, роман, мифологическая цитация, гендерные стереотипы.

Романы современного американского автора М. Миллер приобрели широкую популярность. М. Миллер, творчески интерпретируя сюжеты античной литературы и используя приёмы мифологической цитации, поднимает проблемы, актуальные для нынешнего социума. Одной из таких проблем становится роль женщины в обществе и гендерные стереотипы, которые ей навязываются. Об этом – роман М. Миллер «Цирцея».

M. A. Palubets

Vitebsk State University named after P. M. Masherov

THE PROBLEM OF GENDER STEREOTYPES IN M. MILLER'S NOVEL "CIRCE"

Key words: foreign literature, modern American literature, novel, mythological citation, gender stereotypes.

The novels of the modern American author M. Miller have gained wide popularity. M. Miller, creatively interpreting the plots of ancient literature and raises issues relevant to the current society using the techniques of mythological citation. One of these problems is the role of women in society and the gender stereotypes that are imposed on her. This is what the novel by M. Miller "Circe" about.

Представленные в романе М. Миллер гендерные стереотипы можно разделить на несколько основных категорий.

Факт рождения ребенка как возможность получения материальных благ.

Данная проблема отражает существующую в современном обществе негативную тенденцию: рождение детей с целью получения социальной помощи от государства или каких-либо благ со стороны мужчины. Иногда рождение ребенка женщины используют как причину удержать мужчину рядом, то есть как способ манипуляции. В романе «Цирцея» образом, отражающим данный стереотип, является мать Цирцеи Персеида. *«Позже, когда родилась я, он подарил ей вторую нитку, и еще по одной за двух моих братьев и сестру. Не знаю, что мать ценила выше – сами светящиеся бусы или зависть сестриц, на них глядевших. Она, наверное, так и собирала бы их целую вечность и под конец ходила бы уже как вол с ярмом на шее, но верховные боги ее остановили. К тому времени они поняли, кто такие мы четверо. Можешь родить еще детей, сказали они матери, только не от него. Но другие мужья янтарных бус не дарили. Она плакала тогда – в первый и последний раз на моей памяти»* [1, с. 9].

В предоставленном отрывке прямым текстом прописана значимость для женщины той выгоды, которую она получает, рожая ребёнка мужчине. Она не только довольствуется полученными благами, но и расценивает их как причину похвастаться ими перед другими представительницами прекрасного пола, тем самым ставя себя выше них.

«– Еще одно, – продолжил отец. – Как я уже сказал, очевидно, что эту новую силу породил наш с Персеидой союз.

Лицо матери победоносно блистало, пробиваясь сквозь застывший мне глаза туман.

– Поэтому решено: я не стану больше зачинать с ней детей.

Мать вскрикнула и упала навзничь сестрам на колени. Ее всхлипывания эхом отдавались от каменных стен» [1, с. 83].

В этом отрывке показана вся горечь от утраты занимаемого положения. Решение мужа, ещё и озвученное во всеуслышание, опустило её на несколько ступеней ниже в глазах всех присутствующих богов. Также это подтверждается следующим отрывком из произведения: *«Мать по-прежнему рыдала, окруженная стайкой сестер. Когда я приблизилась, она подняла голову, чтобы все видели, как прекрасно и безмерно ее страдание. Мало того, что ты уже сделала?»* [1, с. 83].

Ещё один персонаж, который родил на свет ребёнка ради получения выгоды, – Пасифая.

«– Боги послали белоснежного быка, дабы облагодетельствовать царство Миноса. Царицу восхитило это создание, и она пожелала рассмотреть его поближе, но он убежал, стоило кому-нибудь приблизиться. Поэтому я изготовил фигуру коровы, полую, чтобы царица

могла в нее сесть. Приделал ей колеса, и мы вкатили ее на берег моря, пока животное спало. я думал, это просто чтобы... Я не...

– Ну хватит, – выплюнула Пасифая. – Конец света наступит, пока ты добормочешь до конца. Я совокуплялась со священным быком, ясно? А теперь найди нитку» [1, с. 137].

Пасифая совокуплялась со священным быком и оставила ребёнка с целью манипуляции над собственным мужем, царём Миносом, так как считала, что только держа его в страхе, может добиться уважения и быть ценной, а не быть игрушкой для собственного мужа. Поэтому данный ребёнок был рождён исключительно ради собственной выгоды и был несчастен. *«Сестра расхохоталась – самым серебристым, журчащим своим смехом. Она все просчитала, как делала всегда. Минос бушевал, а я наблюдала за сестрой. Я поначалу решила, что совокупление с быком — это так, порочный каприз, но нет: не желания управляли Пасифаей, скорее она управляла с их помощью. Когда я в последний раз видела ее по-настоящему взволнованной? Вспомнилось, как во время родов Пасифая закричала, что чудовище должно жить, и лицо ее исказилось – так это было важно. Почему? Не из-за любви, в ней не было ни капли любви. Значит, чем-то это существо ей полезно»* [1, с. 147].

Украшения, преподносимые ей Миносом, Пасифаю не впечатляли, а родив этого ребёнка, она добилась популярности. *«Когда Пасифая выходила за Миноса, Крит был богатейшим и знаменитейшим из наших царств. Но с тех пор день за днем возносились новые могучие царства – Микены и Троя, Анатолия и Вавилон. А еще с тех пор один ее брат научился воскрешать мертвых, другой – приручать драконов, а сестра перевоплотила Сциллу. О Пасифае никто уже не вспоминал. И вот, одним махом, она заставила свою померкшую звезду засиять снова. Во всем мире станут рассказывать историю царицы Крита, создательницы и родительницы огромного плотоядного быка»* [1, с. 147].

Роль матери в воспитании ребенка

В современном обществе существуют две грани детско-родительских отношений: гиперопека и отсутствие надлежащего контроля.

Образом матери, излишне опекающей своего ребенка, выступает сама главная героиня Цирцея, которая мало того, что была сослана в изгнание на необитаемый остров, так еще с целью уберечь своего ребенка от внешней опасности создала защитный купол над островом, тем самым еще больше отрезая его связь с внешним миром. *«Я тяжело дышала от усталости, но медлить не собиралась ни секунды. Так и не отвязав от себя Телегона, я взобралась на высочайшую вершину – узкий каменистый уступ под нависшим небом. И, утвердившись на скале, прокричала:*

– Афина хочет убить мое дитя, и я его защищаю! Будьте свидетелями могущества Цирцеи, эйской колдуньи!

Зельем с кровью я окропила камни. Они зашипели, как расплавленная бронза в воде. Повалил белый дым, поднялся, расползся. Скопившись, образовал над островом огромный свод, сомкнувшийся над нами. Оболочку из живой смерти.

Если Афина явится, придется ей повернуть обратно, как акуле, заплывшей в пресные воды.

Под первым заклятием я наложила второе. Эти чары влетались в сам остров – в каждую птицу, и зверя, и песчинку, в каждый лист, камень и каплю воды. Всех их и все потомство в их утробах я отметила именем Телегона» [1, с. 274].

Такая гиперопека обуславливалась страхом. Цирцея боялась, что её ребенка у неё отнимут *«Появилось наконец то, что боги могут использовать против меня» [1, с. 263]* или навредят ему *«Откуда ты знаешь? – хотелось мне сказать. – Часто чем хуже у людей нужда, тем хуже потом их неблагодарность – они нападут на тебя, просто чтобы вновь почувствовать себя живыми» [1, с. 284]*. И не случайно, ведь в отличие от своих сестёр и матери её желание родить ребёнка было осознанным и не подпитываемым никакими скрытыми мотивами. Она зачала его от человека, которого полюбила. И не с целью его задержать рядом с собой, так как даже не сказала ему об этом, а с целью иметь рядом того, кому она будет отдавать свою любовь и кого будет оберегать. *«Твой отец сказал однажды, что хочет ещё детей, но ты появился не поэтому. Ты – для меня» [1, с. 258]*.

Цирцея до такой степени пыталась оградить сына от всего плохого, чтобы не травмировать его психику, что даже врала о его собственном отце, так как многие поступки Одиссея после рождения Телегона казались Цирцее жестокими и необдуманными. И она их перевирала, представляя Одиссея только в лучшем свете. *«И я плела очередную ложь. Упрекнул бы Одиссей меня за это? Я не знала, да и не хотела знать. Ради счастья сына я готова была и на худшее, гораздо худшее» [1, с. 282]*. Поэтому, когда Телегон захотел поехать на Итаку, чтобы повидаться с отцом, Цирцея осознала, что зря врала ему. Так она в большей степени разжигала внутри сына любопытство касательно того, какой же на самом деле его отец благородный и как много может ему дать знаний и отцовской любви. Цирцея встречает эту идею резко отрицательно и запрещает сыну покидать остров.

«– Я попытаю счастье.

– Не попытаешь, я запрещаю» [1, с. 290].

«– Мне все равно, что ты предпочтешь. Если ты так глуп, что собственную жизнь не бережешь, я сделаю это за тебя. Вернее, мои заклинания» [1, с. 292].

И самая важная фраза Цирцеи, полностью отражающая её отношение к детям: *«Дети не мешки с зерном, одного не заменишь на другого»*.

Образам, представляющим стереотип о том, что матери не уделяют должного внимания своим детям, выступает сестра Цирцеи Пасифая, про которую говорится: *«Пасифаю выдавали замуж. Она давно уже просилась, то и дело, усаживаясь к отцу на колени, мурлыкала, как не терпится ей нарожать детей какому-нибудь достойному богу»* [1, с. 37].

Дети выступают как необходимый фактор. Рождаются они не по любви, а по необходимости. В данном отрывке стоит особенно обратить внимание на слово «достойному». Так как только кто-то достойный может щедро отплатить за рождение наследников. *«Пасифая всё заправляет на Крите, используя свои зелья, а меж тем целый корабельный экипаж мужу нарожала — полдюжины наследников да дочерей»* [1, с. 105].

Роль женщины в мужском обществе.

Здесь опять же можно провести сравнение двух персонажей — Цирцеи и Пасифаи.

Автор демонстрирует, что ни одна из девушек не довольствуется тем, что живёт в своё удовольствие и терпит к себе мужское пренебрежительное отношение, как, например, их мать. Обеих наяд их роль в мужском социуме не устраивала.

Что касается Пасифаи, то вначале она выбирает путь вроде бы «типичный» для наяды. Но после нам раскрывается её истинная сущность. Со стороны казалось, что в отцовском доме у Пасифаи не было никаких проблем и она жила в своё удовольствие. *«— Ты понятия не имеешь, кто такой Перс. Знаешь, как мне приходилось его ублажать? Что приходилось делать?»* [1, с. 162].

Пасифая, осознав своё положение в обществе, решила его поменять, не пререкаясь при этом с отцом и не испортив отношения с другими богами. Она поступила хитро: *«— Потом отец выдал меня за этого осла Миноса. Что ж, с ним я могла управиться — и управилась. Сейчас он загнан в угол, но я долго к этому шла и никогда уже не стану такой, как вначале»* [1, с. 161].

Пасифая раскрывает суть положения женщины в мужском обществе своим монологом: *«Давай я расскажу тебе правду о Гелиосе и всех остальных. Их не заботит, что ты хорошая. И вряд ли заботит, что ты дурная. Только сила заставляет их внимать. Мало быть любимицей дяди, ублажать какого-то бога в постели. Даже красивой быть мало, ведь когда ты придешь к ним, опустишься на колени и скажешь: «Помоги мне, я ведь была хорошей», они наморщат лбы. «Ах, дорогая, это невозможно». «Ох, дорогая, тебе придется к этому привыкнуть». «А Гелиоса ты спросила? Ты ведь знаешь, я ничего не делаю без его разрешения»* [1, с. 159].

Образ Цирцеи и события, происходившие с этой героиней, нам поэтапно раскрывают суть данного стереотипа. Сразу после рождения отец пророчит ей судьбу:

«— Она найдет себе достойного мужа.

– *Насколько достойного? – осведомилась мать.*

Она, наверное, утешилась бы, если б меня можно было обменять на что-нибудь получше» [1, с. 10].

С детства Цирцея старалась всегда находиться рядом с отцом, сидела у его ног и радовалась его малейшему вниманию. Она старалась беспрекословно ему повиноваться, чтобы не вызвать гнев. Так что полное повиновение и веру в то, что любовь можно заслужить послушанием, внушил ей отец. Что отразилось на ситуации с Главком. Она превратила его из человека в бога в надежде, что её поступок будет цениться и что это поможет им быть вместе до конца жизни. Но как только он становится богом, то сразу же забывает о любви к Цирцее и решает жениться на самой красивой наяде. Цирцея, не веря своему горю, бежит к нему и демонстрирует своё желание заслужить любовь. «– *Я стану для тебя лучшей. Я смогу угодить тебе, клянусь. Преданнее меня не найдешь. Я что хочешь сделаю» [1, с. 63].*

Цирцея, сгорая от ревности, превратила Сциллу в чудовище, надеясь на то, что Главк обратит на неё внимание, думая, что тот просто ослеплён любовью. Но после содеянного она подслушивает разговор Главка с отцом. «*Но в наших дворцах полно красавиц, одна другой спелее. Лучше на них посмотри ... Что ж, – сказал Главк, – благодарю тебя за прекрасный совет. Последую ему» [1, с. 68].*

После того, как Цирцею сослали на Эю, к ней стал прилетать Гермес. О его отношениях с Цирцеей говорится: «*Он хотел проверить, влюблена ли я по уши. Но от прежней моей бесхарактерности не осталось и следа. Днем я не лежала, мечтая о нем, ночью не шептала его имя в подушку. Он не был мне мужем, да и другом — едва ли. А был ядовитой змеей, равно как и я, и именно поэтому мы пришли друг другу по нраву» [1, с. 105]. «Мне многое позволялось, потому что это забавляло, но забавы в любой момент могли закончиться» [1, с. 107].* Этими отрывками показывается, как мужчины воспринимают женщин. Возможность открыто говорить о своих чувствах или даже испытывать их приравнивалась к потере мужского интереса, в результате чего женщина остаётся одна, опороченная и брошенная. «*Моя двойственность, конечно, его только раздражала. Всякий вызов был игрой, всякая игра – удовольствием. Люби я его, он давно исчез бы, но мое отвращение заставляло его возвращаться снова и снова. Он изо всех сил старался меня увлечь – приносил подарки и новости, развешивал передо мной историю Минотавра, хоть я и не просила» [1, с. 172].*

Последней каплей, подрывающей доверие женщины к мужчине, является надругательство над её телом. «*Мужчина толкнул меня к стене. Голова моя ударилась о шероховатый камень, и комната заискрилась. Я открыла рот, чтоб выкрикнуть заклинание, но он стиснул мне горло предплечьем, и звук заглох. Я не могла говорить. Не могла дышать. Пробовала отбиться, но он оказался сильнее, чем думалось, или*

я оказалась слабее. Его внезапная тяжесть ошеломила меня, его соляное тело, трущееся о мое. Разум все еще цеплялся за что-то, все не верил. Правой рукой, умелым движением, мужчина разорвал мою одежду. Лево́й продолжал, навалившись всем телом, сдавливать мне горло. Хотя я сказала, что на острове никого, он знал: лучше не искушать судьбу. А может, просто не любил криков» [1, с. 205]. Такая проблема, к сожалению, очень распространена и влечёт за собой глубокую психологическую травму. Единожды пережив насилие, Цирцея утрачивает доверие к мужчинам, начинает превращать всех приезжающих к ней людей в свиней. В жизни все происходит иначе. Однако причина изнасилований остаётся прежней: мужчины чувствуют, что могут себе позволить это. Они чувствуют свою безнаказанность, поэтому так действуют.

Сепарация и поиск себя

Данная тема также отчасти связана с материнством и детско-родительскими отношениями. В самом начале жизненного пути Цирцеи отец нарекает ей жениха Царевича. Если бы у неё была возможность остаться в родительском доме, возможно, так бы и сложилось. Однако судьбу она себе избрала иную. Изначально Цирцея тяготеет к людям, хотя боги считают их себе не ровней. Она ослушивается родных и помогает Прометею.

Впервые к поиску себя и полной сепарации от семьи Цирцею подталкивает Э́т.

«– Скоро. Отец жалует мне царство.

Я подумала, он шутит.

– А можно мне в нем жить?

– Нельзя, – ответил Э́т. – Оно мое. А ты должна обрести свое»
[1, с. 39].

Также именно Э́т открывает Цирцее, что она – колдунья, и снова подталкивает к поиску себя.

«Вот что я поняла: колдовство не божественная сила, приводимая в действие мгновенно, одной мыслью. Его нужно творить, нужно трудиться - замышлять и искать, выкапывать, сушить, крошить и растирать, готовить, приговаривать и припевать. Но и это все может не сработать, а у богов такого не бывает. Если растения недостаточно свежи, внимание мое рассеянно, а воля слаба, зелье в моих руках испортится, потеряет силу» [1, с. 92].

Её проблемы с родителями, вопрос о том, кто же она такая на самом деле, помогли ей и в воспитании своего ребёнка. Так как в конце концов она поняла, что, с чего бы ему оправдывать ее ожидания, если она ожиданий своих родителей не оправдала. Она надеялась, что её сын, как и она, станет колдуном, однако подобное его не интересовало. В конце концов, она учится понимать его стремление найти себя и делает всё, чтобы его сепарация прошла безболезненно. *«– Похоже, ты и вправду*

не колдун. Но ты – нечто иное. И это иное ты еще не отыскал. Потому и уезжаешь» [1, с. 297].

В результате Цирцея позволяет своему сыну пойти с Афиной, потому что это именно то, чего он желал. Тем самым обеспечивая ему счастливое будущее, которое он вправе построить себе сам. Она также определяет своё будущее, так как решает отказаться от колдовства. Вызывает отца на разговор, разрывает любые родственные связи и в конце концов становится смертной. Этот поступок отражает максимально болезненную сепарацию от родителей в современном обществе, но даёт надежду многим людям на самоопределение.

Таким образом, проблема гендерных стереотипов отражает историческое и культурное развитие общества. М. Миллер выбирает новаторский подход к художественной репрезентации данной проблемы: через обращение к сюжетам античной литературы (в частности, к поэме Гомера «Одиссея»), через использование архетипических образов и мотивов.

Литература

1. Миллер, М., Цирцея / М. Миллер; пер. с англ. Л. Трониной, – М : АСТ, 2024. – 432 с.

А. М. Пісарэнка

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў

УДК 81'373.7:821.161.3:82-1/-19

МАЎЛЕНЧАЯ ТАЯМНІЦА ЗЯЗЮЛЬЧЫНЫХ СЛЁЗАК І АРЫЯДНІНАГА КЛУБКА: СТЫЛІСТЫЧНЫ АНАЛІЗ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ ВЕРШАВАНАЙ МОВЫ

Ключавыя словы: фразеалагізм, нарматыўная функцыя, аказіянальная функцыя, структурна-семантычныя змяненні, паэтычны кантэкст, стылізацыя маўлення.

У артыкуле разглядаюцца ўстойлівыя выразы, іх змест і функцыя ў розных відах паэтычнага кантэксту. Выяўлена, што фразеалагізмы як у рыфмаваных, так і ў нерыфмаваных вершах ужываюцца без змен (функцыя ўзуальная) і з аўтарскай апрацоўкай (функцыя аказіянальная). Таксама вызначаны прадуктыўныя і рэдка прыёмы структурна-семантычнай трансфармацыі фразеалагізмаў.

**SPEECH MYSTERY OF CUCKOO'S TEARS AND ARIAD'S CLUB:
A STYLISTIC ANALYSIS OF PHRASEOLOGISMS
OF THE LANGUAGE OF POETRY**

Key words: phraseologism, normative function, occasional function, structural-semantic changes, poetic context, speech stylization.

The article examines set expressions, their content and function in different types of poetic context. It is noted that phraseological units in both rhymed and unrhymed poems are used without changes (usual function) and with the author's processing (occasional function). Productive and rare methods of structural-semantic transformation of phraseological units are also defined.

Асаблівай увагі, як сцвярджаюць лінгвісты, патрабуюць фразелагізмы мастацкіх твораў. Так, Р. Якабсон перакананы, што «супастаўляльная славянская паэтыка павінна праінтэпрэтаваць з пункту погляду паэтычных вынікаў не толькі падабенства фаналагічных і граматычных структур, але таксама блізкасць у вобласці слоўніка і фразеалогіі» [4, с. 460, с. 35]. Навукоўцамі слухна адзначаецца, што ў кантэксце мастацкага і публіцыстычнага маўлення фраземы выконваюць узуальную (без змен) і аказіянальную (у аўтарскай апрацоўцы) функцыі [3, с. 92]. Немагчыма не пагадзіцца з тым, што такія адзінкі адлюстроўваюць нацыянальны каларыт мовы і могуць стылізаваць маўленне персанажаў, дапамагаюць аўтарам у стварэнні характарыстык персанажаў як праявічнага, так і драматургічнага маўлення.

Вершаваныя тэксты, як правіла рыфмаваныя, рытмізаваныя, яны падпарадкоўваюць устойлівыя моўныя звароты законам паэзіі. Аўтары твораў пры гэтым бяруць на сябе адказнасць не сказаць, захаваць змест фраземы, а таксама перадаць пэўны неабходны стылістычны эфект, улічваючы афарбоўку фразем (большасць устойлівых адзінак мае размоўны характар): *І тады я – / з сумненнем жыў у згодзе, / Не краў, сабакам сена не касіў* (Л. Дайнека); *Пачуццяў дыялектыка / Ці груша на вярбе... / – Ідзі праз трутня, / Скептыка / І пачынай з сябе* (Я. Янішчыц); *Няўжо не верыш сонцу ты? Няўжо / Цябе збівае з ног бяда любая? / Няўжо твая паэзія – ружжо, / Якое толькі раз у год страляе?* (Л. Дайнека); *І плачам бабрамі нярэдка, / Ля рэчкі суцішваем крок... / Не рэчка мялее, не рэчка, / А лепшых пачуццяў выток* (Ю. Свірка); *Тады, гады... А што? Такой бяды... / Для ўсіх нас хопіць працы, сонца, зорак* (П. Панчанка).

Даследаванне мовы мастацкага тэксту дае падставы гаварыць пра гарманічнае фразеаўжыванне ў мове паэтычных твораў. Праілюструем гэты тэзіс аналізам некаторых прыкладаў: *Настаўнікі не паміраюць. / А аддаляюцца ад нас / І зверху строга назіраюць, / Як мы вядзём свой рэй і час* (Г. Бураўкін); *А шчасце гуляла ў садзе, / А пранутае ў паркаль, / Сабе і птушкам на радасць, / А мне на смутак і жаль. / Разявіўшы рот, як варона, / Гляджу я ў дзівосным сне / На шчасце, што садам зялёным / Ідзе бліжэй да мяне. / ... Чакаю... Нельга ўздыхнуць... / А дзяўчына з вачыма блакітнымі / Суседу, дурному, як бот, / Адуванчык тыцнула скрытна / Ў шырокі, як ступа, рот* (У. Караткевіч). Выдзеленыя намі фраземы адпавядаюць семантыкай, стылістычнай афарбоўкай зместу, з'яўляюцца сітуацыйна дарэчнымі. Што да выразу Янкі Сіпакова, узятага з кнігі «Веча славянскіх балад» з заключнай балады «Развітанне», то параўнанне, выкарыстанае аўтарам для перадачы настрою пры расстанні, тут з'яўляецца важным сродкам узмацнення выразнасці. Фраземы з узуальнай функцыяй з вершаў Г. Бураўкіна дэманструюць багацце маўленчай палітры аўтара; словы, сінанімічныя выразу *весці рэй* збяднілі б радок, тым больш паэт трансфармуе першую фразему шляхам пашырэння яе кампанентнага складу – *вядзём свой рэй і час*, што азначае ‘мы жывём, пражываем свой час, сваё жыццё’. І выразы з верша У. Караткевіча «Гісторыя з першым каханнем» адпавядаюць аўтарскай задуме – пасмяяцца з сябе / юнага лірычнага героя, цыбатага, упершыню закаханага... Менавіта кампаратыўныя фраземы размоўнага характару ярка адлюстроўваюць аўтарскі гумар: так, хлопец назірае за першым каханнем, *разявіўшы рот, як варона* (ужыты дзве фраземы: *разявіць рот і як варона*), і ў гэты час ён становіцца *дурным, як бот, і рот яго пры гэтым адкрыты, як ступа*.

Для лінгвааналізу стылістычнай функцыі ўстойлівых выказаў можна браць любую паэзію, рыфмаваную ці нерыфмаваную, відавочна адно: пад таленавітай рукой мастака фраземы ўпрыгожваюць радок, становяцца тым *васільком* у родным жыцце, які сімвалізуе непаўторнасць маўлення канкрэтнага аўтара і беларускай мовы ў цэлым: *Траецкі дождж / Паволі любіць ліцца. / Чакаў, калі прыйшла пара касіць. / Стараецца дарэмна бліскавіца / Сама сябе за локаць укусіць; Пясок у касцях. / У жылах стома. / Як ні добра ў гасцях – / Паміраць трэба дома; Доля праедзе ў дрогкай карэце, / Следам пасцелецца дым. / Хай жа на гэтым сустрэнемся свеце / Перад сустрэчай на тым; Зычу хоць подых вясны ледзяшу, / Ясачку яснага досвітку скрусе. / Бога і маму ў душы нашу, / Каб ніхто іх не ўкрыўдзіў, / Малюся...* (Р. Барадулін).

Нерыфмаваная паэзія часам і цяпер яшчэ лічыцца непрыгожай, што, безумоўна, зніжае цікаваць да яе: «Белыя вершы – вершы з нерыфмаванымі радкамі. Меркавалася, што без рыфмы вершы непрыгожыя. І зараз могуць уяўляцца менш выразнымі, чым рыфмаваныя» [2, с. 223]. Аднак у беларускім вершаскладанні Максім Танк сваёй

творчасцю аспрэчвае гэтую выснову: паэт нібы гаворыць нам, што ў паэзіі галоўнае – ідэя, змест, вобразы, як і ва ўсякім іншым творы мастацтва, а форма можа быць рознай. Прааналізуем ужыванне фразеалагізма з узуальнай функцыяй у кантэкце верлібра Максіма Танка: *Недзе закінуўшы / Клубок матчыных нітак, / Плача малы. / Бо і я, калісьці згубіўшы / Клубок Арыядны, / Ніяк з лабірынта дзён / Не магу вярнуцца / Да свайго юнацтва. Клубок матчыных нітак, згубленых у дзяцінстве* – выраз з прамым значэннем, супастаўляецца не з *арыяднінай ніткай*, а з *цэлым клубком*, які выдаецца кожнаму з нас самім Богам, і які мы павінны разматаць у выніку жыццёвых дарог-шляхоў... Але куды не ішлі б мы, колькі не спрабавалі б спасцігнуць жыццёвыя ісціны, мы не здолеем вярнуцца ў юнацтва: такіх шляхоў няма, жыццёвы шлях незваротны. І на гэтым шляху варта не збочыць з дарогі, наканаванай Усявышнім, а з мноства сцежак выбраць сваю, а яшчэ не затаптаць чужое. Метафара (*лабірынт дзён* – жыццё) і антытэза (*дзяцінства* – дарослае жыццё) пацвярджаюць ідэю, узмацняюць галоўную думку.

Даследчык фразеалогіі беларускай мовы І. Я. Лепешаў вылучае некалькі спосабаў апрацоўкі ўстойлівых выразаў. Сярод іх, на думку навукоўцы, найбольш пашыраныя такія прыёмы структурна-семантычнага змянення фразеалагізмаў, як замена кампанента іншым словам, ускладненне фразеалагізма словам свабоднага ўжывання, пашырэнне кантэксту, фразеалагічная зейгма, выкарыстанне вобразнай асновы фразеалагізма, ускладненне ўстойлівых выразаў аўтарскімі параўнаннямі, сутыкненне фразеалагізма і сугучнага з яго кампанентам слова, камічная расшыфроўка ўстойлівага выразу і інш. [1, с. 220–223].

На разнастайнасць прыёмаў трансфармацыі традыцыйных устойлівых выразаў звяртае ўвагу М. Я. Цікоцкі [3, с. 91–95]. Адзначым, што беларускаму паэтычнаму маўленню ўласцівы розныя з улікам пералічаных спосабаў трансфармацыі фразем, што вызначае іх як функцыю аказіянальнага ўжывання: *Прамой дарогай верасня / Прыйшла ты да мяне. / І мне сягоння верыцца: / Наш рай – у будане* – замена кампанента сінанімічнай лексэмай (Л. Дайнека); *Ведаю: адолею бяду / І наклічу радасць выпадкова; Ці ўмыюся слязою, / Ці ўсмешкаю тваёй* – замена кампанента з супрацьлеглым значэннем (Я. Янішчыц); *І ўсміхаецца дзед, што, на ічасце, дарогі / Не ўсе валакуцца ў зманашаны Рым* (Я. Янішчыц) – замена кампанента і пашырэнне складу адначасова; *Зноў тэлефонныя званкі сквяруцца поўначчу затрачанай. / – Ты жыў яшчэ сякі-такі? / Ну, дапрыемнагапабачання* (М. Танк) – пашырэнне складу фразеалагізма; *Кошка ледзь цягае лапы як жа мышцы кошку сцапаць?* – замена кампанента сінонімам (А. Зэкаў); *Ці гэта я ўпёрся рогам, / Ці рогі настаўляеш мне* – сутыкненне двух фразеалагізмаў (А. Зэкаў); *Мы з табой / з’елі адзін пуд солі, / але ў мяне / і сёння / такое адчуванне, / што гэта быў цукар* – пашырэнне кантэксту (А. Зэкаў); *Як гэта дзіўна:*

за вярсту пазнаць, / А падысці бліжэй – і памыліцца – пашырэнне кантэксту (М. Шабовіч); *Пяць кіламетраў з гаўкам* – замена кампанента сугучным словам (Р. Барадулін); *Як на зорках, / на расе / Твой апошні шлях праляжа. / Памірай, а жыта сей. / Рунь пра сейбіта расказа* – пашырэнне кантэксту (А. Сяс); *Калі мне казалі: / «Ідзі ты к богу!» – / Я ведаў, што людзі / Ад мяне / Не адиураліся. / На сэрца набягала / Залітая сонцам дарога, / Я да Бога ішоў / І аб самым сакрэтным раіўся* (П. Панчанка) – такое выкарыстанне ўстойлівага выразу кваліфікуецца як «разгортванне метафарычнага кантэксту на вобразнай аснове фразеалагізма. Метафарычным кантэкстам называюць сукупнасць унутрана звязаных тропай, якія разгортваюцца ў пэўнай паслядоўнасці, засноўваюцца на семантычнай двухпланавасці. Названы прыём грунтуецца на актуалізацыі ўнутранай формы фразеалагізма і развіцці на гэтай аснове цэлага малюнка ў напрамку, які задаецца метафарычным сэнсам фразеалагізма» [1, с. 228].

У мове паэзіі сустракаецца рэдкі прыём ужывання фразеалагізма, калі яго можна разумець і як устойлівы выраз, і як свабоднае спалучэнне слоў з прамым значэннем [3, с. 94]: *Пах сунічны. І зязюлі слёзка. / Куст шыпыны мне сягоння цёзка* (Я. Янішчыц) – выдзелены выраз можна разумець з прамым – назва кветкі, і з пераносным значэннем – сам аўтар так сябе вызначае. Паводле адной з легенд, у месцах, дзе расце кветка, пралятала зачараваная нявеста, шукаючы свайго нарочонага. Яна плакала, слёзы падалі на зямлю і пераўтвараліся ў кветкі з адпаведнай назвай. Метафара, сінанімічная па значэнні ўстойліваму выразу – *куст шыпыны* (так сябе называе лірычная гераіня / аўтар), пашырае кантэкст для фразеалагізма і ўзмацняе яго змест.

Прадуктыўны прыём вершаванай мовы – выкарыстанне вобразнай асновы фразеалагічных выказаў: такое ўжыванне вядомых народных выслоўяў надае зместам вершаў сэнсавую дакладнасць, зразумеласць галоўнай думкі – ідэі. М. Я. Цікоцкі слухна адзначае, што «нярэдка з мэтай мастацкай выразнасці ўжываецца не сам фразеалагічны зварот, а выкарыстоўваецца яго агульны сэнс. У такіх выпадках фразеалагізма як цэласнай моўнай адзінкі ў кантэксце няма, аднак для поўнага і правільнага разумення аўтарскай думкі трэба мець на ўвазе фразеалагізм у такім выглядзе, у якім ён ужываецца ў моўнай сістэме» [3, с. 94].

Фактычны матэрыял сведчыць, што адным з улюбёных выказаў беларускіх паэтаў з’яўляюцца вобразы *сініцы* і *жураўля* (*лепіш сініца ў руках, чым журавельу небе*), якія супрацьпастаўляюцца ў народным выслоўі. У сваю чаргу Р. Барадулін разважае пра тое, што ў маладосці не ідзём за марай-жураўлём, здраджваем ёй, а ў старасці рады хаця б сініцы. Такім чынам аўтар рэалізуе прыём – выкарыстанне вобразнай асновы фразеалагізма: *З маленства ў наш сад / Заляцела сініца. / Пра белыя папярэдзіць сляды. / Спяшаюся перад ёй павініца / За тые пляніцы, /*

За тья гады, / Калі мне сініцу / Хацелася ў рукі. / Азяблы не думае пра жураўля; Жывём, / Правёўшы жураўля, / Рудым, / А потым шэрым сумам. / Паціхубелая зямля / І чарнаты падкіне думам. / А там / Чакаць павінны мы, / Калі мароз пачне вініцца, / Калі шкарлупіну зімы / Прадзюбне сіняя сініца (Р. Барадулін); прыклады з твораў іншых аўтараў: *Жораў ты, а я – сініца, / Нас абоіх бура б’е. / Разам нам не пасяліцца, / Пасялюся ў табе* (Я. Янішчыц); *У сяброў на садах сыта звоняць сініцы. / І крычыць недасяжна ў небе мой журавель* (Г. Бураўкін).

Вершаванай мове характэрна фразеалагізацыя маўлення персанажаў, асабліва калі браць адпаведныя тэксты з сюжэтам, дыялогамі / маналогамі / палілогамі, што з’яўляецца найперш адметнасцю прозы і драматургіі. Так, напрыклад, персанажы рамана ў вершах Н. Гілевіча – людзі вясковыя, таму і гучыць іх мова жывая, гаворка нязмушаная, ужывальныя адпаведныя выразы: – *Ты бач яго! Не можа ўзімку / Сылгаць каровіным вачам! / Прысядзем, можа, на хвілінку? / Ці ты патрэбен вельмі – там?; – А ліха з ім, маім касцюмам! / Ну, як ты тут, браток, кажы!; «Ядры ж тваю раскачарэжку!» – / Я ціха вылаяўся ўсмак. / Дык значыць я, на здзек-насмешку, / Ем, што не годна для сабак?; А жонка – чорт ляпіў, напэўна! / Супроць яго – як ноч і дзень! / Такая, братачка, царэўна – / Хоць ты аброць на морду ўздзень!; Браты затрэліся ад смеху. / – Ну, ты мастак! Бадай ты скіс!* Відавочна, што пісьменнік – майстра стылізацыі, ён нібы «падслухаў» мову ў народа, патрымаў яе ў сваім сэрцы і толькі тады, апрацаваўшы, асэнсаваўшы, уклаў у вусны персанажаў. Чытаеш і бачыш галерэю беларусаў-сузямельцаў, слухаеш іх, захапляешся гаворкай, характарамі, якія праяўляюцца праз мову, а потым узгадваеш, што за імі, перад імі ўсімі – аўтар.

Такім чынам, выяўленыя ўстойлівыя выразы вершаванай мовы ўжывальныя як з узуальнай, так і аказіянальнай функцыяй. Нягледзячы на паэтычны лаканізм, устойлівыя выразы адлюстоўваюць сэнсавую глыбінню радка, забяспечваюць вобразную характарыстыку паняццяў і іх недвухсэнсоўную аўтарскую ацэнку, стылізуюць маўленне персанажаў.

Літаратура

1. Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы: вучэб. дапам. для філал. фак. ВДУ / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Выш. шк., 1998. – 271 с.
2. Романов, Н. Н. Стилистика и стили: учеб. пособие; словарь / Н. Н. Романова, А. В. Филиппов. – М. : Флинта: МПСИ, 2006. – 416 с.
3. Цікоцкі, М. Я., Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск: Універсітэцкае, 1995. – 294 с.
4. Якобсон, Р. Работы по поэтике: переводы сост. и общ. ред. М. Л. Гаспарова. – М.: Прогресс, 1987. – 464 с.

ПРАСТОРРАВЫЯ ВОБРАЗЫ І МАТЫВЫ Ў ТВОРЧАСЦІ АЛЕСЯ РАЗАНАВА

Ключавыя словы: беларуская літаратура, Алясь Разанаў, прастора, топас, балота.

У артыкуле разглядаюцца асобныя шляхі ўвасаблення катэгорыі прасторы ў паэзіі Алеся Разанава. У якасці яе асноўных праяў вылучаныя топасы горада і вёскі, а таксама шэраг топасаў воднай прасторы. Асобная ўвага надаецца матывам супрацьпастаўлення “свайёй” і “чужой” прасторы, а таксама пераходу з адной прасторы ў іншую. Прааналізаваныя асобныя лексічныя і фанетычныя сродкі мастацкай выразнасці.

I. V. Powkh

Brest State A. S. Pushkin University

SPATIAL MOTIFS AND IMAGERY IN ALEŚ RAZANAU'S POETRY

Key words: Belarusian literature, Aleś Razanau, space, topos, swamp.

The article discusses specific manifestations of the category of space in Ales Razanau's poetry, including the topoi of the city and the countryside, as well as those of water areas. Special attention is paid to juxtapositions of the “local” and “foreign” space as well as transitions from one space into another. Besides, the author analyses certain lexical and phonetic stylistic devices.

Прастора і час як асноватворныя чыннікі светаўспрымання выступаюць адным са структураўтваральных і / або сэнсаўтваральных складнікаў любога мастацкага твора – у тым ліку паэтычнага. Прасторавы кампанент творчасці Алеся Разанава вызначаецца, апроч іншага, тым, што частку свайго жыцця паэт правёў у Фінляндыі, Швецыі, Славеніі, Германіі, Аўстрыі і іншых краінах. Знаходжанне далёка ад радзімы паказала паэту яго краіну, яе народ, менталітэт і культуру звонку, у кантэксце сусветнай прасторы.

У паэзіі Алеся Разанава выразна вылучаюцца два тыпы прасторы: свая, “хатняя” прастора і чужая, іншаземная. У сваю чаргу, хатняя прастора атрымлівае ў творчасці паэта два ўвасабленні: дом як радзіма, нацыя і дом як сям’я і радзіна. Носьбітам “хатняй” прасторы ў чужой могуць выступаць уласцівыя ёй аб’екты – напрыклад, мясцовыя птушкі.

Так, у пункціры “Варона закаркала...” А. Разанаў уяўляе птушак суайчыннікамі чалавека на чужыне:

Варона закаркала,

дрозд засвіцеў:

свае

у горадзе незнаёмым [4, с. 5].

Лакалізацыя прасторы ў творчасці А. Разанава адбываецца таксама праз геаграфічную акрэсленасць: у ёй прысутнічаюць шматлікія тапонімы: рака Буг і Белая Вежа (верш “Радзіма”), вёска Алёсы (версэт “Алёсы”).

Прырода выступае таксама сімвалам непадзельнага адзінства чалавека і прасторы, якой ён належыць, увасобленага, у тым ліку праз прыпадабненне яго да розных прыродных аб’ектаў (версэт “Трансмутацыя”):

– На каго ты падобны?! – кажа сястра.

Не ведаю, на каго:

хто кажа – на камень,

хто кажа – на птушку,

хто кажа – на дрэва,

хто – на самога сябе... [7, с. 33].

Адным з інструментаў візуалізацыі прасторы ў творчасці Алеся Разанава выступаюць фанетычныя сродкі мастацкай выразнасці. Так, у аснову вершаказа “Горад” кладзецца сэнсава-алітарацыйны ланцужок з наступнымі кампанентамі: “горад – горды – на грудзе – дарогі – узнагарода – загартаваны – пагарда – Рагвалод” [10, с. 369]. Адзначаныя кампаненты адлюстроўваюць гісторыка-культурныя асаблівасці станаўлення і развіцця гарадоў (будаваліся на ўзвышшах – “на грудзе”, на скрыжаваннях – “дарогі”, выступалі ядром найбольш значных гістарычных падзей – “перагараджае ордэну і ардзе дарогу да валадарства”), а таксама складу (“трамаду”, “туртуе”, “гандляроў”) і менталітэту гарадскога насельніцтва (“загартаваны”, “пагарда”, “дарагі”).

Прастора горада супрацьпастаўляецца ў А. Разанава вясковай прасторы. Так, у версэце “Сіні туман”, які ўяўляе сабой вясковую замалёўку, атмасфера сцішанай вуліцы перадаецца паэтам праз адмоўную канструкцыю “не + дзеяслоў”, што дазваляе чытачу ўявіць штодзённае жыццё вёскі:

*Ціха ў дварах: не бразгаюць вёдры, не размаўляюць людзі,
не брэшуць сабакі і не сакочуць куры [7, с. 36].*

Як і ў шматлікіх іншых творах, у версэце “Сіні туман” паэт выкарыстоўвае прыём алітарацыйнага паяднання ключавых слоў, што акрэсліваюць асноўную ідэю твора. Алітарацыя на гуках [с] / [с’] адзначае непарыўную сувязь вёскі з яе жыхарамі: людзі ствараюць вёску, яе атмасферу, калі кожны чалавек з’яўляецца часткай адзінага арганізма – вёскі, і адначасова вёска з’яўляецца часткай менталітэту кожнага

яе жыхара (“вёска” – “сваёй”, “сваіх сяброў”, “сябе самога”, “сэрца”); надае вобразу вёскі пэўную сакральнасць (“вёска” – “спусціліся /.../ нябёсы”, “сіні” як колер, “звязаны з архаічнымі ўяўленнямі аб замагільным свеце, з культам памерлых” [1, с. 466]).

У творчасці А. Разанава асаблівую цікавасць, на нашу думку, уяўляе комплекс вобразаў, спадарожных вобразу вёскі. Так, у вершы “***Сцюдзёнае паветра разлілося...” вобразам-спадарожнікам выступае вобраз маці, што чакае сына з вайны, у пункціры “***Над вёскай...” – зорка. Дадатковыя вобразы надаюць асаблівую значнасць асноўнаму, падкрэсліваючы той ці іншы яго аспект (вобраз маці сімвалізуе карані, вытокі – тое, што стварае асобу і абумоўлівае светапогляд чалавека; зорка дае кірунак шляху чалавека, выступаючы пэўным эталонам яго ўчынкаў і паводзінаў).

Прастора ў паэзіі Алеся Разанава выконвае, апрача іншага, функцыю ўсталявання адлегласці паміж творцам і яго аўдыторыяй. “Містыфікацыя” асобы паэта і яго майстэрства ў творчасці Алеся Разанава адбываецца найперш праз часава-прасторавую аддаленасць паэта ад чытачоў / слухачоў, а таксама прыпадабненне яго да разнастайных жывёл, птушак, з’яў прыроды, што выклікаюць у людзей захапленне сваёй веліччу і прыгажосцю. Прыкладам прасторавага адасаблення паэта выступае версэт “Падзел”. У творы разглядаецца здольнасць паэта стварыць уласны свет, адысці ад побытавай мітусні, смутку, цёмных бакоў жыцця.

Я аддзяліў слодыч ад горычы, асалоду ад пакуты, рай ад некла – і кветкі сталі мяне паіць толькі салодкім нектарам, а дрэвы частаваць толькі райскімі яблыкамі [10, с. 223].

Яшчэ адзін топас адчужанасці паэта ад натоўпу ў зномах А. Разанава – гара. У зноме “З гары Мтацмінда...” гэты вобраз становіцца сімвалам узвышэння паэта над звычайнасцю, штодзённасцю, побытам. Эпітэт “лялечныя” [9, с. 5], які характарызуе будынкі, аўтамабілі, людзей, адлюстроўвае вынік пераацэньвання каштоўнасцей, што стварае мяжу паміж тлумным, мітуслівым людскім светам і “чалавекам на гары” [9, с. 5]. У якасці ілюстрацыі ідэі незваротнага пераходу ад свету людзей да ўсведамлення ўласнай місіі, адзінкавасці і непаўторнасці, ідэі немагчымасці паяднання жыццёвых вартасцей асобы і натоўпу паэт прыводзіць паданне пра д’ябла, які так і не здолеў прымусяць чалавека, што ўзышоў на гару, засвоіў таямнічыя “веды”, дадзеныя яму гэтым узыходжаннем над самім сабой мінулым, пакланіцца з яе вяршыні натоўпу, прызнаць яго свет вышэйшым за ўласны.

Сляды такога “эфекту” захоўваюцца ў душы ці не кожнага чалавека, не дазваляючы яму канчаткова супасці са светам... [9, с. 5].

Матыў перамяшчэння з адной прасторы ў іншую шляхам узвышэння, узыходжання выступае адной з праяў механізму адчужэння. Ён з’яўляецца

ў зноме “Дзялянка”, на якой паэт “вырастае” і перадаецца праз адпаведны лексічны рад:

... гэта імкненне: да неабсяжнасці, да наступнасці, да іншасці [9, с. 68].

Паэзія павінна быць вышэйшай за штодзённасць, сцвярджаецца ў зноме “***Аблокі плывуць над зямлёй...”. Літаратуразнаўца Г.М. Кісліцына характарызуе гэты твор як узор адлюстравання рамантычных традыцый у паэзіі Алеся Разанава, для якога “апяванне свету прыгажосці /.../ – сродак пераўтварэння жыцця шляхам збліжэння людзей праз іх далучэнне да высокіх вечных ідэалаў” [2, с. 30]. Алесь Разанаў прыпадабняе паэта да воблака і арла, што знаходзяцца высока ў небе і таму далёкія ад звычайных людзей і незразумелыя для іх. У той жа час паэт выкарыстоўвае прыём перамяшчэння паміж прасторамі (у гэтым выпадку – зыходны рух), каб падкрэсліць бінарны характар мастацтва: не з’яўляючыся часткай побыту, яно, тым не менш, непарыўна звязана з ім: быццам воблака, яно “ліецца дажджом” або “абрушваецца маланкай” [8, с. 172] на зямлю; быццам арол-драпежнік, зрываецца з неба, каб ухапіць здабычу. У пункціры “Чакаюць навальніцы хвоі...” дрэвы, паваленыя маланкай, выступаюць аюзіяй на рэлігійныя ахвярапрынашэнні старажытнасці.

*Чакаюць навальніцы хвоі –
а навальніца вызначыць абраных,
якія упадуць ад перуна [10, с. 74].*

Матыў пераходу паміж прасторамі матэрыялізуецца ў творчасці А. Разанава праз архетыпы трансфармацыі і мяжы. У версэце “Адгэтуль” [3, с. 51] адбываецца спалучэнне гэтых архетыпаў. Тут, як і ў версэтах “Адлюстраванні” і “Мы, людзі”, пункціры “Наведваюся ў мясіны...”, унутраная трансфармацыя становіцца мяжой паміж мінулым, дарагімі сэрцу ўспамінамі і будучыняй, мэтай, што патрабуе рэалізацыі, сімвалам немагчымасці вяртання. Супрацьпастаўленне паміж мэтай і згадкамі перадаецца на лексічным узроўні праз кантэкстуальныя антонімы (“аспрэчвае”, “трачу” – “зберагаюць” [3, с. 51]), адмоўныя канструкцыі (“не магу вярнуцца”, “не магу затрымацца” [3, с. 51]). Фалькларызацыя назіраецца і ў гэтым творы, праяўляючыся на ўзроўні вобразнасці (“заклёны-кругі”, “труганы”, “шлях агню” [3, с. 51]). Разгледжанае спалучэнне архетыпаў, што адлюстроўвае жыццё як непазбежную трансфармацыю, не толькі знешнюю, але і ўнутраную, якая аддаляе чалавека ад мінулага, у тым ліку ад самога сябе былога, падкрэсліваецца ў заключнай страфе: “Мая прастора – мяжа” [3, с. 51].

Цікавасць уяўляе таксама здольнасць чалавека ўплываць на прастору вакол сябе, змяняць яе ў той ці іншы бок, прыкладам чаго выступае версэт “Відушчы камень”, які па форме і жанравых асаблівасцях (сіntaxічны паралелізм, паўторы, у тым ліку анафарычныя, выкарыстанне “магічных лічбаў”) набліжаецца да падання.

*Накінуліся грамадой на камень – і саштурхнулі яго ў глыбокую яму,
але на трэці дзень стала свяціцца яма,
укінулі камень у мора – на шосты дзень стала свяціцца мора,
закінулі камень высока ў нябёсы – камень адно ўсміхнуўся і стаў,
быццам новы месяц, кружыцца і ззяць над усёю зямлёй [10, с. 289].*

Асобнае месца ў творчасці Алеся Разанава займае водная прастора, увасобленая пераважна ў наступных вобразах-топасах: балота (прамежкавы стан паміж зямлёй і вадой), крыніца, лужына, студня, адліга, рака, дождж. У шматлікіх выпадках вада спалучае ў сабе дзве супрацьлегласці: святло і цемру як сімвал адкрытасці, лёгкасці, шчырасці, з аднаго боку, і загадкавасці, недаверу, адмоўных пачуццяў, пагрозлівай таямнічасці і недасяжнасці, з іншага (верш “Сакавік”), нешта блізкае, роднае і адначасова далёкае і незнаёмае (пункцір “*** Няма звароту ў маленства...”), канчатковасць і бясконцасць, знешняе і ўнутранае (версэт “Паверхня”). Топас ракі ў творчасці А. Разанава ўвасабляе хуткаплыннасць часу (пункцір “*** Я – рака”), шлях, развіццё (версэт “*** Што прымушае нас...”) і адначасова перашкоду на гэтым шляху (версэты “Мэта”, “Плынь”). Дождж выступае ў якасці аднаго з кампанентаў вобраза восені як сімвала канца зямнога шляху (пункцір “*** Асеннія хмары. Імжа”), жыццядайнай сілы (пункціры “*** Дождж напай зямлю”, “Дождж!.. Дождж!..”). Крыніца (ручай) – сімвал пачатку шляху (“*** Абудзіўся сярод суровых...”). Лужына з’яўляецца своеасаблівым сродкам сувязі паміж штодзённым і недасяжным, зямлёй і небам (пункціры “*** Дождж напай зямлю”, “У лужыну зазіраюць...”, версэт “Лужыны”). Адліга – фантастычны час, “пятая пара года” [10, с. 283], калі ўсё спраўджваецца, самі па сабе разбураюцца ўсе перашкоды, усё становіцца бліжэй, простым і магчымым (версэт “Адліга”).

Студня з аднайменнага версэта выступае сімвалам унутранай сутнасці чалавека, яго імкнення да самарэалізацыі, раскрыцця свайго патэнцыялу. Тыповае для творчасці Алеся Разанава алітарацыйнае паяднанне ключавых слоў назіраецца і ў гэтым версэце, дзе паслядоўнасць “студня – светлая – сэрца – смага – споўніць” адлюстроўвае бясконцасць чалавечых здольнасцяў, неспатольную прагу да лепшага, жаданне споўніць сваё прызначэнне. Складанасць і супярэчлівасць быцця перадаюцца праз кантэкстуальна антанімічныя пары (“уся істота (= паверхня) – глыбіня”, “вада – смага”) – таксама даволі распаўсюджаны прыём у творчасці А. Разанава.

*Над студняй стаю, і сам я падобны да дзіўнай студні, што ўсёю
сваёю істотаю прагне вады, а глыбінёю апошняю – смагі [10, с. 269].*

Непарыўная сувязь паміж вадой і чалавекам падкрэсліваецца ў версэце “Крыніца, з якой піў святы”. У адзначаным творы вада, з аднаго боку, выступае своеасаблівым пасрэднікам паміж зямным (чалавек) і нябесным (святы) пачаткамі, сродкам перадачы таёмнага ведання.

Потым мы будзем хварэць, будзем пакутаваць, але будзем ведаць, што далучыліся да самой сутнасці свету і што пілі з крыніцы, з якой піў святы [10, с. 317].

З іншага боку – як і ў версэце “Студня”, вада адлюстроўвае ўнутраную барацьбу чалавека, змаганне з самім сабой, калі крыніца, што цячэ з зямлі, прыпадабняецца да крыві, што выцякае з параненага цела.

Балота набывае ў творчасці Алеся Разанава розныя назвы – пяшчотныя і жорсткія, цёплыя і халодныя – у залежнасці ад яго стасункаў з чалавекам, лірычным героем таго ці іншага твора. Так, кнігаўкі вяртаюцца на “балацінку” [10, с. 103], стагі ставяцца на “балоце” [10, с. 104], балоты “пагібельныя” [7, с. 15], з “дрыгвы” паўстаюць здані, “дух нячысты і дух ліхі” [6, с. 13], дрыгва “прагна” [7, с. 115], “багна” – самае пагібельнае, глыбокае месца балота [10, с. 446], “аэравыя ўладанні” [5, с. 71], куды нельга ўвайсці або выпадкова патрапіць, а можна толькі “ўбіцца” [5, с. 71], у “твані” захлынаецца карэц [6, с. 13].

Балота для Алеся Разанава – крыніца жыцця, пачатак усяго існага. “Напачатку было балота”, – сцвярджае паэт у паэме “Было балота” [6, с. 9], і гэтыя словы становяцца лейтматывам усяго твора, з’яўляючыся ва ўсіх моцных пазіцыях: у назве, у першай і апошняй строфах, у заключных радках другой і трэцяй (апошняй) частак паэмы. З балота бяруць свой пачатак рэкі і вырастаюць дрэвы, адтуль злітаюць буслы і кнігаўкі, балота “быццам маці, закалыхае, // быццам мачыха, апаўе” [6, с. 13]. Балота – зруйнаваная экскаватарамі мінуўшчына Беларусі, тое, што ў яе было і ніколі не вернецца. Слова “балота” невыпадкова амаль не ўжываецца ў вершы самастойна, а сустракаецца пераважна ў спалучэнні ці побач са словам “было”, падкрэсліваючы непарыўную сувязь гэтых дзвюх з’яў – балота і мінулага. Балота не толькі непасрэдна згадваецца ў паэме, але і адлюстроўваецца праз алітарацыю, зычныя [б] і [л] ([л’]), што на працягу ўсяго твора знітоўваюць у адно непадзельнае цэлае “балота” і “было”, “буслоў”, “бор далёкі”, “узбаламучанасць”, “булькаценне”, “безагляднасць”, “бясцілле”. Варожы пачатак, што нясе ў сабе экскаватар, таксама адлюстроўваецца на фанетычным узроўні ва ўсіх трох частках паэмы, прычым колькасць слоў са спалучэннямі “зычны + [р]” паступова павялічваецца, адлюстроўваючы неадваротнае набліжэнне пагрозы. Калі ў першай частцы паэмы (усе тры часткі прыкладна аднолькавыя па памерах) мы адзначаем наяўнасць толькі 12 такіх слоў (словазлучэнняў), большасць з якіх не мае негатыўнай канатацыі, то ў другой частцы такіх слоў ужо 18, павялічваецца колькасць выбухных зычных і спалучэнняў “выбухны + [р]”, значна расце колькасць слоў з негатыўнай канатацыяй (“вокі чортавыя”, “пачвары”, “чорным дымам душаць дыханне”, “скрыгат сталі і рык звяроў” і г.д.). Трэцяя частка – кульмінацыя барацьбы былога і будучыні. Наяўнасць спалучэнняў “зычны + [р]” адзначаецца ў 20 словах і словазлучэннях, сустракаецца значная колькасць слоў і словазлучэнняў са

значэннем знішчэння, разбурэння (“экскаватар”, “ля нарэзу нарэз”, “стрэлы”, “рэжа штых”, “рассякаюцца краявіды” і г.д.).

Фанетычныя асацыяцыі пакладзены і ў аснову вершаказа “Багна” [10, с. 446]. Паэт падкрэслівае неадназначнасць сімвала багны і звяртае ўвагу на тое, што яна, з аднаго боку, “багатая” і адначасова “ціхмяная, нібы ягня”, з іншага – дае прытулак “паганскім багам-нячысцікам”, людзі ставяцца да яе, як да “ганьбы”, “благога здарэння”, яе “баяцца” і “агінаюць”. У вершаказе падкрэсліваецца таксама пераходны характар багны, якая “абагульняе вадзі і сушу”, яе здольнасць трансфармаваць адны рэчывы ў іншыя (зямлю ў вадзі і наадварот). Багна ў А. Разанава нясе пагрозу, пагібель сваёй глыбінёй – “гіблінёй”, як называе яе паэт.

Дрыгва для А. Разанава – сімвал жыцця, яго складанасці і няпэўнасці (версэт “Кладкі” [7, с. 115]). Прыпадабненне жыцця і дрыгвы адбываецца на аснове шэрагу фактараў, уласцівых абодвум аб’ектам параўнання. Як і жыццё, дрыгва злучае ў сабе выйсце і згубу, наяўнасць і адсутнасць. Жыццё і дрыгва ў А. Разанава быццам два паралельныя светы, у якіх дзейнічаюць адны і тыя ж прынцыпы, законы і механізмы выжывання. Так, людзі шукаюць арыенціры, што дапамогуць ім годна “прайсці” праз жыццё, – і кладуць праз дрыгву кладкі, што павінны выратаваць іх ад згубы. Кладкі, па якіх людзі праходзяць праз багну, – гэта, магчыма, іх гісторыка-культурная спадчына, пранесеная праз гады і стагоддзі безліччу пакаленняў, “апірышча – страчанае, старое, аднятае, але ўсё роўна заўсёды прысутнае патаемна ў нашых адчайных памкненнях” [7, с. 115].

Бінарны характар балота, яго “памежнасць” падкрэсліваецца ў вершаказе “Твань” [11, с. 57]. Твань – гэта адзінства супрацьлегласцяў, што змяшчае ў сабе вадзі і зямлю, выступае як пачатак і канец усяго (“світанне і змярканне”), і ў той жа час – процілегласць сваім складнікам, антыматэрыя, не ўвасабляючы сабой ні стабільнасць, апору (зямля), ні рух, зменлівасць, хуткаплыннасць (вада). Твань у А. Разанава, гэтак жа, як і багна, – месца жыхарства розных “нячысцікаў”: чарцей, балацянак, дрыгвенікоў, тваневікоў. Але, у адрозненне ад дрыгвы, твань – актыўны пачатак, жывая агрэсіўная фантастычная істота, што нясе ў сабе пагрозу, “выпільноўваючы”, “захопліваючы” і “паглынаючы” “ўсё, што прытульваецца да яе”. Шматплавасць і шматсастаўнасць твані адлюстроўваюцца і ў яе структуры. Яна непадзельная і ў той жа час “усёахопная”, істота, што, з аднаго боку, – не мае ні рук, ні ног, ні тулава, ні галавы, з іншага – кожная яе частка адначасова з’яўляецца і рукамі, і нагамі, і тулавам, і галавой.

Такім чынам, праведзены аналіз асобных шляхоў увасаблення катэгорыі прасторы ў паэзіі Алеся Разанава дазваляе вылучыць у якасці яе праяў топасы горада і вёскі, а таксама шэраг топасаў воднай прасторы (балота, крыніца, лужына, студня, рака і пад.). Асноватворнымі ў творчасці паэта выступаюць матывы супрацьпастаўлення “сваёй” і “чужой” прасторы, а таксама пераходу з адной прасторы ў іншую,

матэрыялізаванья, апрача іншага, праз архетыпы трансфармацыі і мяжы. Творчасць А. Разанава, філолага па адукацыі, вылучаецца глыбокай філасафічнасцю, метафарычнасцю, увагай да слова і гуку, наватарскім падыходам да трактоўкі жанра і формы.

Літаратура

1. Беларуская міфалогія : Энцыклапед. слоўн. / С. Санько [і інш.]; склад. І. Клімковіч. – Мінск : Беларусь, 2004. – 591 с.
2. Кісліцына, Г.М. Алесь Разанаў : праблема мастацкай свядомасці / Г.М. Кісліцына. – Мінск : Бел. навука, 1997. – 143 с.
3. Разанаў, А. Вастрыё стралы / А. Разанаў. – Мінск : Маст. літ., 1988. – 287 с.
4. Разанаў, А. Воплескі даланёю адною / А. Разанаў. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2010. – 74 с.
5. Разанаў, А. Дождж : возера ў акупунктуры : пункціры / А. Разанаў. – Мінск : І.П.Логвінаў, 2007. – 162 с.
6. Разанаў, А. Каб мелі шчасце ўваскрасаць і лётаць : Паэмы / А. Разанаў. – Мінск : І. П.Логвінаў, 2006. – 168 с.
7. Разанаў, А. Лясная дарога / А. Разанаў. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2005. – 199 с.
8. Разанаў, А. Паляванне ў райскай даліне : Версэты. Паэмы. Пункціры. Вершаказы. З Вяліміра Хлебнікава. Зномы / А. Разанаў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1995. – 287 с.
9. Разанаў, А. Сума немагчымасцяў / А. Разанаў. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2009. – 121 с.
10. Разанаў, А. Танец з вужакамі : Выбранае / А. Разанаў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1999. – 462 с.
11. Разанаў, А. У горадзе валадарыць Рагвалод : Вершаказы і пункціры / А. Разанаў. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 143 с.

В. Ю. Радзюль

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава
УДК811.161.3:338.4+334

РЭГІЯНАЛЬНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ БЕЛАРУСКАМОЎНАГА НЭЙМІНГУ Ў СФЕРЫ ВЫТВОРЧАСЦІ, БІЗНЕСУ І ТУРЫЗМУ

Ключавыя словы: беларускамоўны нэймінг, нэйм, эргонім, рэгіянальны кампанент.

У артыкуле разглядаюцца рэгіянальныя асаблівасці беларускамоўных нэймаў, якія выкарыстоўваюцца ў сферы вытворчасці, бізнес-індустрыі і турыстычнай дзейнасці. Вызначаны і прааналізаваны лексіка-семантычныя групы беларускамоўных намінацый з рэгіянальным кампанентам. Устаноўлена, што рэгіянальная спецыфіка беларускамоўнага нэймінгу заключаецца ў адлюстраванні ў назвах асаблівасцей пэўнай тэрыторыі, яе гісторыка-культурнай спадчыны і геаграфічнай унікальнасці.

REGIONAL FEATURES OF BELARUSIAN-LANGUAGE NAMING IN THE FIELD OF PRODUCTION, BUSINESS AND TOURISM

Key words: Belarusian-language naming, name, ergonym, regional component.

The article examines the regional features of Belarusian-language names used in the field of production, business industry and tourism. Lexico-semantic groups of Belarusian-language nominations with a regional component have been identified and analyzed. It has been established that the regional specificity of Belarusian-language naming lies in the reflection in the names of the characteristics of a certain territory, its historical and cultural heritage and geographical uniqueness.

Нэймінг – важная частка поспеху фірмы на рынку, паколькі ўдалае імя – гэта перш за ўсё замацаванне ў свядомасці спажывацоў вобраза прадукта або паслугі, стварэнне асацыяцый тавару з пэўнымі эмоцыямі ў патэнцыйных пакупнікоў.

Нэймінг як працэс распрацоўкі назвы для кампаніі або прадукта ў апошнія дзесяцігоддзі актыўна развіваецца ў Беларусі. У апошні час набывае пашырэнне нэймінг на беларускай мове, паколькі выкарыстанне беларускай мовы ў назвах тавараў і паслуг дае магчымасць вылучыцца на фоне маркетынговых стратэгий канкурэнтаў і павысіць попыт на свой прадукт [4, с. 237].

Адметнай рысай беларускамоўнага нэймінгу ў сферы вытворчасці, бізнесу і турызму з’яўляецца адлюстраванне ў семантыцы эргонімаў нацыянальна-культурнага і рэгіянальнага кампанентаў. Эргонімы як частка анамастычнай прасторы не толькі з’яўляюцца носьбітамі намінацыйнага значэння, але таксама ўтрымліваюць у сабе вялікую колькасць самай разнастайнай інфармацыі: пра мову і гісторыю, геаграфію, прыроду і спецыфіку мясцовасці, пра звычаі насельніцтва, якое пражывае ў гэтай мясцовасці. “Мясцовыя назвы, як люстэрка гісторыка-культурнага аблічча рэгіёна, становяцца сведкамі значных падзей населеных пунктаў, даюць ім трапную геаграфічную характарыстыку, напаўняюць непаўторным краязнаўчым каларытам” [2, с. 158].

Мэта даследавання – выявіць асаблівасці беларускамоўных нэймаў, якія рэпрэзентуюць гістарычныя, этнаграфічныя, прыродныя асаблівасці пэўнай тэрыторыі.

Матэрыялам даследавання паслужылі 375 беларускамоўных намінацый камерцыйных аб’ектаў сферы вытворчасці, бізнесу і турызму. Крыніцамі

адбору матэрыялу для аналізу паслужылі інтэрнэт-рэсурсы <https://belretail.by>, <https://orpage.by>, www.relax.by, <https://www.usadba.by> і інш.

Сярод 375 даследаваных намінацый было знойдзена ўсяго 40 назваў, якія адлюстроўваюць рэгіянальную спецыфіку. Лінгвістычны аналіз беларускамоўных нэймаў з рэгіянальнымі кампанентамі дазволіў вылучыць пэўныя лексіка-семантычныя групы.

Сярод даследаваных назваў з рэгіянальнай спецыфікай найбольшую ў колькасных адносінах групу ўяўляюць эргонімы, у якіх абазначаны сам населены пункт, дзе размяшчаецца той ці іншы камерцыйны аб'ект: агракультурны комплекс *Гарадзенскі маёнтак "Каробчыцы"* (в. Каробчыцы, Гродзенскі р-н), аграсядзіба *Гальшанская сядзіба* (а/г Гальшаны, Ашмянскі р-н), музей-сядзіба *Пружанскі палацк* (г. Пружаны), сядзіба *Сядзіба Шчорсы* (а/г Шчорсы, Навагрудскі р-н), аграсядзіба *Сядзіба Углянская* (в. Угляны, Бярозаўскі р-н), рэстаран *Нясвіж* (г. Нясвіж), кафэ *Дранікі Гародня* (г. Гродна), кафэ *Струсянскі прытулак* (в. Струста, Браслаўскі р-н), кафэ *Полацкі Куток* (г. Полацк), сядзіба *Агальніцкі млын* (в. Агальніца Вялікая, Шаркаўшчынскі р-н), гасцініца *Гарадзейскі фальварак* (г.п. Гарадзея, Нясвіжскі р-н) і інш. Да гэтай групы таксама можна аднесці назвы з указаннем на населены пункт, побач з якім знаходзіцца пэўны камерцыйны аб'ект. Так, аграсядзіба *Мірскія крыніцы* знаходзіцца ў Гродзенскай вобласці, усяго за два кіламетры ад г.п. Мір, дзе размешчаны легендарны Мірскі замак.

Рэгіянальнай спецыфікай валодаюць таксама назвы, утвораныя ад мясцовых гідронімаў і лімнанімаў: сядзіба *Блакітны Сож* (в. Каськова, Мсціслаўскі р-н), сядзіба *Шчодры Нёман* (в. Агароднікі, Лідскі р-н), сядзіба *Нарач* (в. Гатавічы, Мядзельскі р-н), рэстаран *Гарынь* (г. Столін), рэстаран *Свіцязь* (г. Навагрудак) і інш.

Наступную групу складаюць намінацыі, у аснову якіх пакладзены мясцовыя прыродныя сімвалы: аграсядзіба *Белавежскі кут* (а/г Новы Двор, Свіслацкі р-н), сядзіба *Сасновы гай* (в. Адамава, Слуцкі р-н), аграсядзіба *Ля Блакітных азёр* (в. Вайшкунь, Пастаўскі р-н) і інш. Напрыклад, аграсядзіба *Белавежскі кут* знаходзіцца на самай ускраіне Белавежскай пушчы – унікальнага прыроднага запаведніка, у якім растуць 900 відаў раслін, і які насяляюць каля 250 відаў жывёл і птушак, у тым ліку рэдкія віды. Белавежская пушча па праву лічыцца адным з найважнейшых сімвалаў і славы Беларусі. Сядзіба *Сасновы гай* знаходзіцца пасярод сасновага лесу, недалёка ад вадасховішча Рудня. Аграсядзіба *Ля Блакітных азёр* знаходзіцца на беразе маляўнічага возера Балдук, якое ўваходзіць у групу азёр адной з самых запаведных зон Беларусі – Блакітных азёр.

Сярод прааналізаваных беларускамоўных нэймаў значную колькасць складаюць таксама найменні, якія змяшчаюць звесткі пра ўнутрыгарадскую тапанімію, мясцовыя архітэктурныя і гістарычныя аб'екты, выдатныя мясціны: сядзіба *Ля Свяцка* (в. Круляўшчына,

Гродзенскі р-н), кнігарня *Ля Ратушы* (г. Віцебск), кафэ *Харчэўня на Замкавай* (г. Нясвіж), цырульня *Цырульня ў прадмесці* (г. Мінск), гатэль *Палац* (г. Нясвіж), рэстаран *Белая Вежа* (г. Камянец), рэстаран *Ракаўскі Бровар* (г. Мінск), сядзіба *Ля Радона* (в. Баравікі, Дзятлаўскі р-н).

Так, сядзіба *Ля Свяцка* знаходзіцца побач з палацава-парковым комплексам “Свяцк” – самым унікальным помнікам архітэктуры ў Гродзенскім раёне. Ён быў пабудаваны ў 1779 годзе італьянскім архітэктарам Джузэпэ Сака, а яго дакладная копія знаходзіцца ў французскім Версалі. Комплекс будаваўся для жыцця вядомага беларускага роду Валовічаў, якія пакінулі немалы след у гісторыі Беларусі. З гэтай сям’ёй звязана шмат легенд, на якіх сёння грунтуецца экскурсіі і тэатралізаваныя гістарычныя сустрэчы ў Свяцку.

Кнігарня *Ля Ратушы* знаходзіцца побач з аднайменным каштоўным гістарычным і культурным будынкам, пабудаваным у стылях барока і класіцызм. Віцебская ратуша – візітная картка горада, яго важная культурная і гістарычная слава. Яна была пабудавана пасля таго, як у 1597 годзе кароль Польскі і Вялікі князь Літоўскі Жыгімонт III Ваза дараваў жыхарам Віцебска Магдэбургскае права. Ратуша перажыла шмат розных падзей: яе неаднаразова разбуралі, спальвалі і потым аднаўлялі, а ўжо ў 1775 годзе пабудавалі цалкам цагляны будынак. А сёння ўнутры ратушы знаходзіцца гарадскі краязнаўчы музей з фондам больш за 220 тысяч экспанатаў.

Назва кафэ *Харчэўня на Замкавай* змяшчае ў сабе назву адной з самых старых вуліц Нясвіжа, на якой знаходзіцца знакаміты Нясвіжскі замак. Адсылку да Нясвіжскага замка мае і назва гатэля *Палац*, які размяшчаецца ў замку Радзівілаў і прапануе сваім гасцям унікальную магчымасць пагрузіцца ў атмасферу старажытнага дваранскага маёнтка.

Цырульня *Цырульня ў прадмесці* знаходзіцца ў Траецкім прадмесці – даволі вялікім гістарычным раёне Мінска, размешчаным на левым беразе Свіслачы. У старажытныя часы прадмесце было гандлёвым цэнтрам, дзе перасякаліся дарогі з Вільні, Полацка, Смаленска, Магілёва, а з канца XVI стагоддзя тут размяшчалася найбуйнейшая гандлёвая пляцоўка горада – Траецкі рынак.

Рэстаран *Белая Вежа* знаходзіцца ў Камянцы, сімвалам якога з’яўляецца Камянецкая (Белая) вежа – частка абарончай крэпасці XIII стагоддзя. Яна захавалася практычна ў першародным выглядзе і ўражвае падарожнікаў з усяго свету. 30-метровая вежа дагэтуль лічыцца самым высокім будынкам у горадзе.

Рэстаран *Ракаўскі Бровар* знаходзіцца на вуліцы Віцебскай – адной з найстарэйшых вуліц Ракаўскага прадмесця. Сам будынак рэстарана быў пабудаваны ў 1882 годзе і прызначаўся для сінагогі. У пачатку XX стагоддзя тут размяшчалася танцавальная зала, затым – кінатэатр. У 1905–1906 гадах у будынку праходзілі рэвалюцыйныя сходы.

Сядзіба *Ля Радона* знаходзіцца ў 1,5 км ад “Радона” – аднаго з найбуйнейшых санаторыяў Беларусі, вядомага дзякуючы ўнікальным прыродным крыніцам радоновых мінеральных вод і спрапелевым граням возера Дзікае.

Да наступнай групы мы аднеслі назвы з указаннем на канкрэтных гістарычных асоб, звязаных сваімі каранямі з рэгіёнам і якія пакінулі свой культурны “след” у яго развіцці. “Маючы справу з прысваеннем якому-небудзь аб’екту імя культурнага героя, рэгіянальная супольнасць рэфлексуе наконт дасягненняў гэтага чалавека і суадносіць сябе з каштоўнасцямі характарыстыкамі, якія трансліруюць гэтае імя» [3, с. 66]. Так, назва аграсядзібы *Каралінскі фальварак Тызенгаўза* (в. Караліно, Гродзенскі р-н) мае ў сваім складзе прозвішча палітычнага і грамадскага дзеяча Вялікага Княства Літоўскага Антонія Тызенгаўза – гродзенскага мецэната, дзякуючы якому ў Гродне з’явіўся шэраг мануфактураў, адкрыўся першы тэатр, пачалося стварэнне палацава-паркавага комплексу ў вёсцы Караліно, дзе і знаходзіцца дадзеная аграсядзіба. Кафэ *Касцюшка* (в. Косава, Івацэвіцкі р-н) атрымала сваю назву ў гонар Тадэвуша Касцюшкі – знакамітага ва ўсім свеце змагара за незалежнасць, нацыянальнага героя Беларусі, які нарадзіўся ў фальварку Мерачоўшчына, непадалёк ад вёскі Косава.

Таксама назвы могуць уключаць у сябе памятныя для населенага пункта даты. Напрыклад, бар *Грыль Бар 1323* (г. Ліда) змяшчае ў сваёй назве год, у якім па распараджэнні вялікага князя літоўскага Гедыміна пачалі ўзводзіць Лідскі замак, і ў гэтым жа годзе быў заснаваны горад Ліда. Кафэ *Раскоша 1795* (г. Гродна) знаходзіцца ў старажытным будынку, пабудаваным у 1795 годзе, у якім калісьці працавала пякарня, адкрывалася аптэка.

Такім чынам, рэгіянальная спецыфіка беларускамоўнага нэймінгу заключаецца ў адлюстраванні ў назвах асаблівасцей пэўнай тэрыторыі, яе гісторыка-культурнай спадчыны і геаграфічнай унікальнасці. Інфармацыйна-камунікацыйны патэнцыял такіх эргонімаў больш эфектыўна рэалізуецца ў турыстычным дыскурсе, бо напаяўненне назваў гарадскіх аб’ектаў гісторыка-культурнай інфармацыяй спрыяе таму, што эрганімічны матэрыял становіцца больш рэпрэзентатыўным у фарміраванні рэгіянальнага іміджу [1, с. 64]. Таму сярод намінацый, якія адлюстроўваюць рэгіянальную спецыфіку, найбольш рэпрэзентатыўнымі з’яўляюцца назвы рэстаранаў і кафэ, аграсядзіб, агратурыстычных комплексаў і баз адпачынку.

На наш погляд, наяўнасць у беларускамоўным нэймінгу эргонімаў, якія адлюстроўваюць прыкмету рэгіянальнай ідэнтычнасці, сведчыць пра жаданне жыхароў адчуваць сваю прастору, прыналежнасць да гэтай прасторы, ганарыцца гісторыяй свайго населенага пункта.

Эргонімы з рэгіянальным кампанентам прадстаўляюць цікавы матэрыял і перспектывы для далейшых даследаванняў, таму што кожны рэгіён Беларусі мае сваю кразнаўчую адметнасць, абумоўленую яго прыродай, гісторыяй і культурай. Такія даследаванні, несумненна, паспрыяюць павышэнню турыстычнай прыцягальнасці рэгіёна, дапамогуць глыбей асэнсаваць непаўторнасць кожнага населенага пункта нашай Радзімы, папулярызуюць кразнаўства, матывуюць маладое пакаленне на вывучэнне гісторыі свайго краю.

Літаратура

1. Васильева, А. Ю. Эргонимы как компонент регионального туристического дискурса: лингвопрагматический аспект / А. Ю. Васильева // Тульский научный вестник. – 2023. – № 2 (14). – С. 64–73.
2. Кузьміч, В. А. Рэгіянальны патрыятызм як кампанент грамадзянскага выхавання / В. А. Кузьміч // Труды БГТУ. – 2012. – № 5. – С. 157–159.
3. Назукина, М. В. Эргонимы как маркеры территориальных идентичностей Перми / М. В. Назукина // Вестник ПФИЦ. – 2019. – № 2. – С. 63–69.
4. Соловьева, Л. Л. Использование белорусского языка в маркетинге / Л. Л. Соловьева, И. А. Фукова // Стратегия и тактика развития производственно-хозяйственных систем: сб. науч. тр., к 20-летию гуманитарно-экономического факультета / М-во образования Респ. Беларусь [и др.]; под ред. В. В. Кириенко. – Гомель: ГГТУ им. П. О. Сухого, 2017. – С. 236–239.

В. У. Русак

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт
УДК 821.161.3-1'373.612.2

АНТРАПАМОРФНАЯ МЕТАФАРА Ў ПАЭМЕ ЯКУБА КОЛАСА «СЫМОН-МУЗЫКА»: КАГНІТЫЎНЫ АСПЕКТ

Ключавыя словы: кагнітыўная лінгвістыка, метафара, антрапаморфная метафара, метафарычныя мадэлі.

У прапанаванай рабоце прааналізаваны мадэлі антрапаморфнай метафары, якія з'яўляюцца частотнымі ў паэме Якуба Коласа «Сымон-музыка». Адзначана, што навакольная рэчаіснасць у названым творы адлюстроўваецца праз успрыняцце галоўнага героя – таленавітага музыкі, які бачыў разумны пачатак ва ўсіх аб'ектах навакольнага асяроддзя. Выяўлена, што антрапаморфныя метафары ў паэме прадстаўлены двума семантычнымі блокамi: «Чалавек цялесны» і «Унутраны свет, стан чалавека». Прааналізаваны асноўныя паняццiйныя сферы, якія адносяцца да названых семантычных блокаў.

**ANTHROPOMORPHIC METAPHOR
IN YAKUB KOLAS'S POEM «SIMON-MUSICIAN»:
THE COGNITIVE ASPECT**

Key words: cognitive linguistics, metaphor, anthropomorphic metaphor, metaphorical models.

The proposed work analyzes the models of anthropomorphic metaphor, which are the most frequent in the poem by Yakub Kolas «Simon-musician». It is noted that the surrounding reality in the named work is reflected through the perception of the main character – a talented musician who saw a reasonable beginning in all objects of the environment. The most common metaphorical model in the poem is «the surrounding reality is a person». Anthropomorphic metaphors in the poem are represented by two semantic blocks: «the bodily man» and «the inner world, the human condition». The semantic block «bodily man» includes metaphors reflecting such conceptual spheres as «the body, the human body», «the physical state of a person». The semantic block «inner world, human condition» includes metaphors related to the emotional and mental levels of personality.

З'ява метафары цікавіць даследчыкаў многія дзесяцігоддзі, пры чым у цэнтры ўвагі аказваецца і яе намінатыўная прырода, і яе эстэтычны патэнцыял. У наш час метафара знаходзіцца ў сферы інтарэсаў лінгвістаў, літаратуразнаўцаў, нейрапсіхалагаў і іншых вучоных, якія даследуюць яе як універсальны гнасеалагічны механізм, як ментальную аперацыю і як спосаб пазнання, апісання і тлумачэння свету.

Пры самым агульным падыходзе метафара акрэсліваецца як выражэнне аднаго аб'екта рэчаіснасці праз іншы аб'ект, адной катэгорыі праз іншую, аднаго канцэпта ў сістэме чалавечых ведаў праз іншы канцэпт. Такім чынам, метафара – адзін са шляхоў выражэння чалавечых ведаў у моўнай форме. Функцыянаванне метафары ў свядомасці чалавека можна ахарактарызаваць як форму складанай арганізацыі мысленчай прасторы: складаныя неназіраемыя аб'екты супастаўляюцца з больш простымі ці канкрэтна ўспрымаемымі (назіраемымі) аб'ектамі і рэалізуюцца праз іх у працэсе асэнсавання чалавекам складаных з'яў. Як адзначыў Д. Лакоф, «метафара дазваляе нам разумець даволі абстрактныя ці па прыродзе сваёй неструктураваныя сутнасці ў тэрмінах больш канкрэтных ці, ва ўсякім разе, больш структураваных сутнасцей» [3, с. 245].

Адным з найбольш цікавых кантэкстаў, у якім функцыянуе метафара, выступае паэзія. Адметнасць паэтычнай мовы ў тым, што ў ёй найбольш яскрава раскрываецца семантычны патэнцыял моўных адзінак.

Тут метафара выступае як інструмент адначасовага асэнсавання і рэканструкцыі свету. Прычым цікавасць выклікае не толькі аўтарская метафарызацыя, але і адлюстраванне агульнамоўных метафарычных мадэлей у мастацкай спадчыне таго ці іншага мастака слова.

Дадзеная праца прысвечана апісанню антрапаморфнай метафары ў паэме Якуба Коласа «Сымон-музыка». Выбар матэрыялу для аналізу невыпадковы: названая паэма прызнана адным з найбольш значных твораў беларускай літаратуры XX стагоддзя; у ёй адлюстраваны істотныя рысы светаразумеання і светаадчування беларускага народа; бясспрэчнай з'яўляецца сувязь паэмы з традыцыямі беларускай вуснай народнай творчасці [4]. Мяркуем, што даследаванне метафар у названым тэксце дазволіць назапасіць матэрыял і зрабіць абгрунтаваныя высновы як пра актуальныя мадэлі антрапаморфнай метафары ў ментальным лексіконе беларусаў, так і пра тыя метафарычныя пераносы, якія адлюстроўваюць унікальны, індывідуальны светапогляд Якуба Коласа.

У працэсе ментальнага структуравання навакольнага асяроддзя галоўная роля адводзіцца антрапаморфнай метафары. Невычэрпнай крыніцай метафарычнага ўзбагачэння становіцца сам чалавек з характэрнымі анатамічнымі, фізіялагічнымі і псіхалагічнымі якасцямі. Пашыранасць метафарычнай мадэлі «*навакольная рэчаіснасць – гэта чалавек*» у паэме «Сымон-музыка» прадиктавана тым, што навакольны свет у творы адлюстроўваецца праз фантазійнае светаадчуванне і светаўспрыманне геніяльнага дзіцяці. Сымона, заўсёды ўважлівага, назіральнага, удумлівага, глыбока ўражваюць малюнкі і праявы навакольнай рэчаіснасці. Ён мяркуе, што «на свеце ўсё дазвання, нават камень і пясок, мае думкі і настроі» [2, с. 393]. Пры рашэнні праблемы жыцця і мастацтва Якуб Колас звяртаецца да крыніц народнага светаадчування, светабачання, да той найўнай, магчыма, даўно зжытай ідэі пангуманізму, якая дапускае псіхічны пачатак, гэта значыць душу, ва ўсіх прадметах навакольнай прыроды.

Паколькі свет чалавека выразна падзяляецца на сферу матэрыяльную і духоўную, антрапаморфныя метафары з паэмы «Сымон-музыка» мы размеркавалі па двух семантычных блоках: «Чалавек цялесны» і «Унутраны свет, стан чалавека».

Да семантычнага блока «**Чалавек цялесны**» ў паэме адносяцца метафары, якія адлюстроўваюць такія паняццёвыя сферы, як «Цела, арганізм чалавека» і «Фізічны стан чалавека».

Знешнім абліччам, падобным да чалавека, у паэме «Сымон-музыка» валодаюць, найперш, прыродныя з'явы і аб'екты: зямля і неба, сонца і месяц, дзень і ноч, поры года, дрэвы, расліны і інш. Прырода ўцэлым успрымаецца галоўным героем і самім паэтам як мадэль чалавека.

Сфера «Цела, арганізм чалавека» прадстаўлена слотамі:

– **твар**: Бо і ў той цішы зацятай / Ёсць і голас і свой **твар**; Калі месяц блеск свой кіне / У **твар** ночкавай пустыні; Агаляўся **твар** зямлі; Па зіме вясна ўбірае / **Твар** зямлі, лясы, лугі; І зямля свой **твар** мяняе;

– **вочы**: Ішоў зранку дзень пануры, / Ахінуўшыся ў імглу, / **Вочы** шэрыя прыжмурыць / І міргне вятру-арлу; А з-за краю нябёс **вочы** ўскінуў дзянёк; І дзе толькі **вочы** кіне [вясна – В.Р.], / Ажыўлялася пустыня; **Вочы** ўскідваюць зарніцы; Зоркі ў небе – неба **вочки**; Бы ажыў уньтой дзірван, / **Вочкам** бліснуў дурасліва!; Мрок няветлы і зацяты / Жмурыць **вочы** з-пад карэння; Зоры з неба **вокам** згоды / Углядаліся скрозь цьму; І **вочы** Венеры / Праз цёмныя дзверы / Зірнулі лагодна, прыветна;

– **валасы (косы; кудры)**: Нават з неба зоркі ўночы / У ёй купалі свае **косы**; Іх віталі сонца **косы**, / Агнявыя пасмы-стрэлы; У іх [вербаў – В.Р.] **косах** месяц ззяе; Лес **цёмнакудры**; **Косы** чорныя маўкліва / Распусціла ноч на свеце, / На лістку, на кожным квеце, **Волас** звіс яе жычліва; Іскры сонцавых **кос**;

– **слёзы**: І **слязамі** дробна-дробна лес, дубраву напаўняў; А ўчарашняга дня кроплі вылітых **слёз** / Замарозіў мароз; Льюцца, таюць зыкі болю, / Аж калоцяцца, дрыжаць. / Ды заплачуць, затрасуцца, / Капнуць дробнымі **слязьмі**;

– **сэрца**: Ссеклі злыдні дзіва-дрэва, / **Сэрца** вынялі з яго;

– **галава**: І галоўкай заківаюць, / Засмяюцца васількі.

Адзначым, што як мадэль чалавека ў паэме прадстаўляюцца не толькі прыродныя аб’екты. Так, слот «вочы» сустракаем пры апісанні панскага замка: Тыя вокны – **вочы** змея. / Пазірае замак скрыва; слот «сэрца» – пры апісанні звона: Быў адзін звон незвычайны <...> / І быў **сэрцам** ён чулівы.

Сфера «Фізічны стан чалавека» прадстаўлена метафарамі, якія адлюстроўваюць фізічную дзейнасць чалавека (рух, успрыняцці органамі пачуццяў, працоўную дзейнасць, маўленне), стан спакою (сну), фізічную няздольнасць да дзеяння (хваробу).

Метафары руху (праз слоты ісці, хадзіць, паўзці, імчаць і інш.) ужываюцца ў спалучэннях са словамі:

– **вецер**: І зачым у высь блакіту / Ідзе ветрык пехатой; Пахаджае ветрык вольны;

– **восень**: Восень спеў вяла бясконцы, / З ветрам ходзячы ў кустах; Восеньшла ў сырм тумане, / Восень клыгала ўгары;

– **туман**: І ціха па жыце / Туман прапаўзае бязногі;

– **мрок**: Мрок ачнуўся, скулься глянуў / І пасунуўся рупліва / З таго лесу праз паляну / Насустрэч якраз туману, / Што з нізіны ўстаў маўкліва, / Слепавочна, баязліва;

– **дым**: І дымок пагульваў жвава, / Гнаў клубочак за клубком, / Браў улева, рваўся ўправа;

– **гром:** Гром-пярун імчыцца далей / З грознай рацію грознай хваляй;
– **дзень:** Дзень чуць значна / З смехам ясным на вуснох / Ідзе з ёю ў стэп няўбачны;

– **сонца:** А тым часам сонца ўстала, / Промень першы завітаў;

– **месяц:** А гэты месяц безгалосы, / Ідучы небам на ачосы і інш.

Аналіз метафар руху паказаў, што не толькі свет прыроды падобны да чалавека, але і ўнутраны свет чалавека прыпадабняецца да жывога, матэрыялізуецца. Напрыклад, метафара *блукань, бегань, бродзіць* можа перадаваць як бачны рух, так і нябачны, але ўсведамляемы, напрыклад, у спалучэннях са словамі *думка, смех*: *Думка дзесь не тут блукала; І на губках смех, бывала, / Заблуквае, задрыжыць; У Сымонкі ў вочках, твару / Бегаў ціхі-ціхі смех; Што за мыслі ў цябе бродзяць?*

Паэтычная карціна свету, створаная Коласам, уключае антрапаморфныя метафары, звязаныя з сенсарнымі дзеяннямі. Навакольнае асяроддзе надзяляецца здольнасцю бачыць, назіраць, чуць: *І ў задуме назірала / Даль з-над шэрае імглы; Неба цёмнае без зор / Непрыветна назірала; Тыя ж дрэвы, нібы зданні, / Назіраюць грозна-строга; Мрок ачнуўся, скулься глянуў; Што ў прасторах у бяскрайных / Зоры слухалі сукрыта; Хіба можа чуць пясок?*

Сярод метафар, звязаных з працоўнай дзейнасцю чалавека, у паэме «Сымон-музыка» частотнасцю вылучаюцца метафары ткацтва, якія сустракаюцца ў спалучэнні са словамі:

– **восень:** Восень ткала ўжо красёнцы / Мягкай чырвані ў лістах, / Восень прала кужаль тонкі – / Павуціння белы лён;

– **туман:** Навакол ляжаць прасторы, / Тчэ ім наміткі туман; А ў бяздонні нас бліскучы, / З туманоў і зор сатканы;

– **мароз:** Стынуць вербы, бы змярцвеўшы, / Тчэ мароз ім свой узор; Эх, мароз, мароз траскучы! / Шклеккі краскамі ты ўбраў, / Толькі ж холад твой някучы / Краскі ў полі ўсе набраў. / Тчэш красёнцы ты прыўдала; Лёд – аснова і вуток, / Снег – і цэўкі і сукала, / Іней-зоры – твой чаўнок;

– **іней:** Лес, да ніткі абадраны, / Як за подаці мужык, / Замест лісця ў бель убраны, / Іней тчэ яму баішлык;

– **мрок:** Мрок няветлы і зацяты <...> / Па палёх раняе латы / І край неба тчэ ў суценне;

– **ноч:** І яму ноч з хмарак-воўны / Белы выткала вянок;

– **промень:** Промень ясны і ласкавы / У той росцы ззяў красою / І вясёлкам ткаў кароны;

– **сонца:** З ім размовы мелі хмаркі, / Перасмейваліся з ім, / Плывучы ў адзенні яркім, / Тканым сонцам залатым.

У пейзажных замалёўках метафары названай тэматычнай групы дазваляюць па-мастацку апісаць надыход той ці іншай пары года, ночы ці раніцы. Як справядліва адзначыла даследчыца А. С. Васілеўская, у выніку

метафарычнага ўжывання слоў «працэс ткання становіцца сімвалам касмічнай змены часу» [1, с. 40]. Метафара ткацтва ў Коласавым кантэксте сустракаецца і пры апісанні ўнутранага свету чалавека (у спалучэнні са словамі *надзеі, думкі*): *Ёй надзеі ткуць красёнцы / Залаценькім чаўначком; Думкі светлыя ўстаюць, / Зноў у сэрцы санцавеі / Ёй красёнцы шчасця ткуць*. Ёсць гэтая метафара і ў самых першых радках паэмы: *Ад тысячы ніцей, / З якіх аснована і выткана жыццё / І злучана быццё і небыццё, – / Збіраўся скарб, струменіўся няспынна <...>*. Матыў сатканага з нітак жыцця з'яўляецца ў пэўнай ступені традыцыйным для народнага светапогляду. Тонкая нябачная нітка – старажытны сімвал чалавечага лёсу. А вобраз ткання трактуецца яе увасабленне ідэі тварэння жыцця і лёсу.

Навакольны свет ва ўспрыняцці Сымона напоўнены гукамі, таму важную ролю ў паэме адыгрываюць метафары маўлення (слоты голас, гоман, гаворка, гутарка, песня, шэпт і інш.). Галоўны герой паэмы характарызуецца важнай прыметай: ён валодае вельмі тонкім, звышнармальным, слыхам. Сымон чуе ўвесь сусвет; ён прыслухоўваецца да прыродных і штучных гукаў, якія раздаюцца з усіх бакоў. Разнастайныя аб'екты ўступаюць у размову з чалавекам і адзін з адным. Метафары маўлення ўжываюцца ў дачыненні да апісання:

– **гукаў музычных інструментаў**: *І Сымонка ў захапленні / Ловіць звону галасы; І ніколі не маўчалі Струны-гуды звона тога; Гралі струны яго самі, / І іх спевам-галасамі / Месяц цешыўся бязмоўна; Дружна струны гаманілі / І казалі струны тыя, / Струны чуткія, жывыя;*

– **раслін**: *Якжытцо загаманіць; Што гаворыць жытні колас; Наабапал з ёю жыта / Каласкамі гаманіць; То ж спявае з кветкай кветка!; Ён зліваўся ў тон суладны / З шумам лісцяў і травінак, / З спевам красак і былінак; І як жыта шумам-спевам / Мову-песню павядзе?; Уставай! – шуміць дубок; Абудзіся, галубок! – / Кажуць травак валаконцы; Там лісцейка дуба высака ўверсе / Выконвае спевы;*

– **насякомых**: *Як зазвоняць, заіграюць / Мушкі, конікі, жучкі; І чаго спявае ўголас / Мушка, конік, авадзень;*

– **птушак**: *Што ўгары над срэбрам жыта / Пяе жаваранак той;*

– **хваль**: *Дзе над гоман хваль крынічных / Думку думае прастор; Гаманіла хвалька з хваляй / Спевам роўным галасоў;*

– **ветру**: *З ім парады ветрык вёў, Так на полі ў вечар мая / Ветру лёгенькі навеў / Чуць калосікі гайдае / Ды з іх гутаркі складае / Нейкі гожаы-ціхі спеў;*

– **грому**: *Глушыць землю шум іх мовы, / І выконвае ім словы / Гром выразней і мацней;*

– **хмар**: *З ім размовы мелі хмаркі;*

– **касмічных аб'ектаў**: *З хорам зор і небясамі; – Устань, любы! – шэпча сонца.*

Супрацьлегласцю актыўнай дзейнасці з'яўляецца стан сну. У залежнасці ад аб'екта метафарызацыі «тыпалонія» сну ў паэме «Сымон-музыка» розная:

1) сон – спакой, стан душэўнай раўнавагі (у пейзажнай лірыцы): *Дрэмле чутка ў полі ніва, / Выступае лес маўкліва; У мроку нікнуць сонна далі; У іскрах змяркання / Ружовага ззяння / Дзянёк на спакой адплывае, / Дзянёк замірае, / Дзянёк спачывае / З усмехам ясным кахання; Лісцік дрэмле, спіць трава; І бясконцыя моры / Даляў сонна-імглістых;*

2) сон – адсутнасць жыцця, амаль смерць: *Ціха ў замку і нялюдна / Бы ён [замак – В.Р.] вымер, бы пусты; Сном заснуўшы неабудна, / І жудою патыхае / Ад сляпых яго акон; Цяжка замак спачывае, / І трывожны яго сон; Зацяты сон нямых пустынь.*

Да паняццёвай сферы «Чалавек цялесны» таксама адносяцца метафары, якія абазначаюць фізічную няздольнасць да дзеяння, стан хваробы. Найбольшай частотнасцю сярод іх характарызуецца метафары, звязаныя з паняццямі нематы. Пры апісанні прыродных аб'ектаў гэтыя метафары звязаны з цішынёй і цемрай, якія перадаюць стан трывогі, неспакою лірычнага героя: *Ды ніхто не знаў тых струнаў, / Патайных ніцей душы, / Што злучаюць гук пярунаў / З **немым** голасам цішы; Як глыбок той прастор **немы**; Ціш, глухота, **нема** ўсюды; Скрозь мрок **нямы**, скрозь чорны мут, / Як звон жалобы пахавальны, / Як песні голас развітальны <...> Цянюе мрок, густы, як сіта, / На месцы тым, дзе быў агонь.*

Да семантычнага блока «**Унутраны свет, стан чалавека**» адносяцца метафары, звязаныя з эмацыянальным і ментальным узроўнямі асобы.

Найбольш прадуктыўная мадэль – эмацыянальнае напаўненне навакольнага асяроддзя ў яго ўспрыняцці чалавекам. Ва ўяўленні Сымона аб'екты жывой і нежывой прыроды, а таксама музычныя інструменты – жывыя істоты, якія могуць радавацца, смяяцца, гараваць, сумаваць, стагнаць, суперажываць: ***Вецер** песні пая ўлетку, / **Плача** ж жаласна ўзіму?; **А лес радасцю** гукае, / **Шчасцем** вее сенажаць; **Плакаў** ссечаны **дубок**; **Дзе увосень плачуць лозы; Промень** кінуў смех **шчаслівы**; **І вецер** попел знёс на гонь, / **Ад лесу дзьмухнуўшы сярдзіта**; **Стаў маркоцен прастор** польны; **Лес і гай з ім смуткаваў**; **І накрыўдзілася пушча**; **І смуткуе звон разбіты**; **Зноў над скрыпкаю жалобна / Смык** хадзіў, **бы штось раяў**; **Дзесь галосіць-плача дудка**.*

Ментальныя працэсы прадстаўлены ў паэме метафарамі мысленчай дзейнасці. Сярод лексем з семантыкай мыслення частотнымі з'яўляюцца словы **думаць, думка** (і аднакаранёвыя з імі). Здольнасцю мысліць і разважаць надзяляюцца расліны, неба, зямля, прастор: *І здавалася яму, / Што ён знае, як травінка / Сваю думае думу; А сам дуб у нейкай думе / Разгарнуў сваё лісцё; Гэта думка нябёс і зямлі; **Думкі думае прастор**; **Мнагадумныя прасторы**.*

Прааналізаваны матэрыял паказаў, што антрапаморфныя метафары ў паэме «Сымон-музыка» найчасцей ужываюцца для характарыстыкі прыроды, але сустракаюцца і пры апісанні іншых прадметаў навакольнага асяроддзя (музычных інструментаў, прадметаў быту), а таксама ўнутранага свету чалавека. Метафарызуюцца паняцці, якія адносяцца да семантычных блокаў «Чалавек цялесны» (з паняццёвымі сферамі «Цела, арганізм чалавека» і «Фізічны стан чалавека») і «Унутраны свет, стан чалавека» (з паняццёвымі сферамі «Эмацыянальны ўзровень асобы» і «Ментальны ўзровень асобы»). Дзякуючы шырокаму выкарыстанню антрапаморфных метафар у паэме падкрэсліваецца адзінства Чалавека і Свету, а таксама разумны пачатак усяго існуючага.

Літаратура

1. Васілеўская, А. С. Метафара лёсу ў паэме Якуба Коласа «Сымон-музыка» / А. С. Васілеўская // Беларусь на скрыжаванні стагоддзяў: ад класікі да сучаснасці: (да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа): матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі, г. Мінск, 1–2 лістапада 2012 г. / [рэдкалегія: В. Д. Старычонок (адказны рэдактар) і інш.]. – Мінск, 2012. – С. 38–40.
2. Колас, Я. Сымон-музыка / Я. Колас // Новая зямля. Сымон-музыка. – Мінск: Юнацтва, 1998. – С. 266–446.
3. Лакофф, Д. Метафоры, котарымы мы живём / Д. Лакофф, М. Джонсон//Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1993. – 255 с.
4. Попова, Л. Н. Традиции народного творчества в поэме Я. Коласа «Сымон-музыка» / Л. Н. Попова // Традыцты матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: праблемы вывучэння і захавання ў постчарнобыльскі час: зборнік навуковых артыкулаў / рэдкал. А. А. Станкевіч [і інш.]. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2009. – Вып. 2. – С. 204–206.

К. У. Свірыдовіч

Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

УДК 808.26-541.2

ІМЕНАСЛОЎ ГІСТАРЫЧНАЙ АПОВЕСЦІ ЮЗАФА ІГНАЦЫЯ КРАШЭЎСКАГА “АПОШНІЯ ХВІЛІНЫ КНЯЗЯ ВАЯВОДЫ (ПАНЕ КАХАНКУ)”

Ключавыя словы: паэтонім, іменаслоў, антрапаэтонім, асабовое імя, прозвішча, мянушка, тапонім.

У артыкуле прааналізавана культурна-гістарычная інфармацыя іменаслову аповесці Ю. І. Крашэўскага “Апошнія хвіліны князя ваяводы (Пане Каханку)”. Разгледжаны канатацыі сацыяльнасці, дыялектнасці, гутарковасці, эмацыянальнасці, ацэначнасці, нацыянальна-культурнай спецыфікі ўласных асабовых імёнаў. Апісаны этымалагічная семантыка прозвішчаў, вызначаны тэматычныя групы мянушак – носьбітаў

інфармацыі пра гісторыю знакамітых родаў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай. Прааналізаваны “фонавыя” онімы, якія ўдзельнічаюць у фарміраванні хранатопу твора.

K. U. Sviridovich

Brest State University named after A. S. Pushkin

**ONOMASTICON OF THE HISTORICAL NOVEL
BY JOZEF IGNATIY KRASZEWSKI
“THE LAST MOMENTS OF PRINCE VOIVODE (PAN KOHANKU)”**

Key words: poetonym, namesake, anthroponym, personal name, surname, nickname, toponym.

The article analyzes the cultural and historical information about the author of the story by Yu. I. Krashevsky “the last minutes of Prince Voivode (Pan Kohanku)”. The connotations of sociality, dialect, colloquiality, emotionality, evaluativeness, national and cultural specificity of proper personal names are considered. The etymological semantics of surnames, thematic groups of nicknames-carriers of information about the history of the famous families of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth are described. The “background” synonyms involved in the formation of the chronotope of the work are analyzed.

На працягу апошніх дзесяцігоддзяў у гісторыю беларускай літаратуры вярнуліся творы многіх пісьменнікаў ранейшых стагоддзяў, якія жыццём і творчасцю звязаны з нашай краінай, але пісалі па-польску або па-лацінску. У іх кнігах адлюстраваны падзеі, што адбываліся на беларускіх землях, апісаны жыццё, побыт і культура беларусаў. Да такіх пісьменнікаў адносіцца Юзаф Ігнацы Крашэўскі – самабытны творца, заснавальнік польскага нацыянальнага рамана, аўтар шматлікіх аповесцей і раманаў, з іх каля сотні – гістарычных.

Аповесць “Апошнія хвіліны князя ваяводы” з’яўляецца завяршэннем так званага “радзівілаўскага цыкла” пісьменніка. Віленскі ваявода князь Караль Радзівіл застаецца адной з самых загадкавых постацей у нашай гістарычнай мінуўшчыне. У творах Ю. Крашэўскага князь паўстае як арыгінал, жартаўнік, дабрадзеі, фанабэрысты скандаліст, а ў апошнія дні жыцця як чалавек стомлены, знямоглы, але з захаванай душой: “*Хоць Радзівіл, але я чалавек, і грэшны... Я быў сляпым, але шукаў дарогу, толькі непачцівыя людзі блытана мне паказвалі яе... Я за ўсё заплаціў з лішкам: грашыма, крывёй, слязьмі, бадзяннем, бядой*” [3, с. 3].

Мэта артыкула – сістэматызацыя структуры анамастычнай прасторы аповесці Ю. І. Крашэўскага з улікам гістарычных традыцый беларускага іменаслову XVIII стагоддзя. Надзённасць даследавання вызначаецца

павышанай увагай аанаматолагаў да вывучэння онімаў у аспекце сувязі мовы і культуры, у тым ліку этнічных традыцый іменаслова.

Галоўнае імя твора – загаловак “*Апошнія хвіліны князя ваяводы*” – адносіцца да прадметна-апісальнага тыпу, акрэсліваючы аб’ект аўтарскага аповеду. Ю. І. Крашэўскі расказвае гісторыю аднаго з прадстаўнікоў славутага і магутнага роду Радзівілаў, які памірае як слабы, грэшны чалавек, спавядаючы грахі і атрымаўшы Божае дараванне. Апошнія словы князя – гэта жыццёвы прыныцп, які пакідае ён у спадчыну нашчадкам: “*Калі за грахі прыйдзе кара, пане каханку, умейце насіць у сабе няшчасце так, як шчасце насіць не ўмелі! Толькі не згінацца, толькі не падаць у гразь. Лахманы могуць стаць пурпурам, лепш дзіркі, чым плямы!*” [3, с. 56].

Расказваючы пра гісторыю Радзівілаў, аўтар прыгадвае імёны славурых дзеячаў мінуўшчыны – *онімы-рэтраспекцыі*: каралёў *Жыгімонта II Аўгуста, Уладзіслава IV, Ягайлы*, князёў *Радзівілаў Рыжэга і Чорнага*, вешчуна *Ліздэйкі* і інш.

Да *імёнаў-сучаснікаў* (яны адпавядаюць асноўнаму часу дзеяння гістарычнай аповесці) адносяцца празванні славурых шляхецкіх родаў *Сапегаў, Агінскіх, Тышкевічаў, Масальскіх, Дарагастайскіх, Зяновічаў, Руцкіх* і інш.

Антрапонімы, выкарыстаныя ў аповесці Ю. І. Крашэўскага, належаць да беларускай і польскай іменаслоўных сістэм. Выдзеленыя асабовыя імёны, якія функцыянуюць у разнастайных варыянтах, нясуць інфармацыю пра польскае і беларускае лінгвакультурнае асяроддзе XVIII стагоддзя. У славянскіх мовах гэтага перыяду захавалася тэндэнцыя да большай разнастайнасці мужчынскіх імёнаў у параўнанні з жаночымі, што адлюстравана ў паэтаніміконе аповесці. Антрапанімікон твора прадстаўлены запазычанымі імёнамі, якія ўвайшлі ў іменаслоў з прыняццем хрысціянства. Так, з *грэчаскай* мовы былі запазычаны імёны *Антон* (грэч. “які змагаецца”, “пераўзыходзячы” [1, с. 14]), *Моніка* (грэч. “адзіная”, “натхняльная” [1, с. 32]), *Грыгорый* (грэч. “бадзёры”, “дбаючы”, “пільны” [1, с. 48]), *Настасся* (грэч. “уваскрэслая, адроджаная” [1, с. 32]), *Мікалай* (грэч. “пераможца народа” [1, с. 48]) і інш., з *лацінскай* – *Юстына* (лац. “справядлівая” [1, с. 72]), *Севярын* (лац. “строгі, моцны” [1, с. 57]), *Дамінік* (лац. “які належыць да Бога” [1, с. 27]) і інш. Са *старажытнаўрэйскай* у беларускі іменаслоў увайшлі імёны *Марыя* (яўр. “пані, каханая, жаданая” [1, с. 64]), *Міхал* (яўр. “хто, як Бог”, “роўны Богу” [1, с. 47]), *Юзаф* (яўр. “няхай Бог прыйдзе, памножыць” [1, с. 57]) і інш. Адзначаюцца імёны *нямецкага* паходжання: *Фэлісія* (ням. “шчаслівая” [1, с. 5]), *Кароль* (ням. “мужны чалавек” [1, с. 29]) і інш.

Адаптуючыся да гукавога ладу і граматычнай сістэмы беларускай і польскай моў, каляндарныя імёны іншамоўнага паходжання ўтваралі гутарковыя і эмацыйна-ацэначныя формы. Яны прадстаўлены

ў анамастыконе гістарычнай аповесці: “**Фэліся**, сэрца маё, праз цябе гіну” [3, с. 15]; “**Дамінічка?** Кепскае імя яму далі, бо апроч яго не было нікога з Радзівілаў Дамінікам” [3, с. 18]; “Казалі, што ўжо запітая-засватаная, і ў нарачоных хадзіў нейкі **Томак Дулемба**” [3, с. 22].

Выразнікамі канатацыі сацыяльнасці з’яўляюцца ўжытыя ў рэпліках герояў аповесці Ю. І. Крашэўскага апелятывы **пан (пані, панна)** у спалучэнні з асабовымі імёнамі: “*Па наваколлі слава пра панну **Фэлісію** насілася шырока і далёка, казалі, што другое такое адмысловае прыгажосці ідзі на ўсёй Кароне і Літве пашукай, а не знойдзеш*” [3, с. 22].

Канатацыю царкоўнасці рэпрэзентуюць у аповесці каталіцкія формы імён у спалучэнні з апелятывам **сястра** – формы наймення манахак: “***Сястра Юстына** ў свеце звалася **Барташэўская**, а **сястра Марыя** – **Вайжбунуўна***” [3, с. 54].

Новы этап у жыцці чалавека, змяненне яго светапогляду можа суправаджацца зменай імені. Расказваючы пра лёс найпрыгажэйшай дзяўчыны княства Фэліцыі Вайжбунаўны, Ю. І. Крашэўскі акцэнтуюе ўвагу чытача на тым, што прыняцце новага імені падчас пастрыжэння ў манахкі азначала перастварэнне жанчыны, якая памірае для мірскага жыцця, чалавечых пачуццяў і захапленняў, прысвячае сваё жыццё дапамозе абяздоленым:

– *Мне здаецца, нібыта перада мною панна **Фэліцыя**, дачка пана войскага з Чырвонай Рабкі.*

Яна пачырванела, уздрыгнула, пачуўшы тое імя, крыху навагалася, але тут жа смела сказала:

– *Гэта так, я была ёю, але цяпер я служу Богу і ўбогім у законе **Марыя**<...>. Я сама столькі адпакутавала, што даўно навучылася прыносіць палёжку пакутнікам. Вы бачыце мяне шчасліваю. Бог ведаў, што рабіў, ведучы мяне да сябе цяжэйшай дарогай”* [3, с. 50].

У XVIII стагоддзі знатныя роды ў Рэчы Паспалітай ужо мелі **прозвішчы** – афіцыйныя іменаванні, што перадаюцца ў спадчыну і ўказваюць на прыналежнасць чалавека да пэўнай сям’і. Частка прозвішчаў герояў гістарычнай аповесці ўтворана ад формаў кананічных асабовых імёнаў, напр.: **Міхневіч** (ад размоўнай формы імені **Міхаіл** (яўр. “той, хто як Бог”, **Бернатовіч** ад размоўнага варыянта імені **Бернат** (Бернард) старажытнагерманскага паходжання (ад **берд** “мядзведзь” і **гард** “моцны”. Форма **Бернат** зафіксавана польскім лінгвістам Базылем Ціханюком [4, с. 550]. У аснове прозвішча **Вайніловіч** – асабовае імя **Вайніла**, якое ўзыходзяць да імені **Вайна**. “Імя **Вайна** дагэтуль сустракаецца ў польскай іменаслоўнай практыцы. Яно з’яўляецца скарачанай формай аднаго са старажытных славянскіх двухасноўных імён тыпу **Ваеслаў, Ваемір** і інш., дзе першая частка **Вой-** азначае “воін”, другая адпаведна “воінская слава, слаўны воін”, “той, хто ваюе з цэлым светам”. **Вайніловіч** – нашчадак **Вайнілы**” [4, с. 152]. “У аснове прозвішча

Мажэйка літоўскае слова *mazas* “невялікі”, “малы” + суфікс -ейк (-а), характэрны як для літоўскай, так і для беларускай моў. У літоўцаў ад гэтай асновы ёсць прозвішча *Мажэйкіс*” [4, с. 393]. Асобныя прозвішчы ўтвораны ад мірскіх празванняў-мянушак, якія паказваюць на сацыяльны статус продкаў, напрыклад, **Аскерка**: “у аснове прозвішча **Аскерка** турэцкае асабовае імя **Аскер** “воін, салдат”, якое засвоена многімі цюркскімі народамі. **Аскерка** – сын ці нашчадак **Аскера**. У Расіі **Аскерамі** называлі турэцкіх салдат. У Вялікім Княстве Літоўскім **Аскеркі** – знакаміты шляхецкі род, прадстаўнікі якога мелі зямельныя ўладанні ў Мінскім і Полацкім ваяводствах, у Мазырскім, Навагрудскім і Ашмянскім паветах” [4, с. 79]. Прозвішча **Багушэвіч** узыходзіць да старажытных двухасноўных імёнаў, якія пачынаюцца з **Бог-**: **Багуслаў**, **Багуміл**, **Багдан** і інш. [4, с. 540]. Прозвішча **Солтан** утворана ад тат. **Султан** [2, с. 387]. Сустрадаюцца і прозвішчы адтапанімічнага паходжання: **Яблонскі** – “ураджэнец, заснавальнік ці ўладар населенага пункта Яблонь – ад яблыня ў польскай агаласоўцы” [4, с. 349]. Да працэсу ўтварэння прозвішча **Шыдлоўскі** можа мець адносіны назва хутара **Шыдлоўшчына**, які існаваў у Пружанскім раёне Брэсцкай вобласці і быў ліквідаваны ў 1976 годзе. Прама ці апасродкавана назва населенага пункта мае дачыненне да празвання **Шыдла** (бел. **Шыла** ў польскай агаласоўцы). У народзе **Шылам** празываюць чалавека, празмерна рухавага ці чалавека, які любіць зачапіць іншых. Не выключана, што прозвішча **Шыдлоўскі** занесена ў Беларусь перасяленцамі з Польшчы [4, с. 624]. Такім чынам, прозвішчы – носьбіты каштоўнай інфармацыі аб продках славурых шляхецкіх родаў.

Сродкам стварэння гістарычнага каларыту, а таксама моўнай адзінкай, якая ўтрымлівае характарыстыку і ацэнку вядомых асоб, з’яўляюцца **мянушкі**. **Пане Каханку** – мянушка, дадзеная князю Радзівілу. Яна звязана з ягонай звычайкай часта ўжываць у гаворцы зварот “**пане каханку**”. Пагардлівыя адносіны Радзівіла да польскага караля Станіслава Панятоўскага выражаюцца праз мянушку **Аканомчык**. У вуснах Радзівіла – гэта абразлівае празванне. Панятоўскі паходзіў з роду на той час небагатайшляхты і стараўся схваць гэта. Радзівіл гэтай мянушкай намякаў на тое, што нехта з Панятоўскіх быў аканомам. Ва ўспамінах князя ваяводы прыгадваюцца мянушкі яго продкаў **Рыжы** і **Чорны**, дадзеныя за колер валасоў і барады. Замалёўкай знешнасці караля Баляслава III (правіў у 1102–1138 гг.) з’яўляецца празванне **Крывавусты**.

Значнае месца ў амастыконе гістарычнай аповесці займаюць так званыя “**фонавыя**” **онімы**: назвы геаграфічных аб’ектаў, устаноў, пабудоў і інш. Сродкам увасаблення прасторава-часавых адносін у творы Ю.І. Крашэўскага з’яўляюцца эргонім: **Гарадзельская унія** – “Саюз Вялікага Княства Літоўскага з Польшчай, заключаны ў 1413 г.”, **ойкадамонім Нясвіжскі замак**, **тапонімы**. Частка з геаграфічных назваў

захавалася ў сучаснай мове, напр.: *Нясвіж, Пінск, Мадагаскар, Партугалія, Альба, Мухавецкі канал, Стаўкі, Туніс, Марока, Мір, Шчорсы, Налібокi, Панятова*. Стварэнню гістарычнага каларыту спрыяюць ужытыя ў кантэксце драмы ўстарэлыя тапонімы – гістарыёнімы, якія з’яўляюцца найменнямі дзяржаў, што зніклі з палітычнай і геаграфічнай карты, напр.: *Рэч Паспалітая* – “аб’яднаная польска-літоўская дзяржава з часу Люблінскай уніі”, *Вялікае Княства Літоўскае* – “беларуска-літоўская дзяржава ва Усходняй Еўропе”. Семантычным археонімам з’яўляецца тапонім *Літва*, які ў кнізе Ю.І. Крашэўскага ўжываецца ў значэнні “*старажытная дзяржава, што займала землі паміж сённяшнімі Навагрудкам, Маладзечнам, Мінскам, Слонімам*”. Уласналексічным археонімам з’яўляецца айконім *Канстанцінопаль* (сучасны адпаведнік *Стамбул*). Словаўтваральны археонім *Вільня* адрозніваецца ад сучаснай геаграфічнай назвы словаўтваральным афіксам.

Гістарычная аповесць Ю. І. Крашэўскага характарызуецца стылістычна матываваным ужываннем анамастычных адзінак, якія перадаюць факты гісторыі роду Радзівілаў.

Літаратура

1. Барыс, С. Як у нас клічуць? : Беларускія імёны / С. Барыс. – Мінск : Медысонт, 2010. – 124 с.
2. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія : Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
3. Крашэўскі, Ю. І. Апошнія хвіліны князя Ваяводы (Пане Каханку) : аповесць / Ю. І. Крашэўскі // Крыніца. – 1998. – № 3. – С. 3–56.
4. Лемтюгова, В. П. Корні нашых фамилий = карані нашых прозвішчаў / В. П. Лемтюгова, И. О. Гапоненко. – Минск : Звязда, 2018. – 672 с.

Г. К. Семянькова

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава
УДК 811.161.3’28’373.4:392.3:173:398.9(476.5)

РЭГІЯНАЛЬНЫЯ ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫЯ АДЗІНКІ ЯК КРЫНІЦА ІНФАРМАЦЫІ ПРА СЯМЕЙНА-КАШТОЎНАСНЫЯ АРЫЕНЦЫРЫ БЕЛАРУСАЎ

Ключавыя словы: прыказка, фразеалагізм, парэмія, парэміялагічная адзінка, рэгіянальная парэмія.

У артыкуле ўпершыню даследуюцца рэгіянальныя ўстойлівыя выразы, што бытуюць на тэрыторыі Віцебскай вобласці і семантызуюць сямейна-каштоўнасныя арыенцыры беларусаў. Такія парэміялагічныя адзінкі з’яўляюцца даволі разнастайнымі ў плане зместу.

У іх прадстаўлены адносіны да жаніцьбы / замужэжа, праводзіцца думка аб сур'ёзнасці стварэння пары, асуджаецца ўзростава і матэрыяльная няроўнасць партнёраў, усхваляецца працавітасць як адна з найлепшых чалавечых рыс, выказваецца спачуванне прадстаўнікам асобных сацыяльных груп (удовам, сіротам), падкрэсліваецца цяжкасць іх жыцця, гаворыцца пра клопат пра дзяцей, маці і іншых членаў сям'і, звяртаецца ўвага на неабходнасць сувязі з родам, з продкамі, са сваякамі, асуджаецца п'янства і гультайства.

H. K. Semiankova

Vitebsk State University named after P. M. Masherov

**REGIONAL PAREMIOLOGICAL UNITS
AS A SOURCE OF INFORMATION
ABOUT FAMILY-VALUE ORIENTATIONS OF BELARUSIANS**

Key words: proverb, phraseological unit, paroemia, paremiological unit, regional paroemia.

The article is the first to examine regional stable expressions existing in the Vitebsk region and semantizing family-valuable reference points of Belarusians. Such paremiological units are very diverse in content. They present attitudes towards marriage, discuss the seriousness of creating a couple, condemn age and material inequality of partners, praise hard work as one of the best human traits, express sympathy for representatives of certain social groups (widows, orphans), emphasize the complexity of their lives, talk about caring for children, mothers and other family members, draw attention to the need for connection with family, ancestors and relatives, condemn drunkenness and laziness.

Беларускія парэміялагічныя адзінкі з'яўляюцца духоўным набыткам народа, бо ў іх адлюстраваны яго мудрасць, жыццёвы вопыт, светаўспрыманне, маральныя і эстэтычныя правілы. Устойлівыя выразы – вынік назірання за паводзінамі асобных прадстаўнікоў этнасу, “ключ” да разумення яго каштоўнасных арыенціраў. Правільна і дарэчна ўжытыя фразеалагізмы, прыказкі і прымаўкі надаюць маўленню вобразны, выразны характар, часам з гумарам падкрэсліваюць недарэчнасць чалавечых паводзін або якасцей, нярэдка з'яўляюцца своеасаблівай фармулёўкай маралі, розных павучанняў, жыццёвых назіранняў.

Парэміі – гэта своеасаблівая скарбніца народнай мудрасці, вывучэнне якой дазваляе глыбей зразумець гісторыю народа, яго ўяўленне пра свет, матэрыяльныя і духоўныя каштоўнасці, спасцігнуць вопыт мінулых пакаленняў. Ва ўстойлівых выразях закадзіраваны звесткі пра

пэўныя гістарычныя падзеі, інфармацыя з жыцця народа і асобных яго прадстаўнікоў, практычны вопыт, правілы паводзін, моўны этыкет і інш.

Парэміялагічныя адзінкі ўтрымліваюць інфармацыю пра вераванні, звязаныя з абрадамі і святамі земляробчага календара, назіранні за з’явамі прыроды ў святочныя дні, прагназаванне надвор’я, парады па правілах паводзін чалавека, характарызуюць сямейна-побытавыя каштоўнасці. Устойлівыя выразы змяшчаюць веды пра тое, як жыць правільна, вучаць шанаваць сваю краіну і сям’ю. У фразеалагізмах, прыказках і прымаўках знайшла адлюстраванне трапная характарыстыка маральна-этычных паняццяў, семантыка катэгорый дабро – зло, шчасце – няшчасце, лёс, доля і інш.

Наша даследаванне выканана ў рэчышчы навуковай тэмы кафедры беларускай і рускай філалогіі ВДУ імя П. М. Машэрава “Функцыянаванне сучаснай беларускай мовы ў вуснай камунікацыі і пісьмовым тэксце: сацыяльна-дзяржаўны, нацыянальна-культурны і краязнаўча-рэгіянальныя параметры” на 2021–2025 гады (№ дзяржрэгістрацыі 20210458 ад 31.03.2021). На працягу апошніх трох гадоў супрацоўнікі кафедры і студэнты факультэта гуманітарныя і моўных камунікацый ажыццяўляюць працу па вывучэнні народна-дыялектных фразеалагізмаў, прыказак, прымавак, што функцыянуюць у вусным маўленні жыхароў Віцебскай вобласці. У межах названай тэмы вядзецца актыўная работа па збіранні і слоўнікавым апісанні рэгіянальных устойлівых выразаў, ажыццяўляецца апрацоўка створанай базы, неабходнай для ўкладання лексікаграфічнага даведніка “Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Віцебшчыны”, выданне якога запланавана на канец 2024 года.

Крыніцамі нашага даследавання з’яўляецца народна-дыялектная парэміялогія Віцебшчыны, зафіксаваная ў “Рэгіянальным слоўніку Віцебшчыны” [7; 8], “Вушацкім словазборам Рыгора Барадуліна” [1], запісы з дыялекталагічнай практыкі студэнтаў установы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”, матэрыялы ўласнага архіва.

Мэта артыкула – выяўленне і аналіз рэгіянальных парэміялагічных адзінак, што бытуюць на тэрыторыі Віцебскай вобласці і семантызуюць сямейна-каштоўныя арыенціры беларусаў. *Актуальнасць* артыкула заключаецца ў тым, што ён уводзіць нікім да гэтага не даследаваны матэрыял у навуковы ўжытак, выяўляе сямейна-побытавыя каштоўнасці этнасу.

Вядомы даследчык М. Я. Грынблат у сваёй працы “Прыказкі і прымаўкі” [5; 6] выдзяляе дзевяць груп устойлівых выразаў: “Прырода, гаспадарчая дзейнасць, праца”, “Матэрыяльны быт”, “Грамадскае жыццё”, “Сям’я і сямейны быт”, “Духоўнае жыццё”, “Чалавек і яго якасці. Мараль”, “Агульныя разважанні”, “Розныя павучанні і назіранні”, “Прыказкі і прымаўкі савецкага часу”. У кожнай з пералічаных груп аўтар называе ад пяці да 13 падгруп. Так, у групе “Грамадскае жыццё” М. Я. Грынблат вылучае наступныя падгрупы:

1. Радзіма. Чужына.
2. Кароль, цар. Паны, падпанкі, шляхта. Прыгон, мужык.
3. Поп. Ксёндз. Царкоўныя служкі .
4. Чыноўніцтва. Начальства. Казна. Падаткі. Хабарніцтва.
5. Суд. Законы. Турма.
6. Служба. Наймы.
7. Грамада. Калектывізм. Індывідуалізм.
8. Сяброўства. Варожасць. Суседства. Гасціннасць.
9. Беднасць. Жабрацтва. Багацтва. Сацыяльна-маёмасная няроўнасць.
10. Бяда, гора, ліха, напасць, злыдні. Безвыходнасць. Спадзяванні.
11. Гандаль. Грошы. Пазыкі, даўгі. Карчма.
12. Рэкрутчына, салдатчына, войны. Водгукі на гістарычныя падзеі.
13. Празванні жыхароў розных мясцовасцей.

У групе “Чалавек і яго якасці. Мараль” даследчык называе 18 падгруп. Сказанае дае падставы меркаваць, што беларускія парэміялагічныя адзінкі надзвычай разнастайныя па тэматыцы і змесце.

Сабраныя намі рэгіянальныя ўстойлівыя адзінкі прадстаўлены наступнымі тэматычнымі групамі (тэматычныя групы пералічаны ад найбольшых па колькасці ўключаных у іх прыкладаў да меншых па колькасці парэмій):

1. Чалавек, яго якасці, мараль.
2. Сям’я і сямейны быт.
3. Павучанні, жыццёвыя назіранні.
4. Матэрыяльны быт.
5. Праца. Гаспадарчая дзейнасць.
6. Прырода.
7. Бог, рэлігія. Духоўнае жыццё.
8. Радзіма.
9. Грамадскае жыццё.

Вызначальна, што адной з самых шматлікіх з’яўляецца група адзінак, звязаных з сям’ёй, сямейным бытам, адносінамі ў сям’і, правіламі паводзін у ёй. Так, у прыказках *Горка гарэлка, але п’юць, дрэнна замужам, але йдуць* (Ушачы Уш.) [1, с. 231]; *Кожнаму дразду па сваім гнязду* (Ушачы Уш.) [1, с. 240] падкрэсліваецца думка аб неабходнасці ўступлення ў шлюб.

У выразе *Дай бог раз жаніцца, раз ксціцца й раз паміраць* (Ушачы Уш.) [1, с. 233] прасочваецца імкненне беларуса адзін раз і назаўсёды звязаць сваё жыццё з чалавекам, якога выбраў сабе ў пару. У нашых продкаў не ўсхвалялася, калі працэс выбару партнёра зацягваўся або калі чалавек так і не звязваў сябе сямейнымі абавязкамі: *Ад бальных выбораў застаюцца лапці ды абора* (Угрынкі Уш.) [АГС]. Сэнс прыказкі ў тым, што

калі доўга выбіраць сабе партнёра, то ўрэшце рэшт застанешся з самым горшым, бо іншых, больш дастойных, “разбяручь”, пакуль ты думаеш, выбіраеш ці сумняваешся.

Неабходнасць своечасова зрабіць выбар падкрэслена таксама ў выразе *Замуж трэба ісці тады, калі бяруць і ў яго больш разгорнутым варыянце Замуж трэба ісці не тады, калі хочацца, а тады, калі бяруць* (Угрынкі Уш.) [АГС]. Шлюб успрымаецца як натуральны, неабходны крок у жыцці кожнага чалавека. У народзе лічаць, што лепш рана ажаніцца / выйсці замуж, чым позна: *Не кайся, што рана ўстаў і што малады жаніўся* (Ушачы Уш.) [1, с. 244].

У народзе падкрэсліваецца ненатуральнасць шлюбу паміж людзьмі, якія вельмі адрозніваюцца ўзростам: *Вось табе, бабка, навук: не хадзі замуж за ўнука* (Ушачы Уш.) [1, с. 245].

Прыказка *Яна дзеўка не бадзяга, а ён малец рабацяга* (Запруддзе Міёр.) [ДП Касцюкевіч, с. 6] прымяняецца да пары, у якой абое характарызуюцца станоўча. Асабовы назоўнік *бадзяга* абазначае таго, хто *бадзяецца* ‘марна траціць час, сланяючыся без справы’ [9, с. 325]. У прыказцы назіраецца традыцыйнае народнае разуменне, што працавітасць – адна з найлепшых чалавечых якасцей.

У беларускай народнай традыцыі прынята спачуваць прадстаўнікам асобных сацыяльных груп, абдзеленым лёсам, – удовам, сіротам, хворым. Выяўлена некалькі ўстойлівых выказаў, якія гэта пацвярджаюць: *Доля ўдавіная, як савіная, што схваціць, тое й ейнае* (Ушачы Уш.) [1, с. 239]; *Бог сірот жалеець, толькі шчасця не даець* (Ушачы Уш.) [1, с. 230].

Спынімся больш падрабязна на аналізе цікавай, на нашу думку, парэміялагічнай адзінкі *Мужык так гаруець на жонцы, як баба на йгольцы* (Ушачы Уш.) [1, с. 242], у якой зафіксавана назіранне, што мужчына, які застаўся адзін, без пары, доўга не гаруе – жэніцца паўторна (найчасцей) або знаходзіць шчасце ў адзіноце. Як відаць з прыкладу, парэмія ўтрымлівае іранічную эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку.

У прыказках знайшло адлюстраванне народнае назіранне, што дзеці прыносяць шмат клопату, патрабуюць пастаяннай увагі: *Будуць дзеткі – будуць бедкі* (Ходцы Сен.) [ДП Карпава, с. 7], а таксама думка, што рысы характару, асаблівасці светаразумення, паводзіны чадавека закладваюцца ў сям’і з самага дзяцінства: *Якая яблыня, такі і яблык* (Дзедзіна Міёр.) [ДП Касцюкевіч, с. 6] (параўн. з літаратурным семантычным адпаведнікам *Яблык ад яблыні недалёка падае*). Як відаць з прыкладаў, у рэгіянальнай і літаратурнай парэміях утрымліваецца аднолькавы лексічны склад кампанентаў (*яблыня, яблык*). Магчыма, рэгіянальны выраз – вынік трансфармацыі агульнавядомага.

У беларусаў адносіны да бацькоў вызначаюць сталасць, выхаванасць дзяцей. Таму нарматыўным з’яўляецца паважлівае стаўленне да маці і бацькі, клопат пра іх у састарэлым узросце. Нездарма ў народзе было

прынята, што, калі бацькі састарэюць, іх забіраюць у сям'ю аднаго з дарослых дзяцей (звычайна самага старэйшага). У беларусаў бытуе выраз *жыць пры дзецях*, які ілюструе гэтае правіла. Не прынята гаварыць пра бацькоў дрэнна, асуджаць іх, не клапаціцца пра іх у састарэлым узросце. Пацверджаннем выказаных вышэй назіранняў з'яўляецца рэгіянальная прэміялагічная адзінка *Каму гадка, а каму матка* (Ушачы Уш.) [1, с. 240], сэнс якой у тым, што як бы дрэнна ні гаварылі іншыя пра тваю маці, яна ўсё роўна застаецца для цябе адзінай, самай любімай і непаўторнай.

У прыказцы *Глянё у воду, з якога ты сам роду* (Ушачы Уш.) [1, с. 232] падкрэсліваецца думка аб важнасці роднасных, сямейных адносін, аб неабходнасці памятаць пра сваіх продкаў, клапаціцца пра нашчадкаў, імкнуцца вырасціць іх дастойнымі, патрэбнымі грамадству людзьмі.

Няма большага гора ў сям'і, чым калі хтосьці з яе членаў злоўжывае спіртным. Такога чалавека на Віцебшчыне характарызуюць фразеалагізмам *вы́жлукта саба́чча*, які ўжываецца пры дзейніку са значэннем асобы і называе п'яніцу: *Ах ты вы́жлукта саба́чча! Зноў набраўся!* (Тоўпіна Чашн.) [АГС]. У літаратурнай мове існуе шмат устойлівых выразаў з асуджэннем гэтай чалавечай загану: *набраўся, як жаба гразі; сядзіць нядуж: налізаўся, як вуж; набраўся, як свіння брагі; У гасцях Ілля, а дома свіння* (Ушачы Уш.) [1, с. 251].

Даследчыца беларускай фразеалогіі і парэміялогіі А. С. Дзядова звяртае ўвагу на тое, што беларускі народ даволі выразна выявіў адметнасць у паводзінах і стылі жыцця тых, каму ўласціва п'янства: “Як правіла, такія людзі не вызначаюцца сярод іншых ні матэрыяльным дабрабытам, ні вялікім розумам. Сярод парэмій з адмоўнай канатацыяй, якія семантызуюць п'янства як чалавечую загану ў сістэме маральных каштоўнасцей беларусаў, вылучаюцца найперш тыя, якія ў сваім складзе маюць структурныя кампаненты, што з'яўляюцца своеасаблівым “цэнтрам” культурнай канатацыі і звязаны са светапоглядам беларускага народа, яго ўкладам жыцця і паводзінамі ў пэўных жыццёвых сітуацыях. Так, у якасці лексічнага сродку рэпрэзентацыі п'янства даволі часта выступае анімалістычны кампанент” [2, с. 120]: *сабака, жаба, вуж, свіння*. Параўноўваючы п'яніцу са свіннёй, беларусы звяртаюць увагу на яго нехайнасць, непрыстойныя паводзіны. У парэміялагічных адзінках з іроніяй падкрэсліваецца, што смеласць нецвярозага чалавека штучная, ненатуральная: *Як п'ян, дык капітан, а як праспіцца, свінні баіцца* (Ушачы Уш.) [1, с. 256]; *Нап'ецца, дык з царамі б'ецца, а як праспіцца, дык і курыцы баіцца* [2, с. 120].

Асобныя ўстойлівыя выразы даводзяць, што п'яны чалавек, трапляючы ў залежнасць ад алкаголю, траціць прыстойнасць і пачуццё ўласнай годнасці: *п'яны і сабаку цалуе; як хочаш мяне называй, толькі гарэлкі піць давай; п'яніцу і ў лужыне рай; “Будзь здароў”, “будзь здароў” – ды з лаўкі далоў!* і інш. [2, с. 120].

Такім чынам, устойлівыя рэгіянальныя адзінкі, што бытуюць на тэрыторыі Віцебскай вобласці і семантызуюць сямейна-каштоўнасныя арыенціры беларусаў, з'яўляюцца даволі разнастайнымі ў плане зместу: у іх прадстаўлены адносіны да жаніцбы / замужжа, праводзіцца думка аб сур'ёзнасці стварэння пары, асуджаецца ўзраставае і матэрыяльная няроўнасць партнёраў, усхваляецца працавітасць як адна з найлепшых чалавечых рыс, выказваецца спачуванне прадстаўнікам асобных сацыяльных груп (удовам, сіротам), падкрэсліваецца цяжкасць іх жыцця, гаворыцца пра неабходнасць клапаціцца пра дзяцей, маці і іншых членаў сям'і, звяртаецца ўвага на важнасці сувязі з родам, з продкамі, са сваякамі, асуджаецца п'янства і гультайства. Народ выкарыстоўвае ўжо гатовыя адзінкі (у нашым выпадку прыказкі і фразеалагізмы), каб дасягнуць трапных моўных апісанняў, бо менавіта праз мову ён характарызуе і сябе, і таго, пра каго вядзецца размова.

Спіс умоўных скарачэнняў

АГС – Архіў Г.К. Семяньковай
ДП Карпава – Матэрыял дыялекталагічнай практыкі В. Карпавай (у фондах кафедры)
ДП Касцюкевіч – Матэрыял дыялекталагічнай практыкі А. Касцюкевіч (у фондах кафедры)
Міёр. – Міёрскі раён
Сен. – Сенненскі раён
Уш. – Ушацкі раён
Чашн. – Чашніцкі раён

Літаратура

1. Вушацкі словазбор Рыгора Барадуліна / укл. Н. Давыдзенка ; прадм. У. Някляева. – Мінск : Кнігазбор, 2013. – 388 с.
2. Дзядова, А. С. Чалавек у люстэрку беларускай фразеалогіі і парэміялогіі: манаграфія / А. С. Дзядова. – Віцебск: ВДУ імя П.М.Машэрава, 2013. – 161 с. URL: <https://rep.vsu.by/handle/123456789/3208>. Дата звароту: 12.09.2024.
3. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 1. А – Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.
4. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 2. М – Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.
5. Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. / склад. М. Я. Грынблат: рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 506 с.
6. Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. / склад. М.Я. Грынблат: рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 2. – 616 с.
7. РСВ-1 – Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны : у 2 ч. / Л. І. Злобін (рэд.) [і інш.]. – Віцебск : УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2012. – Ч. 1. – 304 с. <https://rep.vsu.by/handle/123456789/14704>. Дата звароту: 12.09.2024.
8. РСВ-2 – Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны : у 2 ч. / склад. : Г. К. Семянькова, Т. А. Грачыха, А. С. Дзядова [і інш.] ; пад рэд. А. С. Дзядовой. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2014. – Ч. 2. – 358 с. <https://rep.vsu.by/handle/123456789/14042>. Дата звароту: 10.09.2024.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. – Мінск: Галоўная рэдакцыя Беларускай Савецкай Энцыклапедыі, 1977. – 608 с.

Т. И. Синкевич

Витебский государственный университет имени П. М. Машерова
УДК 83'373'2:821.161.2

ПАРИЖ И ВИТЕБСК МАРКА ШАГАЛА

Ключевые слова: историко-культурное наследие, авангардное искусство, аллюзия, национальные черты, ономастическое пространство, многоплановость искусства, традиции.

В статье предпринята попытка проанализировать связь двух городов, сыгравших важную роль в жизни и творчестве великого художника. В качестве материала привлечены стихи, воспоминания, названия картин, исторические факты, то есть все то, что дает возможность более полно представить личность художника и оценить его творчество сквозь призму этих двух городов.

T. I. Sinkevich

Vitebsk State University named after P. M. Masherov

PARIS AND VITEBSK OF MARC CHAGALL

Key words: historical and cultural heritage, avant-garde art, allusion, national features, onomastic space, multidimensionality of art, traditions.

The article attempts to analyze the connection between two cities that played an important role in the life and work of the great artist. The material includes poems, memoirs, titles of paintings, historical facts, that is, everything that makes it possible to more fully imagine the artist's personality and evaluate his work through the prism of these two cities.

Причудливые костюмы прохожих, обшарпанные фасады домов, эффектные конные экипажи, резные деревянные ставенки с потрескавшейся краской... Таким был Париж начала XX века на фотографиях Жюль Жерве-Куртельмона.

И вот в августе 1910 года у молодого художника появилась возможность отправиться на учебу в Париж. По воспоминаниям М. Шагала, побудил его ехать во французскую столицу Лев Бакст, который привил своему ученику интерес к современному европейскому искусству. В первый год жизни в Париже Шагал снимал студию у художника Эренбурга на Монпарнасе. Он посещал различные классы в свободных художественных академиях, пропадал на выставках, в салонах и галереях, впитывая искусство великих мастеров – Делакруа, Курбе, Сезанна, Гогена, Ван Гога и многих других. В 1912 году Шагал переехал в «Улей» – здание, ставшее своеобразным арт-центром и приютом для бедных иностранных

художников. Здесь Шагал познакомился с многими представителями парижской богемы, освоил приемы новых веяний в изобразительном искусстве – кубизма, футуризма, орфизма, перекраивая их на свой лад; здесь сделал первые действительные успехи, создав картины «Скрипач», «Посвящение моей невесте», «Голгофа», «Вид Парижа из окна».

Несмотря на полное погружение в парижскую художественную среду, он не забывал и родной Витебск. Его картины «Понюшка табаку», «Продавец скота», «Я и деревня» пронизаны ностальгией и любовью к городу его детства. Родной город стал источником, из которого он долгие годы черпал вдохновение и силы, местом, где, по его собственным словам, Шагал «обрел краску своего искусства».

В предреволюционный период им были созданы портреты «Зеленый еврей», «Красный еврей», «Молящийся еврей»; картины из цикла «Любовники», среди которых «Голубые любовники», «Зеленые любовники», «Розовые любовники» и другие. В это же время Шагал начал писать автобиографическую книгу «Моя жизнь».

Еврейские традиции имели огромное значение для художника, он очень трепетно относился к семье, близким, родным местам. Образы влюбленного художника и его музы-возлюбленной в подвенечном платье парят над Витебском, Парижем («Влюбленные над Витебском» (1918), «Прогулка» (1917)); а возле них – козы со скрипками, ангелы, цветы, зарисовки Витебска и пейзажи Парижа – все это отсылает нас к мистическому прочтению Песни Песней. В соответствии с еврейскими традициями и прочтением Песни Песней, Жених (царь Соломон) – символ Мужского начала в Боге, а невеста воплощает собой Женское начало. Эти два начала были разлучены (одни считают, что это произошло в день грехопадения, другие – после падения Иерусалимского Храма и изгнания евреев со Святой земли), об этом знал М.Шагал, а потому увековечил в божественном единении свой образ и образ Беллы как образ физической и духовной близости, дающей начало новой жизни. А жизнь... она была разной.

В родном городе в 1918 году он организовал Народное художественное училище, где преподавали известные художники: Мстислав Добужинский, Иван Пуни, Ксения Богуславская, Вера Ермолаева, Эль Лисицкий, Казимир Малевич. Но, к сожалению, увлеченные новыми идеями супрематизма Казимира Малевича, ученики начали выступать против Шагала, который не верил в коллективистские начала живописи и был убежден, что искусство – индивидуальное творчество художника, его собственное видение мира, а история живописи – это история живописцев. В результате Марка Шагала уволили с должности директора училища. В 1920 году он с семьей покинул Витебск и переехал в Москву. В последний период на родине художником были написаны полотна «Над городом», «Венчание», «Прогулка» и другие работы.

До 1922г. жил в России, а в 1922 г. навсегда уехал в Париж. Во время Второй мировой войны уехал в США, после окончания войны вернулся в Париж, но больше никогда не был в Витебске, хотя родной город всегда жил в его сердце.

Представление о том, каким был старый Витебск в начале XX в., можно получить, прочитав автобиографическую повесть С. Я.Маршака «В начале жизни»: *«Почти полгода после отъезда нашего из Воронежа прожили мы у дедушки и бабушки в городе Витебске... Я был слишком мал, чтобы по-настоящему заметить разницу между Воронежем... и этим еще незнакомым городом...Но все-таки с первых же дней я почувствовал, что все здесь какое-то другое, особенное: большие старых домов, много узких, кривых, горбатых улиц и совсем тесных переулков. Кое-где высятся старинные башни и церкви. В каждом закоулке ютятся жалкие лавчонки и убогие, полутемные мастерские жестянщиков. Лудильщиков, портных, сапожников, шорников. И всюду слышится торопливая и в то же время невучая еврейская речь, которой на воронежских улицах мы почти никогда не слышали»* [1, с. 27].

В то время в городе над Двиной (по данным переписи населения Российской империи, а данные собирали по религиозному и сословному составу населения, язык не всегда учитывался) насчитывалось 65,9 тыс. жителей, а по национальному признаку распределение населения было таковым: 50,8% - евреи, русские – 28,9%, белорусы – 12,2%, поляки – 5%, латыши, литовцы, немцы, украинцы – по 0,1% и др. национальности – 0,2%. По переписи 1926 г., в Витебске уже было почти 99 тыс. человек, а еврейское население составляло почти 53% [3, с. 231].

Неудивительно, что город и горожане (часто родные и близкие художника) навсегда запечатлены на его полотнах. Например, на картине «Скрипач» (1912-1913 гг.) изображен скрипач, танцующий на крыше. Это дядя М. Шагала, он забрался туда, чтобы спокойно попить киселя, уйти от суеты, поразмышлять. А размышлять было о чем, ведь скрипач был рядом в самые важные моменты жизни человека: он присутствовал при рождении и смерти.

Марк Шагал в своей книге «Моя жизнь» писал: *«Я всегда помню о Витебске и очень люблю его: у меня нет ни одной картины, на которой Вы не увидите фрагменты моей Покровской улицы. Это, может быть, и недостаток, но отнюдь не с моей точки зрения»* [2, с. 656].

Собственно и сами названия картин мастера говорят о его любви к родному городу, семье: «Вид из окна в Витебске» (1908), «Рождение ребенка (1911), «Витебский проповедник» (1914), «Улица» (1914), «Над городом» (1914-1918), «Купание ребенка» (1916), «Прогулка» (1917-1918), «Часы с синим крылом» (1949) и др. В Париже, в Нью-Йорке, в Сен-Поль де Ванс родная земля, отчий дом цвели на его холстах. Эйфелева башня у него стоит на курьих ножках, подобно видениям его родной земли,

как в сказках бабушки Бешевы. Париж он называл своим вторым Витебском. Р.Рождественский, побывав у него в Париже, напишет об этом так: «...он тянется к Витебску, словно растение...»; «...тот Витебск его – пропыленный и жаркий – приколот к земле каланчой пожарной»; «...там свадьбы и смерти, моления и ярмарки»; «...там зреют особенно крупные яблоки, и сонный извозчик по площади катит», мир мастера базируется не только на его таланте художника, но и на бедности, нищете, эмиграции, оторванности от родных и дорогих сердцу мест и людей, на боли, грусти и одиночестве. В одном из своих писем мастер писал: «...когда я здесь в Париже живу и работаю одинокий», а слово *Paris*, написанное по-французски так выбивается из всего того, о чем будет сказано в письме по-русски [3].

В своих стихах чуть позже М.Шагал напишет:

*Я – из Витебска, где сквозь тлен
Старый Пэн берет меня в плен,
хоть холодных ветров торжество
над забытой могилой его [2, с. 21].*

В стихотворении чувствуется скорбь, одиночество и боль, адресованная не только учителю, но и самому себе. И. Пэн дал М. Шагалу путевку в жизнь, и он будет помнить об этом всегда, несмотря на разногласия и недопонимание.

Многие детали его стихотворений перекликаются с фрагментами его картин: «Во мне грустят кривые улочки, надгробья серые – на склоне, где лежат в горе благочестивые евреи» (речь идет о Старосеменовском кладбище, что на Юрьевой горке, там покоится прах его учителя – И. Пена).

Художник часто вспоминал своего учителя, детство. В стихотворении «Ангел над крышами» он пишет: «Ты помнишь меня, мой город, мальчишку, ветром надутый ворот... Река их памяти испей-ка и вспомни вновь юнца, того, что на твоих сидел скамейках и ждал призыва своего» [2, с. 81].

В его творчестве есть трогательная поэтичность, наивность и ностальгия по тихой провинциальной жизни родного города, в картинах и стихах переплелись библейские легенды, фольклорные образы, персонажи цирка, люди и предметы. В конечном итоге все это и есть человеческая жизнь...

Когда-то А. Вознесенский написал стихотворение «Васильки Шагала», где есть такие строки: «Их витражей голубые зазубрины – с чисто готической тягою вверх. Поле любимо, но небо возлюблено. Небом единым жив человек» и дальше: «В небе коровы парят и ундины. Зонтик раскройте, идя на проспект. Родины разны, но небо едино. Небом единым жив человек». Став признанным мастером, получив награды, объехав полмира, он всегда возвращался (мысленно!) в свой город,

на кривую улочку, до боли знакомую, на самую мягкую и лучшую в мире мамину постель, возвращался к родной земле своих предков.

Своеобразным манифестом любви к Витебску стало его обращение «К моему городу Витебску», опубликованное 15 февраля 1944г. в Нью-Йорке в газете «Единство»: *«Давно уже, мой любимый город, я тебя не видел, не слышал, не разговаривал с твоими облаками и не опирался на твои заборы. Как грустный странник – я только нес все годы твое дыхание на моих картинах. И так с тобой беседовал и, как во сне, тебя видел... .. Лучшее, что я могу пожелать себе – чтобы ты сказал, что я был и остался верен тебе. А иначе бы я не был художником!»* [2, с. 654].

О творчестве М. Шагала написаны сотни книг и научных исследований, но мир, выраженный в его картинах, остается загадкой. Прыгающие козы, скрипачи на крыше, церкви и синагоги Витебска, летящие над городом возлюбленные и т.п. – все это не просто необычно, но и несколько странно, но это его видение реального мира. Его картины полны алогичности иррационализма, но вместе с тем и любви к родному городу и его обитателям, любви, которую он пронес через всю свою жизнь.

Картины, письма, стихи – везде мы чувствуем присутствие художника, вместе с ним любим и ненавидим, веселимся и печалимся, но везде и во всем его особый почерк, его жизнь и судьба.

Литература

1. Маршак, С. Я. В начале жизни (Страницы воспоминаний). Собр. соч. в 8 т. Т. 6. / С. Я. Маршак. – М.: Художественная литература, 1971. – 365 с.
2. Шагал, М. Моя жизнь / М. Шагал. – М., 1994. – 658 с.
3. Витебск: Энциклопедический справочник / Гл. редактор И. П. Шамякин. – Минск: БелСЭ им. П. Бровки, 1988. – 408 с.
4. Ракитин, В. И. Марк Шагал. 1887–1985 / В. И. Ракитин. – М.: Искусство, 1999. – 326 с.

Т. П. Слесарева

Витебский государственный университет имени П. М. Машерова
УДК 81'37:82-026.613.02

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ СЕМАНТИЧЕСКИХ СВОЙСТВ КОЛОРАТИВА «БЕЛЫЙ» В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ

Ключевые слова: колоратив, фольклор, цветообозначение, цветовая символика, художественный дискурс.

В статье рассматриваются семантические свойства колоратива «белый», которые реализуются в художественном дискурсе. На конкретных примерах, взятых из фольклорных, поэтических

и прозаических текстов, показывается, что в данном колоративе не только сохраняется лингвистическая архаика, в частности, историческая семантика, но и расширяется его лексико-семантическая структура. Делается вывод о том, что семантика анализируемой колоролексемы является многоплановой, глубинной, символической и выразительной.

T. P. Slesarava

Vitebsk State University named after P. M. Masherov

REPRESENTATION OF THE SEMANTIC PROPERTIES OF THE COLORATIVE “WHITE” IN ARTISTIC DISCOURSE

Key words: colorative, folklore, color designation, color symbolism, artistic discourse.

The article examines the semantic properties of the colorative “white”, which are realized in artistic discourse. Using specific examples taken from folklore, poetic and prose texts, it is shown that this colorative not only preserves linguistic archaism, in particular historical semantics, but also expands its lexical and semantic structure. It is concluded that the semantics of the analyzed color complex is multidimensional, deep, symbolic and expressive.

Цветобозначения играют важную роль в художественном дискурсе, поскольку они составляют языковую основу зрительно-цветовой образности, привлекают внимание адресата, создавая наглядную, живописную художественную реальность. Кроме того, при помощи колоративов писатель стремится передать своё отношение или отношение других персонажей к своему герою.

В современной лингвистике существуют многочисленные исследования, посвященные описанию функционирования цветобозначений в художественных текстах, цветовой символике отдельных цветобозначений в языке писателей и поэтов.

Настоящая статья посвящена анализу семантических свойств колоратива «белый».

В современном русском литературном языке основное значение прилагательного *белый* цветное. Кроме того, историческая память слова *белый* даже у наших современников в большинстве случаев вызывает ассоциации с понятиями «чистый, радостный, светлый, торжественный, приятный, праздничный, успокаивающий» и другие [1].

В былинных текстах эпитеты выступают важным элементом, являются одним из средств отражения мира, раскрытия образа, закрепив в себе постоянные, существенные признаки предмета или явления.

Нами проанализированы 64 русские былины, из которых путем сплошной выборки выписан 2301 эпитет. На долю эпитета *белый* приходится 339 словоупотреблений (14,7%).

В текстах отмечаем следующую лексико-семантическую структуру эпитета *белый*: 1) «украшающее» значение (*белые руки* (68), *белые груди* (58), *белое лицо* (90) и др.); 2) значение «сияющий» (*белый свет* (26), *белый камешек* (8), *белая заря* (2) и др.); 3) значение белого цвета (*белая лебедь* (33), *белое полотно* (5), *белый шелк* (8), *белый снег* (3), *белый конь* (4) и др.); 4) значение «лучший» (*белый шатер* (71) и др.).

Очень важное место в фольклоре занимает также народная поэзия, в которой глубоко и полно выражается отношение народа к жизни, передаются чувства и настроения.

Из 490 оригинальных военно-патриотических, семейно-бытовых, любовных, удалых и философских песен, собранных на Витебщине за 1985-2005 годы [8], путем сплошной выборки нами выписаны 20 словоупотреблений эпитета-колоратива *белый*, который в текстах сочетается с разными существительными, реализуя при этом различные значения.

Он встретился в сочетании с такими именами существительными, как *свет, руки, лицо, розы, цветы, ландыш, платок, ветви, сад, цвет*.

Обнаруживается следующая лексико-семантическая структура эпитета *белый*: 1) «украшающее» значение (*белые руки* (4), *белое лицо*): *Обожгла я руки белые старую осокой* [8, с. 144], *Скоро, скоро белы рученьки загрубеют* [8, с. 62], *На колени паду и слезой омочу ее белые, нежные руки* [8, с. 115]; 2) значение белого цвета (*белый платочек, белая роза* (2), *белый ландыш, белые цветы*: *Тот платочек беленький с голубой каемочкой подарю тебе, Ванюша, моему миленочку* [8, с. 27], *Как рассыпалась белая роза, так рассыпалась жизнь моя* [8, с. 126], *И душистый ландыш белый мне с улыбкой подарил* [8, с. 166], *Не шуми, ветер, в осеннем поле, не вяньте, белые цветы* [8, с. 77]; 3) когда в саду начинают цвести деревья и кустарники, его тоже называют *белый*: *Помнишь наш белый сад и веселый наш пруд, как когда-то с тобой мы встречались тут?* [8, с. 202], *Хорошо нам с тобою вдвоем среди белых, душистых ветвей* [8, с. 168], *И белым цветом над рекою вскипят в Лиозно все сады* [8, с. 25].

В текстах встречалось также употребление эпитета *белый* в составе фразеологизма, *белы свет* (7 словоупотреблений): *Пусть Миша странствует по свету белому, я сына выращу и без него* [8, с. 181], *Нет у меня на белом свете ни матери и ни отца* [8, с. 191], *Тяжело мне на белом свете, подскажите, как дальше жить?* [8, с. 93], *Одна, как перст, на этом белом свете* [8, с. 50], *Всю жизнь из-за решетки на белый свет смотрю* [8, с. 187].

Цветовое прилагательное «*белый*», благодаря богатству переносных и символических значений, активно используется в художественных текстах как поэтических, так и прозаических. Белый цвет способен передавать противоречивые человеческие представления о жизни и смерти. Подтверждение этому находим в различных религиях, литературе. В религии – это символ невинности, чистоты, святости, целомудренности. Он ассоциируется с дневным светом. По мнению психологов, белый – это *tabula rasa*, чистый лист, разрешение проблем и новое начало, новая страница жизни.

Богатство палитры Гоголя-художника показывают повести «Вечеров на хуторе близ Диканьки» [6], в текстах которых довольно часто встречается прилагательное *белый* (42 словоупотребления).

Все нюансы семантики прилагательного «*белый*» - номинативные, метафорические и символические – нашли отражение в анализируемых повестях.

Так, например, кроме значения *белого цвета* (*белая скатерть, белая свитка*), отмечаем «украшающее» значение эпитета *белый* (*белое лицо, белые груди, белые ножки, белые ручки*).

В тексте повести «Ночь перед Рождеством» встретилось также употребление эпитета *белый* в составе фразеологизма, *белы свет*. Слово сочетание *белый свет* для древних людей означало всю необъятность мира. Черту осталось последнюю ночь шататься по *белу свету*.

Белым пятном дьяк в «Заколдованном месте» выделяет месяц, который скрылся за огромной тучей и проглядывает то здесь, то там.

Белая свитка Грицько в «Сорочинской ярмарке» символизирует чистоту его любви к Параске и благие намерения.

А белая простыня, которой было накрыто тело умершего Ивася, брата Пидорки («Вечер накануне Ивана Купала»), усиливает ощущение невинности жертвы.

В повести «Майская ночь, или утопленница» Гоголь описывает появившихся из ниоткуда танцующих утопленниц и с помощью белого цвета характеризует их как красивых, чистых, невинных. Левко, рассказывая Ганне историю утопленницы, тоже использует много белого цвета.

Нами также проанализированы стихотворения одного из оригинальных современных белорусских поэтов – Леонида Дранько-Майсюка, входящие в сборники «Вандроўнік» (1983), «Над пляцам» (1986), «Тут» (1990), «Акропаль» (1994), «Стомленасць Парыжам» (Вершы для А.) (1995), размещенные в книге «Гаспода» [6].

Говоря о колористической наполненности стихотворений, необходимо отметить, что цветовая палитра автора состоит из 23-х цветов, а на долю прилагательного *белы* приходится 15 словоупотреблений.

Так цветообозначение «белый» используется в сочетании с существительными, обозначающими предметы одежды:

У белой кашулі найшоў напраткі

Да лодкі хадю звычай [7, с. 10].

Да хаты Майсюковай

Іду я на сняжку

У хустачцы пуховай,

У белым кажуску [7, с. 265].

Часто прилагательное *белый* используется автором в сочетании с названиями растений: *белая ляўконія, белая магнолія, белая гіяцынты, белы боб, белая бяроза, белая флексы, белая вяргіні.*

В стихотворениях Анатолия Вертинского, входящих в сборники «Хлопчык глядзіць» [4] и «Час першых зорак» [5], доля колоратива *белы* невелика – 18 словоупотреблений. *Белый* и такие колоративы, как *бялюсенькі, бялюткі,* зафиксированы нами в сочетании с 12-ю различными именами существительными: *камень, плямы, гусі, пена, пялёсткі, плечы, бычок, лінія, воблака, наліў, пасцель, луг.*

В основном данные сочетания используются автором для описания природы:

Бялюткіх аблокоў сям'я

Павольна плыве на небе [5, с. 7].

І мроіўся белы, рамонкавы луг:

Ад краю да краю бялелі рамонкі [4, с. 100].

Однако отмечаем употребление данного прилагательного и в переносном значении:

Яблыкі спелі, снеў белы наліў,

Святлейшы за поўдня,

Той белы наліў я с табою дзяліў [5, с. 52].

Паслухай, сын, паслухай, дачка,

Казку пра белага бычка [4, с. 234].

В военных повестях Бориса Васильева «В списках не значился» [3] и Василя Быкова «Жураўліны крык» [2] нами было зафиксировано 97 и 91 словоупотребление цветových прилагательных соответственно. На долю анализируемого колоратива пришлось 17 словоупотреблений у Б. Васильева и 11 словоупотреблений – у В.Быкова.

Так, цветообозначение «белый» в анализируемых разноязычных повестях используется в сочетании с существительными, обозначающими предметы одежды: *белые рубахи, молодая была в белом лифчике, белая косынка, в белом платье; надзела свае белыя туфлі* – и репрезентирует свое прямое лексическое значение.

Повесть «В списках не значился» начинается с описания довоенного, мирного времени, когда Коля Плужников (главный герой) только-только окончил военное училище и едет домой навестить родных. Жизнь

до войны и во время войны – два противоположных полюса. И Васильев использует прием сопоставления цветowych слов, что, на наш взгляд, помогает передать психологически напряженную ситуацию, в которую затем попадает герой: «*Белые рубахи мешались с черными лапсердаками, соломенные брыли – с касторовыми котелками, темные хустки – с светлыми платьями*» [3, с. 297]; «*Темная голова отчетливо виднелась на белом песке*» [3, с. 327]; «*Стояла глубокая ночь, в черном небе горели звезды, а крепость была белой*» [3, с. 469].

В повести В. Быкова отмечаем употребление эпитета *белый* в составе фразеологизма, обозначающего человека, очень отличающегося от своей социальной группы (*Апынуўшыся ў войску, Фішар адчуўсябе белай варонай*), и фразеологизма *белы свет*: *ад лютай ненавісці да ўсяго белага свету; не звязаны ўжо ні з кім ва ўсім белым свеце; свет белы праклянеш, а также в сочетании с существительными, служащими для описания внешних данных человека: Аўсееў ашчаперыў калені белымі пальцамі і сядзеў так; Свіст, выскаляў белыя зубы; Свіст, міргануўшы белымі вейкамі, хітравата паглядзеў на яго.*

В сочетании со словом «пламя» в повести Бориса Васильева прилагательное *белый* реализует свое значение «сияющий»: *ярко полыхнуло белое пламя.*

Действие повести «В списках не значился» разворачивается на территории Белоруссии, символом которой является самый известный из аистов – *белый аист* – белая птица с черными концами крыльев, длинной шеей, длинным тонким красным клювом и длинными красноватыми ногами. Над лугами и полями, реками и озерами, над крышами домов летают аисты, развернув свои большие крылья. У белорусов есть поверье: тот, у кого на крыше поселился аист, будет счастлив. Каждый год аист возвращается к своему старому гнезду, перестраивает и увеличивает его в размере, выводит птенцов. Поэтому, согласно традиции, аиста считают духом-покровителем дома, символом верности, преданности и родительской любви, победы добра над злом.

В тексте анализируемой повести Бориса Васильева сочетание *белые, белые аисты* нами зафиксировано 4 раза.

Таким образом, мы видим, что семантика колоратива *белый* в художественном дискурсе многопланова, глубинна, символична и выразительна.

Данное цветообозначение реализует в художественных произведениях как нейтрально-номинативную, так и экспрессивно-образительные функции, поскольку в текстах находят отражение все нюансы семантики прилагательного «*белый*» – номинативные, метафорические и символические.

Літаратура

1. Алимпиева, Р. В. Семантическая структура слова белый / Р. В. Алимпиева // Вопросы семантики. – Л., 1976. – Вып. 2. – С. 13-25.
2. Быкаў, В. Выбраныя творы ў двух тамах. Том 1. Аповесці / В. Быкаў. – Мінск: Маст. Літ., 1974. – 498 с.
3. Васильев, Б. Л. А зори здесь тихие...; Не стреляйте в белых лебедей; В списках не значился / Б. Л. Васильев. – М.: Правда, 1978. – 496 с.
4. Вярцінскі, А. Хлопчык глядзіць...: Выбр. вершы і паэмы / А. Вярцінскі. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 318 с.
5. Вярцінскі, А. Час першых зорак. Вершы / А. Вярцінскі. – Мінск: Маст. літ., 1976. – 112 с.
6. Гоголь, Н. В. Вечера на хуторе близ Диканьки / Н. В. Гоголь. – Мінск, 1974
7. Дранько-Майсюк, Л. Гаспода (выбранае) / Л. Дранько-Майсюк. – Мінск: Маст. літ., 1998. – 384 с.
8. Народная лирика Витебского Поозерья; антология / редактор-составитель В. Н. Поклонская. – Витебск: Издательство УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 2007. – 256 с.
9. Яньшин, П. В. Введение в психосемантику цвета. Учебное пособие / П. В. Яньшин. – Самара: Изд-во СамГПУ, 2001. – 189 с.

В. Р. Слівец

Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна
УДК 811.161.3'373.2:821.161.3

АНТРАПОНІМЫ Ў АНАМАСТЫКОНЕ МАЛОЙ РАДЗІМЫ МІКОЛЫ МЯТЛІЦКАГА⁴

Ключавыя словы: анамастыкон, антрапонім, малая радзіма, прататып, пратонім.

У артыкуле аналізуецца роля антрапанімікону ў рэалізацыі ідэйна-мастацкай задумы літаратурнага твора. На прыкладзе паэтычнага дыскурсу Міколы Мятліцкага раскрываецца значэнне такіх уласных імён у стварэнні вобраза малой радзімы. Разгледжана сістэма рэальных антрапонімаў, іх структурна-семантычныя і функцыянальныя асаблівасці.

---

⁴ Артыкул падрыхтаваны пры фінансавай падтрымцы Беларускага рэспубліканскага фонду фундаментальных даследаванняў па дагаворы № Г24М-047 ад 02.05.2024.

**ANTHROPONYMS IN THE ONOMASTIC SYSTEM
OF THE SMALL HOMETOWN OF MYKOLA MYTLITSKY**

Key words: onomastic system, anthroponym, small hometown, prototype, protonym.

The article analyzes the role of anthroponym system in the implementation of the ideological and artistic idea of a literary work. The significance of such proper names in creating the image of a small hometown is revealed on the example of Mykola Myatlitski's poetic discourse. The system of real anthroponyms, their structural-semantic and functional features is considered.

Мікола Мятліцкі належыць да кола тых мастакоў слова, асобу, талент і характар творчасці якога, жывілі малая радзіма, яе культурныя традыцыі, мінулае і сучаснае, прырода, людзі, іх лёсы і паўсядзённы клопат. Малая радзіма паэта вызначыла яго шлях у жыцці, творчую індывідуальнасць, матывы і вобразы лірыкі, нягледзячы на тое, што “ні таго кутка (спляжыла меліярацыя), ні той вёскі (сцёр з твару зямлі Чарнобыль) ужо няма ў жывых. А гэта – чуты душою свет, адкрыты ён на ўсіх змных шырэчах, той вядомы табе аднаму абсяг, на якім і ўскрык першы, і крок першы” [2, с. 283].

Нарадзіўся Мікола Міхайлавіч у 1954 годзе ў вёсцы Бабчын Хойніцкага раёна Гомельскай вобласці, якая, як і многія іншыя куткі прыпяцкага Палесся, пацярпела ад чарнобыльскай катастрофы. Вёска трапіла ў зону адчужэння, а ў 2011 годзе ўвогуле была ліквідавана. Пераселеным у незабруджаныя радыяцыяй рэгіёны бабчынцам не суджана было вярнуцца дадому, хіба што на могілкі – каб знайсці тут свой апошні спачын. Па словах М. Мятліцкага, “многія з параскіданых па ўсім свеце аднавяскоўцаў пажадалі, каб іх пахавалі на бабчынскіх могілках. Як не штогод паяўляюцца тут свежыя надмагільныя груды. Дазіметр паказвае на іх радыяцыю ў дзесяткі разоў меншую” [2, с. 292].

У адным з інтэрв’ю на пытанне “А чым для вас была і засталася Хойнікшчына?” М. Мятліцкі адказваў: “Гэта малая радзіма. Як сказаў Барыс Сачанка: – «Гэта зямля застанеца зямлёй маіх продкаў», якія сышлі з родных мясцін не па ўласным жаданні. Многіх ужо няма сярод нас, але ж яны жывуць у маёй памяці” [7]. Сапраўднай данінай памяці, помнікам роднаму Бабчыну і сваім землякам сталі вершы паэта, у якіх ён увекавечыў іх імёны.

Анамастыкон твораў М. Мятліцкага ўключае цэлую галерэю імён-пратонімаў, за якімі стаяць рэальныя постаці, самабытныя вобразы,

складаныя лёсы аднавяскоўцаў і сваякоў. Сярод мужчынскіх гэта *Антось, Біран, Валодзя, Восіп, Дзям'ян, Дорка, Дубак, Кез, Кузьма, Лаўрэй / Лаўрэйка, Леўка, Мікалай, Міхал, Павел, Раман, Раменны, Рыгор / Рыгорка, Трахім, Уладак, Флюр, Хведар, Шурык, Юзік, Якуб, Яўхім*. Мужчынскі антрапанімікон прадстаўлены аднакампанентнымі антрапаформуламі, пабудаванымі пераважна па мадэлях “асабовае імя” і “мянушка”. Прычым асабовыя імёны найчасцей ужываюцца аўтарам ў іхнацыянальна адметных варыянтах і дэманструюць фанетычна-марфалагічныя асаблівасці моўнага асяроддзя: *Антось* ← *Антон*, *Восіп* ← *Іосіф*, *Лаўрэй* ← *Лаўрэнцій*, *Міхал* ← *Міхаіл*, *Рыгор* ← *Грыгорый*, *Трахім* ← *Графім*, *Хведар* ← *Фёдар* і інш.: ...*У пустым акне магазіна / убачылася мне / тая чарга, / і з яе гулу / вырваўся голас старога Хведара, / мала кім тады ўчуты: / “Нелады ета!..”* [5, с. 141]; *Міхал* *упраўна вершыць копы, / Трахім* *дзярэ бухматы мох* [4, с. 96].

Выкарыстанне гіпакарыстычных форм намінацый падкрэслівае іх прыналежнасць да размоўна-побытавага маўлення. Квалітатыўныя формы тыпу *Шурык, Юзік, Лаўрэйка, Рыгорка* адзначаны суб’ектыўна-ацэначным значэннем: *Трызніла ноч: – Лаўрэйка... / Ды не вярнуўся ён* [6, с. 32]; – *Ой не цалуй, Рыгорка, / Кружыцца галава...* [6, с. 33]; *І Шурык-баламут умёр у год, / Якраз калі надарыўся Чарнобыль...* [6, с. 179]. Гэта ж датычыцца і жаночых імён.

Жаночы антрапанімікон таксама адрозніваецца сваёй разнастайнасцю: *Адарка, Адэля, Алёнушка, Анюта, Ахрэміха, Аксіння, Антося, Вара, Вера, Гэля / Гэлька, Ёўга, Залатая, Львоўна, Ірынка, Клава / Клавачка, Лідка, Маса, Міхаліна, Нюра, Садаўшчанка, Святлана, Соня, Стройна, Сцепа, Тэля, Франя, Ядзя / Ядзюня, Яніха, Яня*. Як і мужчынскім, жаночым імёнам характэрны нацыянальна маркіраваныя варыянты, ужытыя ў гіпакарыстычнай форме, напрыклад, *Адарка* ← *Дар’я*, *Антося* ← *Антаніна*, *Ёўга* ← *Яўгенія*, *Тэля* ← *Фёкла* і г. д., засведчаны таксама дэмініватыўныя намінацыі: *Каханьня бурштынным віном / Захмелена статная Клавачка* [4, с. 101]; *Будзеш, любая Ядзюня, / Жытку цэлу баляваць* [4, с. 230]; *І светла, бы ўнучка Алёнушка жытам, / Услед за жанчынай ступае надзея* [5, с. 252].

Найменні-андронімы тыпу *Ахрэміха, Яніха* адлюстроўваюць беларускую называную традыцыю (пераважна ў народна-дыялектным маўленні). Такія спецыфічныя генесіянімічныя мянушкі-празванні жанчын, утвораныя ад імён мужоў, у народным асяроддзі ўказваюць на іх статус у сям’і і грамадстве (ускосна – на ўзрост): *І вось прад імі на акругу-вуліцу / Чапушку хлётка галасок вядзе / Пра тое, як Ахрэміха цыбуліцу / Пасеяла нядаўна на градзе* [4, с. 102]; *Аерам уславы падворак. / Вечар... Мігценне зорак... / І Яніха на падворку / З Богам вядзе гаворку. / Сёмуха!* [6, с. 120–121]. Часам асабістае імя жанчыны мала хто помніў: яно быццам саступала месца імені і памяці пра яе мужа. Так, у аўтабіяграфіі М. Мятліцкі пісаў: “Усе равесніцы майго дзеда – удовы. І памяць пра іхніх

забітых мужоў засталася толькі ў іх вясковых прозвішчах – Іваніха, Пеціха, Касцеіха, Ахрэміха, Сідарыха, Ігнаціха, Сяменіха, Аўдзеіха... (Гэта з маёй вуліцы. Адна толькі суседка Якубіха дачакалася з фронту свайго мужа каваля)” [2, с. 286].

Створаныя М. Мятліцкім вобразы бабчынцаў адрозніваюцца сваёй натуральнасцю і шчырасцю. Аўтар не схільны да іх “прыхарошвання” ці рамантызацыі, аб’ектыўна ацэньвае як годнасць, так і загану сваіх аднавяскоўцаў, праўдзіва адлюстроўвае перыпетыі іх жыццёвых шляхоў: *Нібыта вылезла са склепа – / Забылі, што й слыве жывой, – / У радзе першым баба **Сцена** / Блісоча пасмаю сівой* [4, с. 116]; *Вунь у **Нюры** – у акенцы-светліне – / Узлягае ў ложку п’яны **Кез*** [4, с. 149]; *Як атрутная паганка, / Доля-згубніца ў яе. / Вып’е чарку **Садаўшчанка**, / Горка, смутна запяе* [4, с. 233]; *Яны сердавалі паміж сабой здаўна, / **Біран і Вара**, / а тут, каля студні, / ніколі не зачэпіліся словам* [5, с. 140].

Ступень сваяцтва, род дзейнасці, узрост герояў у некаторых выпадках абазначаюцца пры дапамозе апелятываў-назоўнікаў ці субстантывавальных прыметнікаў, якія знаходзяцца ў прэпазіцыі (радзей – у постпазіцыі) да антрапонімаў: *Цішынёю завейных зім / За прыгорбленымі стагамі / Курыць люльку мой **дзед Яўхім**, / Месяць снежны крупчак нагамі* [6, с. 81]; – *Бачыце, ўздумала! О-го-го-го! – / Дзверы рыпуча гундосяць. / То залавала суседа майго / Хата, **цеслі Антося*** [6, с. 193]; *...І мая свечка, / Пусціўшы “бараду” парафіну, / Варушыць на сценах / Водсветы памяці: / То быццам бацькавы плечы, / То пасма **бабулі Антосі**, / То матчын локаць...* [5, с. 130]; *Пад вечар **Ядзя, паштарыха**, / Канверт ёй торкнула праз тын* [4, с. 218].

Частка антрапонімаў вынесена ў загалоўкі твораў: “Адэля”, “Аксіння”, “Антося”, “Дорка”, “Ёўга”, “Клава”, “Мася”, “Садаўшчанка”, “Стройная і Залатая”, “Уладак”, “Флюр”, “Франя”, “Яніха” і інш. Паводле В. А. Кухарэнкі, загалоўкі-антрапонімы ўказваюць на вядучую тэму твора, а таму засяроджваюць увагу чытача на названым персанажы, ставячы яго ў цэнтр мастацкай рэчаіснасці твора, а гэта ў сваю чаргу садзейнічае ўспрыняццю яго ў якасці выразніка змястоўна-канцэптуальнай інфармацыі [3, с. 109]. Сапраўды, як вынікае з ідэйна-мастацкага зместу названых паэтычных твораў, аўтар такім чынам вылучыў асабіста значных для сябе асоб, якія паслужылі прататыпамі створаных літаратурных вобразаў, унікальнасць іх характараў і лёсаў: *Бабулю маю Аксінняй / У хойніцкай вёсцы звалі. // <...> Двойчы ў жыцці ўдавою / Аксіння была. / Хавала свайго Лаўрэя – / Плакала, як дзіцё. // <...> Аплакала і Рыгора – / Забрала яго вайна* [6, с. 32–33]; *Зачэпіш словам – люта гляне, / Бы камень коціцца з гары. / Жыве самотніцаю Франя / У цёмным свірне на двары. // <...> Яе пахваляць у старанні, / Цукерку торкнуць – і лады, / Бо памуціўся розум Франі / Яшчэ ў ваенныя гады* [6, с. 228].

У сувязі з тым, што творы М. Мятліцкага характарызуюцца выразным біяграфізмам, мянушкі, уведзеныя ім у мастацкі тэкст (*Біран, Кез, Залатая, Стройная* і інш.), губляюць свой традыцыйны ацэначны

характар (бо прычыны іх узнікнення паэтам не называюцца), а выкарыстоўваюцца выключна з функцыяй дакладнай ідэнтыфікацыі асобы: *Адкрыта сэрцу даль сяла, / Не здасца мне пустой: / Вось хата – **Стройная** жыла, / Вунь – прызба **Залатой*** [6, с. 188]; *Са мной латошыць Бабчына сады, / Хаваецца ад **Бірана** ў куратнік / Хаўруснік мой, татарскае арды / На вёску ўсю палескую астатнік* [4, с. 104]. Па ўсім відаць, што аўтар, выкарыстоўваючы рэальныя імёны, імкнуўся зрабіць персанажаў сваіх паэтычных твораў пазнавальнымі, аднак для абмежаванай супольнасці чытачоў-рэцыпіентаў – для сваіх землякоў, аднавяскоўцаў. А гэта, на наш погляд, дае падставы разглядаць дадзеныя антрапонімы ў якасці аўта- ці нават соцыумна-прэцэдэнтных імён (паводле класіфікацыі Д. Б. Гудкова [1, с. 103]) або прыналежных да мікрагрупавога ўзроўню прэцэдэнтнасці (паводле падыходу Г. Г. Слышкіна [8, с. 30]).

Сярод імён землякоў-палешукоў М. Мятліцкага, што засведчаны ў яго вершах, нямала тых, якія можна кваліфікаваць як нацыянальна-прэцэдэнтныя, напрыклад, *Іван Мележ / І. П. Мележ / Іван Паўлавіч / Мележ, Барыс Сачанка, Іван Пятровіч Шамякін / Шамякін, Анатоль Грачанікаў / Анатоль Сямёнавіч, Яўгенія Янішчыц / Янішчыц / Жэня, Іван Пташнікаў / І. М. Пташнікаў / Іван Мікалаевіч: Спеўна ветру шумелася / На падлёце крыла. // На Палессе да **Мележа** / Нас дарога вяла* [6, с. 10]; ***Іван Мікалаевіч**, горкне ў губах маіх слова. // Грукае ў сэрца прагрэс. // Палессе... Бунтуюцца сокі вяснова. // Вы помніце лес? [6, с. 75]; Край палескі, стросшы пыл урану, / Жураўліна крылы распасцёр. // **Анатоль Сямёнавіч**, як рана / Вам падацца выпала да зор* [6, с. 164]. З названымі беларускімі мастакамі слова М. Мятліцкага яднала не толькі малая радзіма – Палессе, творчыя кантакты, але і шчырае сяброўства, якое вытрывала выпрабаванні рознымі нягодамі, нават Чарнобылем: “Прыгадваю, як 29 жніўня 1986 года стоячы на падворку маёй роднай хаты ў Бабчыне, трое нас – І. П. Шамякін, Б. І. Сачанка і я – паведамлілі суседзям-вяскоўцам, якія абступілі заездных гасцей, пачутае раніцай у Гомельскім абкаме: прынята рашэнне выселіць Бабчын” [2, с. 291]. У параўнанні з імёнамі аднавяскоўцаў паэта, імёны літаратараў перадаюцца іншымі антрапаформуламі і мадэлямі (“прозвішча”, “імя+патронім”, “імя+патронім+прозвішча”), што абумоўлена неабходнасцю ўзнаўлення адпаведнага мастацкага кантэксту. Выпадкі ўжывання поўных трохкампанентных формул іменавання, а таксама ініцыяльных форм сталі магчымы дзякуючы ўключэнню іх у загалуюкі або эпіграфы-прысвячэнні, што не абмяжоўвала аўтара неабходнасцю прытрымлівацца вершавага памеру (напрыклад, “*Памяці Івана Мележа*”, “*У бабчынскім лесе з Іванам Пташнікавым*”, “*Памяці Яўгеніі Янішчыц*”).

Такім чынам, топас малой радзімы М. Мятліцкага ўключае даволі багатую сістэму антрапонімаў, што называюць рэальных асоб – сваякоў, сяброў і аднавяскоўцаў аўтара. Разнастайныя варыянты і формы антрапанімічных найменняў выкарыстоўваюцца ім у якасці моўна-стылістычных прыёмаў перадачы жывога гутарковага маўлення, стварэння

нацыянальнага і культурна-гістарычнага кантэксту, сапраўднага фону дзеяння, мастацкіх вобразаў, якія арганічна дапаўняюць стрыжнёвы, канцэптуальны вобраз яго творчасці – малой радзімы – палескага краю і роднай вёскі Бабчын.

Літаратура

1. Гудков, Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
2. З росных сцяжын : аўтабіяграфіі пісьменнікаў Беларусі / уклад. М. Мінзер. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2009. – 464 с.
3. Кухаренко, В. А. Интерпретация текста: Учеб пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.» / В. А. Кухаренко. – 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.
4. Мятліцкі, М. Жыцця глыбінныя віры: Вершы і балады / М. Мятліцкі. – Мінск : Маст. літ., 2001. – 383 с.
5. Мятліцкі, М. Палескі смутак: Вершы і паэма / М. Мятліцкі. – Мінск : Маст. літ., 1991. – 287 с.
6. Мятліцкі, М. Цяпло буслінага крыла : палескія вершы / М. Мятліцкі. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2010. – 208 с.
7. “...Некаму ты ачужэлая зона, сэрцу майму – ты да скону Радзіма!” / Н. Канопліч [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://www.mazyr.by/2018/04/nekamu-ty-achuzhelaya-zona-sercu-majmu-ty-da-skonu-radzima/>. – Дата доступу: 17.07.2024.
8. Слышкин, Г. Г. Лингвокультурные аспекты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М.: Academia, 2000. – 141 с.

Д. А. Юркойць

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

УДК 821.161.3:82.09

СІСТЭМНЫ ПАДЫХОД ДА ВЫВУЧЭННЯ ВОБРАЗА БУДУЧЫНІ Ў ПАЭЗІІ ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ (1921–1939)

Ключавыя словы: заходнебеларуская паэзія, літаратурны працэс, вобраз будучыні, сістэмны падыход, паэтычныя генерацыі, дынаміка, перыядычныя выданні, тэксталагічны аналіз.

Артыкул прысвечаны этапам і асаблівасцям даследавання вобраза будучыні ў заходнебеларускай паэзіі, якія забяспечаць сістэмны падыход. Адзначаецца, што ў якасці матэрыялаў могуць выступаць выключна першапублікацыі вершаў; аднак аналіз зменаў у пазнейшых версіях твораў, класіфікацыя правак дазваляць прасачыць адрознае ў створаных вобразах будучыні. Робіцца акцэнт на неабходнасці ў размежаванні паэтычных генерацый.

**SYSTEMATIC APPROACH IN STUDYING THE IMAGE
OF THE FUTURE IN POETRY OF WESTERN BELARUS (1921–1939)**

Key words: Western Belarusian poetry, literary process, image of the future, systemic approach, poetic generations, structural method, periodicals, textological analysis.

The article is devoted to the stages and features of the study of the image of the future in Western Belarusian poetry, which will ensure a systematic approach. It is noted that only the first publications of poems can serve as research materials; however, the analysis of changes in the later versions of the works, the classification of edits will allow us to trace the differences in the created images of the future. Emphasis is placed on the need to demarcate poetic generations.

Грамадска-палітычныя працэсы 20-30-х гг. XX стагоддзя спрычыніліся развіццю беларускай літаратуры ва ўмовах адсутнасці незалежнай дзяржавы. Акрамя Савецкай Беларусі, літаратурны працэс развіваўся на тэрыторыі Заходняй Беларусі (1921–1939) у складзе Другой Рэчы Паспалітай (1918–1939), дзе беларускае пытанне паўстала найбольш востра, у складзе Латвійскай Рэспублікі, таксама і ў больш далёкім замежжы, напрыклад, у Чэхаславакіі. Літаратуразнаўцы не абыйшлі бокам пералічаныя перыяды развіцця літаратурнага працэсу, звяртаючыся да іх як у шматлікіх навуковых артыкулах, так і ў больш аб'ёмных працах. Да прыкладу, у 2003 г. быў выдадзены зборнік «Крывіцкія руны», у якім сабраны творы беларускіх пісьменнікаў Латвіі. Да дзейнасці беларускай супольнасці ў Латвіі міжваеннага перыяду звяртаўся М. Трус. Некаторыя працы даследчыка прысвечаны і творчасці беларускіх аўтараў, напісанай у Чэхаславацыі. М. Чмаравай у 2004 г. была выдадзена манаграфія «Шляхі ўзаемнага пазнання: беларуская літаратура ў Чэхаславакіі (1920–1945)». Яшчэ раней У. Калеснік у манаграфіі «Ветразі Адысея» аналізаваў пражскі перыяд творчасці У. Жылкі.

Паэзія Заходняй Беларусі, як найбольш значымая і шматгранная частка тагачаснага беларускага літаратурнага працэсу, з'яўляецца аб'ектам пільнай увагі ў сучасным літаратуразнаўстве, што знаходзіць пацверджанне ў шматлікай колькасці даследчыцкіх прац. Яшчэ ў савецкі час прадуктыўна працавалі ў дадзеным напрамку адэпты культурна-гістарычнай школы А. Ліс, М. Арочка, згаданы вышэй У. Калеснік, інш. У другім томе акадэмічнай «Гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя» ёсць асобны раздзел, прысвечаны літаратуры Заходняй Беларусі [12, с. 210–282]. На сучасным этапе найбольш плённа даследуе

заходнебеларускую паэзію М. Мікуліч, які вывучае яе ў рэчышчы мастацка-стылёвых плыней [15]. Гуманістычны пафас прааналізаваны ў манаграфіі пад аўтарствам В. Зарэцкай і М. Яніцкага (2007), дзе звернута ўвага на творчую спадчыну не толькі паэтаў, а таксама празаікаў і драматургаў. Асобна літаратурная крытыка Заходняй Беларусі разгледжана ў манаграфіі К. Мароз (2001). Заходнебеларускі літаратурны працэс з пазіцыі тэорыі поля П. Бурдзье даследаваны Г.-Б. Колер. Вялікі ўклад у вывучэнне біяграфій, творчай спадчыны малавядомых аўтараў з пункту гледжання літаратурнага краязнаўства робіць С. Чыгрын. Акрамя аб'ёмных манаграфічных прац, паэзія Заходняй Беларусі знаходзіць адлюстраванне ў незлічонай колькасці тэматычна разнастайных навуковых артыкулаў (П. Навуменкі, А. Трафімчыка, С. Калядкі, Л. Глагоўскай, А. Петрушкевіч, А. Марціновіча, інш.). Напрыклад, В. Ярмак (2008) [26, с. 162–171] асобна разгледзела байкі ў творчасці заходнебеларускіх пісьменнікаў (трэба сказаць, не самых папулярных з пазіцыі сучаснасці): Я. Быліны, Я. Вількоўшчыка, В. Адважнага, інш. А. Данільчык асобна вылучае жаночую паэзію Заходняй Беларусі (2017) [5, с. 51–62], крыху закранаючы і згаданую напачатку беларускую літаратуру ў Латвіі. Акцэнт у даследчыцкіх працах робіцца менавіта на паэзію нездарма, як слухна заўважаў А. Бужанскі, «у літаратурным жыцці ў Заходняй Беларусі – гіпэртрофія поэзіі прычыняецца да атрофіі прозы» [2, с. 34].

Нягледзячы на разнастайнасць прац, прысвечаных паэзіі Заходняй Беларусі, адмаўляць наяўнасці важных лакун не даводзіцца. І па сёння ў недастатковай ступені распрацаваны найважнейшыя тэксталагічны, футуралагічны аспекты даследавання.

Тут варта абмовіцца, што тэксталагія – шматгранная навуковая галіна, якая ўключае мноства этапаў даследавання і вырашае розныя задачы. Д. Ліхачоў небеспадстаўна лічыў, што «гісторыя тэкста твора не можа зводзіцца да простага рэгістрацыі зменаў. Змены тэкста павінны быць растлумачаны. Пры гэтым рэгістрацыя зменаў тэкста і іх тлумачэнне – не два розныя этапы даследавання, а адзін узаемазвязаны шэраг» [11, с. 188], а каб «аднаўляць гісторыю тэкста помнікаў, тэксталаг абавязаны быць і гісторыкам, і літаратуразнаўцам, і мовазнаўцам, і гісторыкам грамадскай думкі, а часта і гісторыкам мастацтва» [11, с. 189]. Беларуская тэксталагія – навуковая галіна з высокім узроўнем распрацаванасці. Структурнымі падраздзяленнямі НАН РБ на працягу больш чым 20-ці гадоў выдаюцца навукова каментаваныя зборы твораў беларускіх пісьменнікаў (М. Багдановіча, Янкі Купалы, Якуба Коласа, І. Шамякіна і інш.), у тым ліку і важнага для заходнебеларускага літаратурнага працэсу Максіма Танка (выдадзена 13 тамоў). Між тым, ва ўступным слове да выдання «Тэксталагія твораў Івана Шамякіна» аўтары заўважаюць, што ў беларускім літаратуразнаўстве няшмат прац, прысвечаных даследаванню агульных тэксталагічных

праблем, а «*тым больш – асаблівасці тэксталогіі асобных творцаў*» [18, с. 3]. Што да паэзіі Заходняй Беларусі, то спарадычна мы знаходзім згадкі пра тое, што пасля 1939 г. некаторыя вершы выдаваліся з рознага кшталту зменамі. Напрыклад, А. Данільчык, пішучы ў згаданым артыкуле пра творчасць Н. Тарас, заўважае, што «*праўкі, унесеныя ў больш познія перадрукі яе вершаў тых гадоў, часта пазбаўлялі іх індывідуальнасці*» [5, с. 61], а таксама што адрэагаваны творы былі «*ў адпаведнасці з новымі рэаліямі*» [5, с. 61]. У. Калеснік, хоць і крыху ідэалагічна акрэслена, разглядаючы творчасць М. Васілька, заўважае, што сатырычныя творы паэта існавалі ў дзвюх рэдакцыях, і тлумачыць гэта, па-першае, панскай цензурай, а па-другое, тым, што «*Міхась Васілёк быў тады маладым паэтам і маладым грамадзянінам, ён не валодаў тонкасцямі эстэтычнай і палітычнай ацэнкі*» [9, с. 51]. Па меркаванні даследчыка, аўтар правіў пасля свае творы сам («*Васілёк палічыў патрэбным “перанісаць” гэты вобраз*»; «*створаныя ў тую пару тэксты не задаволілі аўтара*» [9, с. 51]). Згадкі пра змены ў пазнейшых версіях вершаў знаходзім і ў некаторых іншых даследчыкаў, аднак аб сістэмнасці ў вывучэнні тэксталогіі заходнебеларускіх творцаў казаць не даводзіцца. Датычыцца гэта, урэшце, аўтараў, зборнікі творчасці якіх выходзілі ў савецкі час. Што да сучаснасці, то С. Чыгрын з’яўляецца ўкладальнікам збораў твораў заходнебеларускіх паэтаў Я. Вількоўшчыка, А. Бартуля, Н. Жальбы і інш., дзе напрыканцы, як правіла, ёсць бібліяграфічныя спасылкі на першакрыніцу верша, што дазваляе выкарыстоўваць выданні пры даследаваннях (як дапаможныя матэрыялы).

Тэма будучыні так ці інакш знаходзіла адлюстраванне ў працах, прысвечаных творчасці заходнебеларускіх паэтаў, што вынікае з метаду даследавання (як правіла, магістральным з’яўляецца культурна-гістарычны, адпаведна, твор мастацтва разумеецца як дакумент эпохі), аднак разглядалася адлюстраванне будучыні ў вершах паэтаў не канцэптуальна, а ў плане вывучэння складнікаў аўтарскай паэтыкі творчасці. Асобна акцэнт на ўсвядомленым футуралагічным аспекце, а іменна праблема дынамікі вобраза будучыні з ідэйнага пункту гледжання, паэталагічнага (трансфармацыя паэтычных сродкаў рэпрэзентацыі будучыні), тым больш тэксталагічнага (выяўленне адрознага ў створаных вобразах будучыні ў розных рэдакцыях адных і тых жа твораў) не ставілася.

М. Мікуліч у сваёй манаграфіі пісаў: «*Прадметам шырокага, сістэмнага, канцэптуальна-цэласнага аналізу паэзія Заходняй Беларусі яшчэ не станавілася*» [15, с. 37]. Трэба сказаць, што з моманту напісання працытаваных радкоў (2010) навуковыя здабыткі ў вывучэнні заходнебеларускага літаратурнага працэсу ўзбагаціліся. Што датычыцца сістэмнасці ў даследаваннях, то яна ёсць, аднак сфарміраваная ў шырокіх межах культурна-гістарычнага метаду, дапасаванага найперш

да метанаратываў XX ст. У самай агульнай дэфініцыі пад сістэмай разумеецца «*сукупнасць элементаў, якія знаходзяцца ў адносінах і сувязях адно з адным, утвараючы пэўную цэласнасць, адзінства*» [19, с. 610]. У сваю чаргу, да прынцыпаў сістэмнасці адносяцца [8, с. 19–20]:

1. Цэласнасць.
2. Залежнасць кожнага элемента (уласцівасцей, суадносін) сістэмы ад яго месца, функцыі ўнутры цэлага.
3. Структурнасць.
4. Узаемазалежнасць сістэмы і асяроддзя.
5. Іерархічнасць.
6. Множнасць апісання кожнай сістэмы.

Сцісла мы прывялі прыклады сістэмных прынцыпаў для таго, каб пацвердзіць словы аб тым, што «... *ніводны з існуючых літаратуразнаўчых метадаў не можа аднавіць усім сістэмным прынцыпам і выконваць ролю ўніверсальнага метада ў адносінах да сістэмы “літаратура”*. Між тым, *кожны з літаратуразнаўчых метадаў, калі ён не прэтэндуе на ўніверсальнасць, можа адкрываць якісьці аспект вывучэння мастацкай літаратуры*» [8, с. 33]. Сістэмны падыход складаецца з мноства метадаў, і калі біяграфічны, культурна-гістарычны распрацаваны ў межах вывучэння паэзіі Заходняй Беларусі на высокім узроўні, то структура-семіятычны – у меншай ступені. Сукупнасць усіх метадаў дазволіць казаць аб сістэмным вывучэнні абазначанай тэмы, што, відавочна, актуалізуе патрэбу ў выкарыстанні новых.

Метадалогія даследавання, актуальная для вывучэння вобраза будучыні, апрабавана ў манаграфіі даследчыцы І. Жоўцікавай [6], у якой аўтар, сярод розных падыходаў, асобна вылучае пяць этапаў «*комплекснага гуманітарнага аналізу*» (далей – КГА, Д. Ю.) [6, с. 56–60]:

1. Збор матэрыялаў, у якіх утрымліваюцца ўяўленні аб будучыні.
2. Аналіз выбраных матэрыялаў, у ходзе якога, на думку даследчыцы, «*найбольш распаўсюджаным з’яўляецца выкарыстанне розных варыянтаў статыстычных метадаў, структура-семіятычнага падыходу і герменеўтычнага аналізу*» [6, с. 51]. У межах другога этапу асобна выдзяляюцца прыёмы эксплікацыі (што, відавочна, важна для даследавання выяў будучыні ў паэзіі, таму што вершаваных твораў з канкрэтна створанай мадэллю будучыні ў аналізуемым намі корпусе тэкстаў, як правіла, няма – вобраз будучыні створаны апасродкавана, імпліцытна).
3. У кожнай групе крыніц адбываецца выдзяленне асноўных параметраў у аўтарскім бачанні будучыні, пасля – аб’яднанне іх па прынцыпе аналогій.
4. Тэматычная групіроўка ўяўленняў аб будучыні ў кожнай групе крыніц.

5. Сінтэз – на аснове папярэдніх пунктаў ацэньваецца цэласны вобраз (або некалькі вобразаў) бачання будучыні ў мастацкім тэксце.

Паколькі цытуемая манаграфія распрацавана ў рамках сацыяльна-філасофскага дыскурсу, этапы даследавання ўяўленняў грамадства аб будучыні на пэўным культурна-гістарычным этапе развіцця значна шырэйшыя, чым таго патрабуе літаратуразнаўчая праца. Сацыялагічнае даследаванне сапраўды павінна складацца з разнастайных крыніц [6, с. 60–76] для стварэння цэласнай карціны былой заходнебеларускай рэчаіснасці, настрояў тагачаснага грамадства. Аб'ектам жа літаратуразнаўчага даследавання з'яўляецца заходнебеларуская паэзія, хоць звяртацца да асобных публіцыстычных артыкулаў, дзённікавых допісаў, лістоў і пад., вядома, варта. Гіпатэтычныя прычынны аб неаб'ектыўнасці ўзнаўляемага вобраза будучыні заходнебеларускага грамадства толькі на падставе масавай, распаўсюджанай паэзіі (аднаго з відаў творчасці) бачацца нам непераканаўчымі зыходзячы з самой спецыфікі працякання ды зместу тагачаснага літаратуранага працэсу ў Заходняй Беларусі (маецца на ўвазе, карыстаючыся тэрміналогіяй П. Бурдзье, сацыяльны статус агентаў літаратуранага поля і іх колькасць у параўнанні з прадстаўленасцю элітарных аўтараў).

Удакладняючы прапанаваны КГА, вызначым паслядоўнасць этапаў даследавання будучыні ў заходнебеларускай паэзіі, якія забяспечаць яго сістэмнасць.

Намі неаднаразова дэманстравалася функцыянальнасць тэксталагічнага метаду ў вывучэнні паэзіі Заходняй Беларусі [23; 25; 22]. Паколькі вобраз будучыні ў творчасці аўтара – з'ява дынамічная, то разгляд гэтай дынамікі павінен весціся па першаварыянтах твораў. Адпаведна, цытацыя па розных крыніцах неэтазгодная, таму што прасачыць дынаміку, у такім выпадку, складана. Між тым, выяўленне несупадзенняў (калі гэта магчыма) шляхам тэксталагічнага аналізу вобраза будучыні ў арыгінальных і перавыдадзеных творах, а пасля класіфікацыя зменаў, апісанне прычын, якія іх выклікалі, дазволіць падняць праблемныя пытанні аб маніпуляцыі вобразам будучыні з пункту гледжання сацыялагічнага. Сацыёлагаў цікавіла пытанне, да прыкладу, індывідуальнай, калектыўнай, гістарычнай, культурнай памяці (М. Хальбвакс, Я. Асман, інш.), адсюль вынікае важная тэма – міфалагізаванае мінулае як частка культурнай памяці. Будучыня таксама цікавіць сацыёлагаў і філосафаў (фундаментальная праца галандскага навукоўца Ф. Полака [1], інш.), хоць, на нашу думку, у меншай ступені. Міфалагізацыя ўяўленняў аб будучыні дазваляе маніпуляваць гісторыяй у самых розных мастацкіх формах: да прыкладу, у літаратурных містыфікацыях (але ўсё гэта – тэма спецыяльных даследаванняў).

Такім чынам, сістэмны падыход у вывучэнні вобразаў будучыні можна забяспечыць толькі пры ўмове выкарыстання асобных крыніц

у іх храналагічнай паслядоўнасці. Напрыклад, калі паэтам у 1938 годзе былі напісаны вершы, некаторыя з якіх у даследаванні цытуюцца па перыядычных выданнях, а некаторыя – па савецкіх зборніках, то дасягнуць аб’ектыўнасці ў такім непаслядоўным навуковым дыскурсе будзе цяжка. Спачатку варта прааналізаваць вобраз будучыні ў вершах-арыгіналах (размяжоўваючы перыядычныя выданні, давераснёўскія зборнікі, архіўныя матэрыялы), пасля – у відазмененых версіях, і толькі потым выяўляць несупадзенні і ствараць класіфікацыі светапоглядных зменаў, калі яны ёсць.

Справа не толькі ў тым, што савецкія зборнікі часам не ўтрымлівалі важных твораў. Напрыклад, у С. Новіка-Пеюна першая кніга пасля 1939 г. выйшла ажно ў 1984 г., якую аўтар у лісце да А. Карлюкевіча красамоўна называе «брашуркай» і адзначае, што задумана яна была зусім іншай: «Для кнігі я даў 111 вершаў, 21 песню – тэксты і ноты (мае), 21 фотакопію маіх карцін (чорна-белыя і каляровыя), п’есу “Ёлка Дзеда Мароза”, 2 апавяданні – “Андрэйка” і “Цішка” <...> Найбольш цікавыя мае вершы не былі ўключаны ў кнігу» [10, с. 5]. І непаўната пазнейшых выданняў творчасці заходнебеларускіх паэтаў – не адзіны мінус, ёсць і іншыя перашкоды для даследчыка.

Па-першае, часам год напісання твора не супадае з пазначаным у першакрыніцы, праз што эвалюцыя светапоглядных арыенціраў паэта ў храналагічным парадку прасочвацца не будзе. А па-другое, некаторыя вершы паўстаюць пад адрознымі назвамі і са змененым тэкстам.

Праўкі мы б умоўна падзялілі на дзве групы: відавочныя (адразу заўважныя пры параўнанні розных рэдакцый твора) і невідавочныя (знаходзяцца на больш глыбокіх сэнсавых пластах). Першая група, як правіла, характарызуецца тым, што важныя кавалак тэксту выдалены, значна зменены (што перайначвае ідэю) або дапісаны. Для другой групы ўласцівы змены, якія з першага погляду асаблівай важнасці не ўяўляюць, аднак з-за іх аб’ектыўна ўзнавіць вобраз будучыні, настраёваць верша цяжка. Памылкова думаць, што гэта датычыцца толькі тых заходнебеларускіх паэтаў, погляды якіх значна адрозніваліся ад камуністычных.

Прывядзем некалькі прыкладаў відавочных зменаў з творчасці М. Васілька (некаторыя такія змены ў творах аўтара мы ўжо згадвалі [22]). Заўважым, што ў перыядычных выданнях БССР творчасць паэта ацэньвалася неадназначна, бо яна сапраўды не адпавядала тэндэнцыйнай савецкай паэзіі. Так, А. Салагуб пісаў пра паэта (1932): «...захапляўся ў свой час лэзунгам “Мастацтва для мастацтва”, які (лэзунг) вабіў яго фікцыйнай надклясавасцю...»; «ён ня цалкам вызваліўся ад уплыву буржуазных “нашаніўскіх” ідэй, ён сёння побач з заклікам да змаганьня нясе ў сваёй творчасці размагічанасць, сялянскую непаслядоўнасць, абмежаванасць, ён плавае без кампаса...» [3, с. 1]. У. Калеснік нават спецыяльна апраўдваў паэта [9, с. 32–35], каб «развезць розныя плёткі,

што пашыраліся ў атмасферы падазронасці, створанай культам асоба» [9, с. 34]. Аднак даследчыкі ХХ ст. адносілі творчасць М. Васілька (30-х гг.) да так званай рэвалюцыйнай плыні паэтаў, што мае свае аб'ектыўныя прычыны.

Разам з тым у вершы «*** Жытцо зьвісла на серп сьпелым коласам» [16, с. 233] (пазней – «Як засвецяць праменні...»; пазначаны 1938 г., хаця ўпершыню быў апублікаваны ў часопісе за 1937 г. [4, с. 112]) з першапачатковых шасці строф засталася чатыры. Выдаленыя радкі важнымі з пункту гледжання раскрыцця ідэі не з'яўляюцца, аднак прычына іх выдалення хаваецца, відаць, у залішняй вобразнасці, за што М. Васілька, як і многіх іншых паэтаў, катэгарычна ўпікалі савецкія крытыкі. Напрыклад, у другой страфе ў арыгінале чытаем: «Зоркі неба разорылі поўначчу – // Ніклі ў муць на гусіным шляху» [16, с. 233], – падобныя выказванні не ўхваляліся. Аднак важна іншае – апошняя страфа. Асноўныя ідэйныя змены часта знаходзяцца акурат напрыканцы твора:

<i>Мала песьні, і сэрца кінуцае Злью ў адзін прамянеючы рытм, Супачынем мы толькі, прарочу я, У абняццях румянай зары</i> [16, с. 233].	<i>Раскажу ім, што долі жабрачае Мы пазбавімся толькі тады, Як засвецяць праменні гарачыя Пяцікутнай чырвонай зьвязды!</i> [4, с. 112]
---	--

Падобнае перайначванне паэтыкі і мастацкай ідэі знаходзім у вершы «А час прыйдзе» (1936) [17, с. 43]; у пазнейшым варыянце – «*** Абцёр сталёвы плуг на павароце» (год пазначаны той жа) [4, с. 100]). Цалкам прыбрана другая страфа, дзе лірычны герой звяртаецца да «зямліцы-маці»: «Пад твой выразны стогн пачну я песьню, // Пад шум глухі аеру ў гразкай смуге, – Ня бойся, што зіма скуе цябе – зацісьне... // Вясной каліны чырванью глянеш ярчэй у лузе » [17, с. 43]. Праз тыповае супастаўленне зімы – вясны падкрэсліваецца вера ў надыход светлай будучыні, да таго ж, метафары не настолькі «мудрагелістыя», каб іх прыбіраць. Адзінае, рытм (сама страфа напісана пяцістопным ямба) у апошнім радку збіваецца (калі ў слове «глянеш» паставіць націск на апошні склад, то рытм захоўваецца, проста памер радка выдзяляецца). Нас жа цікавіць іншае – перадапошняя страфа:

<i>Краіна родная – усмех вясны расцвіўшай! Прысягу склалі мы даўно перад табой! Ў сям'і народаў і ты будзеш ня лішняя... А час прыйдзе, прыйдзе, як майскі цвітабой!</i> [17, с. 43].	<i>Краіна родная – усмех вясны расцвіўшай! Прысягу шчырую далі мы прад табой; Ў сям'і народаў вольных будзеш ты не лішняя, Жаданы прыйдзе час – сустрэнешся з сястрой...</i> [4, с. 100]
---	--

У апошнім радку новай рэдакцыі вельмі яўна і адназначна падкрэсліваецца, з кім краіна павінна сустрэцца. Можна запярэчыць, што

перадапошні радок і ў арыгінале, дзе напісана пра сям’ю народаў, відавочна перадае ідэю ўз’яднання з БССР – магчыма, тым не менш завостранага радка пра сястру няма. Трэба сказаць, што дэманстрацыяй такіх зменаў мы не маем за мэту змену існуючага разумення творчасці паэтаў Заходняй Беларусі, а толькі ўдакладненне гэтага разумення. А тым больш мы не даём ізноў тэндэнцыйнай ацэнкі іх поглядам, а разглядаем толькі аб’ектыўныя факты. Тут варта згадаць французскага філосафа, сацыёлага М. Хальбвакса, які, разважаючы аб магчымасці зноў перажыць ужо некалі перажытыя эмоцыі, цытуе Анатоля Франса: *«Каб адчуць дух мінулай эпохі, варта зрабіцца сучаснікам людзей мінулага... галоўная цяжкасць звязана не з тым, што варта ведаць, а з тым, чаго ведаць няварта»* [20, с. 123]. Як вядома, даваць ацэнку светапоглядным арыенцірам аўтараў – гэта асобная задача. Відавочна і тое, што, прытрымліваючыся падыходу, прапанаванага Г. Р. Яусам, мы зможам толькі наблізіцца да *«рэканструкцыі гарызонту чакання, у якім твор ствараўся ці ўспрымаўся ў мінулым»* [27, с. 59], а не цалкам узнавіць яго. Пісаў пра падобнае і Ю. Лотман з пазіцыі структурна-семіятычнага аналізу: *«Тыя пазатэкставыя структуры пушкінскай пары, у адносінах да якіх жыве тэкст, неаднаўляемыя. Для іх аднаўлення патрэбна не толькі ведаць усё вядомае Пушкіну <...>, але і забыць усё, Пушкіну невядомае, аднак што складае аснову мастацкага ўспрымання нашай эпохі»* [14, с. 96].

Такім чынам, відавочнасць патрэбы ў размежаванні і аналізе варыянтаў літаратурна-мастацкіх крыніц відавочная. Фіксацыю тэмы будучыні ў вершах аўтараў з Заходняй Беларусі варта праводзіць выключна па тых крыніцах, дзе змешчаны першаварыянты. Больш поўнае раскрыццё гэтай тэмы (калі мэта – прасачыць несупадзенне дынамікі вобраза будучыні), запатрабуе выкарыстання некалькіх крыніц, з задачай не проста рэгістраваць змены, а, згодна з вышэй прыведзенай цытатай Д. Ліхачова, тлумачыць прычыны зменаў, праводзіць іх класіфікацыю.

З крыніцай матэрыялаў для даследавання ўсё зразумела, аднак варта звярнуць увагу і на яшчэ адзін аспект, важны для новай сістэматызацыі і вывучэння творчасці заходнебеларускіх аўтараў.

Класічны падзел на нацыянальна-адрэджэнскую і радыкальна-рэвалюцыйную плыні бачыцца нам ужо не прыдатным з той прычыны, што ён абмяжоўвае даследчыка ў разглядзе ідэйнай *эвалюцыі* паэтаў, адразу ўстанаўлівае межы: калі аўтар належыць да пэўнай плыні, то і творчасць яго неабходна ўпісваць у адпаведныя рамкі. Мэтазгодным нам бачыцца дадатковае вылучэнне паэтычных генерацый па часе прыходу аўтараў у літаратуру. Даследчык М. Мікуліч прапануе наступную класіфікацыю пісьменніцкіх пакаленняў [15, с. 15–16]:

Першая, старэйшая, генерацыя. Паэты-нашаніўцы (Стары Улас, Гяльях Леўчык і інш.);

Другая, сярэдняя, генерацыя. Тыя, хто заявіў пра сябе да Рыжскай дамовы (Л. Родзевіч, У. Жылка і інш.);

Трэцяя, малодшая, генерацыя, *«накліканая да жыцця непасрэдна ўздымам народна-вызваленчага руху»* [15, с. 16] (М. Машара, П. Пестрак і інш.);

Чацвёртая (В. Таўлай, М. Танк і інш.).

Менавіта ўлік такой класіфікацыі, думаецца, дазволіць сістэмна даследаваць створаны ў паэзіі вобраз будучыні.

Напрыклад, відавочна, што паэзія нашаніўцаў нават заходнебеларускага перыяду будзе адрознівацца на ўзроўні і формы і зместу ад плёну малодшых генерацый. У. Калеснік пісаў пра Г. Леўчыка: *«Склаўся як паэт і чалавек у нашаніўскую пару. Такім застаўся і ў заходнебеларускі перыяд жыцця, таму выглядаў на новым фоне старамодна»* [9, с. 3].

Нездарма мы згадалі напачатку і замежжа, дзе пісалі свае творы беларускія паэты ў 20-30-х гг. Напрыклад, У. Жылка, бадай што адзін з самых таленавітых паэтаў беларускай літаратуры, сапраўды жыў на тэрыторыі Заходняй Беларусі і пісаў вершы. Аднак ужо ў 1923 г. паэт перабіраецца ў Чэхаславацкіну, у 1926 г. – у Мінск. У зборнік «3 палёў Заходняй Беларусі» [7] увайшлі не толькі вершы, напісаныя непасрэдна ў Заходняй Беларусі, але і ў адрыве ад рэалій заходнебеларускага жыцця. Можна прывесці ў прыклад і А. Бартуля, які вучыўся ў Дзвінскай беларускай гімназіі (Латвія), а потым – у Віленскай. А ёсць маладая генерацыя паэтаў, якая пасля бежанства з прычыны Першай сусветнай вайны вяртаецца на тэрыторыю Заходняй Беларусі і, пад уплывам існуючых рэалій, піша адметныя вершы; ёсць тыя, хто перайшоў польска-савецкую мяжу і апынуўся ў БССР. Відавочна, усе гэтыя біяграфічныя акалічнасці ўплываюць на творчасць: *«Вобраз будучыні ўзнікае ў сучаснасці, але сучаснасці і аб'ектыўнай, абумоўленай часавым перыядам і ходам развіцця краіны, і суб'ектыўным, звязаным з ладам жыцця канкрэтнага чалавека»* [6, с. 128].

Таму ў вывучэнні спадчыны заходнебеларускіх паэтаў варта ўлічваць, па-першае, размежаванні генерацый па прынятай класіфікацыі (па часе прыходу ў літаратуру: нашаніўцы, тыя, хто прыйшоў у 20-я, пачатку і другой палове 30-х...); а па-другое – па спецыфіцы лакалізацыі творцаў у літаратурным працэсе: месцы пражывання і ўмовах напісання твораў.

У другім пункце КГА ўказана, што распаўсюджанымі метадамі даследавання будучыні з'яўляюцца статыстычны, структурна-семіятычны, герменеўтычны, метады эксплікацыі (аўтар не згадвае сацыялагічны метады, таму што сама праца – сацыяльна-філасофскага кірунку). Паколькі нашае даследаванне распрацоўваецца ў межах літаратуразнаўчага дыскурсу, варта дадаць культурна-гістарычны і сацыялагічны метады [21]. Метадалагічныя прыёмы эксплікацыі прымяняюцца да тэкстаў, у якіх будучыня выражана няўна, і *«накіраваны на выяўленне інтуітыўных уяўленняў пра будучыню, не заўсёды зразумелых самому носьбіту»* [6, с. 58].

Менавіта статыстычны і структурна-семіятычны метады з'яўляюцца падмуркам для далейшага сістэмнага даследавання. Аналіз колькасных паказчыкаў і адказ на пытанне «Як пабудавана?» дазваляць прасоўвацца далей у даследаванні і адказваць на пытанні сацыялагічнага характару («Чым абумоўлена?») і культурна-гістарычнага («Як функцыянавала ў пэўны гістарычны перыяд?»). Думаецца, немагчыма аспрэчыць тое, што структурна-семіятычны метады навуковага даследавання выдатна забяспечвае сістэмнасць апошняга. Ю. Лотман заўважае: *«Паняцце структуры мае на ўвазе сістэмны характар<...> Структура заўсёды ўяўляе сабой мадэль. Таму яна адрозніваецца ад тэкста большай сістэмнасцю, “правільнасцю”, большай ступенню абстрактнасці»* [14, с. 26].

Нельга ігнараваць масавую плынь заходнебеларускай паэзіі і для стварэння цэласнай карціны, сістэмы тагачаснага літаратурнага працэсу, якая надзвычай вялікая, што знаходзіць пацверджанне ў безлічы публікацыі пад невядомымі або малавядомымі псеўданімамі на старонках тагачасных перыядычных выданняў (на важнасць яе вывучэння звярталася спецыяльная ўвага [24]). Ю. Лотман небеспадстаўна заўважаў, што такі падыход (увага да масавай літаратуры) зазнаваў крытыку, таму што *«часта ставіўся знак роўнасці паміж масавасцю і гістарычнай значнасцю, ігнаравалася ідэйная або эстэтычная каштоўнасць тых ці іншых твораў»* [13, с. 380].

Напрыклад, дастаткова вядомая асоба ў заходнебеларускім літаратурным працэсе С. Крывец [25] згадваецца літаратуразнаўцамі ў розных класіфікацыях паэтаў Заходняй Беларусі. У класіфікацыі па групах: паэты нацыяльна-скіраваныя, камуністычна-заангажаваныя, прыхільнікі «мастацтва дзеля мастацтва» – С. Крывец разам з М. Танкам, М. Васільком, П. Пестраком і інш. адносіцца да другой групы. Калі гаворка ідзе пра паэтычныя генерацыі ў залежнасці ад часу іх уваходжання ў заходнебеларускі літаратурны працэс, то С. Крывец згадаваецца разам з В. Таўлаем, А. Іверсам, М. Танкам і інш. А, да прыкладу, паэзія Я. Вількоўшчыка згадваецца нашмат больш рэдка. Каб не быць галаслоўнымі, працытуем акадэмічную гісторыю беларускай літаратуры ў 4 т.: *«Амаль у адначасці з М. Танкам, хто на год, хто на два-тры пазней, на літаратурную ніву Заходняй Беларусі ўступілі паэты Анатоль Бярозка, Сяргей Хмара, Анатоль Іверс, Алесь Дубровіч, Сяргей Крывец, Ніна Тарас. Гаварыць аб істотным укладзе апошняй генерацыі літаратурнага маладняка ў заходнебеларускую літаратуру праблематычна, тым не менш нейкі след, больш ці менш прыкметны, імі ў ёй усё ж пакінуты»* [12, с. 269]. Відавочна, што наспела змена вектара разгляду масавай плыні заходнебеларускай лірыкі для дасягнення большай сістэмнасці ў яе вывучэнні. У таго ж С. Крыўца выйшаў усяго адзін пасмяротна выдадзены зборнік «Дубок» (1972), па некалькіх вершах якога раскрыць паўнаватрасна вобраз будучыні немагчыма (палова твораў пададзена без пазначанай даты, а некаторыя – відазмененыя), і па словах Р. Шырмы

(у прадмове да «Дубка»), творчасць С. Крыўца распаўсюджвалася ў рукапісах. У выніку менавіта да гэтага выдання, як да адзінай крыніцы, звяртаюцца даследчыкі, хоць у першапублікацыях (праўда, у старым перыядычным друку знайсці іх няпроста) адкрываюцца важныя і адметныя якасці лірыкі гэтага аўтара.

Абапіраючыся на адзіны зборнік “выбранага”, відавочна, разбіраць творчасць паэта немэтазгодна для раскрыцця тэмы будучыні, таму што факталагічна забяспечыць такое даследаванне надзвычай скаладана. Між тым, творчасць згаданага Я. Вількоўшчыка і іншых менш заўважных для сучасных літаратуразнаўцаў паэтаў неаднаразова згадвалася на старонках перыядычных выданняў, і калі яні былі асобамі можа не надзвычай значнымі, то яўна прыкметнымі для літаратурнага працэсу. Сістэмнасць даследавання павінна забяспечвацца шырокім падыходам: разглядам новых постацей або пераглядам вядомых, прычым з мэтай змены існуючай канцэпцыі, яе дапаўнення і ўдакладнення без дублявання ўжо напісанага.

Такім чынам, для навуковага даследавання літаратуры Заходняй Беларусі варта выбіраць найбольш рэпрэзентатыўных аўтараў не толькі сярод больш-менш вядомых, але і сярод масавай плыні. Разгляд індывідуальных вобразаў будучыні ў творчасці паэтаў дазволіць у далейшым выявіць не толькі тыпалагічныя аналогіі, заканамернасці эстэтычных уплываў, але і станаўленне адметнага ўсведамлення ўласнага характару і лёсу беларуса з адметнага айчыннага рэгіёна. Бачанне беларусамі сваёй будучыні рэалізавалася праз тыя мастацкія сродкі, якія патрабуюць класіфікацыі, вылучэння падобнага і адрознага ў дынаміцы адпаведнай мастацкай вобразнасці. Усё гэта папярэднічае стварэнню абноўленай і больш цэласнай карціны беларускага літаратурнага працэсу – з улікам агульнанацыянальных прыярытэтаў.

Літаратура

1. Polak, F. L. The image of the future (E. Boulding, Trans.) / F. L. Polak. – Amsterdam : Elsevier, 1973. – 320 p.
2. Бужанскі, А. Да беларускай літаратурнай творчасці ў Заходняй Беларусі / А. Бужанскі // Калосьсе. – 1936. – № 1. – С. 34–36.
3. Салагуб, А. Літаратурны фронт Заходняй Беларусі / А. Салагуб // Літаратура і мастацтва. – 1932. – № 1. – С. 1.
4. Васілёк, М. Вершы / М. Васілёк. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1974. – 176 с.
5. Данільчык, А. Жаночая паэзія Заходняй Беларусі / А. Данільчык // Acta Albaruthenica. – 2017. – Т. 17. – С. 51–62.
6. Желтикова, И. В. Образ будущего. Монография / И. В. Желтикова. – Орёл : Картуш, 2021. – 164 с.
7. Жылка, У. 3 палёў Заходняй Беларусі : вершы / У. Жылка. – Менск : Белдзяржвыд, 1927. – 128 с.
8. Зинченко, В. Г. Литература и методы ее изучения. Системно-синергетический подход : учеб. пособие / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе. – Москва : Флинта : Наука, 2011. – 280 с.
9. Калеснік, У. А. Лёсам пазнае: выбраныя літаратурныя партрэты і нарысы / У. А. Калеснік. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1982. – 556 с.

10. Карлюкевіч, А. Сяргей Новік-Пяюн: «Маю шмат напісанага матэрыялу...» // Літаратура і мастацтва. – 2012. – № 37 (4683). – С. 5.
11. Лихачев, Д. С. О филологии / Д. С. Лихачев; [предисл. Л. А. Дмитриева]. – Москва : Высшая школа, 1989. – 208 с.
12. Ліс, А. Літаратура Заходняй Беларусі / А. Ліс // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: У 4 т. Т. 2 / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі. Інстытут літаратуры імя Я. Купалы. – Мінск : Беларуская навука, 1999. – С. 210–282.
13. Лотман, Ю. М. Массовая литература как историко-культурная проблема / Ю. М. Лотман // Избранные статьи: В 3 т. – Т. 3. – Таллинн : Александра, 1993. – С. 380–388.
14. Лотман, Ю. М. О поэтах поэзии / М. Ю. Лотман. – Санкт-Петербург : «Искусство–СПб», 1996. – 848 с.
15. Мікуліч, М. У. Паэзія Заходняй Беларусі (1921–1939) / М. У. Мікуліч; [наук. рэд. У. В. Гніламёдаў]. – Мінск : Беларуская навука, 2014. – 462 с.
16. Міхась Васілёк. *** Жытцо зьвісла на серп сьпелым коласам // Беларускі летапіс. – 1937. – № 10–11. – С. 233.
17. Міхась Васілёк. А час прыйдзе // Беларускі летапіс. – 1937. – № 2–3. – С. 43.
18. Тэксталагія твораў І. Шамякіна: па выніках выдання Збору твораў у 23 тамах / А. А. Васілевіч [і інш.]; навук. рэд. М. А. Тычына. – Мінск : Беларуская навука, 2016. – 345 с.
19. Философский энциклопедический словарь / [Гл. ред.: Л. Ф. Ильичев и др.]. – Москва : Советская Энциклопедия, 1983. – С. 610.
20. Хальбвакс, М. Социальные рамки памяти / М. Хальбвакс; [пер. с фр. и вступ. статья С. Н. Зенкина]. – Москва : Новое издательство, 2007. – 348 с.
21. Юркойць, Д. А. Спецыфіка даследавання тэмы будучыні ў творчасці заходнебеларускіх пісьменнікаў / Д. А. Юркойць // Польшча. – 2024. – № 6 (1136). – С. 81–88.
22. Юркойць, Д. А. Функцыянальнасць тэксталагічнага метаду ў вывучэнні паэзіі Заходняй Беларусі / Д. А. Юркойць // Весці БДПУ. Сер. 1. Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2024. – № 2. – С. 153–157.
23. Юркойць, Д. А. Вобраз будучыні праз бінарныя апазіцыі ў «масавай паэзіі» Заходняй Беларусі / Д. А. Юркойць // Весн. Полац. дзярж. ун-та. Сер. А, Гуман. навукі. – 2024. – № 2 (70). – С. 37–42.
24. Юркойць, Д. А. Да пытання вывучэння «масавай» паэзіі Заходняй Беларусі (1921–1939) / Д. А. Юркойць // Аксиологический диапазон художественной литературы : сборник научных статей / Витеб. гос. ун-т ; под науч. ред. С. В. Николаенко, Т. П. Слесаревой, Е. В. Крикливец. – Витебск : ВГУ имени П. М. Машерова, 2024. – С. 374–382.
25. Юркойць, Д. А. Пра што сведчаць старонкі перыядычнага друку: да праблемы асэнсавання творчасці Сяргея Крыўца (1909–1945) / Д. А. Юркойць // Весн. Брэсц. ун-та. Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2024. – № 1. – С. 62–69.
26. Ярмак, В. Байка Заходняй Беларусі (1921–1939) / В. Ярмак // Міфалогія – фальклор – літаратура: праблемы паэтыкі : зборнік навуковых прац / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Філалагічны факультэт, Кафедра тэорыі літаратуры, Кафедра беларускай літаратуры і культуры. – Мінск, 2008. – Вып. 6. – С. 162–171.
27. Яусс, Х. Р. История литературы как провокация литературоведения // Новое литературное обозрение. – 1995. – № 12. – С. 34–84.

М. В. Якимова

Национальный исследовательский университет
«Высшая школа экономики»

УДК 821.161.1-1:811.161.3'25

УНИКАЛЬНОСТЬ РИТМИКИ ПЕРЕВОДОВ РУССКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ НА БЕЛОРУССКИЙ ЯЗЫК

Ключевые слова: «Евгений Онегин», Пушкин, Лермонтов, четырехстопный ямб, белорусский язык, переводы, стиховедческий анализ.

Статья посвящена проблеме взаимодействия русской и белорусской метрической версификации XIX–XX вв. в контексте изучения стихотворных переводов. В работе представлены результаты проверки нескольких гипотез, касающихся причин формирования специфической традиции реализации ямбического тетраметра в белорусских переводах русской классической поэзии. В статье представлены результаты анализа просодического рисунка переводов романа в стихах «Евгений Онегин», поэм «Цыганы», «Медный всадник», «Полтава», «Кавказский пленник» А. С. Пушкина и поэм «Мцыри» и «Демон» М. Ю. Лермонтова. Основным методом исследования является лингвостатистический анализ ритмообразующих компонентов текста, осуществленный при помощи современной цифровой платформы «Прозиметрон». Для оценки вероятности принадлежности текстов к одной генеральной совокупности используется статистический критерий согласия Пирсона или χ^2 .

N. V. Yakimova

National Research University «Higher School of Economics»

THE UNIQUENESS OF THE RHYTHMIC TRANSLATIONS OF RUSSIAN CLASSICAL POETRY INTO THE BELARUSIAN LANGUAGE

Key words: «Eugene Onegin», Pushkin, Lermontov, iambic tetrameter, Belarusian language; poetic translation, linguostatistical analysis.

This study examines the issue of the interaction between the Russian and Belarusian metrical verse systems from the 19th to 20th centuries, with a particular focus on the study of poetic translations. The article presents the results of testing several hypotheses concerning the reasons for the formation of a specific tradition of iambic tetrameter in Belarusian translations of Russian classical poetry. The article presents the results of the analysis of the prosodic pattern of the translations of the novel in verse «Eugene Onegin», the

poems «Gypsies», «The Bronze Horseman», «Poltava», «The Prisoner of the Caucasus» by A.S. Pushkin and the poems «Mtsyri» and «Demon» by M.Y. Lermontov. The primary research method employed is linguostatistical analysis of rhythm-forming elements of the text, conducted with the assistance of the contemporary computer system «Prosimetron». To assess the probability of the texts belonging to the same distribution, the statistical criterion of Pearson's chi-squared testis employed.

Научная работа посвящена особенностям ритмики белорусских переводов русской классической поэзии. Это направление начало активно развиваться благодаря работе Всебелорусской пушкинской комиссии в 30-е гг. XX в. Нас интересуют переводы Я. Купалой «Медного всадника» [7, с. 208–220], Я. Коласом «Полтавы» [13], А. Кулешовым и А. Дударем «Евгения Онегина» [15, с. 19–175], М. Хведаровичем «Кавказского пленника» [12], поскольку они все написаны одним размером – четырехстопным ямбом, анализу ритмических особенностей которого посвящено настоящее исследование. Кроме этого, будет рассмотрена ритмика перевода «Евгения Онегина», выполненного Н. Арсеньевой во вт. п. XX в. [11], а также поэм «Демон» и «Мцыри» в переводе Кулешова [6, с. 7–31; 33–70], Купалы [10, с. 151–162] и М. Кравцова [8, 9].

Ритмика переложений сопоставляется с ритмикой оригинальных произведений переводчиков, а также рассматривается в сравнении с оригинальной и на фоне русской и белорусской традиций четырехстопного ямба соответствующих периодов. Обе стихотворные традиции характеризуются альтернирующим профилем ударности: данные по русскому четырехстопному ямбу первой трети XIX в. взяты из книги Тарановского [14, с. 396], по белорусскому XX в. – из работ Т. А. Земсковой [2, с. 27–30] и Е. В. Казарцева [3, с. 8–12].

Основная задача исследования — выявление причин формирования особенностей ритмики в переводах. Для этого были проверены несколько гипотез: 1) переводчики следуют за ритмикой оригинального текста; 2) переводы испытывают влияние белорусской стихотворной традиции; 3) формируется определенная ритмическая традиция с особенностями, свойственными только переводной литературе с русского языка на белорусский.

В исследовании используется метод лингво-статистического анализа ритмообразующих компонентов текста с применением современной компьютерной системы «Прозиметрон» (новая универсальная компьютерная система изучения ритмики стиха и прозы, разрабатываемая Е. В. Казарцевым, В. Э. Вашченковым и др.). Был осуществлен цифровой анализ ритмических структур переводов на основе специально сделанной разметки. В результате были получены статистические данные о распределении ритмических структур (основных слогуударных

конфигураций четырехстопного ямба) и профилей ударности. Кроме этого, для определения принадлежности текстов к одной генеральной совокупности (что говорит о их сходств) используется статистический метод критерий χ^2 .

Переводы, имеющие практически одинаковые с оригиналом ритмические рисунки, следующие: «Полтава» Коласа, «Кавказский пленник» Хведаровича и «Евгений Онегин» Арсеньевой. Данные ударности иктов представлены в Таблице 1 (данные по пушкинским текстам Е. В. Казарцева [5, с. 53–61]). Ритмика всех трех переложений сопоставляется с данными второго периода белорусского четырехстопного ямба, взятыми из работы Т. А. Земсковой. Профиль ударности следующий: 0,830 — 0,970 — 0,430 — 1,000 [2, с. 29].

Таблица 1 – Сравнительный анализ «Полтавы» Коласа и текста Пушкина

Название	Автор/ Переводчик	Год	Стопа				Кол- во строк
			I	II	III	IV	
Евгений Онегин	Пушкин	1830	0,837	0,891	0,427	1,000	5239
Яўгеній Анегін	Кулешов	1947	0,846	0,838	0,459	1,000	5239
Еўгеній Анегін	Дударь	1937	0,826	0,810	0,445	1,000	5034
Аўгеній Анегін	Арсеньева	вт.п. XX в.	0,813	0,892	0,443	1,000	343
Цыганы	Пушкин	1824	0,867	0,896	0,478	1,000	514
Цыганы	Кулешов	1937	0,885	0,800	0,477	1,000	517
Полтава	Пушкин	1829	0,866	0,940	0,434	1,000	1465
Палтава	Колас	1938	0,854	0,956	0,435	1,000	1485
Медный всадник	Пушкин	1833	0,837	0,960	0,419	1,000	481
Медны коннік	Купала	1937	0,864	0,888	0,468	1,000	465
Кавказский пленник	Пушкин	1820- 1821	0,888	0,918	0,466	1,000	734
Каўказскі нявольнік	Хведаровіч	1937	0,878	0,940	0,429	1,000	734

Ритмика четырехстопного ямба переводов произведений Пушкина показывает, что разница в значениях ударности первого и второго иктов незначительная, а ударность третьего икта практически одинаковая.

По сравнению с данными по второму периоду белорусского четырехстопного ямба текст перевода оказывается менее альтернирующим.

Насколько тексты Коласа и Пушкина принадлежат одному распределению показывает метод χ^2 . Было проведено сравнение нескольких пар текстов: 1) оригинала и перевода; 2) перевода и поэмы «Новая зямля»; 3) перевода и произведений Коласа, написанных после 1938 г. (показатели рассчитываются при величине ошибки в 5% и критическом значении равным 9,487). Результаты представлены в Таблице 2.

Таблица 2 – Вероятность принадлежности текстов к одному распределению

Текст 1	Текст 2	Критическое значение	Величина отклонения	Вероятность принадлежности к одной генеральной совокупности, %
Поэма «Полтава» Пушкина	Перевод «Полтавы» Коласа	9,487	5,862	20,962
Перевод «Полтавы» Коласа	Поэма «Новая зямля» Коласа (1911-1923)	9,487	24,183	0,007
Перевод «Полтавы» Коласа	Оригинальные тексты Коласа, написанные после 1938 г.	9,487	37,278	0,0002

Значение p-value (т.е. вероятности принадлежности к одному распределению) для первой пары текстов оказалось таковым, что нулевую гипотезу нельзя однозначно ни опровергнуть, ни подтвердить, так как процент оказался ниже порогового в 30% [4, с. 139]. Тем не менее, это может указывать на определенные ритмические сходства переложения и текста Пушкина. При этом во втором и третьем случаях нулевая гипотеза однозначно отвергается, что указывает на отсутствие связи между переводом и оригинальными текстами Коласа, написанными как и до, так и после создания перевода.

Сравнительный анализ ритмики «Кавказского пленника» Хведаровича с оригинальным текстом однозначных результатов не показал. Альтернатива в переводе оказалась выше, чем в оригинальном тексте, с другой стороны — ниже в сравнении с белорусским стихом. Однозначный вывод о влиянии белорусской стихотворной традиции или

оригинала сделать сложно: наблюдаются как определенные сходства, так и отличия в обоих случаях.

Данные перевода «Евгения Онегина» Арсеньевой практически совпадают со значениями ударности иктов оригинала. При этом, как отмечают исследователи, ее перевод художественно наименее точный: «Переводчица старается избегать русизмов, зато не избегает разговорной лексики, отступлений от языковых норм, полонизмов» [1, с. 356]. В случае Арсеньевой ситуация получается двойкой: с одной стороны, художественно она далека от Пушкина, старается как можно дальше уйти в этом плане от русской традиции, что выражается в подборе лексики. С другой стороны, несмотря на свое желание сделать перевод менее «русским», ее ориентация на русскую стихотворную традицию чрезвычайно сильна.

Рассмотрим два других перевода романа в стихах, ритмика которых существенно отличается от оригинальной. Ритмические рисунки текстов Кулешова и Дударя практически идентичны. Вместо альтернации, которая присутствует в тексте Пушкина, в чем проявляется действие закона регрессивно-акцентной диссимиляции, переложениям Кулешова и Дударя свойственна практически одинаковая ударность первых двух иктов. Ритмический рисунок переводов также нехарактерен и для русского четырехстопного ямба первого периода XIX в. (профиль ударности (0,840 – 0,920 — 0,460 – 1,000) [14, с. 396]), в котором создавался «Евгений Онегин».

Возможная причина такой особенной ритмики заключается в том, что такими же ритмическими характеристиками обладает стих оригинальных произведений переводчиков. Для проверки гипотезы о влиянии собственного творчества на перевод проводится сравнение профилей ударности переложений с построенными по корпусам Дударя и Кулешова. В свою очередь, переводы далеки не только от оригинала, но и от белорусской стихотворной традиции.

Представленная ниже таблица 3 содержит данные о распределении ритмических форм и ударности стоп в оригинальных произведениях Дударя.

Таблица 3 – Ритмика четырехстопного ямба произведений Дударя

Название	Год	Стопа				Кол-во строк
		I	II	III	IV	
Цені	1925	0,936	0,876	0,433	1,000	16
Зьвініць прасторамі туга	1926	0,824	0,955	0,456	1,000	40

Вежа	1928	0,798	0,913	0,333	1,000	24
Пасеклі край наш	1928	0,771	0,955	0,545	1,000	20
Средние значения		0,823	0,924	0,424	1,000	
Всего						100

В среднем ритмический рисунок стихотворений Дударя отражает тенденцию развития четырехстопного ямба во втором периоде. Его четырехстопный ямб обладает выраженной альтернативой с высокой частотой реализации второго икта и относительно низкой — первого. В то время как ритмика его «Евгения Онегина» описывается совершенно иным рисунком, что указывает на разные подходы Дударя к оригинальным текстам на белорусском языке и к переводному тексту.

Представленная ниже таблица 4 содержит данные о распределении ритмических форм и ударности стоп в произведениях А. Кулешова.

Таблица 4 – Ритмика четырехстопного ямба произведений Кулешова

Название	Год	Стопа				Кол-во строк
		I	II	III	IV	
Паведамленне ТАСС	1941	0,932	0,666	0,666	1,000	15
Колас	1946	0,764	0,699	0,693	1,000	13
Даўно закончыліся спрэчкі	1958	0,861	0,863	0,533	1,000	15
На паўмільярдным кіламетры	1961	0,944	0,682	0,524	1,000	19
Перад падарожжам	1961	0,842	0,844	0,432	1,000	32
Средние значения		0,868	0,749	0,569	1,000	
Всего						94

В среднем ритмический рисунок стихотворений А.Кулешова отражает тенденцию развития четырехстопного ямба в третьем периоде, который характеризуется выраженным рамочным профилем ударности (профиль ударности: 0,900 – 0,810 – 0,610 – 1,000) [2, с. 30]. При этом можно сделать вывод о возможном влиянии ритмики его «Евгения Онегина» на некоторые стихотворения, поскольку они характеризуются наличием общей тенденции – стремлением к уравниванию ударности первых двух иктов.

Таким образом, общая тенденция развития четырехстопного ямба в разные периоды, а также собственные стихотворения переводчиков

не оказали влияния на их переводы. В то же время ритмика оригинальных сочинений А.Кулешова, по всей видимости, могла испытывать влияние ритмики его переложения пушкинского текста.

При сравнении значений ударности первого и второго иктов в «Медном всаднике» Я. Купалы и оригинальном тексте заметно, что разница достаточно существенна. Я. Купала при переводе пушкинской поэмы не сохраняет оригинальной альтернативы, значительно ее снижая посредством повышения ударности первой и третьей стопы и снижении ударности второго икта, что в итоге приводит к сближению значений ударности первых двух стоп. Такая же ритмическая особенность наблюдается в переводах романа в стихах, выполненных А.Кулешовым и Дударем, а также в некоторых стихотворениях А.Кулешова.

Рассмотрим, обнаруживается ли такая же ритмическая особенность в оригинальных произведениях Я. Купалы. Был составлен корпус текстов, общим объемом в 2214 строк (усредненный профиль ударности: 0,880 – 0,961 – 0,494 – 1,000). Приведенные данные показывают, что ритмика оригинальных произведений переводчика скорее соответствует тенденции белорусского четырехстопного ямба второго периода с высокой степенью реализации второго икта и относительно небольшой первой. Обнаруженная ритмическая особенность перевода в собственном творчестве не проявляется, что говорит о разных подходах Купалы к обоим типам текстов.

Мы предполагаем, что ритмические особенности, проявившиеся в «Медном всаднике» Я.Купалы, могли повлиять вначале на ритмику романа в стихах в переводе Дударя, а впоследствии – на А. Кулешова. Я. Купала для молодых переводчиков и поэтов, какими были Дударь и Кулешов, являлся несомненным авторитетом, наставником. Именно он возглавлял Всебелорусский пушкинский комитет и занимался распределением текстов.

Так как из вышеупомянутых переводчиков только Кулешов продолжил активно заниматься переводами после 1930-х гг., то нам было интересно проследить, имел ли влияние его «Евгений Онегин» на переложения других текстов.

Ударности стоп и распределение ритмических форм произведений М. Ю. Лермонтова в переводах на белорусский язык представлены в таблице 5.

Таблица 5 – Ритмика белорусских переводов М. Ю. Лермонтова на фоне оригинала

Название	Автор/ Переводчик	Год	Стопа				Кол-во строк
			I	II	III	IV	
Мцыри	Лермонтов	1839	0,856	0,927	0,447	1,000	740
Мцыры	Кравцов	1924	0,886	0,951	0,457	1,000	819

Мцыры	Кулешов	1950	0,863	0,829	0,570	1,000	738
Дэман (Часть I, I-IX)	Лермонтов	1839	0,857	0,923	0,351	1,000	182
Дэман (Часть I, I-IX)	Кравцов	1926	0,822	0,962	0,360	1,000	186
Дэман (Часть I, I-IX)	Колас	193?	0,802	0,928	0,401	1,000	182
Дэман (Часть I, I-IX)	Кулешов	1960	0,850	0,860	0,432	1,000	182

Есть основания считать, что ритмические особенности «Евгения Онегина» Кулешова наблюдаются в других его переложениях. Наибольшее сходство с ритмикой перевода пушкинского текста заметно в переводе поэмы Лермонтова «Демон». При этом два других перевода этого произведения имеют выраженный альтернирующий профиль ударности и близки оригиналу, в то время как у Кулешова наблюдается практически одинаковая ударность первых двух иктов.

В результате гипотезы о влиянии оригинальной ритмики и белорусской традиции на ритмику переводов были подтверждены лишь частично. Переложение «Полтавы» Коласом имеет ритмические сходства с оригиналом, но его влияние на последующие тексты не было подтверждено. Перевод «Евгения Онегина» Н. Арсеньевой сочетает белорусскую и пушкинскую традиции: первая проявляется в специальном подборе лексики, выражающемся в намеренном отдалении текста от русского оригинала, вторая имеет значительное влияние на ритмику перевода. Сравнительный анализ ритмики «Кавказского пленника» Хведаровича с оригинальным текстом однозначных результатов не показал: альтернатива по сравнению с пушкинским произведением выше, но ниже в сопоставлении с белорусским четырехстопным ямбом второго периода. Некоторые белорусские переводы имеют уникальную ритмическую черту, которая выражается в практически одинаковой ударности первых двух иктов. Ритмические особенности перевода «Евгения Онегина» Кулешова отражаются в его оригинальных произведениях, а также в переводах лермонтовских текстов, что может указывать на формирование ритмической традиции белорусского тетраметра.

Литература

1. Жыбуль, В. Беларуская Анегііяна // Тры «Анегіны». – Мінск: Регистр, 2020. – С. 354–373.
2. Земскова, Т. А. Генезис и эволюция белорусского ямба. Бакалаврская выпускная работа. – СПб: НИУ ВШЭ, 2019. – 71 с.

3. Земскова, Т. А., Казарцев, Е. В. Становление и эволюция белорусского четырехстопного ямба // *Russian Literature*. – V. 134. – 2022. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ruslit.2022.08.004>. – Дата обращения: 02.05.2023.
4. Казарцев, Е. В. Реформа стихосложения М. В. Ломоносова в контексте эволюции континентальной силлабо-тоники. – СПб.: Академия исследования культуры, 2020. — С. 139.
5. Казарцев, Е. В. Ритмика «случайных» четырехстопных ямбов в прозе поэта // *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. История*. – 1998. – № 1. – С. 53–61.
6. Куляшоў, А. А. Збор твораў у пяці тамах. Т. 4: Пераклады. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1976. – С. 7–70.
7. Купала, Я. Збор твораў. Т. 5. Паэмы. – Мінск, 1954. – С. 208–220.
8. Лермантаў, М. Дэман / пер. М. Краўцова // *Змаганьне (Вільня)*. – 1926. – 44 с.
9. Лермантаў, М. Мцыры / пер. М. Краўцова // *Змаганьне (Вільня)*. – 1924. – 41 с.
10. Лермантаў, М. Ю. Паэмы. — Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1950. – С. 151–162.
11. Пушкін, А. Аўген Анегін (Урыўкі) / пер. Н. Арсеньевой, падрыхт. для друку Л. Юрэвіча // *Запісы БНІМ (New York – Miensk)*. – 2006. – № 30. – С. 274–287.
12. Пушкін, А. С. Каўказскі нявольнік / пер. М. Хведаровіча. – Мінск: ДВБ. Мастацкая літаратура, 1937.
13. Пушкін, А. С. Палтава / пер. Я. Коласа. – Мінск: ДВБ. Мастацкая літаратура, 1938. – 63 с.
14. Тарановский, К. Русские двусложные размеры. Статьи о стихе (с таблицами). – М.: Языки славянской культуры, 2010. – С. 396.

М. В. Яромка

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

УДК 821.161.3-31:82.09

АПОВЕСЦЬ «ЗНАК БЯДЫ» Ў КАНТЭКСЦЕ ВЫВУЧЭННЯ ТВОРЧАСЦІ В. БЫКАВА БЕЛАРУСКІМІ І ЗАМЕЖНЫМІ КРЫТЫКАМІ

Ключавыя словы: Васіль Быкаў, «Знак бяды», «лейтэнанцкая проза», літаратуразнаўства, літаратурная крытыка.

У артыкуле прадстаўлены агляд літаратуразнаўчых і крытычных прац, прысвечаных творчасці В. Быкава ў беларускім і замежным літаратуразнаўстве. Творы В. Быкава адносяцца да плыні «лейтэнанцкай прозы» і даследуюцца пераважна ў кантэксце вывучэння адлюстравання вайны ў літаратуры. Увага да фармальных асаблівасцей твораў пісьменніка, у тым ліку аповесці «Знак бяды», уяўляецца недастатковай.

**NOVELLA “SIGN OF MISFORTUNE”
IN THE CONTEXT OF VASIL BYKAU STUDIES
IN BELARUSIAN AND FOREIGN LITERARY CRITICISM**

Key words: “lieutenant prose”, literary criticism, literary studies, «Sign of Misfortune», Vasil Bykau.

The article suggests an overview of works dedicated to V. Bykau in Belarusian and foreign literary studies and criticism. V. Bykau’s works are attributed as the examples of “lieutenant prose” and studied mostly within the realm of war representation in literature. Formal characteristics of V. Bykau’s works, including novella “Sign of Misfortune”, do not receive enough attention.

В. Быкаў (1924–2003) – адзін з найвядомейшых беларускіх празаікаў XX стагоддзя, чые творы закранаюць як нацыянальныя, так і агульначалавечыя праблемы, яго творы перакладзеныя на шэраг замежных моў, у тым ліку кітайскую. Даследаваннямі творчасці В. Быкава займаліся А. Адамовіч [2], Дз. Бугаёў [4], І. Дзядкоў [7], Л. Лазараў [11], В. Локун [13], Л. Сінькова [19]. У рамках дысертацыйных даследаванняў творы пісьменніка вывучаюцца ў такіх аспектах, як жанравыя структуры [19], сюжэталогія [9], інтэртэкстуальнасць [17], трансфармацыя вобраза жанчыны [6], спецыфіка ўвасаблення вобраза салдата Другой сусветнай вайны [18]. Тым не менш, у названых дысертацыях творы В. Быкава выступаюць толькі часткай даследаванага матэрыялу ў больш шырокім літаратурным кантэксце, а не з’яўляюцца аб’ектам асобнага аналізу.

У даследаваннях беларускай літаратуры ў цэлым недастатковая ўвага надаецца фармальным характарыстыкам тэкстаў і іх сувязі са зместавым складнікам твораў. Фармальныя асаблівасці твораў В. Быкава, у тым ліку аповесці «Знак бяды», не вывучаліся, што абмяжоўвае ўспрыманне спадчыны пісьменніка і ўплывае на яго ацэнку як аўтара, у творах якога значэнне мае найперш ідэйны, але не фармальны бок тэксту. Разгляд наратыўных стратэгий у творах М. Гарэцкага (1893–1938) і К. Чорнага (1900–1944), здзейснены І. Часнок-Фаменка [20], выяўляе патэнцыял выкарыстання сучасных метадаў даследавання для пераасэнсавання класічных твораў беларускай літаратуры.

Творчасць В. Быкава вывучаецца ў кантэксце савецкай прозы, прысвечанай Другой сусветнай вайне. В. Быкаў – адзін з пісьменнікаў-франтавікоў, які стаяў ля вытокаў «лейтэнанцкай прозы» – плыні ў паваяеннай савецкай літаратуры, выток якой даследчыкі бачаць у аповесці В. Някрасава (1911–1987) «У акопах Сталінграда» (1946), дзе

раскрываецца досвед непасрэднага ўдзелу ў ваенных дзеяннях. Сярод найбольш уплывовых прадстаўнікоў «лейтэнанцкай прозы», акрамя В. Быкава, называюць Ю. Бондарава (1924–2020), Р. Бакланава (1923–2009), К. Вараб’ёва (1919–1975), Ю. Ганчарова (1923–2013), Э. Казакевіча (1913–1962) і інш [12, с. 163].

«Лейтэнанцкая проза» характарызуецца наяўнасцю асаблівай жанравай мадэлі (франтавая лірычная аповесць), аўтабіяграфічнасцю, вастрынёй калізій і маральных канфліктаў, адмаўленнем ад рамантызацыі вайны, натуралістычнай паэтыкай, псіхалагізмам, лірычнай экспрэсіяй, прысутнасцю лірычных адступленняў і ўводных эпізодаў, суб’ектнай арганізацыяй мастацкага свету, калі галоўным героем і факальным персанажам найчасцей выступае малады чалавек [12, с. 162–180]. Даследчыкі адзначаюць тыпалагічную сувязь «лейтэнанцкай прозы» з творчасцю Э. М. Рэмарка (E. M. Remarque, 1898–1970) [12, с. 166] і літаратурай страчанага пакалення ўвогуле (напрыклад, творчасцю Э. Хэмінгуэя (E. Hemingway, 1899–1961)).

Творы пісьменнікаў-франтавікоў займалі істотнае месца ў тагачаснай савецкай літаратуры, што ўплывала на творчасць В. Быкава, пацверджаннем чаму служаць словы самога пісьменніка: «Здавалася, у краіне ажывела ўся літаратура наогул, другое дыханьне набывала вайсковая проза. Пасля “У акопах Сталінграду”, “Валакаламскай шашы”, дзвюх аповесцяў Эм. Казакевіча, адна зь якіх (“Двое ў стэпе”, яна ж самая лепшая) была разгромлена партыйнай крытыкай, можна было думаць, што тэма вайны вычарпана і не адновіцца. Аж аднавілася ды зазьзяла яшчэ з большым, чым раней, бляскам, галоўным чынам высілкамі маладых, аўтараў т. зв. лейтэнанцкай прозы. Сьпярша гэта былі Юры Бондараў зь ягоньмі “Батальёнамі”, затым Рыгор Бакланаў зь “Пядзьдзю”. Увогуле там былі ня Бог ведае якія адкрыцьці, але была праўда і боль вайны, ад якіх савецкае грамадзтва амаль адвыкла. (Калі толькі і прывыкала). Недзе ў гэты час мне давялося прачытаць невялічкую кніжку Р. Бакланава “На поўдзень ад галоўнага ўдару”, якая мяне амаль аблавушыла. Рэч у тым, што аўтар падрабязна і праўдзіва апісаў там некалькі момантаў зь вядомых мне па ўласным вопыце баёў пад венгерскім горадам Секешфехерварам, дзе мяне параніла. Я быў здзіўлены, як простая праўда вайны рабілася высокім мастацтвам, якія, аказваецца, магчымасьці нясе з сабой банальны кавалак жыцця. (Хаця вайна, канешне, не банальны кавалак...) А прачытаўшы ў “Новом мире” ягоную “Пядзь зямлі”, адклаў усё, што на той час пісаў, і з жарам сеў за “Трэцюю ракету”» [5, с. 146].

У беларускай літаратуры ў кантэксце раскрыцця ваенных падзей праз прызму асабістага досведу вылучаецца творчасць А. Карпюка (1920–1992), А. Адамовіча (1927–1994), чыю працу В. Быкаў неаднаразова згадвае ў «Доўгай дарозе дадому» (2002). Названыя рысы «лейтэнанцкай

прозы» выяўляюцца ў аповесцях В. Быкава ранняга перыяду; у пазнейшых творах пісьменнік працягвае распрацоўваць глыбокія маральныя канфлікты, абвостраныя памежнай сітуацыяй падчас вайны, засяроджваючы ўвагу на чалавеку і яго перажываннях. В. Быкаў адзначае: «Гады ўжо я ведаў, што залішняй драматызацыі ваеннага сюжэту можа ня быць, што можа ня быць і ніякага сюжэту, аб чым колісь пісаў яшчэ Чэхаў. Драматызацыя на вайне – натуральная рэч. Крыху іншая справа – за кошт чаго? Якімі сродкамі? Вядома, найперш сродкамі выяўленьня сутнасьці барацьбы двух бакоў, што ўвогуле было надта традыцыйна, калі не сказаць руцінна. Мiane ж здаўна цікавілі канфлікты іншага кшталту – унутраныя, якіх хапала і на вайне таксама» [5, с. 162].

Маральна-філасофскаму аспекту творчасці В. Быкава прысвечаная праца Е. Лявонавай, дзе творы пісьменніка суадносяцца з традыцыяй Ф. Дастаеўскага (глыбокае даследаванне духоўнага жыцця чалавека), тэмай дзіцячых пакут у сусветнай літаратуры. У артыкуле адзначаюцца агульныя рысы твораў В. Быкава і французскага экзістэнцыялізму, у першую чаргу Ж.-П. Сартра (J.-P. Sartre, 1905–1980): прытчывасць, антыноміі Бога і чалавека, жыцця і смерці, наяўнасць памежнай сітуацыі, маральнага выбару, канцэптуалізацыя герояў. З іншага боку, вылучаецца значнае разыходжанне – адыход В. Быкава ад замкнёнага мастацкага і гістарычнага хранатопу, што дае надзею на працяг і выводзіць барацьбу герояў у шырэйшы быццёвы кантэкст [14].

У працы З. Гімпелевіч «Беларускае паломніцтва Васіля Быкава» («Vasil Vukaj's Belarusan Pilgrimage») постаць і творчасць В. Быкава разглядаюцца ў суаднясенні з беларускай літаратурнай традыцыяй XIX–XX стагоддзяў, аналіз твораў адбываецца праз прызму досведу аўтара. Акцэнт робіцца на нацыянальным складніку светапогляду, якіна фоне ваеннай тэмы выступае адносна менш раскрытай у крытыцы асаблівасцю прозы В. Быкава. Прастора, у якой адбываецца дзеянне твораў, бачыцца адным са спосабаў выяўлення нацыянальнага [22, с. 350]. Даследчыца вылучае як характэрныя рысы твораў В. Быкава сувязь перажыванняў персанажаў і прыроды, іх далучанасць да навакольнага свету [22, с. 354], выкарыстанне ўнутраных маналогаў як сродку раскрыцця характару, маральных якасцей герояў [22, с. 358]. Так, робячы акцэнт на поглядах В. Быкава і выводзячы нацыянальнасць яго твораў з перакананняў пісьменніка, даследчыца не абмінае ўвагай фармальныя сродкі раскрыцця нацыянальнай тэматыкі.

В. Быкаў з'яўляецца адным з найвядомейшых беларускіх пісьменнікаў у Кітаі. На кітайскую мову перакладзеныя такія творы пісьменніка, як «Жураўліны крык» (1959), «Сотнікаў» (1970), «Абеліск» (1971), «Дажыць да світання» (1972), «Воўчая зграя» (1974), «Пайсці і не вярнуцца» (1978), «Знак бяды» і інш. У кітайскай крытыцы В. Быкаў характарызуецца як беларускі і савецкі аўтар, пісьменнік-франтавік, чые

творы разглядаюцца на прадмет тэматычных і эстэтычных асаблівасцей сацыялістычнага рэалізму. Інтэрпрэтацыя тэкстаў пісьменніка адбываецца пераважна з пазіцыі марксізму (сацыяльны дэтэрмінізм, рэзкі падзел на нізкае і высокае, станоўчае і адмоўнае); для аналізу твораў В. Быкава характэрны погляд праз прызму кітайскага сацыяльна-палітычнага і культурнага становішча (сацыялістычная рэвалюцыя, калектывізацыя). Акцэнт робіцца на вывучэнні аповесцей, прысвечаных лёсу чалавека на вайне, тады як творы позняга перыяду практычна не вывучаюцца [3].

Аповесць В. Быкава «Знак бяды» была надрукаваная ў 1982-м годзе ў часопісе «Полымя», а асобнай кнігай выйшла ў 1984-м годзе. Яшчэ да выхату аповесці ў друку і неўзабаве пасля гэтага твор быў высока ацэнены шэрагам крытыкаў і літаратараў, пра што піша С. Шапран у артыкуле «На сямі вятрах» [21]. А. Адамовіч адзначае як адно з дасягненняў твора сінтэз ваеннай і сялянскай тэматыкі, бо менавіта ў гэтым бачыць шлях да разумення беларускага гістарычнага досведу [1].

І. Дзядкоў акцэнтуюе ўвагу на ролі перадгісторыі ў аповесці: «І яшчэ навіна – небывала для Быкава разраслася перадгісторыя падзей; мінулае ўпершыню займела мастацкае “раўнапраўе” з сённяшнім; менавіта мінулае надае ўсяму астатняму вельмі важны дадатковы сэнс і “генетычную” глыбіню» [8]. Крытык адзначае, што вайна ў аповесці паказаная як трагедыя, якая адбываецца дома, разбураючы звыклы для чалавека свет.

У беларускім літаратуразнаўстве аповесць «Знак бяды» спецыяльна не вывучалася, манаграфічныя даследаванні дадзенага твора В. Быкава адсутнічаюць, яго літаратуразнаўчы аналіз абмяжоўваецца асобнымі артыкуламі. З. Мельнікава і І. Патапчук, пішучы адпаведна пра тыпалогію герояў і адлюстраванне нацыянальнага характару ў аповесці, аналізуюць зместавы бок твора [15, 16]. Л. Корань ілюструе адметнасць «Знака бяды» ў супастаўленні з ранейшымі аповесцямі В. Быкава, акцэнтуючы ўвагу на псіхалагічнай глыбіні персанажаў, іх дынамічнасці ў перажыванні падзей, а таксама асаблівасці арганізацыі хранатопу, які характарызуецца экстрэнсіўнасцю часу і прасторы [10].

Створаны пазней за ваенныя аповесці В. Быкава, «Знак бяды» не адносіцца да традыцыі «лейтэнанцкай прозы»; тэма вайны становіцца ў аповесці другараднай, ператвараецца ў фон для падзей і разгорнутай рэфлексіі над мінулым і сучаснасцю; у «Знаку бяды» нацыянальная тэма гучыць больш выражана ў параўнанні з ранейшымі творамі, аднак не так акцэнтавана, як у пазнейшых тэкстах В. Быкава. Усё названае можна вылучыць як прычыны адносна слабай увагі да «Знака бяды» і выбару на карысць іншых твораў пісьменніка ў літаратуразнаўчых даследаваннях.

Творчасць В. Быкава, такім чынам, займае надзвычай важнае месца ў беларускай літаратуры і вымагае больш глыбокага разгляду ў зместавым і фармальным аспектах. Аповесці «Знак бяды» ў крытыцы надаецца недастаткова ўвагі, аповесць практычна не апынаецца ў цэнтры

адмысловых даследаванняў, што, на наш погляд, абмяжоўвае разуменне творчасці В. Быкава ў цэлым. «Знак бяды» выступае прыкладам паглыблення ваеннай тэматыкі ў бок псіхалагізму, выхаду на нацыянальныя і агульначалавечыя праблемы праз трагічны досвед, глыбокага раскрыцця экзістэнцыйнай праблематыкі праз складаную палітру фармальных сродкаў, што заслугоўвае асобнага вывучэння.

Літаратура

1. Адамовіч, А. Из “зеленой тетради” / А. Адамовіч // Вопросы литературы. – 2001. – № 4.
2. Адамовіч, А. Здалёк і зблізку: (беларуская проза на літаратурнай планеце): [зборнік літаратурна-крытычных артыкулаў] / А. Адамовіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1976. – 622 с.
3. Баравік, М. А. Творчасць Васіля Быкава ў крытыцы і літаратуразнаўстве Кітая / М. А. Баравік // Вестник МГЛУ. – МГЛУ, 2023. – № 4 (125). – С. 43–51.
4. Бугаёў, Д. Васіль Быкаў: нарыс жыцця і творчасці / Д. Бугаёў. – Мінск : Народная асвета, 1987. – 205 с.
5. Быкаў, В. Доўгая дарога дадому / В. Быкаў. – Інтэрнэт-версія, 2010. – 366 с.
6. Воюш, І. Д. Трансфармацыя вобраза жанчыны ў беларускай прозе ХХ стагоддзя: дыс. ... канд. філал. навук : 10.01.01 / І. Д. Воюш. – Мінск, 2004. – 111 л.
7. Дедков, И. Василь Быков: очерк творчества / И. Дедков. – М. : Советский писатель, 1990. – 286 с.
8. Дзядкоў, І. Неастылы попел старога пажарышча / І. Дзядкоў // ЛіМ. – 1982.
9. Кавальчук, В. М. Сюжэталогія беларускай і польскай антываеннай прозы: (А. Адамовіч, В. Быкаў, Т. Новак, Т. Бароўскі): дыс. ... канд. філал. навук : 10.01.08 / В. М. Кавальчук. – Брэст, 2014. – 160 л.
10. Корань, Л. Д. Аб некаторых асаблівасцях псіхалагізму аповесці В. Быкава «Знак бяды» / Л. Д. Корань // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія. – Мінск : Універсітэцкае. – 1984. – № 3. – С. 3–6.
11. Лазарев, Л. Василь Быков: очерк творчества / Л. Лазарев. – М. : Художественная литература, 1979. – 206 с.
12. Лейдерман, Н. Л. Фронтальная лирическая повесть / Н. Л. Лейдерман, М. Н. Липовецкий // Современная русская литература: 1950 — 1990-е годы; пособие для студ. высш. учеб. заведений: В 2 т. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – Т. 1. – С. 162–180.
13. Локун, В. І. Васіль Быкаў у кантэксце сусветнай літаратуры / В. І. Локун. – Мінск : Тэхнапрынт, 2005. – 227 с.
14. Лявонава, Е. А. «Уся ісціна не варта такой цаны...» Творчасць Васіля Быкава і Жана-Поля Сартра праз прызму традыцыі Дастаеўскага: філасофска-эстэтычныя перасячэнні / Е. А. Лявонава // Беларускае мастацтва слова ХХ ст. у еўрапейскім літаратурным кантэксце: тыпалогія, рэцэпцыя, пераклад. – Мінск : БДУ, 2014. – С. 170–184.
15. Мельнікава, З. П. Супрацьстаянне добра і зла: тыпалогія герояў аповесці В. Быкава “Знак бяды” / З. П. Мельнікава // Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні : зборнік навуковых прац / [рэдкалегія: А. С. Садоўская (галоўны рэдактар) і інш.]. – Гродна, 2019. – С. 79–86.
16. Патапчук, І. В. Асэнсаванне беларускага народнага характару ў аповесці В. Быкава “Знак бяды”: Сцепаніда і Пятрок Багацькі / І. В. Патапчук // Нацыянальна-

культурны кампанент у літаратурнай і дыялектнай мове : зборнік навуковых артыкулаў : [матэрыялы Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, Брэст, 21 лютага 2020 г. / рэдкалегія: С. Ф. Бут-Гусаім, Л. В. Леванцэвіч, Т. А. Кісель]. – Брэст, 2020. – С. 181–185.

17. Радкевіч, В. І. Інтэртэкст у творах Васіля Быкава, Уладзіміра Караткевіча і Віктара Казько: тыпы і функцыянаванне: дыс. ... канд. філал. навук : 10.01.01 / В. І. Радкевіч. – Мінск ., 2019. – 123 л.

18. Сіняк, Е. П. Специфика художественного воплощения образа солдата Второй мировой войны в произведениях В. Быкова, И. Шамякина, Г. Белля, Ф. Фюмана: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01, 10.01.03 / Е. П. Сіняк. – Мінск, 2022. – 142 л.

19. Сінькова, Л. Д. Беларуская проза XX стагоддзя: дынаміка жанравых структур: дыс. ... д-ра філал. навук: 10.01.01 / Л. Д. Сінькова. – Мн., 1996.

20. Часнок-Фаменка, І. Ч. Наратыўныя стратэгіі ў творах Максіма Гарэцкага і Кузьмы Чорнага: дыс. ... канд. філал. навук: 10.01.01 / І. Ч. Часнок-Фаменка. – Мінск : 2017. – 142 л.

21. Шапран, С. На сямі вятрах: да гісторыі стварэння і першых публікацый аповесці “Знак бяды” Васіля Быкава / С. Шапран // Роднае слова : штомесячны навуковы і метадычны часопіс / заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, ГА “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. – 2009. – № 6. – С. 3–9.

22. Gimpelevich, Z. Vasil Bykai’s Belarusan Pilgrimage / Z. Gimpelevich // Canadian Slavonic Papers. – Vol. 42, № 3. – P. 343–362.

АЎТАРСКИ ЎКАЗАЛЬНИК

Алейнік Л. В.	3	Крикливец Е. В.	138
Аліферчык Т. М.	11	Крыцкая Н. В.	144
Андрэйчык В. І.	16	Куліковіч У. І.	149
Бабаедаў Д. С.	22	Лагуноўская А. А.	155
Багарадава Т. Р.	27	Леванцэвіч Л. В.	160
Бароўка В. Ю.	32	Мамыко Н. А.	165
Борисюк Т. П.	37	Мезенка Г. М.	171
Бут-Гусаім С. Ф.	45	Міхалевіч А. Г.	177
Вардамацкі Л. М.	52	Навасельцава Г. В.	182
Васілеўская А. С.	58	Николаенко С. В.	189
Василькова М. В.	63	Новикова Л. П.	193
Васюковіч Л. С.	67	Падстаўленка В. Ф.	197
Воропаева В. С.	73	Палубец М. А.	201
Вострыкава А. У.	77	Пісарэнка А. М.	208
Ганчарэнка К. Д.	83	Поўх І. В.	214
Гаравая-Бязлепкіна І. П.	88	Радзюль В. Ю.	221
Гладкова Г. А.	93	Русак В. У.	226
Горегляд Е. Н.	98	Свірыдовіч К. У.	233
Дзядова А. С.	103	Семянёва Г. К.	238
Зайцава К. А.	108	Синкевич Т. И.	245
Зіманскі В. Э.	114	Слесарева Т. П.	249
Зязюлькіна В. С.	121	Слівец В. Р.	255
Кайданава В. В.	124	Юркойць Д. А.	260
Калеснікава А. А.	128	Якимова М. В.	273
Климкович О. А.	133	Яромка М. В.	281

Навуковае выданне

**БЕЛАРУСКАЯ МОВА І ЛІТАРАТУРА
Ў СЛАВЯНСКІМ ЭТНАКУЛЬТУРНЫМ КАНТЭКСЦЕ**

матэрыялы IV Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі

Віцебск, 23–24 кастрычніка 2024 г.

Тэхнічны рэдактар	<i>Г.У. Разбоева</i>
Камп'ютарны дызайн	<i>А.А. Барышава</i>

Падпісана ў друк 18.10.2024. Фармат 60x84^{1/16}. Папера афсетная.
Ум. друк. арк. 16,80 Ул.-выд. арк. 18,12. Тыраж 63 экз. Заказ 140.

Выдавец і паліграфічнае выкананне – установа адукацыі
“Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі ў якасці выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/255 от 31.03.2014.

Надрукавана на рызографе ўстанова адукацыі
“Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.
210038, г. Віцебск, Маскоўскі праспект, 33.